

DEBRECENI EGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
VERSENYKÉPESSÉG, GLOBALIZÁCIÓ ÉS REGIONALITÁS DOKTORI PROGRAM

**AZ EURÓPAI UNIÓ REGIONÁLIS POLITIKÁJÁNAK CÉLJAI ÉS
EREDMÉNYE**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

TRÓN ZSUZSANNA

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. SÜLI-ZAKAR ISTVÁN, DSC.
TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR

DEBRECEN

2009

A doktori értekezés betétlapja

AZ EURÓPAI UNIÓ REGIONÁLIS POLITIKÁJÁNAK CÉLJAI ÉS EREDMÉNYE

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
Közgazdaságtudományok tudományágban

Írta: Trón Zsuzsanna okleveles közgazdász

Készült a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományok doktori iskolája
(Versenyképesség, globalizáció és regionalitás programja) keretében

Témavezető: Dr. Süli-Zakar István

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. Jenei György
tagok: Dr. Csaba László
Dr. Láng Eszter

A doktori szigorlat időpontja: 2008. június 20.

Az értekezés bírálói:

Dr. Blahó András
Dr. Rechnitzer János

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. Kormos János
tagok: Dr. Arató Krisztina
Dr. Farkas Beáta
Dr. Kapás Judit
Dr. Kozma Gábor
Dr. Szanyi Miklós

Az értekezés védésének időpontja: 2009. október 28.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom elsősorban szüleimnek, valamint témavezetőmnek, Süli-Zakar Istvánnak, továbbá Balcsók Istvánnak, Bartha Attilának, Czeglédi Pálnak, Csaba Lászlónak, Erdey Lászlónak, Földvári Péternek, Győrffy Dórának, Henrik Halkiernek, Jankovics Lászlónak, Kapás Juditnak, Kozma Gábornak, Makó Csabának, Máté Domíciánnak, Mustó Istvánnak, Pálné Kovács Ilonának, Ricz Juditnak, Sigér Fruzsínának, Szanyi Miklósnak, Varga Attilának a kutatás során nyújtott segítségükért és hasznos tanácsaikért. Külön köszönet illeti Láng Esztert, aki mindig is a dolgozat első számú olvasója és lektora volt.

Tartalomjegyzék

ÁBRÁK JEGYZÉKE	6
TÁBLÁZATOK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE.....	7
BEVEZETÉS.....	8
TÉMAFELVETÉS.....	8
KUTATÁSI KÉRDÉSEK, MÓDSZERTAN ÉS A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE	13
I. KONVERGENCIA- ÉS DIVERGENCIAELMÉLETEK	16
I.1. A FEJEZET CÉLJA	16
I.2. AZ UNIÓ VIZSGÁLATA SORÁN RELEVÁNS REGIONÁLIS NÖVEKEDÉSI ELMÉLETEK	17
I.2.1. Neoklasszikus elmélet.....	18
I.2.2. Új vagy endogén növekedésméletek.....	20
I.2.3. Az új gazdaságföldrajz modelljei	22
I.2.4. Intézményi közgazdaságtan	25
I.2.5. Egyéb megközelítések a regionális gazdaságtanban.....	27
I.2.5.1. Export-versenyképességi modellek	27
I.2.5.2. Posztfordista és radikális gazdaságföldrajzi elméletek	29
I.2.5.3. Innovatív miliő és „tanuló” régiók.....	30
I.2.5.4. Társadalmi tőke elmélet	32
I.2.6. Kereskedelem- és integrációs elméletek, a regionális integrációk hatása a növekedésre.....	34
II. KONVERGENCIA ÉS DIVERGENCIA JELENSÉGEK A GYAKORLATBAN – EMPIRIKUS EREDMÉNYEK	36
II.1. KONVERGENCIA VERSUS DIVERGENCIA: VILÁGTREND.....	36
II.2. KONVERGENCIA VERSUS DIVERGENCIA AZ EURÓPAI UNIÓBAN	41
II.2.1. Területi egyenlőtlenségek az EU-ban.....	41
II.2.1.1. Az egy főre jutó GDP változásai, a nemzeti és regionális szintű konvergencia	42
II.2.1.2. Termelékenység és foglalkoztatottság	54
II.2.2. Mivel magyarázzák a megfigyelt jelenségeket a növekedésméletek, ökonometria elemzések	63
II.2.2.1. Vizsgált tényezők.....	63
II.2.2.2. Legfontosabb megállapítások.....	65
III. A KÖZÖSSÉGI BEAVATKOZÁS INDOKAI	70
III.1. A KORMÁNYZATI BEAVATKOZÁSOK HAGYOMÁNYOS INDOKAI	70
III.2. A KORMÁNYZATI BEAVATKOZÁSOK MÉRTÉKE	75
III.3. A KORMÁNYZATI BEAVATKOZÁSOK HAGYOMÁNYOS FORMÁI, ESZKÖZEI.....	76
III.4. A KÖZÖSSÉGI BEAVATKOZÁS INDOKAI AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ESETÉBEN.....	78
III.4.1. A jóléti gazdaságtan indokai	79
III.4.2. A nemzetközi integráció és a gazdasági növekedés elméleteiből eredő indokok	82
III.4.3. A politikai gazdaságtan indokai	85
III.4.4. További indokok	85
III.5. BEAVATKOZÁSI FORMÁK AZ EU-BAN	89
III.6. A BEAVATKOZÁSOK HATÁSAI AZ ELMÉLETEK SZERINT ÉS A VALÓSÁGBAN	91
III.6.1. Elmélet.....	92
III.6.2. Empíria.....	94
IV. AZ EU REGIONÁLIS POLITIKÁJÁNAK BEMUTATÁSA	97
IV.1. AZ EU REGIONÁLIS POLITIKÁJÁNAK LÉTREJÖTTE ÉS ANNAK OKAI.....	98
IV.1.1. Az uniós jogi dokumentumokból levezethető indokok és célok.....	98
IV.1.2. A politikaelméleti megközelítésekkel levezethető indokok és célok	106
IV.2. AZ EU REGIONÁLIS POLITIKÁJÁNAK MŰKÖDÉSE.....	108
IV.2.1. Célkitűzések	108
IV.2.2. Pénzügyi források	110
IV.2.3. A regionális politika alapelvei	114

V. AZ EURÓPAI UNIÓS TÁMOGATÁSOK HATÁSÁNAK VIZSGÁLATA.....	117
V.1. ÉRTÉKELÉS KIALAKULÁSA ÉS FOGALMA AZ UNIÓS GYAKORLATBAN	117
V.2. ÉRTÉKELÉS-TÍPUSOK: FILOZÓFIA ÉS MÓDSZERTAN	120
V.2.1. Esettanulmányok	123
V.2.2. Modellszimulációk	125
V.2.3. Ökonometriai tanulmányok	131
V.3. EREDMÉNYEK.....	134
V.3.1. A támogatások hatékony felhasználásának kritériumai	137
V.3.2. Az elosztó intézmények szerepe	140
VI. ESETTANULMÁNY GÖRÖGORSZÁGRÓL	149
VI.1. TÖRTÉNELMI ÉS GAZDASÁGI ELŐZMÉNYEK A CSATLAKOZÁSIG	150
VI.1.1. Történelem	150
VI.1.2. A csatlakozás gazdasági előzményei és annak okai	152
VI.2. A CSATLAKOZÁS KÖVETKEZMÉNYEI AZ 1981-1995-ÖS PERIÓDUSBAN.....	156
VI.2.1. Integrálódás és liberalizálódás	156
VI.2.1.1. Specializáció	158
VI.2.1.2. Nyitottság	160
VI.2.2. A termelékenység javulása	163
VI.2.3. A külföldi működőtőke és a technológiai fejlődés	167
VI.2.4. Makrogazdasági stabilitás	169
VI.3. STABILIZÁCIÓ ÉS KONVERGENCIA AZ 1996-2007-ES PERIÓDUSBAN,.....	171
VI.3.1. Stabilizáció	171
VI.3.2. A maastrichti kritériumok	173
VI.4. AZ EU-FORRÁSOK SZEREPE	175
VI.4.1. A strukturális politika közvetlen hatása	175
VI.4.1.1. A transzferek nagysága	175
VI.4.1.2. Fejlesztési irányok	179
VI.4.1.3. A támogatások hatása a növekedésre, foglalkoztatásra, regionális különbségekre	181
VI.4.2. A strukturális politika közvetett hatásai	183
VI.4.2.1. A gazdaságpolitikára, közmenedzsmentre	183
VI.4.2.2. Forrásbevonás és addicionalitás	184
VI.4.3. Társadalmi tőke, állam és társadalom kapcsolata	185
VII. KÖVETKEZTETÉSEK, ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	187
VII.1. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS A DOLGOZAT ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI	187
VII.2. TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK, NYITOTT KÉRDÉSEK	205
HIVATKOZÁSOK	207
MELLÉKLETEK	222

Ábrák jegyzéke

I-1. ábra: Kereskedelmi korlátok és az ipar letelepedése	24
II-1. ábra: Hivatalos árfolyamon és vásárlóerő-paritáson számolt GDP/fő értékek a világ főbb régióiban (2007)	36
II-2. ábra: A növekedési ráta és az egy munkásra jutó jövedelem közti kapcsolat	38
II-3. ábra: A világ jövedelemegyenlőtlenségének gini-indexe (1970-2000).....	40
II-4. ábra: Egy főre jutó GDP-növekedés az EU-15-ben és az új tagállamokban (1996-2005)	42
II-5. ábra: Az egy főre jutó reál GDP növekedésének eltérései az EU-15 kohéziós országai és az EU-15 átlaga között (1996-2005)	43
II-6. ábra: Egy főre jutó, vásárlóerő paritáson kifejezett GDP (2005).....	44
II-7. ábra: Egy főre jutó reál GDP-növekedés az EU régióiban (1995-2004).....	46
II-8. ábra: Az egy főre jutó GDP-növekedés 2000-2004 között és a 2004-es egy főre jutó GDP	47
II-9. ábra: Egy főre eső, vásárlóerő-paritáson kifejezett GDP országoként regionális szélsőértékekkel, 2001 .	48
II-10. ábra: Egy főre eső, vásárlóerő-paritáson kifejezett GDP országoként regionális szélsőértékekkel, 2004	49
II-11. ábra: Az új tagországok egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson kifejezett GDP-jének várható alakulása.....	52
II-12. ábra: A termelékenység növekedése Japánban, az Egyesült Államokban és az EU-15-ökben.....	55
II-13. ábra: Termelékenység növekedés a tagállamokban (1995-2005)	56
II-14. ábra: A tagállamok termelékenységi adatai regionális szélsőértékekkel	56
II-15. ábra: Foglalkoztatottsági ráták alakulása (2000-2005)	58
II-16. ábra: A 15-64 éves korcsoport foglalkoztatottsági rátája és regionális szélsőértékek (2003).....	60
II-17. ábra: A 15-64 éves korcsoport foglalkoztatottsági rátája és regionális szélsőértékek (2005).....	60
II-18. ábra: Munkanélküliségi ráták a tagállamokban és regionális szélsőértékek, (2005)	62
V-1. ábra: Az EU regionális politikájának értékelésekor vizsgálandó kulcselemek	119
V-2. ábra: A kohéziós politika hatása az EU-ban a Quest-modell alapján (2007-2015).....	128
V-3. ábra: A regionális különbségek változása a legfejlettebb és a legfejletlenebb régiók között.....	141
V-4. ábra: A regionális és helyi hatóságok tökeberuházásai (1995, 2004).....	142
V-5. ábra: Kormányzati hatékonyság (2008).....	143
V-6. ábra: Általános társadalmi bizalom nemzetközi összehasonlításban.....	145
V-7. ábra: A korrupció kontrollálása az egyes országokban	146
V-8. ábra: A korrupció mértéke az egyes modellekben (2005)	146
V-9. ábra: Bizalom és egyenlőtlenség.....	147
VI-1. ábra: Görögország egy főre eső GDP-jének alakulása 1960-2008 között (EU-15=100).....	157
VI-2. ábra: Specializáció az EU-ban: tagországcsoporthoz a belépési dátumok szerint	159
VI-3. ábra: Görögország nyitottságának, illetve áruexportjának és -importjának alakulása 1970-2003 (a GDP %-ában)	161
VI-4. ábra: Munkanélküliség alakulása Görögországban, 1960-2008 (%)	164
VI-5. ábra: A foglalkoztatás, a termelékenység és a munkaerőköltség alakulása.....	166
VI-6. ábra: Az egy főre eső GDP, a foglalkoztatási ráták és a munkanélküliségi ráták konvergenciája (2000-2006)	182

Táblázatok és térképek jegyzéke

<i>II-1. táblázat: A GNI szintje és a GDP százalékos növekedési üteme a világban</i>	37
<i>II-2. táblázat: Az EU-átlag 75%-a alatti egy főre jutó GDP-jű régiók, 1995 és 2004</i>	45
<i>II-3. táblázat: A 2000 és 2005 között leggyorsabb egy főre jutó GDP-növekedéssel rendelkező régiók</i>	46
<i>II-4. táblázat: Különböző népességi csoportok foglalkoztatási rátája (%)⁽¹⁾</i>	57
<i>II-5. táblázat: Munkanélküliségi ráták</i>	61
<i>IV-1. táblázat: Az Európai Unió regionális politikájának felépítése</i>	108
<i>IV-2. táblázat: A regionális politika célkitűzései</i>	109
<i>IV-3. táblázat: A regionális politika költségvetése</i>	111
<i>IV-4. táblázat: A 2000-2006-os és a 2007-2013-as költségvetési időszak fő jellemzői</i>	112
<i>V-1. táblázat: Az értékelés módszerei és szintjei</i>	122
<i>V-2. táblázat: A mikro- és makromegközelítés közti különbség</i>	123
<i>V-3. táblázat: A 2000-2006-os és a 2007-2013-as kohéziós politika hatása a nemzeti GDP-re és a foglalkoztatottságra 2006-ban illetve 2015-ben a Hermin-modell alapján</i>	129
<i>V-4. táblázat: A közszolgáltatások teljesítményének vizsgálata eltérő indexek esetén, sorrendek összevetése az EU-15-ben</i>	144
<i>V-5. táblázat: Modell-versenyképességi rangsor 2005</i>	144
<i>VI-1. táblázat: A GDP szerkezete (%)</i>	153
<i>VI-2. táblázat: A foglalkoztatás szektoronkénti megoszlása (%)</i>	153
<i>VI-3. táblázat: Legfontosabb makroadatok a csatlakozás előtt (átlagos éves adatok)</i>	154
<i>VI-4. táblázat: Az EU országai egyre specializáltabbakká válnak: a Krugman-index bizonyítékai</i>	158
<i>VI-5. táblázat: Az egy főre jutó GDP komponenseire bontva (1980-1998)</i>	163
<i>VI-6. táblázat: Munkaerő-piaci adatok Görögországra 1998-2008</i>	165
<i>VI-7. táblázat: FDI-beáramlás Görögországba (milliárd USD és %)</i>	168
<i>VI-8. táblázat: Átlagos felzárkózási ráta a görög, az ír, a portugál és a spanyol gazdaságban, 1960-2004 (%)</i>	170
<i>VI-9. táblázat: Görögország és a maastrichti kritériumok</i>	172
<i>VI-10. táblázat: A tagállamok kvótái a strukturális alapokban 1975 és 1984 között</i>	176
<i>VI-11. táblázat: A strukturális alapok kvótáinak újrafelosztása 1984 és 1988 között</i>	176
<i>VI-12. táblázat: A kihelyezett támogatások értéke 1975 és 1988 között</i>	177
<i>VI-13. táblázat: Az EU országok nettó egyenlege a közösségi költségvetésben</i>	178
<i>VI-14. táblázat: A strukturális alapok növekedési rugalmassága</i>	181
 <i>II-1. térkép: Egy főre jutó GDP (2006)</i>	 53

Bevezetés

Témafelvetés

Az Európai Unió regionális politikájának vizsgálata napjainkban nagyon divatos területté vált, egyrészt *Magyarországon*, miután az uniós csatlakozásunkkal az Európai Unió pénzügyi elosztórendszeréhez is hozzáférünk, másrészt *nemzetközileg* is, amit a kormányzati beavatkozások legitimitásának és igazolásának igénye indított be (*Bachtler – Wren 2006*). Ennek az elosztórendszernek – amit sokan azonosítanak az Unió kohéziós politikával – az előnyeit láthatta legvilágosabban az átlagember, amikor szavazott arról, szeretné-e, hogy Magyarország az Unió tagországa váljon. A legtöbben ebben látták az Európai Unió hozadékát, bár elemzői és az akadémiai körökben e téren igyekeztek óvatosan fogalmazni.

Balázs Péter (1997:955) szerint például az „európai státus elérése” utáni második integrációs cél az „EK bőkezű támogatásainak elnyerése”. *Kengyel (2008:207)* megfogalmazásában „Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásában nem elsősorban a közös költségvetésből származó transzferek iránti igény, illetve ezen belül is elsősorban a strukturális alapokból származó közvetlen pénzügyi támogatások elnyerése játszott döntő szerepet, *legalább ennyire fontos volt* az integrációból származó gazdasági előnyök kiaknázásának lehetősége, illetve a kül- és biztonságpolitikai megfontolások.” *Heil Péter (2009:239)* így fogalmaz: [a hazai elemzők és a közvélemény többsége] „... a sikeres csatlakozás feltételének tekintette, hogy a 'bőség kosarából' mi is 'egyformán vehessünk’”. *Gáspár Miklós szerint (2009:281)* „Magyarország 2004-ben *többek között annak reményében csatlakozott* az Európai Unióhoz, hogy majd jelentős mértékben részesedik a közös költségvetés forrásaiból.” *Göncz Kinga (2009:3)* megfogalmazásában pedig az Európai Közösség „elősegíti a gazdasági és társadalmi fejlődést, lehetőséget és egyben (politikai, és akár gazdasági) biztonságot nyújt”. Kétségtelen tény azonban, hogy Magyarország uniós tagországgként az EU költségvetésének nettó haszonélvezőjévé vált, az uniós pénzek pedig gazdasági modernizációjának egyik meghatározó forrását jelenthetik.

Az EU elosztási csatornáiba *hatalmas pénzügyi összegek* kerülnek fejlesztési céllal, amelyek a közös költségvetés 35,7 százalékát teszik ki a 2007 és 2013 közötti időszakban. Erre a 347,41 milliárd eurónyi pénzügyi forrásra (*EC 2008a*) persze mondhatjuk azt is, hogy nagyon kevés, ugyanis a fejlesztési célokra költött összegek a teljes uniós GDP-nek

mindössze 0,41 százalékát teszik ki. Ez az arány, ha az Egyesült Államok hasonló célokra költött részarányával (2,5%) vetjük össze, nem magas¹. Igaz, a kettő nem hasonlítható össze közvetlenül, tekintve az amerikai tagállamok nagyobb feladatellátási arányát.

Magyarország számára a 2007-2013-as költségvetési (vagy az ún. programozási) időszakra 25,3 milliárd eurót irányoztak elő a *regionális fejlesztésre* az Unió költségvetéséből, ehhez jön még a nemzeti hozzájárulás összege, ami 4,4 milliárd euró (*NSRK 2008*). A korábbi, *2004-2006-os periódusban* az Unió a csatlakozási tárgyalások eredményeként 5,1 milliárd euró folyósítására vállalt pénzügyi kötelezettséget *összességében*, a tényleges kifizetési előirányzat ennél kisebb, 3,6 milliárd euró volt. Ha a *2007-2013-as költségvetési időszakra* előirányzott uniós forráshoz hozzáadjuk a nemzeti hozzájárulás összegét, valamint a pályázatoknál különböző mértékben előírt önerőt is, kb. 46 milliárd euró fejlesztési forrás várható a jelenlegi periódusban. Ez megfelel – 2004-es árakon számítva – a sajtóban rendszeresen emlegetett *8000 milliárd forintnyi támogatási összegnek*, ami évente 3 – 3,5-szer több forrást jelent, mint a 2004-2006-os időszakban, és nagyságrendjében össze sem hasonlítható a csatlakozásunk előtti előcsatlakozási alapok és a Széchenyi terv által nyújtott fejlesztési összegekkel (*ÉARFÜ 2008*).

Egy hétköznapi ember számára ez nagyon sok pénz, ami *jól elköltve fejlődési lehetőséget jelenthet* egész Magyarország számára. Megvalósíthatók lehetnek azok a régen elhúzódo fejlesztési tervek, amelyekre a piactgazdasági átmenetben nem volt lehetőség, vagy amelyeket a piac önmaga nem vállalt fel. Persze lehetőség ez a politikusaink számára is, ugyanis a felelősen gondolkodó, az ország növekedését és jólétét szem előtt tartó gazdaságpolitika által elvégzett fejlesztések jó színben tüntetik fel az éppen regnáló kormányt, jelezve ezzel, hogy mennyit fejlődött az ország az ő hivatali ideje alatt. *Politikai tőkét* kovácsolhat magának az uniós pénzek helyes és „ügyes” felhasználásával².

Az ügyes felhasználás azonban ügyeskedéssé is alakulhat. Egyre többen figyelmeztetnek arra³, hogy ez a *nagy összegű pénzügyi transzfer ugyanolyan eséllyel válhat áldás helyett átokká* Magyarország számára is, mint ahogy a fejlődő országok esetében több esetben megtörtént ez a fejlesztési támogatások befogadása kapcsán. Előfordulhat, hogy a fejlesztéseket nem a tudatos gazdaságpolitikai tervezés irányítja, hanem valóban csak a

¹ Megjegyezve persze, hogy ott a fejlesztési összegek a teljes szövetségi költségvetésnek mindössze 12%-át teszik ki. *Barca (2009:9-12)* – összehasonlítva az EU és az USA fejlesztési célú költségvetési kiadásait – megállapítja, hogy az uniós adatok alacsonyabbak az Egyesült Államokénál mind abszolút értékben (58,3 milliárd euró a 252,7 milliárd euróval szemben), mind arányait tekintve (0,5% a 2,5%-hoz viszonyítva). Igaz a jelentés valamivel tágabban értelmezi a fejlesztési célú költségvetési kiadások körét, mint a jelen írás, hiszen a lakás- és az egészségügyi fejlesztési kiadásokat is tartalmazza.

² Lásd *Nagy Sándor (2008)* munkáját az uniós pénzek hatásosságának és hatékonyságának különbségéről.

³ Lásd *Váradi (2006, 2007)* írásait.

látványos presztizsberuházások támogatása folyik a színpalak mögött. Gyakori eset ugyanis (főleg a fejlődő országokban⁴), hogy ha az állam nem a polgáraitól és vállalataitól adósszedéssel elvett pénzt költi a fejlesztésekre, hanem a nemzetközi szervezetektől beáramló összegeket, akkor az állampolgárok kisebb figyelemmel kísérik a források elköltését (*Easterly 2006, Sala-i-Martin – Subramanian 2003*⁵). Ráadásul, ha az állam ilyen nagy összegű, de nem egyéni produktív munkából eredő bevétel elosztásáról rendelkezik, akkor egyre többen törekszenek arra, hogy ezekből a pénzösszegekből részesüljenek, kialakul a járadékvadász magatartás. Nem hatékony gazdasági tevékenységet fognak folytatni, hanem ezekre a járadékokra kezdenek vadászni, ami korrupcióhoz is elvezethet⁶. A sor folytatható⁷.

Az uniós regionális politika magyarországi vizsgálatainak megszorodása mögött fellelhető az az érv is, hogy ez az *első teljes uniós költségvetési periódus*, amelyben már nemcsak mint szabályelfogadók, hanem mint teljes politikaalakítók veszünk részt. Az Európai Közösség által kitűzött célokat, azok megvalósulását nemcsak mint külső szemlélők vizsgálhatjuk, hanem magunkon is megtapasztalhatjuk, sőt új célok megfogalmazását is kezdeményezhetjük. Mostantól vált igazán fontossá, hogy nemcsak passzív alanyai, hanem tevékeny alakítói vagyunk az uniós politikáknak. Magyarország érdeke is, hogy a költségvetéséből az Unióba csatornázott, majd onnan újra kiosztott pénzek hasznosan és hatásosan legyenek elkölthetve⁸, és az eredményeket valóban ki lehessen mutatni. Az előző, már lezárt költségvetési periódusról rendelkezésre álló tapasztalatokat és tanulságokat értékelhetjük és összevethetjük a következő időszak tevékenységéről megfogalmazott terveinkkel⁹. Ez az összehasonlítás megfelelő alapul szolgálhat előrejelző – a hatékonyságot és eredményességet szolgáló – érdemi intézkedések meghozatalára a feltételrendszer és a felhasználás terén is. Mert nekünk is érdekünk, hogy ha egy szakpolitika nem működik tökéletesen, akkor megvizsgáljuk, milyen okok állnak a háttérben.

Az uniós regionális fejlesztés iránt Magyarországon megélénkülő érdeklődés harmadik okaként azt lehet megemlíteni, hogy *egyre többek fordulnak a regionális tudományok és a régiók felé*. Egyre többen végeznek a régióval, regionális fejlesztéssel, a regionális

⁴ Lásd Knack (2000), Burnside – Dollar (2000), Djankov et al (2006), Szent-Iványi (2007) és Easterly – Pfütze (2008) munkáiban a fejlődő országoknak juttatott fejlesztési pénzek szerepét bemutató eseteket.

⁵ A bekezdés a „kincsek átká” (natural resource curse) irodalom gondolatmenetét (Sachs – Warner 1997, Mehlum et al (2006) és következtetéseit vetíti a nemzetközi szervezetek által nyújtott támogatások esetére, ahogy ezt teszi Djankov és szerzőtársainak (2006) írása is.

⁶ A járadékvadász magatartás és a növekedés kapcsolatáról lásd Hodler (2007), Murphy et al (1993) Baumol (1990), vagy Olson (1987) munkáit.

⁷ A támogatások átokká válásának okairól lásd részletesebben a dolgozat V.3.2. fejezetét.

⁸ Lásd Nagy Sándor (2008) vizsgálatait.

⁹ Sőt ez kötelezettségünk is. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség és az Állami Számvevőszék folyamatosan jelentet meg tanulmányokat, amelyek a pénzek elköltését értékelik (lásd ÁSz 2007, 2008).

tudományokkal kapcsolatos tanulmányokat vagy helyezkednek el a témával kapcsolatos területeken. Bár a regionális tudományok ma sem tartoznak a legismertebb tudományágak közé, a korunkban tapasztalható fellendülést az indíthatta el, hogy *ez a diszciplína képes kutatási témája, nyitottsága, alkalmazott tudományi jellege miatt választ adni a globalizáció – lokalizáció párhuzamosan zajló folyamatának kihívásaira*. Az USA-ban és Nyugat-Európában sok képzés, tanszék és intézet alakult az elmúlt ötven évben, és ez a hullám elérte Magyarországot is (Ricz 2006a). Magyarországon már 1984 óta létezik az intézményi háttér a Regionális Kutatások Központja keretében, 1986 óta pedig létezik a „Tér és Társadalom” című folyóirat is, de az oktatás területén az ún. bolognai folyamat hozta meg azt a lendületet, mellyel a regionális gazdaságtan és területfejlesztési alap- és mesterképzési szakok elszaporodhattak (Lengyel – Rechnitzer 2009).

Az Unió regionális politikája persze nemcsak Magyarországon, tehát tagállami szinten serkenti aktív vitára a kutatókat. *Európa-szerte különböző nézőpontból vetik szigorú vizsgálatok alá* ezt a területet. Sokféle (politikai, gazdasági, intézményi) megközelítésből védik és támadják is a szakpolitika jelentőségét és fontosságát. Vannak, akik a többszintű kormányzás hatékony eszközét látják benne, amely segíti a fejlesztéseket és támogatja az európai régiók alkalmazkodási képességét (pl. Marks – Hooghe 2004 vagy Bachtler – Méndez 2007). Mások az EU pénzügyi kötelezettségvállalásainak nehezen kikényszeríthető és betartatható rendszerét bírálják, vagy felhívják a figyelmet a nem megfelelő vagy rosszul működő intézményeire. Utóbbiak azt hangsúlyozzák, hogy a jelenlegi rendszer tág teret enged a járadékvadász magatartásformák kialakulásának, az uniós intézményrendszernek egy új és felesleges szintje fejlődött ki, és egy nehezen átlátható szabályhalmaz megszületésének lehetünk tanúi (pl. Martin S. 1997, Ederveen et al. 2006). Megint mások az uniós regionális politikát egy egyszerű, bár igencsak költséges és nagy volumenű újraelosztási rendszerként szemlélik (pl. Ziltener 2000, Boldrin – Canova 2001). Országok és régiók közti pénzügyi átcsoportosításként írják le, ami a hatékony agglomerációs mechanizmusok ellen hat, nem segíti a méltányos kiegyenlítődést és aláássa a tagállamok hatóságainak autonómiáját. Fabricio Barca egy friss jelentésében (2009) e fenti három megközelítés mellett felsorolja még azokat, akik az Unió regionális politikájában az esélyegyenlőség megteremtésének nélkülözhetetlen eszközét látják. E megközelítés szerint az esélyegyenlőség megteremtésével az EU és a regionális politika biztosítja, hogy az európai állampolgárok az uniós vívmányok elérésében egyenlő területi hozzáféréssel rendelkezzenek, anélkül, hogy a tagországok és a régiók felelősségi területei és teherbíró-képessége azt eltérőképpen befolyásolná.

A kohéziós politikát övező viták általában akkor érik el hőfokuk csúcspontját, amikor asztalra kerül a következő költségvetési periódus tárgyalási dossziéja. Ez az idő pedig nincsen nagyon messze, tekintve, hogy *a Bizottságnak 2011-re kell felvázolnia a 2014-ben kezdődő időszak keretköltségvetésére vonatkozó terveit*. A fentebb említett *Barca jelentés (2009)* már ennek a vitának kíván elébe menni, és egy új, ún. térségi alapú fejlesztéspolitika alapjait vázolja fel. A 2013 utáni uniós költségvetésről valószínűleg ugyanolyan heves viták várhatók, mint a megelőző költségvetésekről, így a kohéziós politika jövőjét már ideje korán elkezdtek körbebástyázni az érdekeltek (*Balázs 2006*). A Barca jelentést ugyan nem kívánom részletesen vizsgálni, de a kohéziós politikát övező vitákat nagyon is érdemesnek tartom tüzetesebb vizsgálat alá vonni.

A kutatási téma iránti érdeklődés harmadik szintje (a hazai és az uniós szintű tudományos érdeklődés aktívvá válása mellett) az a világviszonylatban is erősödő, a támogatási kedvet elemző több könyvtárnyi irodalom, amely az elmúlt évtizedben látott napvilágot. Ezek az írások vizsgálják a fejlődő országoknak juttatott segélyek hatását (pl. *Easterly 2006, Knack 2000*), a nyugatiaknak juttatott fejlesztési források hatásmechanizmusait (pl. *Alesina – Angeletos 2005, Aschauer 1989*) valamint megpróbálják összegyűjteni azokat a feltételeket, amelyek hiánya esetén a növekedés serkentése biztosan kudarcra van ítélve (pl. *Easterly – Pfutze 2008, Djankov et al. 2006, Burnside – Dollar 2000*). A fejlődő országok negatív tapasztalataiból kiindulva a segélyezések és fejlesztési támogatások kritikáinak se szeri se száma. Bár a világgazdaságban fejlesztési segélyként áramló pénzek növekedési hatásainak és eredményeinek vizsgálata is jelentős tudományos kihívásokkal kecsegtet, *jelen dolgozat megmarad az Európai Unió keretei közt és az uniós költségvetésből finanszírozott fejlesztési összegek, konkrétan a közösségi regionális politika hatásmechanizmusát és indokoltságát veszi górcső alá a közgazdasági elméleteket hívva segítségül*.

A szakirodalomban a dolgozat tárgyát illetően három fogalom van jelen, különféle értelmezésekben. Valójában a *strukturális politika* kifejezés a strukturális alapok működését irányító politikára vonatkozik, a *kohéziós politika* kifejezés pedig a 1986-os Egységes Európai Okmány életbelépése után terjedt el (*Marks 2001:363*). *Iván Gábor (2004:15-16)* is eltérően értelmezi a három megközelítést. Az ő megközelítésében a *kohéziós politika* az Unió egészének gazdasági és társadalmi fejlődését szolgáló felzárkóztatási eljárások, fejlesztési célkitűzések összességéként definiálható. A *strukturális politika* a gazdasági, társadalmi szerkezeti hiányosságok mérséklésére irányuló, általában regionális szinten megvalósuló intézkedéseket foglalja magába. A *regionális politika* fogalma talán a legelterjedtebb a három

közül, a kohéziós politikánál szűkebben, a strukturális politikánál tágabban értelmezhető. Ez az európai uniós politika a Közösség régiói között fennálló egyenlőtlenségek mérséklését, a tartós regionális elmaradottság csökkentését tűzte ki célul annak érdekében, hogy a közös piac előnyei egyenlőbben érződhessenek az EU országokban. A dolgozat további részében azonban ezek a kifejezések egymás szinonimájaként kerülnek említésre, tehát *az EU regionális politikája* mint fogalom azonosként értelmezendő a *Közösség területfejlesztési politikájával*. A dolgozat szinonimaként használja *Forman (2003:10)* nyomán a „*kohéziós politikát*”, ha a gazdasági és monetáris unió megvalósításával kapcsolatos, annak előfeltételének számító, közös célokról és politikákról lesz szó; a *strukturális politikát*, ha a Közösség, a tagállamai és azok régiói gazdasági és társadalmi szerkezetét befolyásolni és fejleszteni kívánó közös politikáról beszélünk; valamint a *regionális politikát*, mert a közös politika intézkedéseinek meghatározó szervezési formája a tagállamok területi egységeihez, régióikhoz kapcsolódik”.

Kutatási kérdések, módszertan és a dolgozat felépítése

A dolgozat központi problémája (kutatási kérdése), *hogy hogyan tekintsünk az Európai Unió regionális politikájára a közgazdasági elméletek szemszögéből*. Az egyes elméleti iskolák eszköztárával hogyan vizsgálhatunk meg olyan kérdéseket, mint *hogy van-e az uniós fejlesztési pénzeknek növekedésgeneráló hatása*, valamint *hogy eléri-e az Unió által deklarált azon célt, hogy csökkentsék a társadalmi, gazdasági és területi különbségeket, és mindez milyen feltételek esetén következik be a legnagyobb valószínűséggel*. Ahhoz azonban, hogy ezekre a kérdésekre az elméletek segítségével válaszolni tudjunk, tágabb kontextusból kell megvizsgálni a témát. Azzal ugyanis, hogy jelen esetben az Európai Unió mint gazdasági integráció és annak szupranacionális intézményei nyújtják a fejlesztési forrást, *más tényezők is működésbe lépnek*. Tehát a kérdések a következőképpen módosulnak: *van-e növekedésgeneráló hatása az EU-nak, és ha van, ebben van-e szerepe az EU által nyújtott támogatási összegeknek*. A kérdésfelvetés miatt a dolgozat először azt vizsgálja, *hogy az Európai Unió önmagában növekedésgeneráló tényező-e*. Vajon serkenti-e a növekedést és vajon elősegíti-e a konvergenciát? Konvergencia alatt ez a dolgozat *Barro és Sala-i-Martin (1992)* alapján az egy főre eső jövedelemszintek és bruttó hazai termékek közeledését érti. Azt vizsgálja, *hogy vajon a szegény országok és régiók gyorsabban növekednek-e, mint a gazdagok*. Vannak-e olyan tényezők, amelyek a jövedelmek konvergenciájához vezetnek? Van-e ebben az Európai Uniónak szerepe?

Ezekre a kérdésekre alapvetően a *kritikai irodalomfeltárás módszerén* keresztül keresem a válaszokat. Tehát a dolgozat nem valamely kritériumrendszer alapján igyekszik értékelni az EU regionális politikájának céljait és eredményeit, és nem is egy konkrét régióban vagy országban jelentkező hatásokat vizsgálja empirikus úton, hanem arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy az elméleti valamint az empirikus tanulmányok kritikus tanulmányozása nyomán képesek lehetünk olyan kereteket nyújtani az uniós regionális politika vizsgálatához, amely jó iránytűként szolgálhat a politika végrehajtásakor. E módszer alkalmazásával a célom kifejezetten az volt, hogy az Európai Unió regionális politikájának megítélését, és a megítélés szempontjából releváns irodalmakat összefoglaljam és kritikai módon elemezzem. A módszer alkalmazásának következménye, hogy dolgozatom erősen támaszkodik az irodalomra, de abból nem automatikusan átvesz, hanem elemez, ütköztet, kritikai szemüvegen keresztül vizsgálja a témával kapcsolatos kijelentéseket, feltételezéseket. A kritikai irodalomfeltárás módszerén kívül azonban dolgozatomat egyéb más módszertani bázisra is alapoztam. A növekedés és regionális konvergencia közgazdasági összefüggéseinek feltárását a nemzetközi és hazai elméleti szakirodalom feldolgozásával végeztem el. A közösségi beavatkozások indokainak elemzéséhez a piaci kudarcok és a jóléti közgazdaságtan, valamint a politikai gazdaságtan tárgykörébe tartozó elméleti tanulmányokat, valamint nemzetközi és hazai empirikus vizsgálatok eredményeit dolgoztam fel. A területi egyenlőtlenségek (GDP/fő, termelékenység és foglalkoztatottság tekintetében megjelenő tendenciáinak) vizsgálatához statisztikai módszereket alkalmaztam, melyhez a Világbank, a UNDP, az OECD és az Eurostat adatbázisait használtam fel. A görög tanulságokat az esettanulmány módszerével elemeztem, bár az esettanulmány nem az elméleti tételek tesztelését szolgálja, csupán szemléltető példaként áll a dolgozatom hatodik fejezetében. A felhasznált szakirodalmi források összegyűjtésénél több hazai könyvtár és az Aalborgi Egyetem könyvtárának állományára, valamint internetes forrásokra és cikkadatbázisokra (EBSCO, EconLit, JSTOR, Science Direct) támaszkodtam.

A dolgozat felépítése mindezeknek megfelelően a következő: Az első fejezetben megvizsgálom, hogy a növekedési elméletek hosszú távon az országok és a régiók között az egy főre eső jövedelmek tekintetében közeledést vagy távolodást jósolnak. A két elméletcsoportot elkülönítve, a konvergenciát és külön a divergenciát előrevetítő elméletekből a fejezet kiszűri azokat a faktorokat, amelyek a növekedés felé hajthatják a gazdaságokat.

A második fejezet azt vizsgálja, hogy a valóságban milyen folyamatok játszódnak le európai szinten, és ez mely elméletcsoport következtetéseit látszik igazolni. Először egy egyszerű statisztikai adatsorelemzést készítettem, amely általános képet fest az Európai Uniót

jellemző kohéziós folyamatról, majd segítségül hívtam azokat az ökonometriai elemzéseket, amelyek az első fejezet elméleteit alkalmazva valamilyen szabályszerűséget találtak az európai szintű adatsorokban. A harmadik fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy ha az egyik vagy másik növekedésmélet jóslatai szerint alakul az országok, régiók fejlődési folyamata, akkor ebből milyen gazdaságpolitikai következtetéseket szűrhetünk le. Egyes elméletek képviselői maguk vonják le a beavatkozásokra vonatkozó implikációkat, de van, ahol csak az uniós gyakorlatból következtethetünk erre. A fejezet célja, hogy megkeresse azokat az elméletileg is alátámasztható beavatkozási indokokat, amelyek az EU-ban fellelhető közösségi beavatkozások alapjának tekinthetők.

A negyedik fejezet igyekszik pontosítani az Európai Unió kitűzött céljait. Vajon mi is az, ami mellett az Európai Közösség elkötelezte magát? Az egy főre eső jövedelmek teljes kiegyenlítése, vagy a „harmonikus és kiegyensúlyozott növekedés”. Mi is az a cél, amit az uniós regionális támogatások eredményeinek értékelésekor számon lehet kérni. Itt mutatom be röviden, hogy milyen mechanizmusokat is jelent valójában az Unió regionális politikája.

A következő fejezet azt elemzi, hogy vajon ezek a mechanizmusok milyen eredményeket érnek el, majd összeveti a célokkal. *A kritikai irodalomfeltárás eredményei nem egyértelműek.* A különböző hatáselemzési módszerek eltérő eredményeket mutatnak, de ennek megvannak a maguk módszertani magyarázatai. Az ellentmondásos értékelés ellenére a kutatás eredményeiből össze lehet állítani egy feltételrendszert arra vonatkozólag, hogy milyen körülmények között van nagyobb esély a fejlesztési források jobb hasznosulására. Ha volt szerepe a támogatásoknak, az milyen feltételek megléte esetén volt kimutatható. Ezeket foglalja össze az ötödik fejezet utolsó része. Itt tehát megkapjuk arra a kérdésre a választ, hogy milyen feltételek mellett használhatók ki maximálisan a külső fejlesztési források.

A hatodik fejezet Görögországot választotta *illusztrációként*, hogy az előzőekben felmerült feltételek érvényesülését szemléltesse. Szeretném itt kiemelni, hogy az *esettanulmány* alapján *nem volt szándékomban semmiképpen valamilyen általánosítás megfogalmazása, inkább a feltételek megjelenésének mechanizmusát igyekeztem a görög esettanulmánnyal szemléltetni.* Görögország nagyon jól megfelel az „állatorvosi ló” esetének, ugyanis csatlakozásának első másfél évtizedében a konvergencia és a regionális támogatások hatékony felhasználásának legtöbb feltétele nem teljesült, ugyanakkor a kilencvenes évek második felére olyan fordulatok következtek be, amelyekkel jól szemléltethető a kondíciók érvényessége ezen ország esetében. A hetedik fejezet összefoglalja a dolgozat tanulságait és megfogalmazza a dolgozat téziseit.

I. Konvergencia- és divergenciaelméletek

I.1. A fejezet célja

A következőkben a konvergencia- és divergenciaelméletek családjához köthető írásokat, a regionális növekedésről szóló irodalom megállapításait tekintjük át. A fejezet azt a célt szolgálja, hogy a későbbiekben feloldható legyen az az *ellentét*, ami a *regionális növekedésről szóló irodalom és az EU regionális politikáját értékelő irodalom között van*.

A növekedést vizsgáló elméletek ugyanis különböző tényezőket emelnek ki a növekedés folyamatának alakulásában. A gazdaságpolitika ezekre a tényezőkre koncentrálni támaszthatja alá beavatkozásait, annak jogosságát hol jól, hol rosszul igazolva. *Egyes elméletek eleve konvergenciát jósolnak az országok és régiók között hosszú távon, ami csökkentheti a beavatkozás jogosságát; mások viszont cáfolják az automatikus kiegyenlítődést.* Ha egy elmélet szerint hosszú távon kiegyenlítődés várható, akkor vajon rövidebb távon mi a jóslata? Vajon az általa kiemelt tényezőt lehet-e serkenteni kormányzati beavatkozással, vagy az, éppen a piac befolyásolásával, inkább kedvezőtlen folyamatokat indít el? A divergenciaelméletekből levonható következtetések sem jelentik azt, hogy bármilyen beavatkozás a regionális egyenlőtlenségek nevében sikeres felzárkózáshoz, kiegyenlítődéshez vezetne. Ezeket a kérdéseket majd a III. fejezet tekinti át, ott vesszük sorra az egyes elméletekből levonható gazdaságpolitikai következtetéseket. Jelen fejezet célja mindössze annyi, hogy áttekintse azokat az irodalmakat, amelyek a regionális növekedés szempontjából relevánsak lehetnek, kiemelve legfőbb következtetéseiket a konvergenciát illetve divergenciát meghatározó tényezők tulajdonságaira.

Ezek az irodalmak két kérdést vetnek fel. (1) *Vajon összeegyeztethetők-e az EU regionális különbségeit vizsgáló empirikus irodalmak eredményei a növekedési elméletek predikcióival?* (2) *Van-e lehetőség az Európában tapasztalt növekedés (II. fejezet) valamint a regionális politika (IV. fejezet) és azt értékelő irodalmak tanulságai közti ellentét kibékítésére* (ezt majd az V. fejezet vizsgálja), és *ha igen*, akkor az *hogyan* lehetséges. Ezeket a kérdéseket nem egyszerű megválaszolni. Ennek először is az oka, hogy az elméletek eltérően interpretálják a növekedés és a konvergencia eredményeit (lásd I.1. fejezet). Másodszor az időperiódusok és az adatbázisok nem konzisztensek (lásd I.2. fejezet), és az értékelési technikák is eltérőek (lásd később a V. fejezetet).

A 90-es években megnőtt az érdeklődés az EU regionális növekedési folyamatai iránt. A regionális problémákat vizsgáló közgazdászok szerint (*Armstrong 2002, Lengyel – Rechnitzer 2004, Eckey – Türck 2006*) ez nagyon is üdvözlendő. Az EU elmaradott régióinak gazdasági problémáira megoldást jelentenek azok a politikák, amelyek felgyorsítják a növekedésüket. Hogy a regionális növekedés vizsgálata miért is lett egyszeriben aktív terület, nem egyértelmű.

A magyarázat egyrészt az lehetne, hogy a 80-as években nem csökkentek a különbségek olyan ütemben, ahogy az elvárható lett volna, miközben a hagyományos neoklasszikus elmélet mindig hangsúlyozta a konvergenciafolyamat jelenlétét a nyitott kereskedelmű gazdasági struktúrákban. Ezt tehát a 70-es, 80-as években egyre többen megkérdőjelezték.

Stimulálta a kutatási érdeklődést a téma iránt két befolyásos publikáció megjelenése *Barro és Sala-i-Martin (1991, 1992)* tollából. A szerzők az amerikai államokat, valamint a nyugat-európai régiókat vizsgálva megállapították, hogy hosszú távon (Európa esetében 1950-1985 között) kiegyenlítődés, konvergencia figyelhető meg. Mind a módszerüket, mind a megállapításaikat illetően sokan kritizálták e munkát, mégis napjainkig alapvető modellként kezelik a kutatók.

A megélénkült érdeklődés harmadik oka, hogy az EU-ban tapasztalható regionális növekedés legfontosabb tényezőiben nem volt meg az egyetértés a kutatók között (*Armstrong – Taylor 2000*), és ezek a konfliktusos magyarázatok is szerepet játszottak a vizsgálatok elszaporodásában.

Lássuk ezek után a különböző magyarázatokat.

I.2. Az Unió vizsgálata során releváns regionális növekedési elméletek

Amióta az eredeti *Barro – Sala-i-Martin (1991)* publikáció megjelent, egészen eltérő elméleti modellek kezdtek éledezni a regionális növekedés területén. Ezek eltérően magyarázták az EU-ban tapasztalható regionális növekedés empirikus eredményeit, és nemcsak közgazdászok, hanem politológusok és gazdaságföldrajzzal foglalkozó kutatók is dolgoztak ki elméleteket. *Armstrong – Taylor (2000)* nem kevesebb mint 7 elméletet számol össze ezen a téren. Vizsgáljuk meg ezeket kiegészítve pár újabb megközelítéssel az intézményi közgazdaságtan irodalmából és a társadalmi tőke elméletéből, majd a II.2. fejezetben térünk rá az EU növekedési empiriáira. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek az elméletek nem feltétlenül versenyeznek egymással. A növekedés más-más aspektusát vizsgálják, így

egyszerre két-három is releváns lehet, ahogy ezt a későbbiekben be is mutatjuk. Az alkalmazott fogalmi apparátus elegyét képezi az e témában fellelhető irodalmaknak, így elképzelhető, hogy más forrásokban más megjelölésekkel találkozhatunk, jelen meghatározásoknál a közérthetőség és átláthatóság volt az elsődleges szempont. A modelleknek – éppen fenti ok miatt – leegyszerűsített, verbális formáját alkalmazzuk.¹⁰

I.2.1. Neoklasszikus elmélet

A *Solow (1956)* által felállított növekedési modell alapjául szolgál a későbbi növekedési és *konvergenciaelméleteknek*. Mivel e modellt a bevezető szintű makroökonomia könyvek is tartalmazzák, a fejezet nem részletezi magát a modellt. Csak a fő feltevéseit és azokat a következtetéseit igyekszik hangsúlyozni *Czeglédi (2006)* alapján, amelyek a vizsgálat szempontjából fontosak.

A modell kiindulópontja egy neoklasszikus tulajdonságokkal, azaz csökkenő határtermékekkel és állandó skáláhozadékkal jellemezhető termelési függvény, amely két termelési tényező, a tőke és a munka függvényében adja meg a gazdaság kibocsátását. Feltéve, hogy a munka mennyisége a népesség növekedésével megegyező ütemben növekszik, a technológiai haladás pedig munkamegtakarító, azaz az effektív munka mennyiségét növeli meg, a beruházás és a megtakarítás zárt gazdaságban fennálló egyenlőségéből levezethető a következő differenciálegyenlet:

$$k^* = sf(k) - (n+g+\delta)k, \quad (1)$$

ahol $k=K/EL$, az effektív munkára eső tőke, K a tőkeállomány, E a technológia szintje, L pedig a munkaállomány, s az exogén megtakarítási δ pedig az amortizációs ráta. Az n és a g pedig sorrendben a népesség és a technológia növekedési rátáját jelenti. A fenti differenciálegyenlet a termelési függvény tulajdonságai miatt globálisan stabil, fixpontja pedig megadja a gazdaság hosszú távú állandósult, ún. *staedy state* állapotát. Az állandósult állapotban az effektív munkára eső tőkemennyiség nem változik, hiszen éppen ez a definíció adja meg a (1) egyenlet fixpontját.

A modell legtöbbet elemzett következménye a konvergencia. Ha a gazdaság az állandósult állapotra jellemző tőkénél kisebbel indul, akkor a kiegyensúlyozott növekedési

¹⁰ A növekedés alatt az egy főre eső GDP növekedését értem.

rátánál gyorsabban kell növekednie, ha nagyobb tőkeállománnyal, akkor lassabban. A konvergencia tehát azt mondja ki, hogy a szegény országok gyorsabban, a gazdag országok lassabban növekednek, és növekedési rátájuk egy közös értékhez közelít, amit a technológiai fejlődés növekedési rátája határoz meg. Ezt nevezzük *abszolút konvergenciának*. (Ilyenkor azt feltételezzük, hogy a különböző országokban azonos a népességnövekedés üteme, a technológiai haladás, a tőke amortizációja és az újra befektetett tőke aránya is.)

Naivitás lenne azonban azt gondolni, hogy a világ összes országában azonos feltételek érvényesülnek¹¹. A feltételek kiküszöbölésére létezik a konvergenciaelméleteknek egy „gyengébb” megközelítése, az ún. *feltételes konvergencia*. Szűkebb értelemben a különböző országokban azonosak ugyan a technológiai feltételek és a népességnövekedési ütem, a megtakarítási rátájuk azonban eltérő. Tágabb értelemben ezen országok egyéb tényezői – így a természeti, gazdasági és társadalmi adottságaik is – eltérőek. Ezen elmélet szerint az egyes országok nem egymáshoz, hanem saját hosszú távú állandósult egyensúlyi állapotukhoz konvergálnak (Mankiw – Romer – Weil, 1992). Tehát egy gazdaság annál gyorsabban növekszik, minél távolabb van a saját állandósult állapotától (steady state), ami viszont azt jelenti, hogy egy gazdag ország növekedhet gyorsabban, mint egy szegény, ha steady state-beli jövedelmeik (az azt meghatározó strukturális változók) eltérnek.

Barro és Sala-i-Martin (1992) kutatásukban *β -konvergenciának* nevezik, ha minden régió vagy ország ugyanahhoz az állandósult állapothoz (steady state-hez) konvergál (abszolút konvergencia) vagy ha az azonos kezdeti feltételekkel rendelkező régiók (országok) hosszú távon azonos GDP per fő értéket érnek el (feltételes konvergencia). A *β koefficiens* értéke a felzárkózás sebességét jelenti, tehát azt, hogy milyen ütemben közelít egy ország saját hosszú távú egy főre eső jövedelméhez. Érdekes még bemutatni a *σ -konvergenciát*. Ez a mutató az országok, országcsoportok fejlettségi mutatóinak szóródását mutatja. Ebben az értelemben akkor beszélünk *σ -konvergenciáról*, ha a jelenség szórása időben csökkenő tendenciát mutat¹² (Mankiw – Romer – Weil, 1992).

Tehát a modern neoklasszikus növekedési elmélet – a fent meghatározott feltételek teljesülése esetén – alapvetően konvergenciát jósol az egy főre jutó GDP tekintetében. *A növekedést a tényezőellátottságban bekövetkező expanzió és a technológiaváltozás határozza meg*. Hosszú távon a régiók egy egyensúlyi állapot felé konvergálnak. Egy lehetőség a

¹¹ Lásd később a II.1. alfejezetet.

¹² A *β -konvergencia* hozzájárul az országok jövedelmében mutatkozó szórás csökkenéséhez, vagyis a *σ -konvergencia*hoz, viszont ez utóbbira hatást gyakorolnak más tényezők is. A *β -konvergencia* szükséges, de nem elégséges feltétele a *σ -konvergenciának*. A témáról jól olvasható összefoglaló található Szentes et al (2005:94-96) munkájában.

konvergencia leírására a „felezési idő” megállapítása, tehát hogy mennyi idő alatt csökken a felére a meglévő regionális különbség.

A konvergencia ebben a modellben négy egymástól elkülöníthető de egymást erősítő folyamat eredménye. Az első a tőkefelhalmozás és a csökkenő hozadék folyamata. A vezető régiók gyorsabban halmozzák fel a tőkét, és ezzel gyorsabban eljutnak a csökkenő hozadékhoz. Emiatt a lemaradó régiók sokkal vonzóbbak lesznek a befektetések számára, sőt termelékenyebbek is. Ezt a folyamatot még további három erősíti: a régiók közti munkaerőáramlás, a tőke mobilitása és a technológiatranszferek. A feltételes konvergencia tesztelése általában más konvergenciafolyamatok lehetőségét is kimutatják (pl. régióközi fiskális transzferek), de ezek formálisan nincsenek a modellbe foglalva. A konvergencia elősegítésében a kormányzat szerepét általában a formális teszteléstől elkülönítve vizsgálják (ezt lásd később az V.2.3. fejezetben) (*Armstrong 2002*).

A konvergencia-vita regionális szinten való megjelenésének alapvető példája Sala-i-Martin (1996) tanulmánya. A feltételes konvergencia elméletének sok olyan jellemzője van, ami miatt alkalmazták az EU regionális adatbázisain, ez pedig legfőképpen az, hogy eltérően a hagyományos, abszolút konvergenciát leíró neoklasszikus növekedési elmélettől, a régiók nem egy közös egyensúlyi állapot felé konvergálnak (pl. a vezető régióéhoz), hanem feltételes konvergencia érvényesül egy sor egyensúlyi állapot elérésével.

I.2.2. Új vagy endogén növekedésmélet

Mivel a nyolcvanas évek végének *empirikus kutatásai nem igazolták a neoklasszikus modell állításait* sem a konvergenciára, sem a minden országot egyformán érintő technológiai haladás létezésére vonatkozóan, sőt mint azt *Paul Romer (1986)* állította, a gazdasági növekedés a tőkének nem csökkenő, hanem növekvő függvénye, *új növekedésmélet* született. Elnevezése (endogén növekedésmélet) onnan ered, hogy a korábban exogénként kezelt technológiai haladást a racionális gazdasági döntéshozók tevékenységének eredményeként értelmezik, mely hatással van a gazdasági növekedésre is.

Ez az elmélet azt vizsgálja, hogy melyek azok a gazdasági tényezők, amelyek a technológia fejlődéséhez vezetnek. Az endogén növekedésmélet művelői a Solow-modell mind empirikus, mind elméleti kritikáját relevánsnak tartják, ezért új modellek kifejlesztésével próbálnak választ adni a felmerült problémákra. Ezeket a modellek *Czeglédi (2006)* aszerint különbözteti meg, hogy minek tulajdonítják a hosszú távú növekedés alapvető okát. Az új növekedésmélet erre a kérdésre kétféle választ ad: Az egyik szerint a

tőkefelhalmozásnak tulajdonítható a hosszú távú növekedés, a tőkét a lehető legtágabban értve, azaz a humán tőkét is beleszámolva. A másik alapvető ok a technológiai fejlődés, amelyet három kategóriába sorolhatunk: (1) exogén technikai haladás (Solow-modell és a neoklasszikus újjáéledés); (2) (endogén) innováció: a technikai haladás erre specializálódott cégek profitmaximalizáló tevékenységének eredménye; (3) az innováció valamilyen más tevékenységnek a mellékterméke, azaz extern hatások lépnek fel. Ennek egyik legfontosabb mechanizmusa a learning-by-doing folyamat.

Az endogén modellek legegyszerűbb variánsának *Rebelo (1991)* modellje tekinthető. Rebelo egyrészt állandó skálahozadékot feltételez, másrészt *a tőkét széles értelemben vett tőkeállománynak tekinti, mely mind a fizikai, mind a humán tőkét tartalmazza. Romer (1990)* modelljében viszont már megjelenik a *növekvő skálahozadék* feltételezése. A modellben az aggregált tőkeállomány nagyságát olyan externáliák befolyásolják, mint a humán tőkével vagy az információval való ellátottság. Minél nagyobb ezen aggregált tőkeállomány nagysága, annál több vállalat működhet a piacon, annál könnyebben terjed el egy technológiai újítás és annál hatékonyabban képesek az egyes termelők működtetni saját vállalatukat. *Romer* az externália forrásaként a kutatásfejlesztést jelöli meg. Egyetlen vállalat számára a K+F technológia hatása a termelésre csökkenő hozadékú. Mivel azonban az új találmányok „fogyasztásából” senki nem zárható ki, ezért ezek pozitív externális forrást jelentenek a többi vállalat számára. Aggregált szinten tehát a fogyasztási javak termelése a tudásállomány – melynek növekedését szolgálja a kutatás-fejlesztés – függvényében növekvő hozadékú, mivel a tudás határterméke növekvő¹³. A növekvő határterméket az magyarázza, hogy semmi sem indokolja, hogy a tudás egy adott szintjén felhagyjunk annak felhalmozásával, sőt mindig újabb és újabb kutatásokkal igyekszünk új ismeretekre szert tenni. *Romer* szerint tehát a tőkeállomány növekedésével a beruházási ráta és a tőkemegtérülési ráta is növekszik, így *nem szükségeszerű a konvergencia bekövetkezése, sőt a kevésbé fejlettek sokkal lassabban, vagy egyáltalán nem fognak növekedni.*

Robert Lucas (1988) modellje szintén az endogén növekedéstudomány modelljei közé sorolható. Egy kiegészítő feltevést tesz, ami központi jelentőségű a modellben. Feltételezi, hogy *a humán tőke extern hatásokkal rendelkezik*, tehát a humán tőke termelésében a humán tőkét intenzívebben használják fel. *Barro (1990)* pedig a közszféra tőkebefektetések hatását is megvizsgálja e modell keretein belül.

¹³ Lásd még *Erdős (2003)* és *Szőrfi (2004)* munkáit a témával kapcsolatban.

A modellnek nagyon kevés tiszta alkalmazását találhatjuk az EU régióinak esetére (lásd pl. *Greunz 2004*). A gyakorlatban tapasztaltakra mindenestre reálisabb választ adnak az új növekedésméletek feltevései, és ezeket a klasszikus modellekben is egyre inkább figyelembe veszik. A kiegyenlítődés ebben a modellben azért nem valósul meg, mert *különbség létezik a tudás generálásában és alkalmazásában* (*Marconi 2007*). A kérdés az, hogy a tudás felhalmozódására is érvényes-e a csökkenő hozadék elve. Ha a pótlólagos innováció költsége csökken a tudományos eredmények felhalmozódásával párhuzamosan, akkor a technológiai beruházások hozadéka nő a felhalmozott tudással együtt. A gazdag, technológiailag fejlett térségek ezért képesek tovább növelni vezető szerepüket. A technológia és a tudás felhalmozódása, az ún. *tudás-túlcsordulás (knowledge spillovers)*¹⁴, valamint a *növekvő hozadékok adják a növekedés alapját*, a régiók közti verseny pedig nem konvergenciához, hanem *divergenciához vezet*.

Érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy az endogén növekedés irodalma igencsak széles, és minden olyan megközelítést magába foglal, amely a technológiai haladás endogenizálását igyekszik elérni. A tudás felhalmozódására vonatkozó feltételek módosulása esetén például az új növekedésmélet is jósolhat konvergenciát. Mindezek ellenére az endogén növekedésméletet általában a divergenciaelméletek közé szokták sorolni (lásd pl. *Sala-i-Martin 1996*).

I.2.3. Az új gazdaságföldrajz modelljei

A tudás-túlcsordulás csak bizonyos, földrajzilag lehatárolt területen belül érvényesül, így a területi aggregátumok szintjének, tehát magának *a térnek a szerepe is fontosabbá vált*. Ez szintén az elmúlt másfél-két évtizedben vált kiemelt kutatási iránnyá, amikor a gazdasági tevékenységek koncentrárlódására ható erőket, az ún. *agglomerációs tényezőket* elkezdtek újra vizsgálni¹⁵ (*Fujita et al. 1999, Fujita – Thisse 2002*).

A kutatási irány első sorban *Paul Krugman* nevéhez és írásaihoz (*1991a, b*) köthető, aki az új kereskedelemelméletből kiindulva olyan elmélet alapjait teremtette meg, amely radikális alternatíváját nyújtja a hagyományos növekedési elméleteknek. Ez a modelles család az

¹⁴ A tudás-túlcsordulásról részletes irodalom-áttekintést ad *Döring és Schnellenbach (2006)*.

¹⁵ „Újra” vizsgálni kezdték, hiszen az agglomerációs tényezők vizsgálata nem új keletű. Paul Krugman írásában Alfred Marshall külső gazdaságosság fogalmát veszi elemzése alapjául. Ezt a koncentrált ipari termelés kapcsán fellépő hatást Marshall nyomán három elkülöníthető jelenségre vezeti vissza: 1. a koncentráció különböző szakképzettségű munkaerő népes piacához vezet, 2. olcsóbban és nagyobb választékban lehet hozzájutni a nem szállítható specifikus inputokhoz, 3. a technológiai tudás gyorsabban áramlik a vállalatok között (*Krugman, 1991b, 484-485. o.*)

új gazdaságföldrajz néven vált ismertté. Megállapításai szerint az országok vagy régiók közt fennálló tranzakciós (szállítási, kereskedelmi, vám) költségek csökkentésével, tehát a *regionális integrációk előrehaladásával párhuzamosan megnövekedhet az integráció tagjai közti jövedelemegyenlőtlenség (Krugman 1991a).*

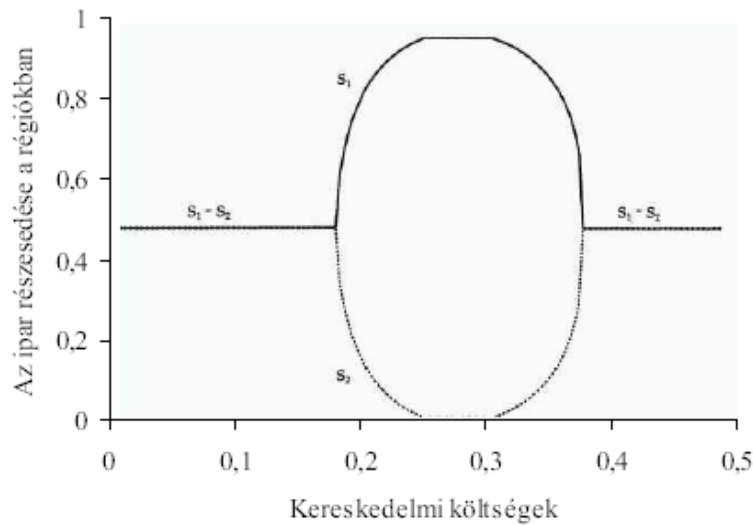
Krugman (1991b) kimutatja, hogy növekvő hozadék mellett és a szállítási költségek egy megfelelően alacsony szintje esetén a *munkaerő-mobilitással* rendelkező régiókban az ipar területi koncentrációja következik be. Még ha eredetileg hasonlóak is voltak a régiók, végeredményben endogén módon különbözőkké válhatnak: kialakul egy iparosodott magrégió és egy dezindusztrializált periféria¹⁶. Egy másik alapmodellben, ahol a *vertikális kapcsolatban lévő vállalatok* esetét vizsgálják (*Krugman – Venables 1996*), nem a szabadon áramló munkaerő, hanem a cégek vertikális kapcsolatai okozzák a divergenciafolyamatot.¹⁷ A kezdeti előnyű régió további előnyökre tehet szert a közeli input-output kapcsolatokról származó költségmegtakarításokkal, mivel a közbülső termékek gyártói egy helyre csoportosultak.

A szállítási költségek és az agglomeráció közti kapcsolat sokkal összetettebb lesz *munkaerő-mobilitás nélkül*. Mobilitás híján a bérek diszperziós, szétszóró erőként hatnak és csökkentik az agglomeráció hatását (*Krugman és Venables 1995*). Ilyenkor a különbség nem a cégek számában, koncentrációjában (centrumrégió létrejöttében) fog megmutatkozni, hanem a bérkülönbségekben. A régiók közötti munkaerőáramlás hiánya miatt a kereskedelmi költségek csökkenése és az ipari agglomeráció közti kapcsolat „nem monotonná” válik, ezt az Ω -alakú kapcsolatot vizsgálja *Puga (1999)* és *Ottaviano – Puga (1998)*. Magas kereskedelmi költségek esetén a cégek a kereslethez települnek, megoszlának az azonos tényezőellátottsággal rendelkező régiók között. Közepes kereskedelmi költség esetén a cégek megpróbálják kihasználni vertikális kapcsolataikat, így a regionális különbségek megnőnek, mivel néhány régió több iparágat vonz, mint a többi. Alacsony kereskedelmi költség esetén a cégek újra széttelepülnek, mivel a cégek az olcsóbb immobil tényezőhöz, a munkaerőhöz kívánnak közelebb kerülni (I-1. ábra).

¹⁶ Ez végeredmény megfelel a fejlődésgazdaságban a 60-as 70-es években hangsúlyozott centrum és periféria területek kialakulásáról alkotott véleményeknek *Gunnar Myrdal (1957 és 1972)* és *Raul Prebisch (1959)* nyomán.

¹⁷ Ez a vertikális kapcsolat, a keresleti- és költség-hatások felfoghatók a szintén a fejlődéstudományok területéről ismert Hirschman-féle „backward és forward linkage” hatás formalizálásaként is (*Hirschman 1958*).

I-1. ábra: Kereskedelmi korlátok és az ipar letelepedése

Megjegyzés: s_1 = az ipar részesedése az 1. régióban, s_2 = az ipar részesedése a 2. régióban

Forrás: Puga (1999:324)

A 80-as, 90-es években empirikus kutatások kimutatták (mint azt látni fogjuk majd a II. fejezetben), hogy bár az országok között lassú konvergencia mutatható ki, az országokon belül azonban stagnálás vagy divergencia tapasztalható. Ennek fényében Philippe Martin (1999:16) arra a következtetésre jut, hogy míg országos szinten a neoklasszikus növekedési modell érvényes, régiók szintjén az új gazdaságföldrajz és az endogén növekedéstudomány tekinthető érvényesnek. Ennek oka egyrészt, hogy a tovagyrúzó hatások földrajzilag lehatárolhatók, (vagy legalábbis nem terjednek a végtelenségig), másrészt a tranzakciós költségek sokkal alacsonyabbak az országokon belüli régiók, mint az országok között¹⁸.

Az új gazdaságföldrajzi modellek napjainkban gyakran összekapcsolódnak az endogén növekedés elméletével (lásd Fujita – Thisse 2002 11. fejezetét a növekedésről, Baldwin-Martin 2003, valamint Henderson – Thisse 2004). Míg az új növekedési elmélet olyan kérdésekre keresi a választ, mint hogy a technológiai fejlesztések, innovációk nyomán hogyan alakulnak ki új gazdasági tevékenységek, addig az új gazdaságföldrajz azt keresi, hogy ezek a vállalkozások hogyan választanak telephelyet, és miért koncentrálnak bizonyos területekre. Tehát az új gazdasági tevékenységek, a vállalkozások kialakulásának folyamata és a letelepedési döntések vizsgálata közös. Módszertanilag is van közös pontjuk, mivel mindkettő

¹⁸ Engel és Rogers (1996) az USA és Kanada példáján keresztül kimutatták, hogy az országhatároknak nagyjából olyan hatása van az árak emelkedésére, mint közel 3 ezer kilométer hazai szállítási útvonalnak. (A példa Martin, Ph. 1999:16 alapján.)

(bizonyos verziókban) feltételezi a nem tökéletes verseny meglétét, és hangsúlyozza a növekvő mérethozadék szerepét (*Henderson – Thisse 2004*).

Az Unió esetében is kimutathatók az új gazdaságföldrajz által vizsgált folyamatok. A növekvő hozadék és a területi extern hatások agglomerációs gócpontok kialakulásához vezettek, de az immobil munkaerő jóléti szempontból a társadalom polarizációját okozza. Mindez *Midelfart-Knarvik és Overman (2002)* szerint a kohéziós politika átgondolását indokolja, amire majd később a IV. fejezetben térünk ki.

I.2.4. Intézményi közgazdaságtan

Az endogén növekedéstudomány rávilágít arra, hogy miért van gazdasági növekedés, ha azt az intézményi környezet lehetővé teszi. Az új intézményi megközelítés viszont azt vizsgálja, hogy *mi teszi, és mi nem teszi lehetővé a gazdasági növekedést*, mi az oka a jövedelemkülönbségeknek az országok között. Egyes vizsgálatok szerint a neoklasszikus növekedéstudomány a jövedelemkülönbségeknek mindössze 30 százalékát tudja megmagyarázni, a politikai és intézményi háttér hatásainak figyelembevételével a különbségek 50-70 százaléka magyarázható (*Hibbs 2001*).

Az endogén növekedéstudományoknál már említett *Lucas (1988)-féle* modell a növekedéssel kapcsolatos „puha”¹⁹ tényezőkre is felhívja a figyelmet. A humán tőke extern hatásának bizonyítékát látja a városok léteben. A humán tőke extern hatása a piaci és nem piaci interakciókban nyilvánul meg, amelyeket formális és informális intézmények szabályoznak. Minél nagyobb az interakciók száma, annál nagyobb az extern hatás. Így a gyors gazdasági növekedést kezdetben a városok növekedése kíséri. Létezhetnek azonban intézményi tényezők, amelyek útját állják annak, hogy bővüljön az interakciók száma. Ilyenek lehetnek az olsoni elosztási koalíciók által kifejlesztett korlátozások.²⁰

Az új intézményi közgazdaságtan fókuszra helyezi az ún. intézményi környezetet, tehát a *tágabb intézményrendszer* hatását vizsgálja, és kevésbé a piaci intézményekre koncentrál. A tágabb intézményrendszer *Williamson (2000:596-600)* szerint *négy elemzési szintet* jelent. A legfelső a társadalmi beágyazottság szintje, ami az informális intézményeket, a szokásokat, normákat jelenti. A második szinten az intézményi környezet: a jogrendszer, a

¹⁹ „Puha” tényezőknek nevezem itt *Czeglédi (2006:41)* nyomán azokat, amelyek nem ragadhatók meg a növekedéstudományban alkalmazott aggregált modellezés módszerével.

²⁰ Ilyenek voltak a középkori városokban például a céhek és a céhszabályok. Ezért történhetett meg, hogy az ipari forradalom vezető városai Angliában nem az egyébként nagy, tekintélyes és régóta fennálló városok lettek (*Olson 1987*).

tulajdonjogok, az alkotmány, tehát az ún. játékszabályok helyezkednek el²¹. A harmadik szint az irányítási struktúrák (a piac, a vállalat) szintje, a negyedik, legalsó szinten pedig a neoklasszikus közgazdaságtan által elemzett allokációs probléma a meghatározó, tehát hogy hogyan osszuk el a rendelkezésre álló erőforrásokat hatékonyan.

Az intézményi közgazdászok kritizálják a neoklasszikus modelleket, mert modelljeikben az intézmények nem számítanak (*North 1991 és 1994*), tehát csak a williamsoni negyedik szinten vizsgálódnak, mint ahogy az endogén növekedéstudomány képviselői is (*Czeglédi 2006*). Ez utóbbiakkal szemben támasztott leggyakoribb kritika, hogy nincs válaszuk arra, miért pont egy bizonyos országban, országcsoportban a leggyorsabb a növekedés. Az intézményi megközelítés hangsúlyozza, hogy magasabb elemzési szinten kell vizsgálódnunk, és az intézményeket nem vehetjük exogén adottságnak, mert azok a növekedés okát jelenthetik (*Acemoglu et al. 2005*).

A fejlődő országokat vizsgálva *Easterly és szerzőtársai (2006)* megállapítják, hogy a társadalmi kohézió (ami az általuk használt definíció szerint a társadalmon belüli gazdasági és társadalmi megosztottság mértékét és formáját jelenti, és aminek nagyrészt alapját adja a mikro szinten definiálható társadalmi tőke²²) meghatározza az intézmények minőségét, és ennek fontos szerepe van abban, hogy a növekedést serkentő gazdaságfejlesztési politikákat hogyan alakítják ki, és hogy egyáltalán kialakítják-e és használják-e a politikai erők. A kormányzás és növekedés kapcsolatának irányát vizsgálja *Kaufmann és Kraay (2003)*. Megállapítják, hogy a kettő között ugyan pozitív a korreláció, de a kauzalitás iránya korántsem egyértelmű.

Az intézményi megközelítés használata az uniós különbségek vizsgálatában szintén ritka (Tabellini 2005), és általában nem tudatos²³. Ennek oka az lehet, hogy az Unió egyes országain belül általában minimális eltérés mutatható ki a williamsoni második és első szintet jelentő tényezőkben. Az adott ország határozza meg régiói intézményi környezetét: jogrendszerét, a tulajdonjogok védelmét, pénzügyi környezetét²⁴. Az első szinten, a szokások, normák, beágyazottság szintjén azonban már érdemes lehet vizsgálódnunk. A későbbiekben vizsgálandó kutatások, ha kiemelnék valamilyen tényezőt a tágabb intézményrendszerből, az

²¹ *Glaeser és Shleifer (2002)* munkája például a kontinentális és az angolszász jogrendszer közti eltéréssel magyarázza a középkori Anglia és Franciaország között megjelenő fejlődési különbségeket. *Czeglédi és Kapás (2009)* a gazdasági szabadság fokát definiálják, és vizsgálják a növekedésre gyakorolt hatását.

²² Lásd később az I.2.5.4. fejezetben.

²³ Tudatos viszont az amerikai országok közötti és országokon belüli termelékenységbeli különbségeket vizsgáló kutatók intézményi megközelítése, akik kiemelik a közszolgáltatások elérhetőségében, valamint a tulajdonjogok védelmében kimutatható nagy különbségeket. A részletekről lásd *Acemoglu – Dell (2009)*.

²⁴ Tehát a régió jellemzőit az ország határozza meg, amelyben elhelyezkedik, és ekkor elegendő lenne csak országos szinten vizsgálódnunk.

pontosan ehhez a szinthez köthető: a hagyományok, a kultúra, a régió belső miliője és a társadalmi tőke szintjéhez. De ezeket az egyéb tényezők közt vizsgáljuk. A következőkben a regionális gazdaságtanban előforduló olyan egyéb magyarázó tényezőket tekintjük át, melyeket a regionális tudományokban mainstreamként elfogadott tankönyvek (*Hoover – Giarratani 1999, Armstrong – Taylor 2000 és Lengyel – Rechnitzer 2004*) is kiemelnek.

I.2.5. Egyéb megközelítések a regionális gazdaságtanban

I.2.5.1. Export-versenyképességi modellek

Míg a legtöbb növekedési irodalom a kínálatoldali erőkre koncentrál, az új gazdaságföldrajz újítása az is, hogy visszatér a keresletoldali tényezők vizsgálatához a regionális növekedés elemzésében. A régiók általában különösen nyitott gazdaságokként értelmezhetők, melyek erősen függnek termékeik exportpiacától. A *korai káldori növekedési modellek* (*Kaldor 1957; Dixon – Thirlwall 1975*) hangsúlyozzák a regionális gazdaságok export-versenyképességének fontosságát. Ráadásul ezek a káldori modellek bevezettek egy visszacsatoló hatást a növekedési folyamatba, amely az ún. Verdoorn-törvény érvényesülésével következik be²⁵. A Verdoorn-törvény azt mondja ki, hogy a termelékenységnövekedés a régióban az összkibocsátás növekedésének függvénye²⁶. A végeredmény itt is a *kumulatív folyamatok megjelenése*, mivel a gyors tempóban növekvő régió termelékenységi javulást is élvez a Verdoorn-törvény értelmében. Ez a termelékenységi javulás viszont lehetővé teszi az exportárak csökkenését, előidézve az exportban egy újabb nekilódulást, ami a növekedés újabb hullámát indíthatja el. Újabban *Vivek – Vamvakidis (2004), Hwang (2006) és Hausmann – Hwang – Rodrik (2007)* mutatta ki, hogy az exportorientáció milyen nagy szerepet játszik a szegény országok felzárkózásában, és hogy ez a felzárkózás attól függ, milyen szektorba tartozik az általuk exportált termék.

Az elméletet régiókra vonatkoztatva *Lengyel – Rechnitzer (2004:269-273)* vizsgálja kimerítően az exportbázis-elméletről írt alfejezetében, kritikáit is megfogalmazva. Eszerint az elmélet nem veszi figyelembe a régióin belüli növekedési impulzusokat (helyi befektetéseket,

²⁵ Ez levezethető egy Cobb-Douglas függvényből.

²⁶ Verdoorn törvénye azon az empirikus kutatáson alapuló felismerésen nyugszik, hogy a munka termelékenysége és a kibocsátás közt lineáris kapcsolat áll fenn, ami így egy furcsa termelési függvényt eredményez, hiszen például a fizikai tőkeállomány a függvényben nincs benne közvetlenül. A fizikai tőkeállomány kihagyása azonban nem jelent problémát. *Dixon – Thirlwall (1975) és Fingleton – McCombie (1998)* több fejlett ország esetében elvégzett vizsgálata az egy munkaerőegységre jutó tőkeállomány és kibocsátás (q) közt egységnyi rugalmasságot talál. Így a q együtthatója már a tőkeállomány hatását is tartalmazza, a torzítás pedig nem jelentős (*Fingleton – McCombie 1998:91*). Mivel a törvény csak empirikus vizsgálatokon nyugszik, kétségbe vonható az általános érvénye (Földváry Péter megjegyzése).

fogyasztási szerkezetet, műszaki fejlesztéseket), valamint nehezen lehet szétválasztani az exporttevékenységből jövedelmet élvező ún. bázis szektorokat és a csak regionális piacot ellátó nem bázis szektort.

Ezeknek a káldori modelleknek azóta is vannak hívei (pl. *Fingleton és McCombie 1998, Dall'erba et al. 2007*²⁷). *Fagerberg et al. (2007)* az országok versenyképességére állított össze a közelmúltban egy olyan összetett modellt, amely az *országok versenyképességét négy tényezőre bontja*. Ezek: a technológiai versenyképesség, a technológia felhasználásában kialakult versenyképesség, az árak versenyképessége és a termékek iránt megmutatkozó kereslet. Ez az, ami versenyképessé teszi az országokat. Más kutatók is felfigyeltek arra a lehetőségre, hogy a regionális növekedés kulcsa az exportversenyképesség lehet. A legjelentősebb munka, amely lendületet adott ennek a megközelítésnek, *Porter (1990) Competitive Advantage of Nations* című munkája. Amikor a nemzeteken belüli régiókra alkalmazzuk ezt a megközelítést, ez is *divergenciát jósol*, tehát kumulatív hatásokkal számol. Porter szerint a növekedés serkentéséhez az exportpiac versenyképessége a kulcs. Másrészt a kompetitív előnyök nagy valószínűséggel megjelennek, ha a régió a következő négy egymást erősítő elemmel rendelkezik (ezeket Porter rombusz, vagy gyémánt alakban rajzolta fel, innen a gyémánt-modell elnevezés²⁸): 1) jó tényezőellátottság, 2) jó keresleti feltételek, 3) a cégek számára versengő légkör a régióban 4) és a támogató, kiszolgáló iparágak. A Porter-modellben ezek a tényezők endogének. A sikeres és gyorsan növekvő régió tovább erősítheti sikereit, ha szisztematikusan a már meglévő versenyelőnyökre koncentrál, és a négy endogén tényező egymással kapcsolatba lépve előidézi a pozitív kumulatív hatásokat, ún. erényes köröket (virtuous circle). Ugyanezen a területen tevékenykedő más kutatók különböző tényezőket szoktak hangsúlyozni. *Lengyel (2003)* például a versenyképesség meghatározásában nagyobb súlyt fektet az ún. ipari „architektúrára”. A *régiók számára levonható következtetés* azonban ugyanaz: *kumulatív hatások járnak együtt az ipari klaszteredéssel, melyek sikeressége az export versenyképességtől függ.*

²⁷ Bár ők új gazdaságföldrajzos modellbe teszik a Verdoorn-törvényt.

²⁸ A diamond vagy gyémánt-modell magyar fordításban négyszög alakja miatt rombusz-modellként terjedt el. Lásd erről részletesebben Lengyel (2003: 45-59).

I.2.5.2. Posztfordista és radikális gazdaságföldrajzi²⁹ elméletek

(kis- és középvállalatok klaszterei, new industrial districts³⁰)

A következő elméleti megközelítés nem formalizált, és fénykora az 1930-és 60 közötti időszakra tehető (*Armstrong – Taylor 2000*). Először érdemes megvizsgálni, hogy mi is az a fordizmus a regionális politika szempontjából? A 20. század közepén erőteljesen megnőtt a termelékenység, amelyet segített (a) a keynesi keresletorientált politika, (b) a tőketulajdonosok és a munkaerő közti bérkompromisszum eredményeként létrejött magasabb reálbérek és (c) az erős jövedelemelosztó politika. Mindezek segítették a regionális különbségek további szűkítését. Ezzel szemben a 60-as évek vége a globális kapitalizmus válságával jellemezhető. Keresleti oldalon stagnálás, kínálati oldalon csökkenő termelékenység és alacsony jövedelmezőség vált jellemzővé. A konvergenciát segítő mechanizmusok megszűntek: a fejletlen régiókban történő befektetések elmaradtak, a fejlett térségek munkanélkülisége pedig a munkaerő migrálásának vetett véget (*Dunford 1993*). *A posztfordista elmélet szerint tehát az EU regionális különbségeinek kiegyenlítődése megállt, sőt a különbségek növekedésnek indultak.*

A válság hatására egy teljesen új típusú kapitalista termelési mód, a posztfordizmus alakult ki³¹. A világ posztfordista típusú felfogásában azonban nem következik be a regionális különbségek kiegyenlítődése. Ennek oka a rugalmas specializáció. A globalizáció együtt jár a technológiai fejlődés nekilödulésével, a hatalmas kereslet kielégítésére létrejött tömeges testreszabással, a termékinnovációkkal és az új technológiák elszaporodásával (*Forman 2004:22-23*). A posztfordista típusú termelés és technológiai fejlődés elvezetett a globális kereskedelemhez, a méretgazdaságosság kihasználásához, a rugalmas termeléshez, megvalósul a gyors igazodás a fogyasztói ízlésváltozásokhoz a rugalmas termelési módszerekkel és a rövid termékéletciklusokkal (*Lengyel 2003:115*). Mindebben *a rugalmas specializáció a termelők sikerének kulcsa*³².

Ennek a megközelítésnek *Armstrong (2002)* szerint különösen fontos és mélyreható következtetései vannak a regionális különbségek alakulásával kapcsolatban. Az elmélet szerint a kis és közepes méretű cégek klasztereinek, az új iparági körzeteknek van a

²⁹ A radikális gazdaságföldrajznak *Dunford és Smith (2000:171)* nevezi a megközelítést.

³⁰ A NID rövidítést vagy az új iparági körzetek elnevezést használja *Lengyel – Rechnitzer (2004:159)*.

³¹ Pontos fogalma: „a tudásalapú gazdaságra épülő, a dinamikus (abszolút) kompetitív előnyöket hasznosító tevékenységeket jelenti, amikor folyamatos innovációval a termelékenység állandó javítására törekcszenek” *Lengyel 2003:120*.

³² Ehhez az elmélethez jó áttekintést ad *Horváth Gyula (1998)*, *Rechnitzer (1998:23-24)*, *Kozma (2003:145-148)* és *Lengyel (2003:111-129)* Ez utóbbi leírásában: tárgyi gazdaság = fordista, tudásalapú gazdaság = posztfordista, lásd 114.o.

legnagyobb esélye, hogy sikeresen reagáljanak a rugalmas specializáció kihívásaira. *A globalizáció tehát együttjár a lokalizációval és az ipari klaszterek újrafelfedezésével.* Azok a régiók, amelyek eléggé szerencsések vagy okosak, képesek lesznek új iparági körzetek (new industrial districts) kialakítására. Mivel a neoklasszikus konvergenciafolyamat is létezik, végeredményben *minden régióban hatnak mind a konvergencia, mind a divergencia hajtóerői*, és nem egyértelmű, hogy melyek kerekednek majd felül. Mindezek alapján *Dunford és Smith (2000)* nyomán magam is úgy vélem, hogy *minden régiót a saját érdemei szerint kell értékelni.*

I.2.5.3. Innovatív miliő és „tanuló” régiók³³

A regionális növekedés egyéb tényezőit vizsgáló eddig említett modellek jellemzői, hogy regionális divergenciát jósolnak, amely olyan kumulatív folyamaton keresztül alakulhat ki, mint például az iparágak földrajzi klaszteresedése. A posztfordista elméletek mindenképpen ezt jósolják, de eközben világra segítettek egy sor olyan irodalmat, amelyek az ipari körzetek kialakulását vizsgálják (*Markusen 1996*). Az export-versenyképességet vizsgáló Porter-modell másokkal egyetemben szintén ipari klaszteresedést vetít előre. Amint láttuk, az új gazdaságföldrajz szintén fontos szerepet tulajdonít az ipari klasztereknek, bár igencsak eltérő módon az előbbi elméletektől.

Ezekhez az ipari klaszterek fontosságát hangsúlyozó elméletekhez az ezredfordulón csatlakozott egy újabb elméleti megközelítés. Az ipari klaszterekről szóló empirikus munkákat elkezdtek kombinálni a kompetencia-elmélettel³⁴ (*Lawson 1999*), hogy modellt alkossanak egy bizonyos típusú klaszterhez, az ún. high-tech klaszterhez vagy „innovatív miliőhöz”. Ezek a munkák ma leginkább a „tanuló régiók” néven ismertek, de fontos megjegyezni, hogy van néhány fontos fogalmi különbség az innovatív miliő és a tanuló régió koncepció között (*Hauser et al. 2007*).

A high-tech klaszterek már régóta a kutatási érdeklődés középpontjában vannak, részben a technológia növekedésében betöltött szerepük miatt, részben pedig az ilyen cégek által teremtett értékek és munkahelyek fontossága okán. Ezek a jellemzők a politika-formálók szemében különösen értékessé teszik őket. A high-tech cégek ráadásul nagyon is észrevehető

³³ *Lengyel – Rechnitzer (2004:159-191)* használatában az „innovációs miliő” és a „tanuló régiók” kifejezés egyaránt megjelenik. Máshol *Lengyel (2003:111)* a „learning region” fordításaként a tanuló régió helyett a tudás alapú régiót ajánlja inkább, mert a tanuló régió kifejezést nem regionális gazdaságtani, hanem az élethosszig tartó tanulást elősegítő programoknál célszerű használni.

³⁴ Vagy másként evolúciós kompetencia-elmélet, ahogy *Hámori – Kapás (2002)* munkájában találjuk.

klasztereket alkotnak (lásd a Szilícium-völgy esetét, vagy Cambridge környékét Angliában, vagy Grenoble-t Franciaországban) és a klaszterek legtöbbször a feldolgozóipari cégeket és a szolgáltató szektort is magukba foglalják (*Keeble – Wilkinson 1999*).

A high-tech klaszterek (vagy az innovatív miliő) az ipari körzetek speciális típusaként is felfoghatók, mivel nagyon kevés új ipari körzet fejlődik innovatív miliővé. Az innovatív miliő és az ipari körzet között a különbség azonban alapvető. Az igazi innovatív miliő már elért egy pontot, amikor is a helyi régió hatékonyan elindult a tanuló szervezetté, tanuló régióvá válás útján. Az erős helyi tudás felhalmozódása, a technológiai újítások, a tudás megosztására a régióon belül megindítja a növekedést akceleratorszerűen. A klaszterben lévő cégek egymást táplálják, erősítik, és együttműködve a helyi hatóságokkal, egyetemekkel elősegítik a növekedést és az innovációt. Új kis- és középvállalatok születnek és válnak ki, és a specializált munkaerő vállalatok közti áramlása igen erőteljes előnyt jelent a klaszterben. *Keeble és munkatársai (1999)* kimutatják, hogy a tanuló régiók mindezen tulajdonságai megtalálhatók az angliai Cambridge-ben.

Az innovatív miliő és a tanuló régiók koncepció elméleti alátámasztását célzó törekvések napjainkban a menedzsmentirodalom területén is jelentősek, így pl. azt vizsgálják, hogy a cégek hogyan fejlesztik és tartják meg kulcs-kompetenciáikat a gyors növekedés és siker érdekében (*Lawson 1999*). Analógiát vonva a sikeres, innovatív cég számára szükséges kulcs-kompetenciákkal (pl. a tudás megosztásának és egyesítésének képessége egy komplex vállalati rendszerben; hatékony társadalmi kapcsolatok kialakítása és fenntartása egy szervezetben) a regionális növekedés kompetenciaelméletének kidolgozását veti fel *Lawson és Lorentzen (1999)*. A kulcs-kompetencia inntől kezdve magába foglalja a különböző technológiai információk kifejlesztését, kezelését és megosztását (így a leírt és a nem-leírt, vagy tacit tudást). A tudás átadásának, az úgynevezett „szemtől szembeni” (face-to-face contact) átadására, annak szektoronkénti eltérő fontosságára hívja fel a figyelmet *McCann (2007)*.

A kompetenciaelmélet és a tanuló régiók irodalma csak a régiók nagyon kis hányadát jelentő high-tech ipari régiókra alkalmazható. Pedig *feltehető a kérdés, hogy más régiók miért nem tudnak tanuló régióvá válni*. Tehát a modell alkalmazása egyes kutatók szerint (*Armstrong 2002*) szélesebben alkalmazható, mások azonban felhívják a figyelmet, hogy ez az elmélet csak a régiók esettanulmányyszerű vizsgálatát teszi lehetővé, és nem a növekedés releváns kérdését vizsgálja³⁵.

³⁵ Egy opponensi vélemény szerint.

1.2.5.4. Társadalmi tőke elmélet

A társadalmi tőke elmélet szintén nagyon eltérő a regionális növekedés többi elméletétől, pedig *nagy hagyományai vannak a közgazdaságtanban annak az elméletnek, hogy a gazdasági növekedést igenis befolyásolják a kulturális különbségek és a politikai berendezkedés*³⁶, bár a növekedési elméletek modelljei csak az elmúlt másfél évtizedben foglalnak magukba ilyen típusú változókat, ahogy láttuk az intézményi közgazdaságtan vizsgálatakor. E kutatási terület felélénkülésével a növekedés magyarázatába egyre inkább beépülnek az informális intézmények, így a szokások, normák vagy a magántulajdont védő intézmények.³⁷ Tehát a társadalmi tőke vizsgálata az intézményi közgazdaságtan egyik ágának is tekinthető. Ezen elmélet alapművének tekinthető *Robert Putnam és szerzőtársainak 1993-as „Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy”* című munkája. A munka fókuszában a dél- és észak-olasz területek jövedelemkülönbségeit vizsgálják, és a feudális, valamint a demokratikus társadalmi struktúrára vezetik vissza. Eszerint északon a „jó”, délen pedig a „rossz” társadalmi tőke halmozódott fel, és ez tükröződik a két régió eltérő teljesítményében. *A jó társadalmi tőke alapja a bizalom*, aminek fontos gazdasági dimenziói vannak, mivel a bizalom egyaránt elősegíti a vállalatok közti értékes együttműködéseket, és segítségével egyidejűleg megtakaríthatók a költséges szerződés-biztosító intézkedések és a vállalatok üzleti kapcsolatainak örökődése, felügyelete. *A bizalom kialakulásához és felhalmozódásához azonban évekre lehet szükség, melyben segítenek a normák és a civil hálózatok kialakulása is.*

A társadalmi tőke elméletet sokszor úgy említik, mint a főáramú közgazdaságtan növekedésemeléleteinek szóba jövő alternatíváját (*TÁRKI 2005*). Ez azért lehet félrevezető, mert mint korábban már szó esett róla, nagy hagyománya van annak a közgazdaságtanban, hogy a gazdasági növekedésre jelentős hatással vannak a társadalmi, kulturális és politikai tényezők. Sőt a neoklasszikus növekedés elmélet elég rugalmas ahhoz, hogy összeegyeztethető legyen az új ötletekkel (lásd az endogén növekedési elméletet). *A társadalmi tőke inkább tekinthető a modellekben egy új tényezőnek a fizikai tőke és humán tőke mellett.* Már az ezredforduló előtt is megjelentek olyan művek mind a nemzetközi, mind a regionális növekedés vizsgálatában, amelyek a társadalmi tőkét mérő tényezőket sikeresen építették be a neoklasszikus termelési

³⁶ Lásd Putnam (2003), Putnam et al (1993), Knack és Keefer (1997) és Schneider et al. (2000) munkáit.

³⁷ Durlauf és Fafchamps (2005) felhívja a figyelmet arra, hogy bár a társadalmi tőkét vizsgáló irodalmak mélyebb bepillantást engedtek a növekedési folyamatok megértésébe, számos konceptuális és statisztikai-módszertani probléma merül fel amikor a társadalomtudósok a társadalmi tőke fogalmát használják

függvény megközelítéseibe (*Knack és Kneifer 1997; Schneider et al. 2000*). Legújabb munkák közé pedig *Hauser et al. (2007)*, *Tabellini (2005)*, *Capello – Fagian (2005)* és *Beugelsdijk – Van Schaik (2001)* munkái sorolhatók.

Putnam et al. (1993) alapművéből azonban nem derül ki, hogy *létezik-e konfliktus a társadalmi tőke elmélet és a gazdasági növekedés elmélete között*. Kérdés lehet például, hogy az eltérő társadalmi tőke vajon csak fontos volt a jelenlegi jövedelemszintek közti különbségek kialakulásában (pl. észak és dél-olasz különbségek), és ez csak a történelmi kialakulás szempontjából érdekes, vagy a mai növekedési rátákat is befolyásolja.

Berggren és Jordahl (2006) 1995 és 2000 közötti időszakot felölelő 50 országot magába foglaló tanulmánya, azt vizsgálva, hogy a piacgazdaság intézményeinek mekkora szerepe van a társadalmi tőke vagy általánosan a bizalom kiépítésében, empirikus eredményei alapján alátámasztja azt az állítást, mely szerint a jogrendszer és a tulajdonjogok biztosítása növeli a bizalmat. A piacgazdaság, ami barátok és idegenek közti önkéntes tranzakciókon alapszik, a jogrend által biztosított kiszámítható környezetben maga után vonja az emberek közti bizalom megvalósulását és növekedését.

Tabellini (2005) azt próbálja bebizonyítani, hogy a kultúra (úgy mint a bizalom, az egyén kezdeményező szerepe, mások tiszteletben tartása és a szófogadás) befolyásolja a jelen gazdasági fejlődést, és bár igaz, hogy a gazdasági fejlődés is befolyásolja a kultúrát, ezt a fordított kapcsolatot (endogenitást) megpróbálja kiszűrni az uniós régiókon elvégzett vizsgálatával. Probléma azonban, hogy az intézmények és a kultúra is endogén tényezője a növekedésnek, és nehezen is mérhetőek.

Az, hogy a mai különbségek kialakulásában fontos szerepet játszott a társadalmi tőke, egybeesik a *Barro és Sala-i-Martin (1991)* cikkében leírtakkal. A szerzők ugyanis olasz regionális adatsorokon is tesztelték a feltételes konvergencia modellt, és megállapították, hogy bár a σ -érték magas Olaszországban (ami az egy főre eső GDP észak-déli eltérését jelzi), a β -konvergencia gyorsabb tempóban folytatódott: a dél felzárkózási folyamata az északhoz egy olyan rátával (sebességgel) történt, amely hasonló más amerikai vagy európai rátákhoz. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy nem ezt mondják a társadalmi tőke elmélet képviselői. *Putnam* úttörő munkája óta a társadalmi tőke elmélet pártfogói egyre hevesebben *amelltt érvelnek, hogy a regionális politikának (így a strukturális alapoknak is) az elmaradott régiókban a társadalmi tőke fejlesztésére kell koncentrálnia, hogy ott elősegítse a növekedési ráta emelkedését (TÁRKI 2005)*.

I.2.6. Kereskedelem- és integrációs elméletek, a regionális integrációk hatása a növekedésre

Dollar és Kraay (2002a,b) írásukban azt állítják, hogy 1975 óta a világ jövedelemelosztásban kimutatható egyenlőtlenség csökkent. Nézetük szerint azon országok, amelyek valamilyen szorosabb gazdasági integráció tagjai (ebből adódóan nyitottabbak és jelentős mértékben részesei a nemzetközi kereskedelemnek és tőkeáramlásnak) magasabb gazdasági növekedést realizálnak. *Badinger (2005)* az európai integráció növekedési hatásait vizsgálva egyenesen azt állítja, hogy az EU egy főre jutó GDP-je nagyjából egy ötödével lenne alacsonyabb ma, ha az 50-es években nem indul be az integrációs folyamat. Valamivel alacsonyabb hatást mutat ki *Boltho és Eichengreen (2008)*, miszerint az EU nélkül az európai jövedelmek durván 5 százalékkal lennének alacsonyabbak. A liberális kereskedelempolitika jólétnövelő hatásának vizsgálata népszerű a közgazdasági szakirodalomban, és az empirikus kutatások is számosak. Vajon az empiria mely elméleti téziseket támasztja alá?

A gazdasági integráció közgazdasági elméletében egyik meghatározó felfogás a liberális megközelítés, ami több iskolát, irányzatot foglal magába³⁸. Eszerint az integráció lényege az áruk, szolgáltatások, termelési tényezők szabad áramlása. A piaci mechanizmus szabad működése gondoskodik arról, hogy az erőforrások elosztása optimális legyen (*Farkas – Várnay 2004*). Az integráció különféle kereskedelmi és gazdasági tömörülések formájában valósulhat meg, melyeket a *Balassa (1961)* műve alapján hat szintbe sorolhatunk³⁹.

A gazdasági integrációk hatását több elmélet is igyekszik magyarázni. A klasszikus vámunió-elméletek *Viner (1950)* úttörő munkáját követve a vámuniók jóléti hatásaira koncentrálnak. Ezek a kereskedelem liberalizálása és a közös külső vámok felállítása nyomán bekövetkező termelési és a fogyasztási változásokat elemzik. A vineri elméletet felfoghatjuk a ricardoi klasszus szabadkereskedelem elmélet kiterjesztéseként is (*Palánkai 2001*). A Viner által azonosított hatásokat szokták statikus hatásokként is emlegetni, ugyanis azon a feltevésen alapulnak, hogy a keresleti és a kínálati függvények nem változnak. Ezek az ún. kereskedelemteremtés (trade creation) és a kereskedelemeltérítés (trade diversion) hatásai. Ezeket a hatásokat *Baldwin és Wyplos (2006:158)* allokációs hatásként említik, mert a különböző korlátok lebontásával megnövekednek a gazdaságban a hatékonyság következtében fellépő pozitív hatások, és az erőforrások megtalálják a számukra legjövedelmezőbb hasznosulási helyeket a különböző tagországok közt. Ez egyszeri változás

³⁸ Részletesen lásd *Palánkai (2001:18-159)*.

³⁹ Szabadkereskedelmi terület, vámunió, közös piac, „egységes” piac, gazdasági unió és politikai unió.

abban az értelemben, hogy egy politikai döntés egy egyszeri reallokációs folyamatot okoz a tényezők felhasználásában.

A statikus hatásokon kívül azonban bennünket sokkal inkább érdekelnek a dinamikus hatások, amikor figyelembe vesszük a költségek és technikai feltételek változását is. A dinamikus hatások vizsgálatának úttörője *Balassa Béla (1961)* volt, aki a gazdasági integráció újabb előnyeit tárta fel. Ilyenek például a méretgazdaságosságból származó előnyök, a csökkenő költségek, a gyorsabb innovációs folyamatok, valamint a növekvő verseny. Az Unió vezetői is hangoztatják, hogy az Európai Közösségnek az allokációs hatáson kívül van egy másik fontos hatása, mégpedig a növekedésre vonatkoztatva. Ezt *Baldwin és Wyplos (2006:171)* akkumulációs vagy felhalmozási hatásnak is nevezi. Ez a hatás jelentősen eltér az allokációs hatástól, mert ez a termelési tényezők felhalmozódásának rátáját határozza meg a gazdasági növekedés alapvető logikájának megfelelően. A nemzeti egy főre jutó jövedelem csak akkor tud fenntarthatóan növekedni, ha a munkaerőt egy állandóan növekvő fizikai-, humán- vagy tudástőkével látjuk el. Így az európai integráció is csak akkor fogja a tagállamainak növekedési rátáját befolyásolni, ha befolyásolja a fizikai-, humán- vagy tudástőke felhalmozódásának ütemét.

Az a két alapvető csatorna, amin keresztül az európai integráció a növekedésre hat, a tőke felhalmozódását is befolyásolja (*Baldwin – Wyplos 2006:163-169*). Az elsőben az integráció a résztvevő gazdaságokat hatékonyabbá teszi azáltal, hogy az allokációs hatás következtében hatékonyabb elrendeződést vesznek fel a termelési tényezők, ezzel nő a kibocsátás, és így – konstans befektetési rátát feltételezve – nő a befektetések volumene is. A magasabb befektetési volumen végső hatása pedig magasabb hosszú távú egyensúlyi tőkeállomány és így magasabb egyensúlyi egy főre eső jövedelem. Az európai integráció a befektetési rátát azzal is emelheti, hogy a befektetéseket kevésbé kockázatosá alakítja, és itt is, ahogy az előző esetben, az eredmény a magasabb felhalmozott tőkeállomány és magasabb egy főre eső jövedelem. Érdemes külön megemlíteni a hosszú távú növekedési hatást is. Az alapvető folyamatok itt is megjelennek a közép távú növekedés esetében megfigyeltékhez hasonlóan, csak ekkor, mivel a tudástőke esetében nem beszélhetünk csökkenő hozadékról, a tudásba (K+F-be) irányuló nagyobb befektetések elvezethetnek a növekedési ráták permanens emelkedéséhez. A következő fejezet bemutatja, hogy erre találnak-e bizonyítékot a növekedésméleteket felhasználó ökonometria tanulmányok.

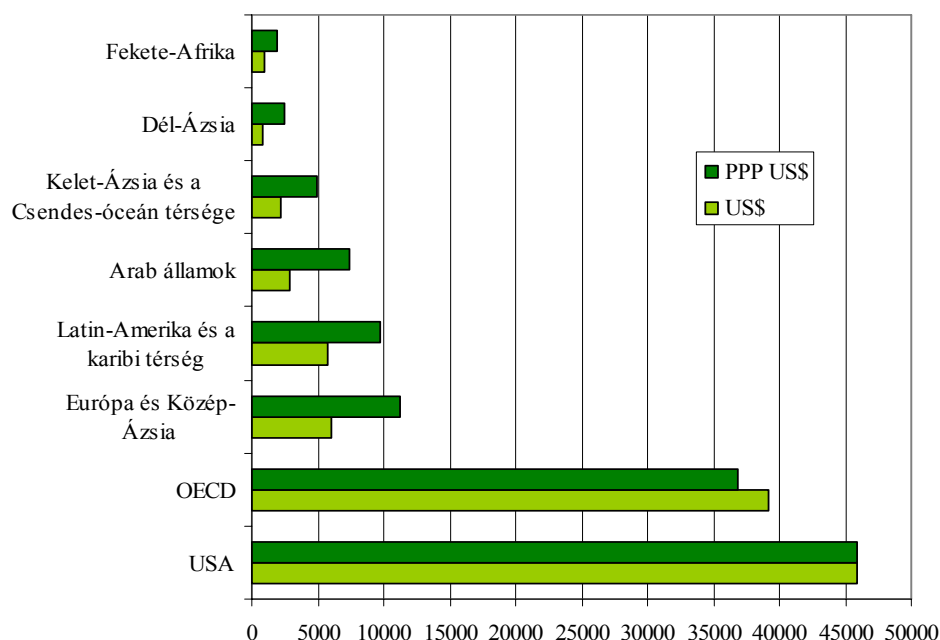
II. Konvergencia és divergencia jelenségek a gyakorlatban – empirikus eredmények

Az alábbi fejezet azt vizsgálja, hogy az empiria mely elméleteket látszik igazolni. Először röviden feltárássra kerül, hogy világviszonylatban mit mutatnak a begyűjthető, valamint megbecsülhető adatok (II.1. fejezet), majd az elemzés az EU-ban tapasztalható egyenlőtlenségek tendenciáit vizsgálja meg (II.2.1. fejezet), és hogy az egyenlőtlenségek mögött mely elméletcsoportok predikciói mutathatók ki. A fejezet az EU-n belüli konvergenciát vizsgáló ökonometriai elemzések eredményeiből levonható következtetésekkel zárul (II.2.2. fejezet).

II.1. Konvergencia versus divergencia: világtrend

A világgazdaság egészét tekintve a Világbank fejlődési jelzőszámai⁴⁰ alapján megállapítható, hogy 2006-2007-ben a gazdasági növekedés üteme 2,6% volt, az átlagos egy főre eső bruttó nemzeti jövedelem pedig megközelítette a 8000 \$-t, melynek vásárlóereje 9852\$ volt (*Világbank 2008*).

II-1. ábra: Hivatalos árfolyamon és vásárlóerő-paritáson számolt GDP/fő értékek a világ főbb régióiban (2007)

Forrás: Világbank (2008) és az UNDP (2007/2008) adatainak felhasználásával.

⁴⁰ World Development Indicators

Kérdés azonban, hogy ez a jövedelem hogyan oszlik meg a világ egyes régiói között (lásd a II.1. ábrát) és a növekedési ütemben is mekkora eltéréseket tapasztalhatunk, ha a különböző országokat és kontinenseket tekintjük (II.1. táblázat).

II-1. táblázat: A GNI szintje és a GDP százalékos növekedési üteme a világban

	GNI per fő (\$, 2007) ⁽¹⁾	GNI per fő (vásárlóerő-paritáson \$, 2007) ⁽¹⁾	A gazdasági növekedés üteme (1975-2005) ⁽²⁾
Világ	7958	9852	1.4
Magas jövedelmű országok	37566	36100	2.1
Közepes jövedelmű országok	2872	5952	2.1
Alacsony jövedelmű országok	578	1494	2.2
Magas jövedelmű OECD-országok	39158 ⁽³⁾	36915 ⁽³⁾	2.0
Kelet-Ázsia és a Csendes-óceán térsége	2180	4937	6.1
Latin-Amerika és a karibi térség	5540	9321	0.7
Európa és Közép-Ázsia	6051	11115	1.4 ⁽⁴⁾
Dél-Ázsia	880	2537	2.6
Arab államok	2794	7385	0.7 ⁽⁵⁾
Fekete-Afrika	952	1870	-0.50

⁽¹⁾ *Világbank (2008)* alapján. (A legfrissebb UNDP HDR riport – a 2007/2008-as – ugyanis 2005-ös adatokat közöl. A 2009-es riport megjelenése 2009 októberében várható.)

⁽²⁾ *UNDP (2007/2008)* alapján.

⁽³⁾ A Világbank honlapján található adatbázisból ([http:// ddp-ext.worldbank.org/ ext/ DDPQQ/ member.do?](http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/member.do?method=getMembers) method = getMembers)⁴¹

⁽⁴⁾ A UNDP Kelet- és Közép Európa valamint a FÁK országokra vonatkozó adata

⁽⁵⁾ A UNDP Arab államokként, a Világbank Közel Kelet és Észak-Afrikaként hivatkozik ezen országcsoportra.

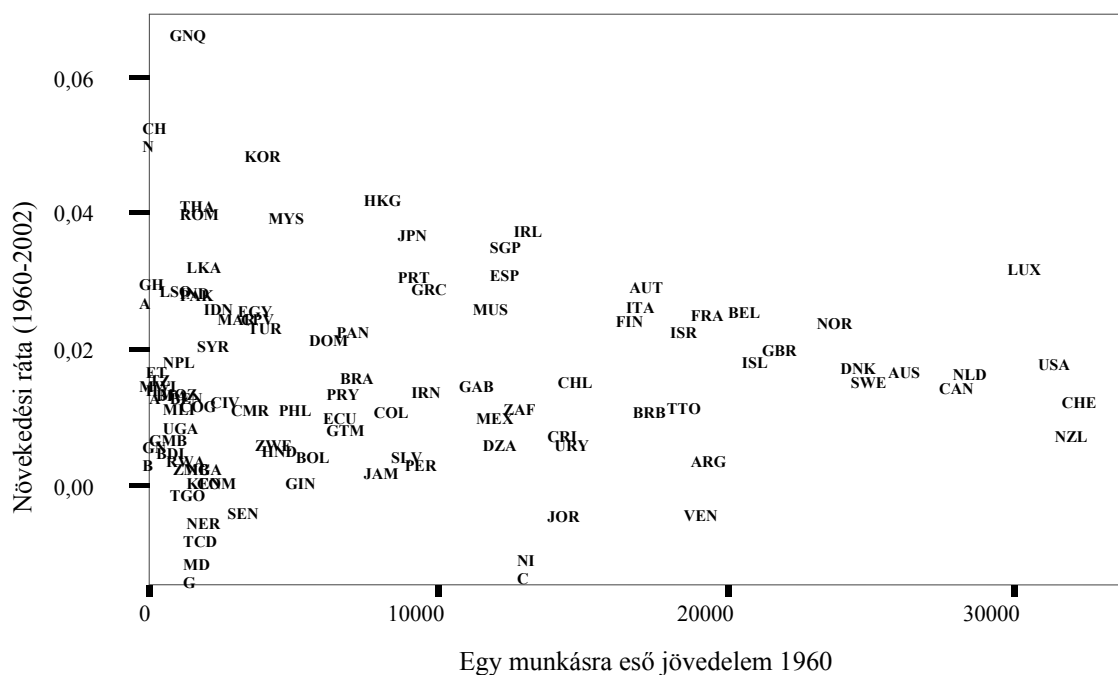
Az adatokból jól látható, hogy jelentős a jövedelmi szakadék a világ régiói között. Mi azonban arra vagyunk kíváncsiak, hogy ha a világ összes országát vesszük, akkor is érvényesül-e a Solow-féle abszolút konvergencia. Arról már korábban volt szó (lásd az I.2.1. fejezetet), hogy nem érvényesek a modell szigorú feltételei a világ összes országában⁴². Ha megengedjük, hogy a beruházás, tehát a megtakarítási ráták eltérjenek egymástól, akkor a feltételes konvergencia koncepciójához jutunk. Az adatok hiányossága és a dolgozat fókuszának okán ehelyütt mindössze a Penn World Table adatai alapján az egy munkásra eső 1960-as kiinduló jövedelmek és az 1960-2002 közti növekedési ütemek közti kapcsolatokat szemléltettem a II-2. ábrán. Jól látható, hogy a modell által jósolt összefüggés (negatív kapcsolat) nem rajzolódik ki⁴³.

⁴¹ A Világbank honlapján található adatbázisból kinyerhető 2007-es GNI adatok nem egyeznek pontosan a *Világbank (2008:353)* „World Development Report”-jában közreadott 2007-es GNI adatokkal kerekítési okokból.

⁴² A különböző országokban nem azonos a népességnövekedés üteme, a technológiai haladás, a tőke amortizációja és az újra befektetett tőke aránya.

⁴³ Érdekes lenne azonban megvizsgálni, hogy ha különböző országfaktorokat is érzékeltetünk az ábrán, hogyan változik a függvény alakja. (Egy ilyen függvényt – az országok nyitottságát bemutatót közöl az I. melléklet *Lucas (2009:5)* alapján).

II-2. ábra: A növekedési ráta és az egy munkásra jutó jövedelem közti kapcsolat

Forrás: PWT 6.2.

A jövedelmek alakulása folyamatos kutatásra ösztönzi a közgazdászokat és kutatókat szerte a világban. Vizsgálják, hogy mennyiben teljesül a Solow-féle konvergencia a világ összes országát a vizsgált elemek halmazába emelve. Az irodalom (így pl. *Pritchett 1997, Benczes 2007, Világbank 2008, UNDP 2007/2008*) jelentős része *Sala-i-Martin (2006:351)*⁴⁴ szerint meggyőzően mutatja be, hogy divergencia jelentkezik a világ országai között két megközelítésben is. Először is a szegény országok növekedési rátái alacsonyabbak, mint a gazdag országoké (tehát a *Barro – Sala-i-Martin (1992)* által β -divergenciának nevezett jelenség tapasztalható), másodszor az országok egy főre eső jövedelmei közt kimutatható szórás is növekszik az időben előrehaladva (tehát a *Barro – Sala-i-Martin (1992)* által σ -divergenciának nevezett jelenség is tetten érhető). Tehát a kutatók jórészt elfogadják, hogy az abszolút konvergencia folyamata a világ összes országára nem bizonyítható. *Sala-i-Martin (2006)* azonban bemutatja, hogy miért nem szabad ezt az állítást feltétel nélkül elfogadni.

A UNDP (United Nations' Development Program) által készített 2001-es emberi fejlődésről szóló tanulmány (*UNDP 2001*) is a következő megállapításokat teszi⁴⁵:

1. állítás: Az országokon belüli jövedelem egyenlőtlenségek nőttek.
2. állítás: Az országok közötti jövedelem egyenlőtlenségek nőttek.

⁴⁴ Az alfejezet jelentősen támaszkodik *Sala-i-Martin 2006-os* cikkére.

⁴⁵ Azóta megjelent már minden évben egy-egy új HDR jelentés, de mivel az eredeti *Sala-i-Martin* cikk ezt vizsgálja, jelen fejezet is ezt veszi alapul.

3. állítás: Az előző két állításból megállapítható, hogy a világon a jövedelem egyenlőtlenségek nőttek.

Sala-i-Martin (2006) azonban megjegyzi, hogy a legtöbb tanulmány az országokat veszi vizsgálata alapjául, ami helyes megközelítés is akkor, amikor a növekedés elméleteket igyekszünk tesztelni. A növekedésméletek meg is állapítják, hogy a növekedés meghatározott ország-faktoroktól is függ, mint amilyenek például a makropolitikák, az intézmények (lásd a II.2.2. fejezetet) vagy egyéb más nemzetgazdasági szinten meghatározott tényezők. Az országokat használni vizsgálati egységként azonban nem lehet megfelelő olyankor, ha a társadalmi jólét alakulását (human development) akarjuk vizsgálni, mert az egyes országoknak eltérő a népességük. Ha például arra vagyunk kíváncsiak, hogy hogyan változott az egyenlőtlenség az állampolgárok között, muszáj a népesség számával is kalkulálnunk.

Mindezek alapján *Sala-i-Martin (2006:32)* megkérdőjelezi a *UNDP (2001)* állításait a világ jövedelemegyenlőtlenségeinek tendenciáit illetően. Az első állítással kapcsolatban a UNDP tanulmányt készítő elemzők megjegyzik, hogy a Gini koefficiens 45 országban nőtt, míg 16 országban csökkent (*UNDP 2001:17*). A második állítás esetében a szakértők a konvergencia-divergencia szakirodalmára alapozva mutatják be, hogy országok közötti összehasonlításban a Gini-koefficiens az egy főre jutó GDP arányában egyértelműen növekedett az utóbbi 30 évben. *Sala-i-Martin* szerint tehát a UNDP által megfogalmazott első két megállapításból nem következik a harmadik megállapítás, mivel az első az egyének jövedelemkülönbségeiről, míg a második az országok egy főre jutó jövedelemkülönbségeiről szól. Az ok-okozati viszony akkor lenne helyes, ha az országok közötti jövedelemszint eltérése helyett az egyének jövedelemeltéréseit vizsgálnánk, azzal a feltevessel, hogy a világ összes polgára minden országban azonos jövedelemszinttel rendelkezik. A különbség az egyes országok eltérő egy főre jutó jövedelmében lenne.

Sala-i-Martin (2006) megállapítja, hogy a jövedelemkülönbségek esetében divergencia helyett világméretben konvergencia tapasztalható (lásd a II-2. ábrát). Számításai alapján a globális jövedelemkülönbség többé-kevésbé egy szinten volt végig a 70-es években. A legmagasabb jövedelemkülönbség 1979-ben volt, melyet a jövedelemkülönbségek csökkenésével járó 20 év követett. A különbség 1975-ben hirtelen csökkent le az első olajválság következtében, 1988-ban pedig elsősorban a kínai recesszió hatására.

II-3. ábra: A világ jövedelemegyenlőtlenségének gini-indexe (1970-2000)⁴⁶

Forrás: Sala-i-Martin (2006:385)

Az utóbbi 20-30 évben a világon csökkentek a jövedelemkülönbségek, de ha a második évezred elején nem fog az afrikai állampolgárok jövedelemszintje növekedni, akkor a különbségek világszinten ismét növekedni fognak. *A világ jövedelemeltérései elsősorban az országok közötti jövedelemegyenlőtlenségekből adódnak. Az országon belüli jövedelemkülönbségek folyamatosan növekvő tendenciát mutatnak, míg az országok közötti jövedelemkülönbségek csökkennek. Az országok közötti jövedelemkülönbségek csökkenése sokkal nagyobb, mint az egyes országokon belül tapasztalható jövedelemkülönbségek növekedése, így világméretben csökkenés tapasztalható.*

⁴⁶ Sala-i-Martin (2006) a világ jövedelemegyenlőtlenségének Gini-indexét az ún. világ jövedelemeloszlásából számolja (World Distribution of Income, WDI). A WDI-t mikro és makro adatokból becsli. Egyrészt mikroökonómiai kérdőíveket használ, hogy megbecsülje a jövedelemeloszlások szórását 138 országban az 1970 és 2000 közti periódus minden egyes évére, másrészt népességgel súlyozott, vásárlóerő-paritáson számított nemzetgazdasági mérlegadatokról vett GDP per fő adatokat alkalmaz, hogy a középértéket rögzítse minden egyes eloszlás esetében. Ezután integrálja a 138 ország egyéni eloszlását a WDI mutatóba. A világ jövedelemegyenlőtlenségének Gini-koefficiensét ebből nyerte. A pontos adatokat azonban nem közölte, így a II-2. ábra kizárólag az általa számolt 2000-ig terjedő világ jövedelemegyenlőtlenségének Gini-indexeit közli. A hosszú távú trend így is jól megfigyelhető. (Az országok évente közölt legfrissebb Gini-indexeinek átlagolásából nem a világ jövedelemegyenlőtlenségének Gini-indexét kapjuk.)

II.2. Konvergencia versus divergencia az Európai Unióban

II.2.1. Területi egyenlőtlenségek az EU-ban

Az Európai Bizottság három évente megjelenő konvergenciajelentései az Unió gazdasági helyzetében bekövetkező változásokat (konvergenciát és divergenciát) vizsgálja regionális szinten. A tavalyelőtt megjelent negyedik kohéziós jelentés elsőként mutatja be a kibővült Unió 27 tagállamának és 268 régiójának gazdasági, társadalmi és területi helyzetét, míg a korábbiak az EU-15-ökre vonatkoztak. Ez a jelentés részletes elemzést tartalmaz a régiók helyzetéről a GDP, a termelékenység és a foglalkoztatás szempontjából. Számos olyan kérdésre hívja fel a figyelmet, amelyekkel a jövőben a tagállamoknak és a régióknak szembe kell majd nézniük.

A 2007. május végén megjelent jelentés (*EC 2007a*) újfent igazolta, amit az eddigi kohéziós jelentések is, miszerint *a tagállamok közti jövedelemkülönbségek folyamatosan csökkennek, de az Európai Unió régiói közti különbségek lényegesen nem változtak*⁴⁷. Bár az ún. kohéziós országok egyre inkább behozzák lemaradásukat (ennek köszönhető, hogy a tagországok közti különbség csökkent), a regionális diszparitások a tagállamokban 2004-ben stagnálnak, illetve bizonyos növekedést mutatnak. Igaz, mindezt a kohéziós jelentés olyan szlogenek mögött mutatja be, mint „A konvergenciajelenségek folytatódnak nemzeti és regionális szinten”. Az adatok a 2005-ös eredményeket mutatják be, ugyanis az Európai Statisztikai Hivatalnak ezek álltak rendelkezésére legfrissebb adatokként (*EC 2007a*).

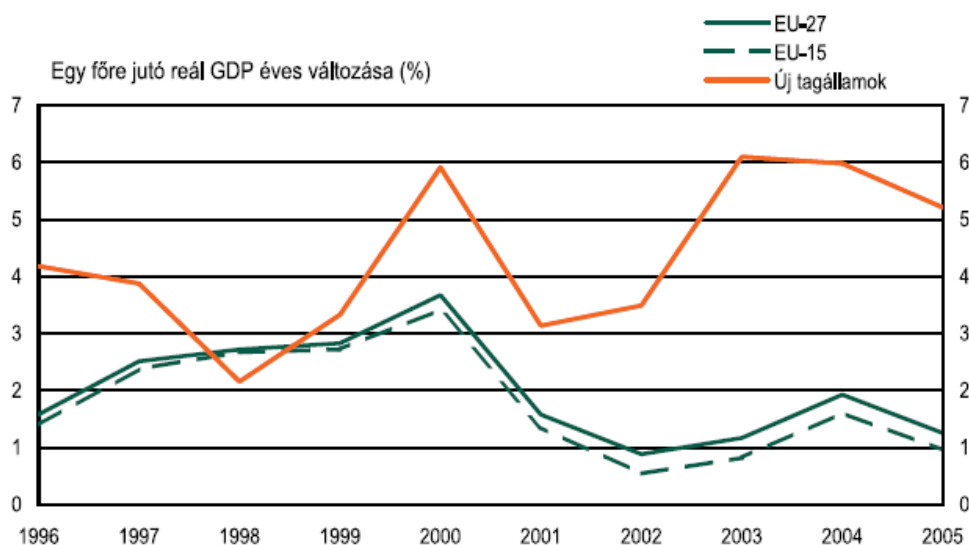
Az EU-15-ök közül a legalacsonyabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező régió (a görög Dytiki Elláda) az EU-27-ek átlagának 54,5 százalékát képviseli, míg a legmagasabb (a brit belső London) 302,9 százalékát (*EC 2007a:179-197*). A legfejlettebb és legfejletlenebb régiók jövedelmi különbségei 1990 és 2000 között mit sem változtak. Mindezt érdemes annak fényében is átgondolni, hogy a regionális kiadások 1994 óta folyamatosan az EU összes költségvetési kiadásainak egyharmadát, 2000 és 2006 között összesen 213 milliárd eurót

⁴⁷ A 2008-as ötödik időközi jelentés (*EC 2008b*) főként az uniós regionális politika előtt álló kihívásokat vizsgálja, de itt is megjelenik a NUTS2-es régiók közti konvergencia vizsgálata. E jelentés szerint a konvergencia „erős maradt” (*EC 2008b:8*), de ebben az új tagállamok régióinak gyorsütemű növekedése magyarázza ezt a kijelentést. Kicsit árnyaltabban fogalmaznak, amikor a régiókat csoportokba sorolják, ekkor a megfogalmazás a következő: „A konvergencia régiókban az egy főre eső GDP még mindig jelentősen alacsonyabb: az EU-s átlag 58%-a, míg az átmeneti régiók közelítenek az EU átlagához. 2000 és 2005 között a régiók mindkét csoportja mintegy 5 százalékponttal csökkentette elmaradását az EU átlagához képest (lásd *EC (2008b:9)* 1. táblázatát és a GDP-kimutatást).

tettek ki (EC 1999a), a 2007-13 közötti időszakban pedig 308 milliárd eurót, ami az EU költségvetésének 36,5 százaléka⁴⁸.

A negyedik kohéziós jelentés első fejezete bemutatja a gazdasági, társadalmi és területi helyzetet és változásokat az EU-27 tagállamaiban és régióiban. Az elemzésből az olvasható ki, hogy az *elmúlt évtized során a jövedelem és a foglalkoztatás terén jelentkező egyenlőtlenségek csökkentek az Unióban*. Még mindig *jelentős azonban a legkevésbé tehetősek hátránya* a többiekhez képest, és ez csak hosszú távon szüntethető meg.

II-4. ábra: Egy főre jutó GDP-növekedés az EU-15-ben és az új tagállamokban (1996-2005)

Forrás: EC (2007a:7)

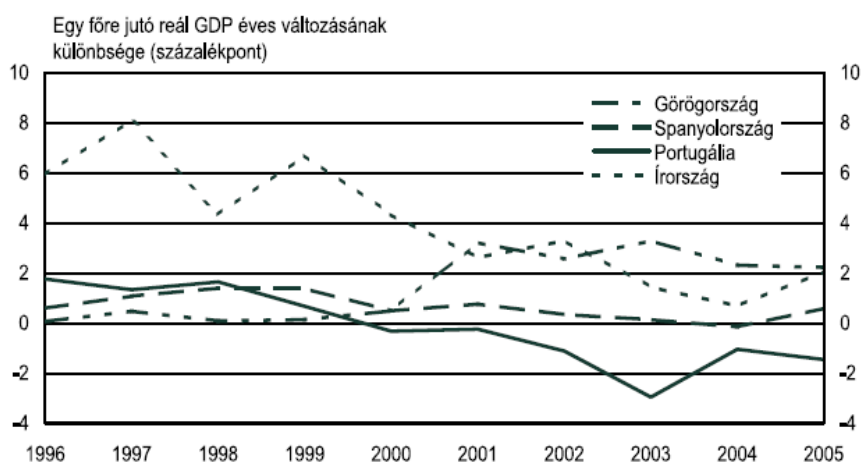
II.2.1.1. Az egy főre jutó GDP változásai, a nemzeti és regionális szintű konvergencia

A jelentés elsőként az egy főre jutó GDP-növekedést mutatja be. A 90-es évek közepe óta az EU-27-et vizsgálva egy növekedési (2000-ben közel 4 százalékos) és egy visszaesési (2002-2003-ban 1 százalék alatti növekedéssel megjelenő) periódus volt megfigyelhető. Igaz, 2004 és 2005-ben szerény javulás mutatkozott 1,9 és 1,3 százalékos növekedéssel (II-4. ábra). Ha csak az új tagországokat vizsgáljuk, a kép jóval pozitívabb. Nálunk a 2000. évben tapasztalt növekedés elérte a 6 százalékot, és a visszaesés sem volt olyan jelentős. Egyedül Lengyelországban esett vissza a növekedés 2002-ben 1 százalékig, a többi ország átlaga 3,4 százalék volt. 2004-2005-ben az érték viszont visszatért az 5 százalékig.

⁴⁸ Lásd a http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/newregl0713_en.htm oldalt további részletekért.

A négy korábbi kohéziós ország (Görögország, Írország, Spanyolország és Portugália) tovább folytatta lemaradásának letornázását, még akkor is, ha 1995 és 2005 között egyenlőtlen teljesítményt mutattak. Ezekben az években növekedési ütemük Portugália kivételével végig az EU-átlag fölött volt, Írországé folyamatosan 4 százalékkal haladta meg az EU-15 átlagát. Ennek eredményeként Írország 2005-re a második legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkezett az EU-ban. Spanyolország ez alatt a 10 év alatt átlagban 0,7 százalékponttal szerepelt jobban az EU-átlagnál, így 2005-ben ha kicsivel is, de felülmúlta az EU-27-ek átlagát. Görögország ennél jobban teljesített, átlagban 1,5 százalékkal mutatott fel gyorsabb növekedést az EU-átlaghoz viszonyítva ugyanezen időszak alatt, és így 2005-re elérte az EU-átlag 85 százalékát. Portugália csak 1999-ig tudott átlagot meghaladó növekedést produkálni, de azóta jócskán alatta marad. 2005-ben az átlag 74 százalékán állt, Csehország és Szlovénia előzte meg az egy főre jutó GDP-rangsorban. (Lásd II-5. és II-6. ábra)

II-5. ábra: Az egy főre jutó reál GDP növekedésének eltérései az EU-15 kohéziós országai és az EU-15 átlaga között (1996-2005)

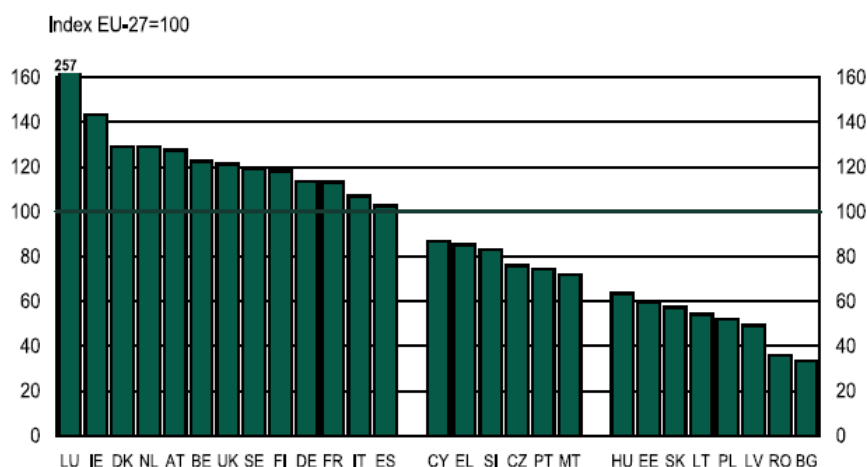

Forrás: EC (2007a:7)

Javuló tendenciák regionális szinten

Összehasonlítva az egy főre jutó GDP-t a NUTS2 régiók felső és alsó 20 százalékában az EU-27-ekre vonatkozóan, jól látható a javulás 1995 és 2004 között regionális szinten. A leggazdagabb és a legszegényebb régiók közti különbség 4,1-ről 3,4-re csökkent. 1995-ben a mai EU-27-eket alkotó országok 268 NUTS2 régiója közül 78 volt lemaradó régió, azaz egy főre jutó GDP-jük az EU-27-ek 75 százaléka alatt volt. Ebből a 78 régióból 51 található az új tagállamokban és 27 a régi tagországokban. Az új tagállamok 51 lemaradó régiója közül 39-ben az EU-átlag 50 százalékát sem érték el, és csak 4 régió tudott az EU-átlag 75 százalékánál magasabb egy főre jutó jövedelmet felmutatni: Prága, Pozsony, Ciprus és Málta.

II-6. ábra: Egy főre jutó, vásárlóerő paritáson kifejezett GDP (2005)

Forrás: EC (2007a:4)

2004-re a helyzet jelentős javulást mutatott, már csak 70 régió volt lemaradó (az átlag 75 százaléka alatti), ebből 49 az új, 21 a régi tagállamokban. További 3 régió került a 75 százalékos küszöb fölé az új tagállamok régiói közül: Szlovénia, valamint a fővárosokat tartalmazó lengyel Mazowieckie és a magyar Közép-Magyarország. Az, hogy csak 3 és nem több régiónak sikerül kitörnie ebből a körből, azt szemlélteti, hogy az új tagállamok régiói az EU-átlaghoz képest nagyon alacsony egy főre jutó GDP-adatokkal indultak. De a javulás itt is jól látható. Azon régiók száma, amelyek az EU-átlag 50 százaléka alatt voltak az egy főre jutó GDP tekintetében, 39-ről 32-re csökkent. (Lásd az II.1. térképet.)

A régi uniós tagországokban 3 régió, az olasz Campania, Puglia és Szicília egy főre jutó GDP-je esett vissza az átlag 75 százaléka alá, 9 régió viszont e határ fölé emelkedett: két görög, négy spanyol régió, a brit Cornwall-félsziget, a német Dessau, valamint az ír Southern and Eastern Ireland régió, amely Dublint is tartalmazza. Mind a 9 régió régóta részesült a strukturális alapok támogatásaiból az 1. célkitűzés alapján. A három visszaeső olasz régió népessége majdnem annyi, mint a kilenc javulóé, így a lemaradó régiók népessége a régi tagállamokban alig változott. (Lásd az II-2. táblázatot.)

II-2. táblázat: Az EU-átlag 75%-a alatti egy főre jutó GDP-jű régiók, 1995 és 2004

	EU-15		EU-12		EU-27	
	1995	2004	1995	2004	1995	2004
A régiók száma	213		55		268	
Összes népesség (millió fő)	372	386	106	104	479	490
Az egy főre jutó GDP kevesebb, mint az EU átlagának 75%-a						
Régiók						
Szám	27	21	51	49	78	70
%	13	10	93	89	29	26
Népesség						
szám (millió)	32	32	103	91	136	123
%	9	8	97	88	28	25

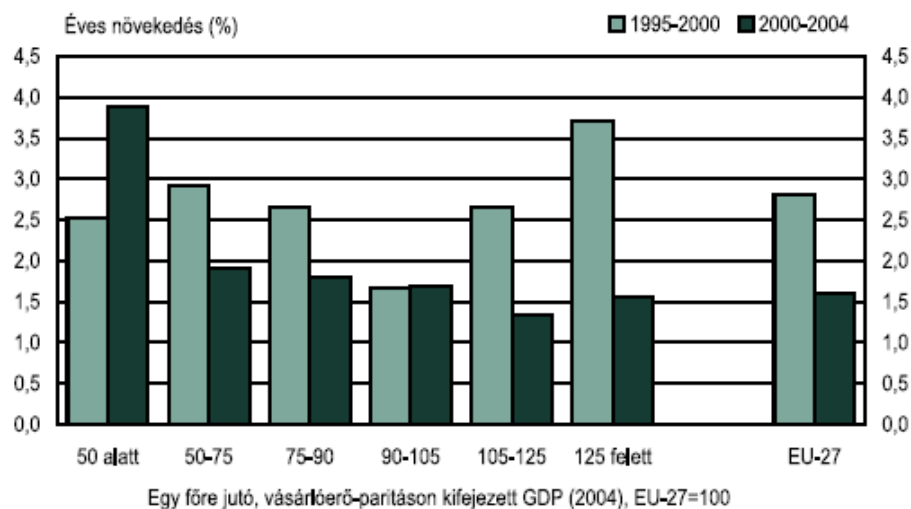
Forrás: EC (2007a:9)

Az EU-15-ök lemaradó régiói (az EU-15-ök egy főre jutó GDP-átlagának 75 százaléka alatti régiók, tehát a 2004 előtti 1. célkitűzés alá eső régiók), amelyek a strukturális alapok és a Kohéziós Alap legfőbb kedvezményezettjei voltak 1995 és 2004 közt, *jelentős növekedést értek el*. 1995-ben 50 régió összesen 71 millió fős népességgel rendelkezett az EU-15-ök átlagának 75 százaléka alatti jövedelemmel. 2004-ben ezek közül a régiók közül 12-ben meghaladták a 75 százalékos értéket (ez közel 10 milliós népességet érintett Görögországban, Németországban, Spanyolországban, Franciaországban, Írországon, Portugáliában, Ausztriában és Nagy-Britanniában). *Ezzel egy időben azonban 5 régióban az EU-15 átlagának 75 százaléka alá süllyedt az egy főre eső GDP-érték* 3 olasz régióban, a belga Hainaut régióban, a német Lüneburgban, melyek népessége együttesen eléri a 6 millió főt.

Nemzeti szinten, ahogy korábban már olvasható volt, az elmúlt években az alacsonyabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező tagországok gyorsabban növekednek, mint a többi ország, jelentős felzárkózást produkálva. Ugyanez tapasztalható regionális szinten is.

1995 és 2000 között az EU-27-ek egy főre jutó GDP-átlagának 50 százalékát el nem érő régiók növekedése összességében alacsonyabb volt, mint a többi régióé. Ez legfőképpen Románia és Bulgária gazdasági visszaesésének volt köszönhető, és mind a 14 ottani régiót érintette. A maradék 19 régióban a 4 százalék feletti növekedés jelentősen meghaladta az EU-27-ek 3 százalék alatti átlagos növekedési ütemét. 2000 és 2004 között az átlag 50 százaléka alatti régiók átlagos növekedése csak éppen hogy lecsökkent a korábbi 4 százalékos szint alá (ezúttal beleértve a román és bolgár régiókat is), és ez ebben a periódusban jóval meghaladta az EU átlagos 1,6 százalékos növekedési értékét (II-7. ábra).

II-7. ábra: Egy főre jutó reál GDP-növekedés az EU régiókban (1995-2004)

Forrás: EC (2007a:9)

Az egy főre jutó GDP tekintetében az EU-27 átlagának 50 és 75 százaléka közötti értékkel rendelkező régiók növekedése szintén magasabb volt, mint a többi régióé, bár itt kisebb az előny. Mindössze 0,1 százalékponttal magasabb az EU-átlagnál 2000 előtt, 0,3 százalékponttal 2000 után. (Lásd a II-7. ábra második oszlopcsoportját és a II-3. táblázatot.)

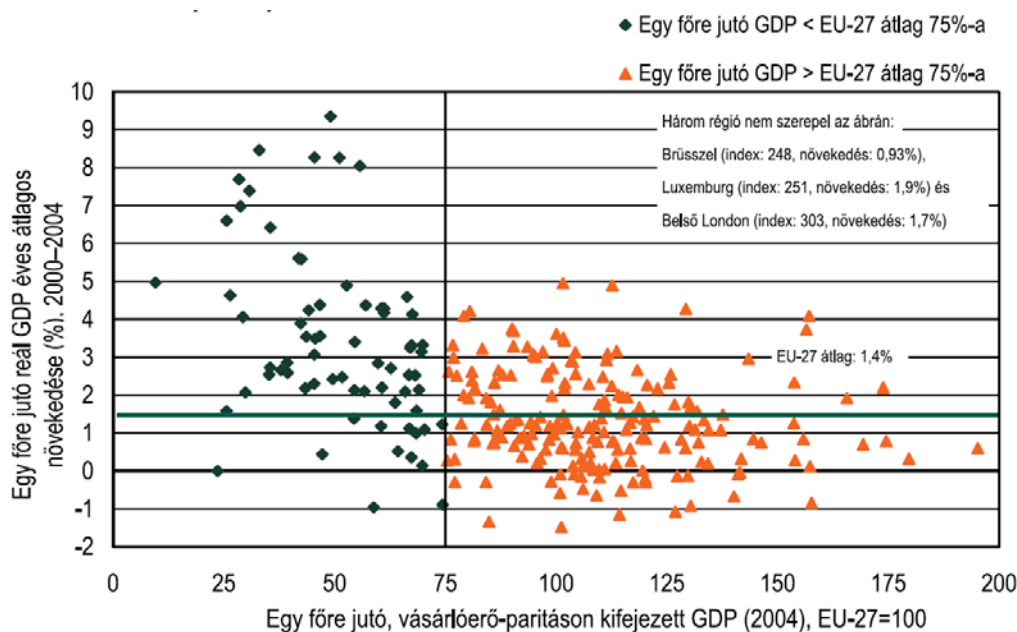
II-3 táblázat: A 2000 és 2005 között leggyorsabb egy főre jutó GDP-növekedéssel rendelkező régiók

Ország	Leggyorsabban növekvő tíz régió	Az egy főre jutó GDP-ben (PPS) bekövetkezett változás, százalékpont
A táblázat a 2000 és 2005 között leggyorsabb egy főre jutó GDP-növekedéssel rendelkező régiókat tartalmazza		
SK	Pozsony (Bratislavský kraj)	39
GR	Attika	25
CZ	Prága	23
RO	București-Ilfov	21
LU	Luxemburg	20
HU	Közép-Magyarország	18
EE	Észtország	18
BG	Yugozapaden	16
UK	Belső London	14
IE	Dél és Kelet régió (S&E)	14

Forrás: EC (2008b:23)

Néhány olyan régió, amely az EU-átlag 75 százaléka fölötti egy főre jutó GDP-adattal rendelkezik, nagyon alacsony, sőt egyes esetekben negatív növekedést mutatott 1995 és 2004 között. Öt régióban – így a francia Guyane, Champagne-Ardenne, és Poitou-Charentes régiókban, a német berlini régióban és az olasz Valle d'Aosta régióban – az egy főre eső GDP reálértékben csökkent a jelzett 9 évben. Tizenkét másik régióban a növekedés évi 0,5 százalékpont alatti volt. A 2000 és 2004 közti években az egy főre eső GDP 27 régióban csökkent, és további 24 régióban évi 0,5 százalék alatti szintet mutatott (II-8. ábra).

II-8. ábra: Az egy főre jutó GDP-növekedés 2000-2004 között és a 2004-es egy főre jutó GDP

Forrás: EC (2007a:10)

Konvergencia csak uniós szinten mutatható ki

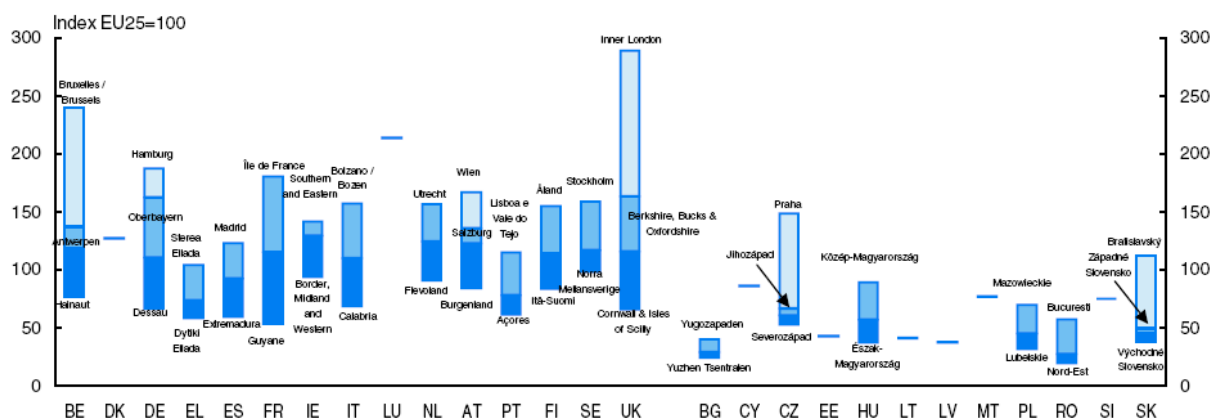
Az 1995 és 2004 közti időszakban a fentiek miatt tehát *csökkentek a különbségek* az egy főre eső GDP tekintetében *a NUTS2 régiók közt* az EU-ban, és ennek a csökkenésnek a nagy része az elmúlt négy évben következett be. Mindezt több statisztikai mutató is alátámasztja (így a Gini-koefficiens és a súlyozott variancia koefficiens is), de *a legjobban a legszegényebb és a leggazdagabb régiók közti egy főre eső GDP-különbségek csökkenése* tükrözi vissza.

Ezen konvergencia részeként megfigyelhető volt annak a különbségnek a csökkenése is, amely az EU központi területén található magrégiók⁴⁹ és az EU többi területe között létezik. *Ezzel elmondhatjuk, hogy megvalósul a területi kohézió is.* A periférikus régiók

⁴⁹ Ez az ún. ötszög, amely Londontól, Hamburgon át, le Münchenig, Milánón át, fel Párizsig tart.

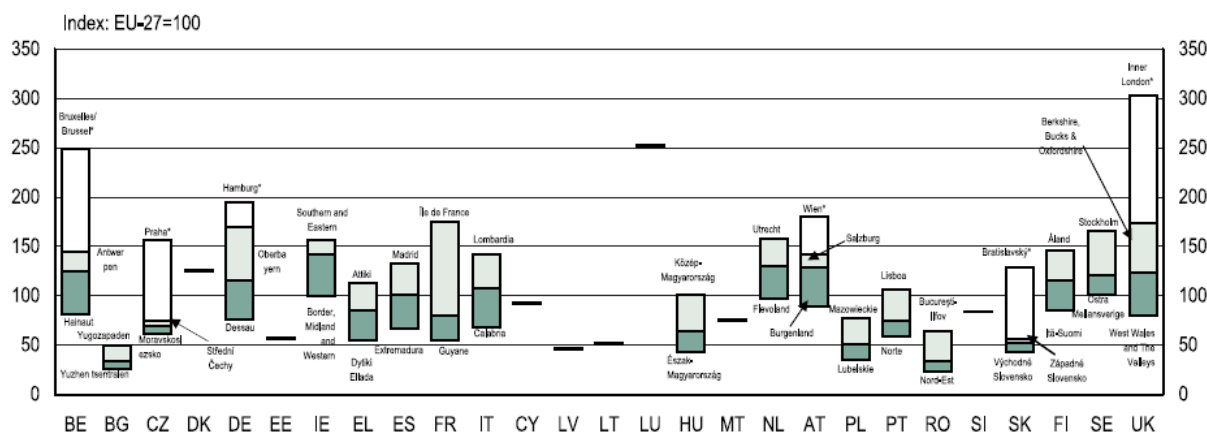
Az erőteljesebb teljesítmény azonban nem terjedt ki az összes periférikus régióra, és a relatíve szerény teljesítmény sem igaz az összes centrumrégióra. Más szóval nem alkalmazhatjuk egyszerűen a központ és periféria összehasonlításának módszerét. Némely régióknak sikerült leküzdenie a periférikus elhelyezkedésből adódó nehézségeket ebben a periódusban, másoknak viszont nem. A konvergencia tehát csak uniós szinten mutatható ki, nemzeti szinten belül viszont divergencia tapasztalható.

II-9. ábra: Egy főre eső, vásárlóerő-paritáson kifejezett GDP országonként regionális szélsőértékekkel, 2001

48

II-10. ábra: Egy főre eső, vásárlóerő-paritáson kifejezett GDP országonként regionális szélsőértékekkel, 2004

Megjegyzés: A *-gal jelölt régiókban az egy főre eső GDP-adatok az ingázás miatt túlbecsültek.

Forrás: EC (2007a:10)

A harmadik kohéziós jelentés (EC 2004a) és a negyedik kohéziós jelentés ábráinak (II-9. és II-10. ábrák) pontos összehasonlítását kicsit nehezíti, hogy 2001-ben az EU-25 szolgált az átlagértékként, míg 2004-ben az EU-27, és hogy az adatok értékkészlete korábban 300, 2004-ben pedig 350 százalékgig tartott, de a relatív arányok így is jól látszanak. A belső londoni régió és Brüsszel továbbra is kimagaslik a mezőnyből, és így az országukban a széles különbségek látványosak. Sok országban a fővárosoknak a többi régió fölé magasodó értéke húzza szét a mezőnyt (Csehország, Szlovákia, Ausztria), de nagy országon belüli különbség volt és van Német-, Francia-, és Olaszországban az EU-15-ök közül, de Magyarországon is (EC 2007a).

A gyakorlatban néhány tagországban megvalósult a régiók közti konvergencia országon belül az egy főre eső GDP-t tekintve, más országokban viszont divergencia tapasztalható az elmúlt években. Ausztriában csökkentek a különbségek a régiók közt az 1995-2004-es periódusban. Németországban, Franciaországban, Görögországban, Spanyol- és Olaszországban azonban csak kis változás következett be, éppúgy, mint Belgiumban és Finnországban. Nagy-Britanniában, Svédországban, Hollandiában és Portugáliában a különbségek növekedtek 1995 és 2004 között, és a különbségek leginkább az 1995 és 2000 közti időszakban keletkeztek. A 2000 és 2004 közti időszakban enyhe divergencia volt megfigyelhető Nagy-Britanniában és Portugáliában, Svédországban és Hollandiában viszont szerény konvergenciát mutattak fel a régiók. Lengyel- és Magyarországon szintén növekvő tendencia volt kimutatható a régiók közti különbségekben 1995 és 2000 közt, de jóval erőteljesebb, mint Nagy-Britanniában, és csak kicsit javult 2004-ig. Csehországban, éppúgy,

mint Bulgáriában és Romániában jelentősen növekedtek a különbségek a teljes időszakot figyelve, Szlovákiában szintén, de viszonylag kisebb mértékben.

A területi megközelítést vizsgálva kutatások feltárták⁵⁰, hogy az uniós országokban a regionális divergencia nagy részét a gazdasági tevékenységek nagyfokú területi koncentrációja okozza, amely főként a fővárosokban és azok köré összpontosul. Ez a jelenség különösen erős az új tagállamokban. Sőt, azokban az országokban, ahol a regionális különbségek nagyjából a korábbi szinten maradtak vagy csökkentek, az egy főre eső GDP értékek a fővárosi régiókban gyorsabban növekedtek, mint az ország többi régiójában. 1995 és 2004 között Berlin kivételével az összes fővárosi régió növelte vagy legalábbis fenntartotta a nemzeti össztermékből való részesedését. A növekedés különösen jelentős volt Varsóban, Prágában, Budapesten, Szófiában és Bukarestben.

A fővárosi régiók relatív növekedése erősen függ attól, hogy mennyire képesek a vállalatok telephelyeit magukhoz vonzani és a magánszemélyeket rávenni, hogy ott telepedjenek le. Ez oda vezet, hogy a területi fejlődés kiegyensúlyozatlanná válik az országon belül, hacsak nem alakulnak ki a gazdasági tevékenységnek további központjai más nagyvárosokban vagy peremtelepülések elvárosiasodásával, esetleg kisebb városok hálózatai nem nyújtanak valamiféle vonzerőt. (Érdekes átgondolni a nagyvárosba ingázók gazdasági és statisztikai hatását is.⁵¹)

A kiegyensúlyozott területi fejlődést segíthetik a másodlagos növekedési pólusok – érvel Brüsszel (EC 2007a). A fővárosok körüli gazdasági tevékenységek koncentrációja sokféle előnnyel járhat, pl. a méretgazdaságosság formájában vagy az agglomerációs előnyökön keresztül, de a nagy piacok nyújtotta lehetőségek kihasználásával is. Gyakran előfordul azonban, hogy költségeket is indukálnak a túlzottan agglomerálódott térségek, pl. a zsúfoltság formájában, a környezetszennyezésen keresztül vagy a magas ingatlanárak miatt⁵² (Krugman 2000). A kiegyensúlyozottabb fejlesztés érdekében ezeket a költségeket megpróbálják leszorítani, és a kereslet egyenletesebb szétszórásával serkenteni az egész ország gazdasági növekedését. (Ez a keresletszétszórás azonban hatékonysági veszteségeket

⁵⁰ Lásd pl. Corsetti – Martin – Pesenti (2005) és Midelfart-Knarvik – Overman (2002) írásait.

⁵¹ Ahogy látható a II-10. ábra megjegyzéséből is, a Bizottság vizsgálataiban egyre erőteljesebben vizsgálja az ingázók által okozott gazdasági hatásokat, és azok területi figyelembevételét. Lásd a témában még Gáková – Dijkstra (2008) írását is.

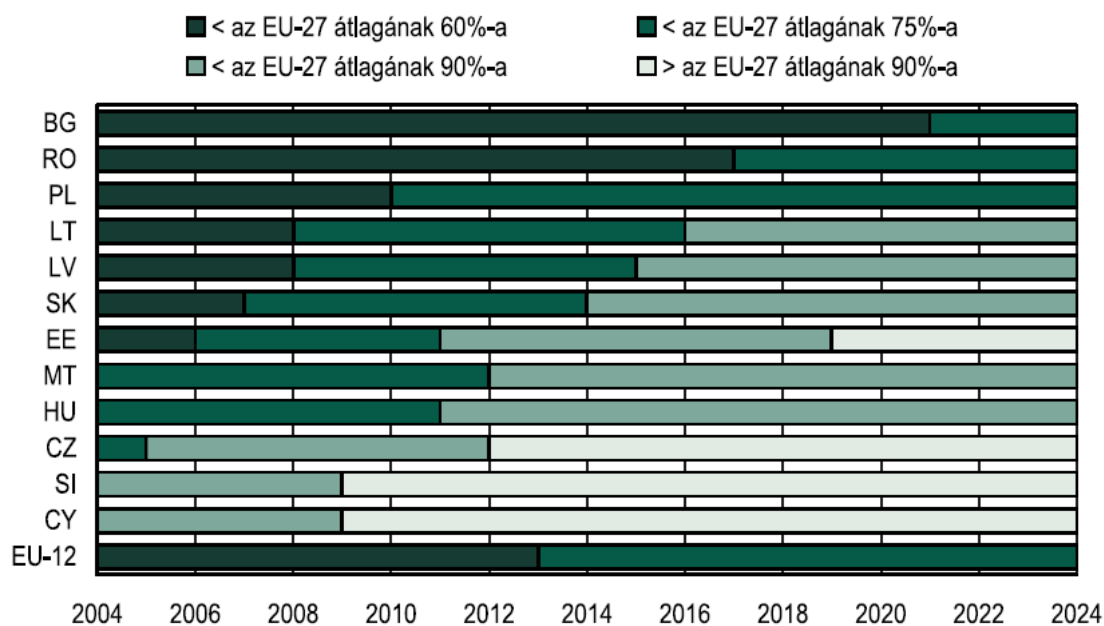
⁵² Az Urban Audit Perception Survey (2006), amelyet az EU-27-ek 75 városában, Horvátországban és Törökországban folytattak le 2006 novemberében azt találta, hogy valójában az összes fővárosban a jó minőségű, normál költségű lakás sokkal kevésbé volt elérhetőnek tűnő, mint az ország többi nagyvárosában. Saját adattábláit az érdeklődő a következő oldalon állíthatja össze: http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EU_MASTER_urban_audit&depth=2

okozhat!) Európának viszont mindössze három országában figyelhető meg, hogy a másodlagos növekedési pólusok képesek hatékonyan ellensúlyozni a fővárosok gazdasági erejét. Spanyolországban a Barcelona régió (melyet NUTS3-as szinten értelmeznek) a spanyol GDP 14 százalékát termelte meg, míg Madrid a maga hasonló méretű népességével 18 százalékot. Mindemellett Madrid nagyobb népességnövekedést és nagyobb gazdasági növekedést volt képes vonzani, mint Barcelona. 1995 és 2004 között Barcelona egy főre eső GDP-jének csökkenését főként Madridhoz képest érzékelt (Sosvilla-Rivero – Herce 2008). Olaszországban Milánó volt az előállítója a nemzeti jövedelem 10 százalékának, ugyanannyinak, mint Róma. Délebbre Nápoly azonban csak jóval kisebb GDP-részesedést mutatott fel, és csak kis jelét mutatta a regionális különbségek leküzdésében, annak ellenére, hogy az utóbbi években a déli régiók valamivel jobb növekedési adatokat produkálnak, mint az északiak. Németországban többszörös növekedési pólusokat találunk, a négy legnagyobb city-régió Berlinnel együtt egyenként kb. 5 százalékát állítja elő a nemzeti összterméknek, és 1995 és 2004 között a négy közül három (München, Frankfurt és Hamburg) gyorsabban növekedett, mint Berlin.

A többi országban a *fővárosok dominálnak*. Franciaországban és az Egyesült Királyságban Párizs és London teszi ki a nemzeti GDP 30 százalékát, míg a többi nagyváros nem termel meg többet, mint a GDP 3-4 százaléka. Franciaországban a Lyon régió egy főre eső GDP-je a nemzeti átlag felett van, és ez van a legközelebb a párizsi értékhez, de Lille és Marseille eredményei jócskán lemaradnak. Az Egyesült Királyságban Birmingham, Manchester és Glasgow GDP/fő értékei nem magasabbak, mint az országos átlag, és a növekedés is alacsonyabb volt a londoninál. Lengyelországban annak ellenére, hogy a népesség erősen koncentrálódik Łódz, Krakkó és Wrocław városában, a gazdasági tevékenység kifejezetten csak a Varsó régióban összpontosul, amely a lengyel GDP 16 százalékát, a népességnek pedig csak 7 százalékát teszi ki. 1995 és 2004 között Varsó gazdasági növekedése sokkal magasabb volt, mint az előbbi városoké: 6,2% a Mazowieckie régióban, amely tartalmazza Varsót; 4,3% a Łódzkie régióban, amely tartalmazza Łódzot; 4,2 a Małopolskie régióban (Krakkó); 3,7% a Dolnośląskie régióban (Wrocław) (EC2007:190-193). Az EU többi tagországában, bár vannak példák arra, hogy a GDP gyorsabban nő a fővároson kívüli nagyvárosokban, mint az ország teljes területén, ezek részesedése a nemzeti GDP-kből 1 százalékponttal visszaesett 1995 és 2004 között. A legtöbb esetben az egy főre eső GDP az országos átlag körüli, vagy kevesebb annál. Egyedül Német- és Olaszországban találhatunk olyan városokat, amelyek GDP/fő értékei magasabbak a fővárosi értékeknél.

Attól függetlenül, ami az országokon belül tapasztalható, az *EU-n belüli fejlődési különbségek jelentősek maradtak*. 2005-ben az új tagországok közül háromban (Cipruson, Szlovéniában és Csehországban) az egy főre jutó GDP az EU-27-ek átlagának 75 százaléka fölé emelkedett. Ha a növekedési ráták mai trendje folytatódik, előrevetíthető, hogy 2016-ig további 6 ország érheti el ezt a szintet – a három Balti-ország, Málta, Magyarország és Szlovákia. Lengyelországnak, de különösképp Bulgáriának és Romániának hosszabb időre lesz szüksége, hogy felzárkózzon (II-11. ábra).

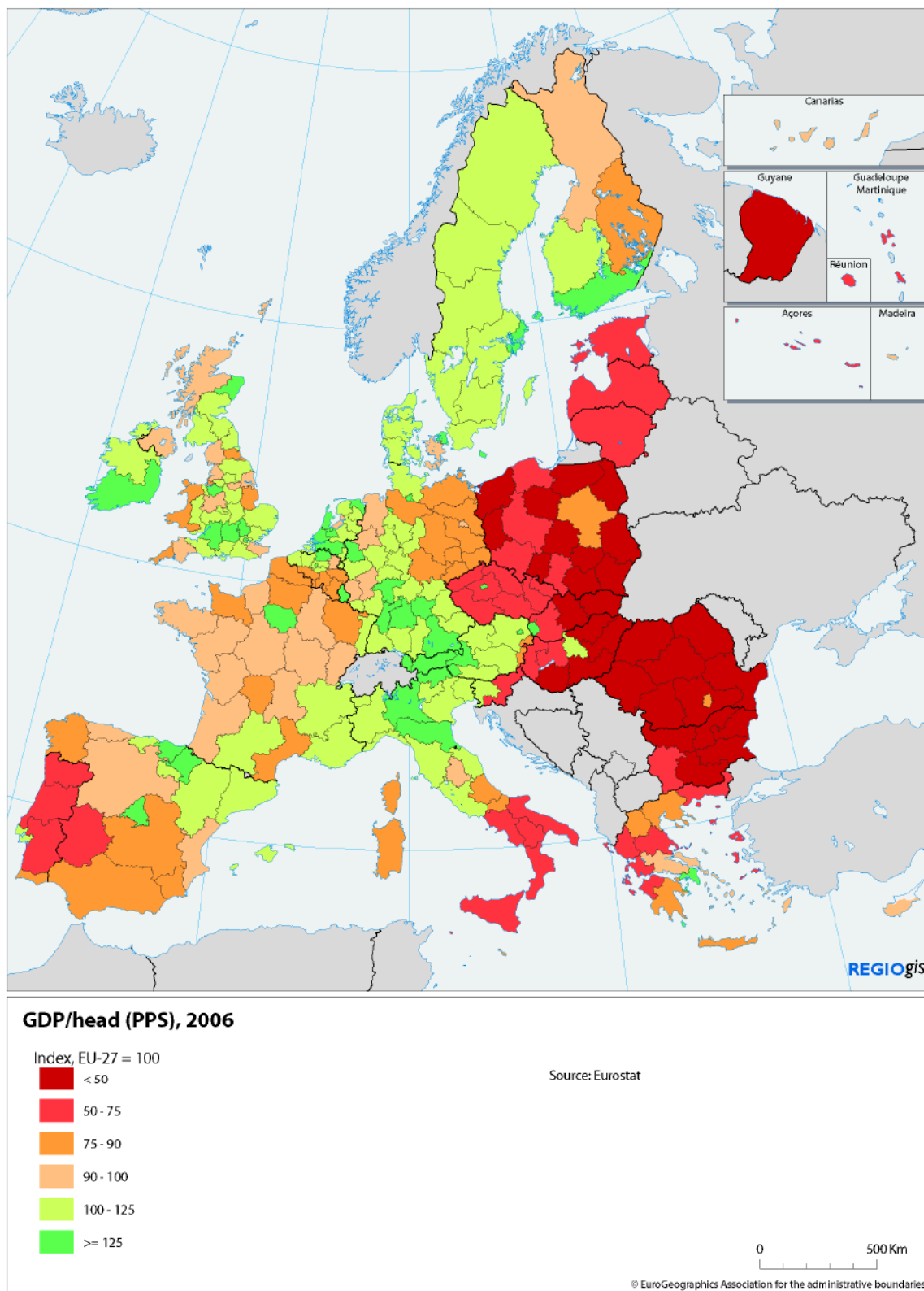
II-11. ábra: Az új tagországok egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson kifejezett GDP-jének várható alakulása

Forrás: EC (2007a:14)

Ha azonban a regionális különbségek nem csökkennek jelentősebb mértékben, sok régió egy főre jutó GDP-je jóval a 75 százalékos szint alatt lesz, még akkor is, ha a gazdasági növekedés az új tagországokban magasabban tartható, mint a régiókban, és a fenti előrejelzések megvalósulnak. Csehországban például 2004-ben a 8 régió közül 3 volt az EU-átlag 60 százaléka körül, de a helyzet 2005-ben sem változott sokat (lásd a II-1. térképet). Sok régiónak ezért jóval tovább fog tartani, hogy elérje a 75 százalékos küszöböt, mint annak az országnak, amelyben található, még ha relatíve magas növekedési rátával is számolunk. *Ennek megfelelően az Unió kohéziós politikája továbbra is nélkülözhetetlen lesz a régiók fejlesztésének elősegítésében* – véli a Bizottság (EC 2007a:18). Fontos lesz főként az új tagországok esetében, ahol ésszerű időn belül elfogadhatóbb szintre kell csökkenteni a regionális különbségeket.

II-1. térkép: Egy főre jutó GDP (2006)

Forrás: EC (2009:4)

II.2.1.2. Termelékenység és foglalkoztatottság

Egy ország vagy régió egy főre jutó GDP szintje nagyjából két tágon értelmezett tényezőnek tudható be. Az egyik az a kibocsátott output-mennyiség, amely egy foglalkoztatottra vetíthető, vagyis a termelékenységi szint, a másik pedig a foglalkoztatottak aránya a teljes népesség arányában. A GDP/fő növekedését is ezek befolyásolják, tehát vagy a termelékenységet kell növelnünk, vagy a foglalkoztatottságot. Mind a kettő fontos tényező, bár napjainkban a jövedelemszint emelését célozva egyre inkább a termelékenység növelésén van a hangsúly, részben, mert ez kapcsolódik a versenyképességhez is. Ez a kapcsolat azonban nem elég erős önmagában *az áron kívüli tényezők jelentőségének növekedése* miatt. A foglalkoztatás növelése ugyanolyan mértékben tudja segíteni a gazdasági növekedést ott is, ahol szintje alacsony (Sala-i-Martin 1996, Gomez-Salvador et al. 2006). Sőt az alacsony foglalkoztatottság és így a munkaerőpiacon kívül rekedtek magas aránya a társadalmi kohéziót igen erősen befolyásoló tényezők (Boldrin – Canova 2001).

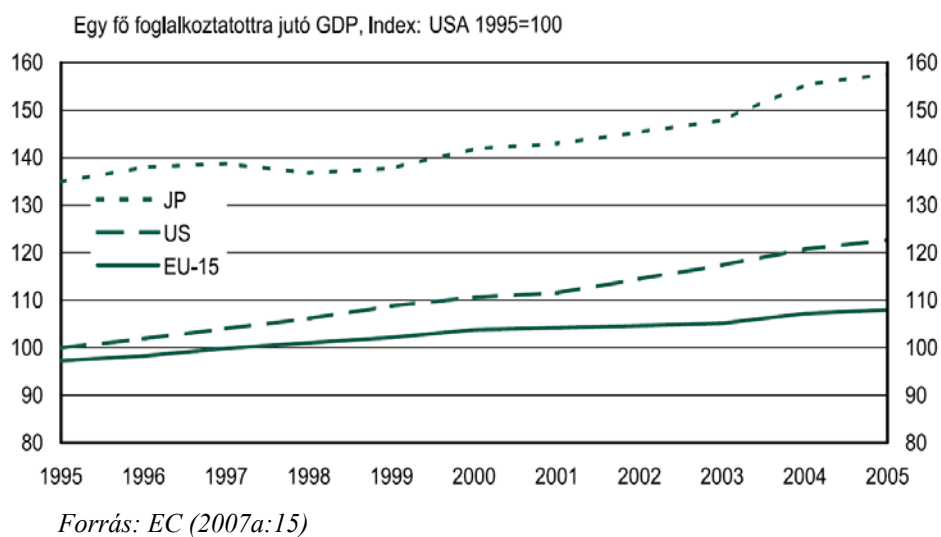
Az igazi kihívás az, hogy a magas termelékenységet és a magas foglalkoztatást úgy érjük el, hogy közben a területi kohézió is megmaradjon. És ez a kihívás egyre sürgetőbb, és főként az új tagállamokban, ahol a termelékenység napjainkban is jóval alacsonyabb, mint a régi tagállamokban a viszonylag magas növekedésük ellenére is, de emellett a foglalkoztatás is alacsony szinten stagnál. Persze ez nem jelenti azt, hogy az Unió többi területén nem szembesülnének ugyanezzel.

Termelékenység

Ha nemzetközi szinten vizsgáljuk az Európai Unió termelékenységét, a kép elszomorító: *lemaradás és növekvő hátrány figyelhető meg az Egyesült Államokkal szemben*⁵³. 1980 és 1995 között az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ben kifejezett termelékenységnövekedés még számottevően magasabb volt az EU-15-ökben, mint az USA-ban. Azóta azonban megkezdődött a lemaradás (lásd II-12. ábra): míg 1995-ben csak 3 százalékkal voltunk lemaradva, 2005-ben ez a különbség már 12%.

⁵³ Ez a különbség a termelékenységben gyakran eltúlzott, véli Blanchard (2004). Bár ő is bevallja, hogy még ha ez a lemaradás „csak” munkaerő-piaci intézményeken és azok reformján múlik is, az amerikai termelékenységtől való elmaradásunk nem kétséges. A termelékenységben és technológiai fejlettségben megmutatkozó lemaradásra hívja fel a figyelmet Blahó (2007a:183-186) is, aki mindezt hosszabb periódusra, az 1960-tól 1995-ig tartó időszakra vizsgálja meg.

II-12. ábra: A termelékenység növekedése Japánban, az Egyesült Államokban és az EU-15-ökben

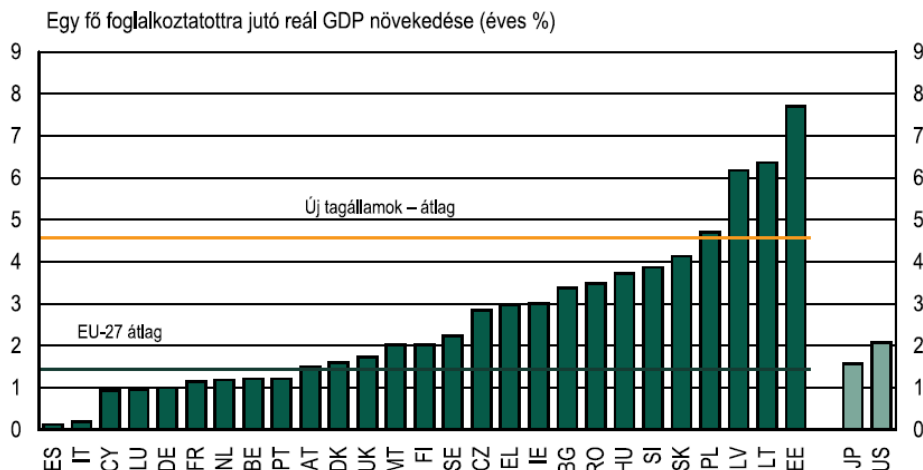

Ennek a különbségnek a nagy része annak tudható be, hogy Amerikában magasabb a munkával töltött órák száma, és kevesebb a szabadságok ideje. Ha az átlagos munkaidőhosszban megmutatkozó különbséget nem tekintjük, akkor ez a termelékenységi különbség majdnem teljesen eltűnik (*Blanchard 2004*). Így tekintve, 2004-ben a termelékenység majdnem ugyanakkora volt az EU-15-ökben, mint az USA-ban, bár a termelékenységnövekedés ebben az esetben is gyorsabb a tengeren túl. *A ledolgozott órákra jutó GDP* 9 országban volt magasabb, mint az USA-ban. Kontrasztként kifejezetten alacsony volt Görögországban, Cipruson és Portugáliában (az amerikai szint 54, 53 és 45 százaléka), és ennél is alacsonyabb a 11 másik új tagországban, ahol az amerikai szint 8-45 százalékát érték csak el.

1995 és 2004 között a termelékenységnövekedés az EU-15-ök közül pár országban, így Ír- és Svédországban, valamint Görögországban volt magasabb az USA termelékenységnövekedésénél (az új országok 2000 előtti ledolgozott munkaóraadatai hiányoznak), Finnország és az Egyesült Királyság adatai pedig megegyeznek vele. Az egy foglalkoztatottra jutó GDP növekedésének adatait vizsgálva az új tagországokban Málta és Ciprus kivételével magasabb adatokat találunk. Ebben az értelemben a termelékenységnövekedés az új tagországokban átlagosan évi 4,5% 1995 és 2004 között, ami négyszerese az EU-15-ök átlagának (II-13. ábra). Észtországban közel évi 8%, Lettországban és Litvániában pedig évi 6-7%. Igaz, közöttük is vannak szerény teljesítményűek, pl. Csehország a maga 3 % alatti értékével alacsonyabb szinten áll, mint az írek és a görögök termelékenységnövekedése. A sor

végén kullog az egy foglalkoztatottra jutó GDP növekedési ütemét tekintve Németország a maga 1%-os ütemével és Spanyol-, valamint Olaszország a nullát alig meghaladó értékekkel.

II-13. ábra: Termelékenység növekedés a tagállamokban (1995-2005)

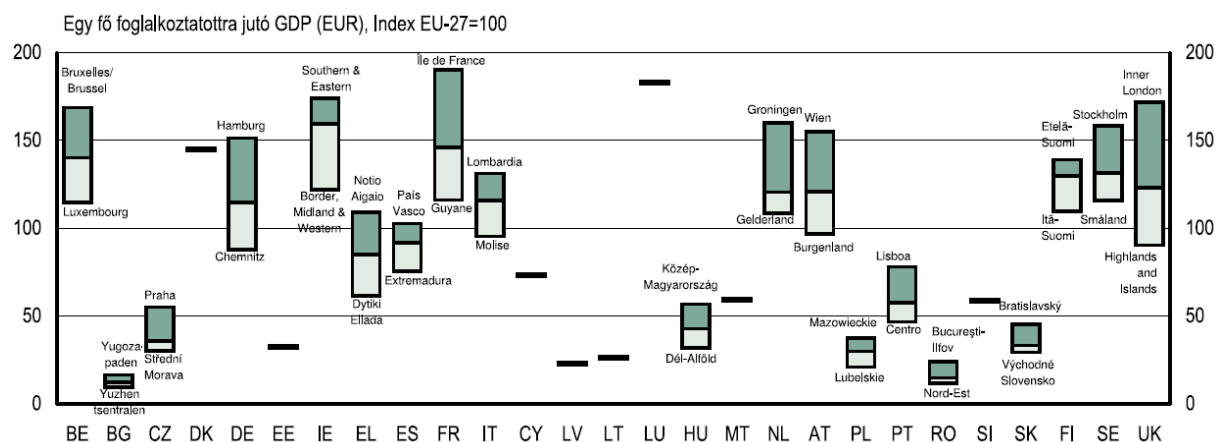

Megjegyzés: Bulgária esetén 1996-2005-ös adatok álltak rendelkezésre.

Forrás: EC (2007a:20)

Ha európai szinten a termelékenységek regionális megoszlását tekintjük, nagymértékű szóródást figyelhetünk meg, ami az egy főre eső GDP-adatokban is tükröződött korábban. A legmagasabb értékeket Észak- és Nyugat-Európában, a fővárosokat is magukba foglaló régiókban találhatjuk, a legalacsonyabbat pedig főként az új tagállamokban. Spanyol-, és Görögország, valamint Portugália legtöbb régiójának termelékenysége már közelebb van az EU-átlaghoz, de még mindig alatta marad. Ha az országokon belül vizsgáljuk a régiók termelékenységi adatait, az eltérések még szembetűnőbbek (II-14. ábra).

II-14. ábra: A tagállamok termelékenységi adatai regionális szélsőértékekkel

Forrás: EC (2007a:17)

Foglalkoztatottság

2001 óta a foglalkoztatottak arányának lassú növekedése Európa-szerte lelassította a lisszaboni és stockholmi foglalkoztatottsági célkitűzések felé tartó folyamatot. A foglalkoztatottak számának növekedésére vonatkozó borús kilátások valószínűtlenné teszik, hogy a 2010-re kitűzött 70 százalékos foglalkoztatottsági szintet pár éven belül elérjük. A női és az időskori (55-64 éves korú) foglalkoztatottak növekedésében mutatkozó trendek azonban biztatóak. 2000 és 2005 között a női foglalkoztatási ráta 2,7 százalékponttal 56,3 százalékra nőtt az EU-25-ök tekintetében, 2008-ra pedig megközelítette a 60 százalékos célt (59,4%), míg az időskorúak foglalkoztatási rátája 2000 és 2008 között 9,1 százalékponttal 45,7 százalékra emelkedett, bár itt az 50 százalékos cél még hosszú útnak ígérkezik (lásd II-4. táblázat).

II-4. táblázat: Különböző népességi csoportok foglalkoztatási rátája (%)⁽¹⁾

	Férfiak			Nők			Idős munkavállalók		
	2000	2005	2008	2000	2005	2008	2000	2005	2008
EU-27			72,8			59,1			45,6
EU-25	71,2	71,3	73,2	53,6	56,3	59,4	36,6	42,5	45,7
EU-15	72,8	72,9	74,2	54,1	57,4	60,4	37,8	44,1	47,4
Eurozóna	71,6	71,8	73,4	51,7	55,2	58,8	34,2	40,4	44,4
Ausztria	77,3	75,4	78,5	59,6	62,0	65,8	28,8	31,8	41,0
Belgium	69,5	68,3	68,6	51,5	53,8	56,2	26,3	31,8	34,5
Bulgária	54,7	60,0	68,5	46,3	51,7	59,5	20,8	34,7	46,0
Ciprus	78,7	79,2	79,2	53,5	58,4	62,9	49,4	50,6	54,8
Csehország	73,2	73,3	75,4	56,9	56,3	57,6	36,3	44,5	47,6
Dánia	80,8	79,8	81,9	71,6	71,9	74,3	55,7	59,5	57,0
Észtország	64,3	67	73,6	56,9	62,1	66,3	46,3	56,1	62,4
Finnország	70,1	70,3	73,1	64,2	66,5	69,0	41,6	52,7	56,5
Franciaország	69,2	68,8	69,8	55,2	57,6	60,7	29,9	37,9	38,3
Görögország	71,5	74,2	75,0	41,7	46,1	48,7	39,0	41,6	42,8
Hollandia	82,1	79,9	83,2	63,5	66,4	71,1	38,2	46,1	53,0
Írország	76,3	76,9	74,9	53,9	58,3	60,2	45,3	51,6	53,6
Lengyelország	61,2	58,9	66,3	48,9	46,8	52,4	28,4	27,2	31,6
Lettország	61,5	67,6	67,1	53,8	59,3	61,8	36,0	49,5	53,1
Litvánia	60,5	66,1	72,1	57,7	59,4	65,4	40,4	49,2	59,4
Luxemburg	75,0	73,3	71,5	50,1	53,7	55,1	26,7	31,7	34,1
Magyarország	63,1	63,1	63,0	49,7	51,0	50,6	22,2	33,0	31,4
Málta	75,0	73,8	72,5	33,1	33,7	37,4	28,5	30,8	29,1
Nagy-Britannia	77,8	77,6	77,3	64,7	65,9	65,8	50,7	56,9	58,0
Németország	72,9	71,2	75,9	58,1	59,6	65,4	37,6	45,4	53,8
Olaszország	68,0	69,9	70,3	39,6	45,3	47,2	27,7	31,4	34,4
Portugália	76,5	73,4	74,0	60,5	61,7	62,5	50,7	50,5	50,8
Románia	68,6	63,7	65,7	57,5	51,5	52,5	49,5	39,4	43,1
Spanyolország	71,2	75,2	73,5	41,3	51,2	54,9	37,0	43,1	45,6
Svédország	75,1	74,4	76,7	70,9	70,4	71,8	64,9	69,4	70,1
Szlovákia	62,2	64,6	70,0	51,5	50,9	54,6	21,3	30,3	39,2
Szlovénia	67,2	70,4	72,7	58,4	61,3	64,2	22,7	30,7	32,8
Horvátország	:	61,7	65,0	:	48,6	50,7	:	32,6	36,7
Törökország	71,8	68,2	67,7	25,8	23,8	24,3	36,3	31,0	29,5
Norvégia	81,3	77,8	80,5	73,6	71,7	75,4	65,2	67,5	69,2

⁽¹⁾Törés az adatsorban 2000-ben az Egyesült Királyság esetében, 2005-ben Németország, Spanyolország és Svédország esetében.

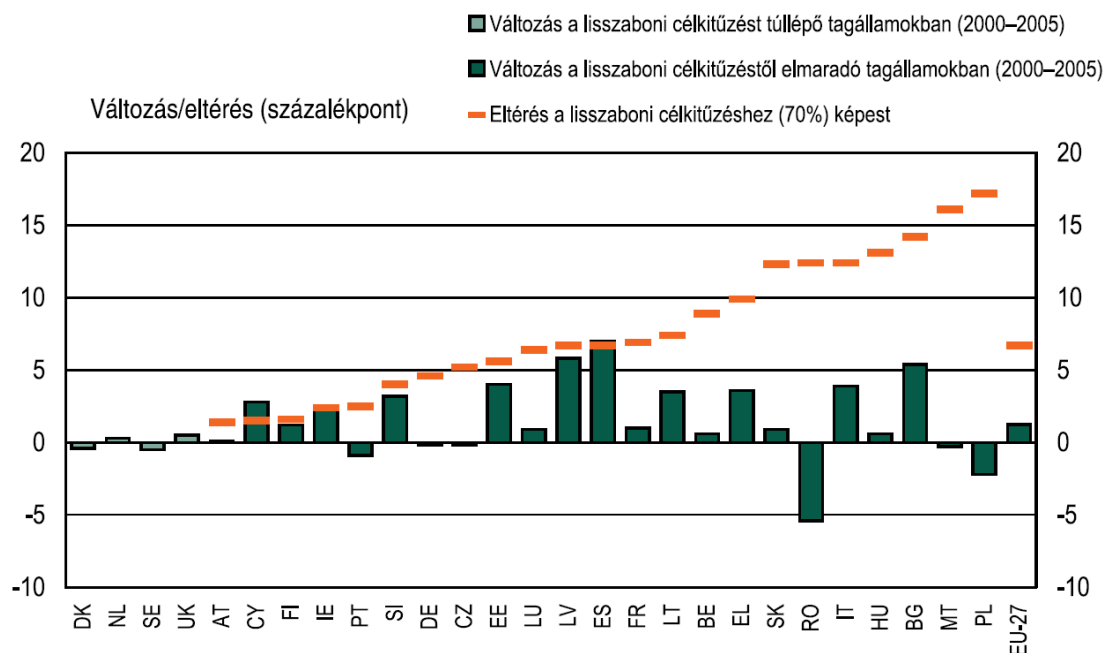
Forrás: A 2000 és 2005-ös adatok az Eurostat (2006:135) évkönyvéből, a 2008-as adatok, valamint Japán és USA esetében a 2005-ös adatok is az OECD és az Eurostat on-line adatbázisaiból.

A növekedés lassúságának nagy része 2005 előtt visszavezethető volt a német és a lengyel foglalkoztatottak számának csökkenésére, bár 2005 óta enyhe javulás figyelhető meg. A görög és olasz foglalkoztatási szint is jóval a célkitűzés alatt van, és még mindig megfigyelhető a nagy nemek közti különbség⁵⁴.

2005-ben (ahogy 2000-ben is, amikor a célokat először kijelölték), mindössze négy tagállam (Dánia, Nagy-Britannia, Hollandia és Svédország) foglalkoztatási rátái voltak a megcélzott 70 százalék felett, igaz, e kör 2008-ra három országgal bővült (Ausztria, Ciprus, Finnország), és további öt ország 67 százalék feletti adatot mutathatott fel (Észtország, Írország, Litvánia, Portugália és Szlovénia). A foglalkoztatási rátában 2000 óta bekövetkezett legnagyobb növekedést Spanyolország (több mint 6 százalékpontos növekedés), Ciprus, a balti államok, Görög-, és Olaszország, valamint Bulgária mutatta fel. De a célkitűzéstől több mint 10 százalékponttal így is elmaradnak, épp úgy, ahogy Magyar- és Lengyelország, Málta és Románia is. Lengyel-, Német- és Svédországban, Dániában, Máltán, Romániában és a Cseh Köztársaságban 2000 óta csökken a foglalkoztatás aránya (II-15. ábra).

II-15. ábra: Foglalkoztatottsági ráták alakulása (2000-2005)

⁵⁴ Megj.: Az idős munkavállalók foglalkoztatási rátája az 55 és 65 év közti foglalkoztatottak és a teljes népesség azonos korosztályhoz tartozók számának hányadosként került kiszámításra. A foglalkoztatottaknak azokat a 15–64 éves személyeket nevezzük a reprezentatív munkaerő-felmérésből (LFS) származó adatok szerint, akik a megfigyelt héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végeztek alkalmazottként, szervezetet vagy társas vállalkozás tagjaként, egyéni vállalkozóként, segítő családtagként, illetve rendelkeztek olyan munkahellyel, ahonnan átmenetileg távol voltak.

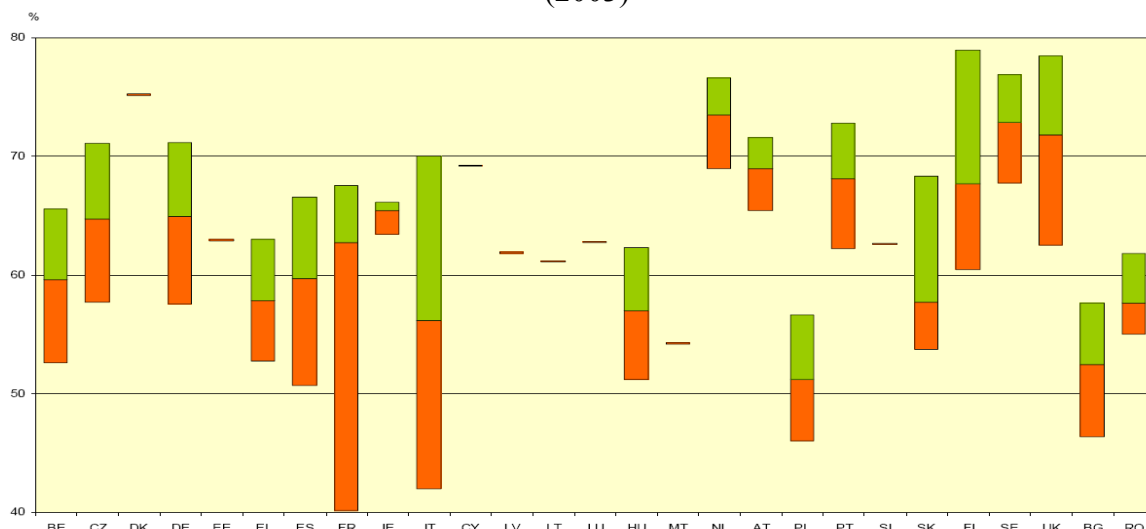
Forrás: EC (2007a:20)

A nemzeti szintű foglalkoztatási szintek nagy különbségeket fednek el regionális szinten, tükrözve a régiós és régiós szint alatti területi szintek foglalkoztatási problémáinak jellegét. A foglalkoztatásban és a munkanélküliségben megjelenő regionális különbségekre az EU már régóta áldoz, nemcsak a lisszaboni célok teljesítése miatt, hanem főként a társadalmi kohézió megteremtése érdekében. 2000 és 2005 között némi konvergencia mutatkozott a foglalkoztatási rátákban az EU-27 tekintetében. Ezalatt az öt év alatt a legalsó és legfelső decilis osztály közötti különbség 30-ról 27 százalékpontra csökkent. Két másik statisztikai jelzőszám, a Gini-együttható és a variancia szintén csökkent.

2005-ben a leszakadó régiók foglalkoztatási rátája 11 százalékponttal volt alacsonyabb, mint az EU többi régiójáé (57% a 67%-kal szemben), többel, mint 2000-ben, amikor csak 9 százalékponttal maradt el. Minden növekedése ellenére különösen alacsony maradt a foglalkoztatási szint öt dél-olasz régióban (Campania, Puglia, Basilicata, Calabria és Szicília), ahol a munkaképes korúaknak mindössze 50 százaléka, vagy kevesebb dolgozik (Szicíliában 44 százalék). Ezt összevetve a brit Bedfordshire és Hertfordshire régió 78 százalékos értékével, a különbség közel 35 százalékpontos.

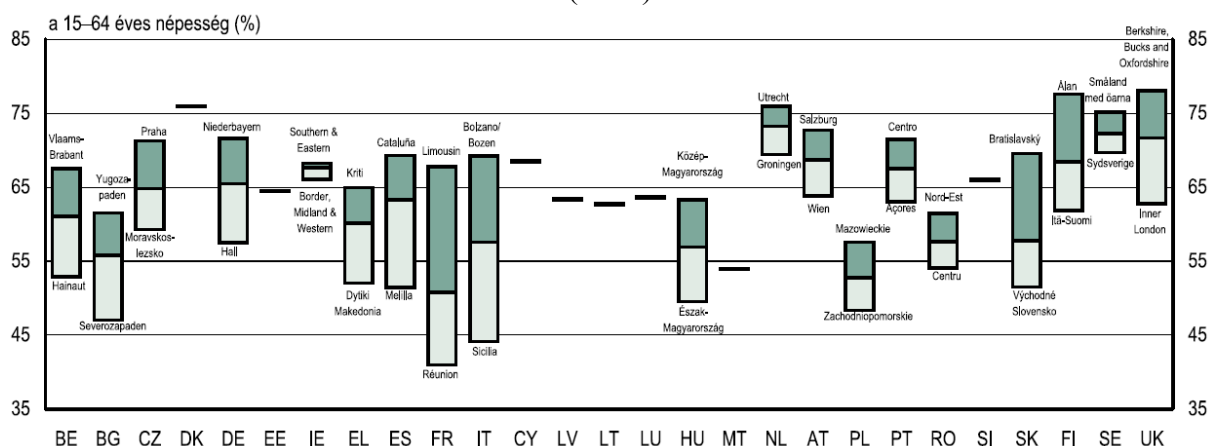
A foglalkoztatási ráták nagy különbsége található Spanyolországban is, ami a régiók közt még mindig fellelhető nagy gazdasági egyenlőtlenségeket mutatja. Bár a foglalkoztatási ráták regionális szórása viszonylag kicsi Lengyelországban és Romániában, ott ez a vidéki körzetek nagy mezőgazdasági (önellátó gazdasági) foglalkoztatását mutatja, ami végső eszközként jelentkezik olyankor, ha valaki képtelen más területen elhelyezkedni. És ez cseppet sem változott 2003 és 2005 között (II-16. és II-17. ábra).

II-16. ábra: A 15-64 éves korcsoport foglalkoztatottsági rátája és regionális szélsőértékek (2003)

Forrás: EC (2005:7)

II-17. ábra: A 15-64 éves korcsoport foglalkoztatottsági rátája és regionális szélsőértékek (2005)

Forrás: EC (2007a:25)

Munkanélküliségi ráta

A munkanélküliségi ráta nem teljesen a foglalkoztatási ráta tükörképe. Egy ország vagy régió, amelynek alacsony a foglalkoztatási szintje, nem feltétlenül mutat fel magas munkanélküliséget, mert lehet, hogy sokan egyáltalán nem jelennek meg a munkaerőpiacon, jellemző példaként említhető itt a női munkanélküliség Dél-Olaszországban. De sem az olasz nők, sem az EU más területein élők nem feltétlenül választják szándékosan ezt a helyzetet. Sokan csak azért hagynak fel a munkakereséssel, mert úgy ítélik, hogy nincs esélyük munkát találni, de majd újra visszatérnek a munkaerőpiacra, ha a helyzet megváltozik. És valóban, amikor a foglalkoztatás növekszik, ez általában együtt jár a munkaerő-piaci részvétel

növekedésével és a munkanélküliség csökkenésével is. Ennek megfelelően a munkanélküliségi ráta félrevezető képet adhat azoknak a számáról, akik szeretnének visszatérni a munka világába, de nem találnak megfelelő állást maguknak (potenciális munkavállalói létszám). Mindemellett a munkanélküliségi ráta a legláthatóbb jele a munkaerő-piaci egyensúlytalanságok megjelenésének.

2001 és 2004 között a munkanélküliségi ráta az EU-27-ekben kis mértékben növekedett (8,6-ról, 9,2%-ra), majd 2004 és 2008 között lecsökkent 7 százalékra. Ez a mérték azonban nagyon eltérő képet mutat az egyes tagállamokban. A 27 tagország közül 2004 és 2008 között 3-ban 1-2 százalékponttal nőtt (Magyarország, Portugália és Írország), két országban kevesebb mint 1 százalékponttal nőtt (Nagy-Britannia és Spanyolország), és 4 országban több mint 5 százalékponttal csökkent (Bulgária, Lengyelország, Lettország és Szlovákia), (II-5. táblázat).

II-5. táblázat: Munkanélküliségi ráták

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU-27		9.3	8.6	8.9	9.0	9.2	8.9	8.2	7.1	7.0
EU-25		9.3	8.5	8.8	9.0	9.2	9.0	8.2	7.2	7.1
EU-15	10.7	8.4	7.3	7.7	8.0	8.3	8.1	7.7	7.0	7.1
Eurozóna	11.4	9.1	8.0	8.4	8.8	9.1	8.9	8.3	7.4	7.5
Ausztria	4.4	4.7	4.0	4.9	4.8	5.3	5.2	4.8	4.4	3.8
Belgium	9.3	6.6	6.2	6.9	7.7	7.4	8.5	8.3	7.5	7.0
Bulgária		16.2	19.9	18.1	13.8	12.1	10.1	9.0	6.9	5.6
Ciprus		5.0	4.0	3.3	4.2	4.4	5.3	4.6	3.9	3.7
Csehország		8.8	8.0	7.0	7.6	8.2	7.9	7.2	5.3	4.4
Dánia	7.0	4.5	4.2	4.3	5.4	5.2	4.8	3.9	3.8	3.3
Észtország		13.1	12.4	9.4	10.7	10.0	7.9	5.9	4.7	5.5
Finnország	17.0	11.1	10.3	10.4	10.5	10.4	8.4	7.7	6.9	6.4
Franciaország	11.8	10.2	8.6	8.7	8.6	9.2	8.8	8.8	7.9	7.4
Görögország	9.1	11.3	10.5	9.9	9.4	10.2	9.9	8.9	8.3	7.7
Hollandia	7.2	2.7	2.1	2.6	3.6	4.7	4.7	3.9	3.2	2.8
Írország	12.0	4.3	3.7	4.2	4.5	4.5	4.4	4.4	4.6	6.0
Lengyelország		16.4	18.4	20.0	19.4	19.1	17.8	13.9	9.6	7.1
Lettország		16.0	16.9	13.0	12.9	11.3	8.3	5.6	4.3	5.8
Litvánia		14.2	13.1	13.2	10.6	9.9	8.9	6.8	6.0	7.5
Luxemburg	2.9	2.3	1.8	2.6	3.7	5.1	4.5	4.7	4.1	5.1
Magyarország		6.6	5.7	5.6	5.8	5.8	7.2	7.5	7.4	7.8
Málta		6.3	7.1	6.9	7.5	7.3	7.3	6.9	6.5	6.0
Nagy-Britannia	8.7	5.6	4.7	5.0	4.8	4.6	4.8	5.4	5.3	5.6
Németország	8.2	7.9	7.8	8.5	9.8	10.7	11.1	10.2	8.6	7.5
Olaszország	11.7	10.9	9.6	9.2	8.9	7.9	7.7	6.8	6.1	6.8
Portugália	7.1	3.9	3.9	4.6	6.2	6.4	7.7	7.8	8.1	7.7
Románia		7.1	6.7	8.3	6.9	7.7	7.2	7.3	6.4	5.8
Spanyolország	22.7	13.8	10.4	11.2	11.3	11.1	9.2	8.5	8.3	11.3
Svédország	8.9	5.5	4.7	5.0	5.6	6.7	7.8	7.1	6.2	6.2
Szlovákia		19.1	19.4	18.7	17.1	18.6	16.3	13.4	11.1	9.5
Szlovénia		6.9	5.7	6.0	6.5	6.0	6.5	6.0	4.9	4.4
Horvátország				15.1	14.0	13.7	12.7	11.2	9.6	8.4
Törökország								8.4	8.5	9.4
Norvégia ⁽¹⁾	6.3	3.5	3.7	4.0	4.2	4.3	4.4	3.4	2.5	2.5

⁽¹⁾Törés az adatsorban 1995-ben.

A munkanélküliségi ráta a munkanélkülieknek a megfelelő korú gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya. A gazdaságilag aktív népesség a foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes száma. Munkanélküli az

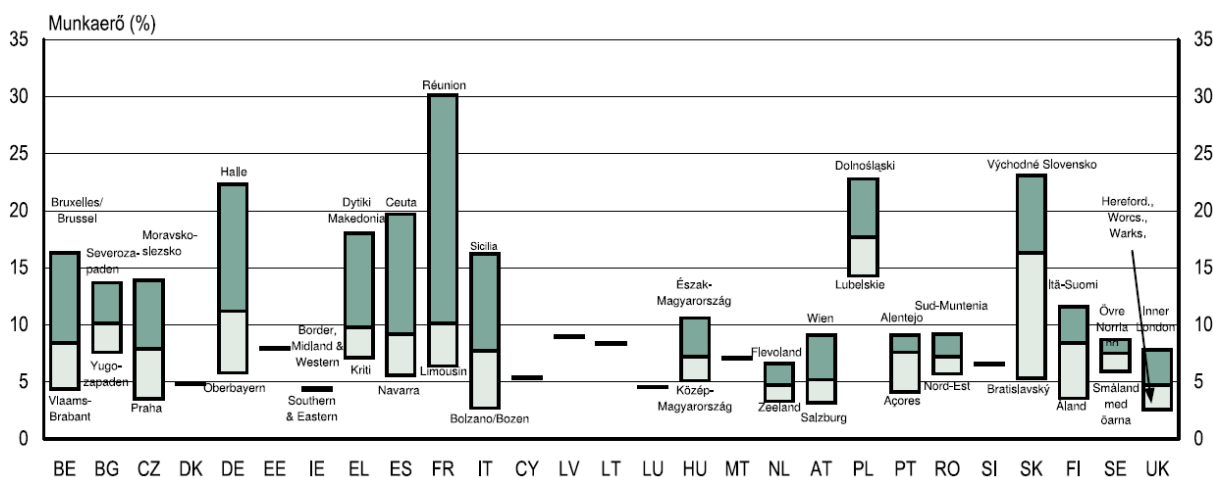
a 15–74 éves személy, aki (a) az adott héten nem dolgozott, és nincs is olyan munkája, amelyből átmenetileg hiányzott; (b) két héten belül munkába tudott volna állni, ha talált volna megfelelő állást; (c) a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát vagy már talált munkát, ahol 3 hónapon belül dolgozni kezd.

Forrás: Eurostat (2006:140), a 2006-2008-as adatok pedig az Eurostat on-line adatbázisából.

Ugyanúgy, mint a foglalkoztatás esetében, a munkanélküliség tekintetében is csökkentek a regionális különbségek 2000 és 2005 között, a régiók legfelső és legalsó 10%-a közti különbség 19 százalékpontból 16 százalékpontra csökkent (lásd II-18. ábra) és a Gini-koefficiens szintén csökkent.

Az elmaradott régiókban (GDP/fő kisebb, mint az EU átlag 75%-a) 2000 és 2005 között a munkanélküliség csökkent az átlagos 13,4%-ról 12,4%-ra, a legnagyobb csökkenést a bolgár és a dél-olasz régiókban, valamint a balti országokban tapasztalták. De 17 régióban (a legtöbbjük lengyel, portugál, magyar és görög régió) a munkanélküliségi ráta több mint 2 százalékponttal nőtt.

II-18. ábra: Munkanélküliségi ráták a tagállamokban és regionális szélsőértékek, (2005)

Forrás: EC (2007a:27)

Ezzel szemben a fejlettebb régiókban (EU átlag 75%-a felettiekben) a munkanélküliség stabil maradt 2000 és 2005 között, 8% körüli szinten. Voltak régiók, ahol csökkent a ráta, és voltak, ahol nőtt, ilyen volt pl. Németország több régiója, ahol 4 százalékpontos növekedést 33 régióban tapasztaltak.

II.2.2. Mivel magyarázzák a megfigyelt jelenségeket a növekedésméletek, ökonometriai elemzések

Az a kérdés, hogy melyik növekedési elmélet adja a legmeggyőzőbb magyarázatot a világban és az Unióban tapasztalt jelenségekre, két fontos szempontból lehet érdekes. Először: a regionális különbségek az EU-ban megfigyelhetők és mértékük nem elhanyagolható. Fenyégetik az EU egységességét, és viszonylag magas gazdasági és társadalmi költséget jelentenek. Másodszor: az EU regionális politikája (amely a tagállamok közös akaratából létezik⁵⁵) tehetetlen olyan konszenzusok nélkül, amelyek a regionális növekedést elősegítő alapvető tényezőket állapítják meg. Az erőforrások ugyanis végesek, és nem lehet egyszerre minden olyan tényezőt finanszírozni az elmaradott régiókban, amelyet a különböző növekedési elméletek a növekedés szempontjából hangsúlyoznak⁵⁶. Szükség van tehát az európai empiria tanulmányozására is. *A regionális növekedés irányait és tényezőit azért is érdekes és fontos vizsgálni, mert ha a konvergenciafolyamatban érzékelhetőek jól körvonalazható változások, akkor az 1988-tól aktívan működő európai közös regionális politika hatékonyságának értékeléséhez kapunk némi fogódzót* (ezt majd az V. fejezet vizsgálja).

II.2.2.1. Vizsgált tényezők

A konvergencia vizsgálatokor *használt megközelítések leggyakrabban a β -konvergencia, σ -konvergencia vagy a konvergenciaklubok vizsgálatára hagyatkoznak*. Abszolút β -konvergenciát vizsgál például Cuadrado-Roura (2001), Geppert – Happich – Stephan (2005) vagy Basile – de Nardis – Girardi (2005). A területiség elemeit is vizsgáló modellek közül megemlíthető Bräuning – Niebuhr (2005) vagy Le Gallo – Dell’erba (2003) cikke. A σ -konvergencia vizsgálatokat is tartalmazó tanulmányok közt felsorolható Boldrin – Canova (2001), Votteler (2004) és az Európai Bizottság tanulmánya (EC 2004b:62-63), klubkonvergencia-vizsgálatot pedig találhatunk Quah (1996a), Magrini (1999) és Eckey – Kosfeld – Türck (2005) cikkében. A konvergenciaklubok elméletének első kidolgozója Danny T. Quah, aki számos írásában mutatja be – főként empirikusan –, hogy az országok egy főre jutó nemzeti jövedelmeinek alakulásának konvergenciával szemben egyfajta csoportosodás

⁵⁵ Erről bővebben szól az IV. fejezet.

⁵⁶ Persze az is lehetséges, hogy nem a fejlesztéspolitika, hanem a növekedést serkentő intézmények kialakítására kapunk gazdaságpolitikai ajánlásokat kutatásunk végén.

figyelhető meg: a közepes jövedelmi szintű országok száma egyre csökken, a jövedelmek eloszlását egyre inkább egy magasabb és egy alacsonyabb jövedelmi szint körüli csoportosulás határozza meg *Quah (1996a,b,c)*.

A növekedés és konvergencia vizsgálatoknál a különböző elméleti *modellekbe* (így pl. a leggyakrabban alkalmazott neoklasszikus növekedési Barro – Sala-i-Martin (BSM) modellbe) *a következő tényezőket építették be, a feltételeességet szolgáló változókként:*

- a gazdasági tevékenységek szektorális megoszlása [*Neven – Gouyette (1995) Button – Pentecost 1995, Fagerberg – Verspagen 1996 Greunz (2004) Ezcurra (2007)*]
- humán tőke, népsűrűség, [*Canova – Marcet (1995) Ezcurra (2007)*]
- piaci potenciál [*Ezcurra (2007)*]
- K+F, innovációs kapacitás, technológiai haladás, munkatermelékenység [*Cappelen et al. (2003), Greunz (2004)*]
- területi externáliák, közelség, szomszédság, elérhetőség [*Le Gallo és Dall’erba (2003) Carrington (2003) Lopez-Bazo – Vayá – Artis (2004) Fischer – Stirböck (2004)*]
- migráció [*Cardoso 1993, Brakmann – Garretsen – Schramm 2006*]
- nyitottság [*Ederveen et al. 2003, Brakmann – Garretsen – Schramm 2006*]
- EU-tagság, ERM-tagság hossza [*Button – Pentecost 1995, Crespo-Cuaresma et al. (2003), Beugelsdijk Eijffinger, (2005)*]
- társadalmi tőke, korrupciós index, helyettesítő hatás, kiszorító hatás (crowding-out): [*Beugelsdijk – van Schaik (2005) Beugelsdijk Eijffinger, (2005)*]
- EU fejlesztési politikája [*Canova – Marcet 1995, Fagerberg – Verspagen (1996), Boldrin – Canova, (2001), Cappelen et al. (2003) Ederveen et al. (2003) Dall’erba és Le Gallo (2007) Beugelsdijk – Eijffinger (2005)*]

Amikor a reálkonvergenciát⁵⁷ vizsgálják, a leggyakrabban a következő négy tényező rendelkezik a legnagyobb magyarázóerővel: (1) integrálódás és liberalizálódás (vizsgálható változók: specializáció, nyitottság); (2) termelékenység (TFP); (3) technológiai fejlődés (pl. FDI beáramlás); (4) makrogazdasági stabilitás (pl. infláció államháztartás helyzete, hitelesség-korrupció). Ezeket *Artner (2002:2)* alapján a dolgozat további részében „a konvergencia szükséges feltételei”-ként vizsgálom.

⁵⁷ *Horváth és Szalai (2001)* alapján megkülönböztetem a reál és a nominális konvergenciát. Ez utóbbi fogalmat a szerzők főként a maastrichti kritériumok vizsgálata esetén alkalmazzák.

II.2.2.2. Legfontosabb megállapítások

Sajnálatos módon a regionális növekedést és az EU-n belüli konvergenciát vizsgáló empirikus eredmények sokféleképpen magyarázhatók⁵⁸. A különböző tanulmányok alapos vizsgálata alapján talán a következő tágabb következtetéseket lehet levonni:

1) A legtöbb tanulmány alapján *a konvergencia dominál* a vizsgált időintervallumok többségében és az alkalmazott földrajzi aggregátumok szintje szerint (leggyakrabban NUTS2 adatok a 70-es évek közepétől különböző időintervallumokra.) De az eredmények erősen jellemzőek NUTS1, NUTS2 és NUTS3 regionális bontású adatsorokon, valamint az EU-12 és EU-15-ökre is. Azok a tanulmányok, amelyek divergenciát találtak, később kerülnek részletesebb kifejtésre.

2) Nem található semmilyen jele egy egységes kibocsátási szint (single steady state) felé való konvergenciának (mint ahogy az a kezdeti neoklasszikus modellekből bizonyos kezdeti feltevések esetén levezethető). A feltételeket jelentő (conditioning) változók mindig szignifikánsak, akár közvetlenül kerültek be a modellbe, akár a nemzeti dummy változókon keresztül. A fix hatású panel becslést alkalmazó modellek (fixed effects models) (pl. *Canova – Marcet 1995, EC 2004b*) az egyensúlyiállapot-értékek széles skáláját adják. Tehát a konvergenciafolyamat nem fogja és nem is tudja kiküszöbölni az EU-n belüli regionális egyenlőtlenségeket (politikai intervenciók nélkül). *Armstronggal (2002) egyetértve azt mondhatom, hogy ez még akkor is alátámaszthatja a regionális politika szükségességét, ha általában a konvergencia jellemző! E megállapítás tehát erősíteni látszik azt a vélekedést, miszerint szükség van az EU regionális politikájára!*

3) A konvergencia mértéke európai szinten sokkal gyorsabb volt az 50-es, 60-as években (főleg a 60-asban), mint a 70-es évek elején, a 80-as vagy a 90-es években. A 70-es éveket megelőzően azonban csak töredékes adatok állnak rendelkezésre, és azok is csak bizonyos évekre korlátozódnak (1950, 1960, 1970), valamint főleg az észak-európai uniós országokat és Olaszországot tartalmazzák, (pl. *Barro – Sala-i-Martin 1991 és Crespo-Cuaresma et al. 2003*).

4) A 70-es évek végét és a 80-as évek elejét a legtöbb tanulmány a divergencia időszakaként jeleníti meg, vagy legalábbis nem mutatnak ki általános változást a különbségek tekintetében (pl. *Dunford 1993 és EC 2004b*).

⁵⁸ A II. mellékletben foglalom össze az európai regionális konvergenciát vizsgáló tanulmányokat.

5) A 90-es évek adatai (1996-ig) azt mutatják, hogy a konvergenciafolyamat újra kimutatható (számításba véve a kelet-német tartományok csatlakozását is.) Néhány tanulmány szerint a különbségek enyhén növekedtek a 90-es évek elején, és egy tanulmány (*Cambridge Econometrics 1998*) szerint a konvergenciaráta lassú akcelerációja érzékelhető. Ezt a növekedést *Capellen et al. (2003)* az 1988-ban végrehajtott regionális politikai reformnak tulajdonítja.

6) Arra utaló jelek is találhatók a tanulmányokban, hogy *az uniós tapasztalatok 1950-ig visszamenőleg bizonyos hasonlóságot mutatnak az USA-ban és Ausztráliában tapasztaltakkal* (figyelembe véve a 70-es évek termékár-emelkedéseit, melyből Ausztria hasznot húzhatott) (*Armstrong 1996*). Ha ez igaz, és az evidenciák jóval töredékesebbek az EU régióira, mint az amerikaiakra vagy az ausztrálokra, akkor ez azt jelentheti, hogy a kulcstényezők vagy globálisak, vagy legalábbis a három vizsgált térség országaiban egyaránt megjelennek (*Barro – Sala-i-Martin 1991, Armstrong 2002 és Sala-i-Martin 2006*).

7) *A konvergenciafolyamat természetében megjelenő számottevő különbségek is kimutathatók az EU egyes tagállamai közt.* Ez részben azt tükrözi, hogy mennyire fontosak az egyes tanulmányok által alkalmazott magyarázó változók. Mindezt jól bemutatják azok az esettanulmányok is, amelyek az egyes tagállamok régióit vizsgálják, bár ezeket a jelen tanulmány nem részletezi. Sok tanulmány (*Cuadrado-Roura et al. 1999, Rodríguez-Pose 2000, Sosvilla-Rivero – Herce 2008*) mutatja be, hogy a spanyol régiók közti konvergencia gyors volt az 50-es és 60-as években, de a 70-es évek végén hirtelen megtorpant. Emellett még azt is kimutatják, hogy a konvergenciafolyamatban legfőképp az játszott közre, hogy szektorok közti átrendeződés történt (jórészt a mezőgazdaság rovására). Más, a déli országok régióit vizsgáló tanulmányok (így pl. *Tondl (1999) vizsgálatai*, melyekben 38 görög, spanyol és dél-olasz régiót vizsgálnak) szintén kiemelik a felzárkózási folyamat sikerességében szerepet játszó olyan tényezők fontosságát, mint az oktatás vagy a tömegközlekedés fejlődése. Mindezek mellett azonban *nagyon óvatossá kell lennünk azokkal a feltételezésekkel, miszerint a konvergenciafolyamat egyformán érvényesülne az összes ország összes régiójában még egyazon időperiódus alatt is. A régiók is eltérő felzárkózási rátával jellemezhetők általában (EC 2004b).* A fenti eredmények csak az ezredfordulótól kezdve kapnak kitüntetett figyelmet a konvergenciafolyamat vizsgálatában.

8) Azonban minden eredményt fenntartással kell fogadnunk, mivel még mindig vannak *viták az alkalmazott módszerekben és az ökonometriai technikák terén.* Annak ellenére, hogy *Sala-i-Martin (1996)* hevesen védelmezte saját és Barro kutatási megközelítését, és a kutatók többségével egyetértve magam is alapvető munkának tartom a

Barro – Sala-i-Martin modellt, napjainkig számos kritika merült fel a módszerrel kapcsolatban. Vannak, akik a szélesebb neoklasszikus kereteken belül gondolkodva *rugalmasabb* megközelítést követelnek (pl. a fix hatású modell alkalmazását támogatók), és vannak, akik a standard BSM-megközelítés fundamentumát támadják (pl. a kumulatív hatásokat hangsúlyozó Verdoorn-törvény vagy a Romer-féle endogén növekedési elmélet támogatói). *Egy kielégítő eredményt azonban a kutatás feltárt: azt, hogy a konvergencia jelensége más modellekkel is kimutatható*, és nem csak a BSM-modelltől függő eredmény! Egyszerűbb leíró statisztikák (pl. a Gini-együttható, a relatív szórás) ugyanúgy, mint más komplexebb modellek (pl. szimultán egyensúlyi modellek és a Verdoorn-törvényre épülő modellek) szintén nagyjából hasonló eredményeket adnak.

A fenti megállapítások (1-8-ig) ellentmondóak lehetnének, ha azokat a *kutatásokat* is megvizsgáljuk, *amelyek eredménye a divergenciajelenség* kimutatása az EU növekedési folyamatában (*Rodrigues-Pose – Fratesi 2004, Magrini 2004, Boldrin – Canova, 2001, Dunford – Smith 2000, Magrini 1999*. A továbbiakat lásd az II. mellékletben). Ezért érdemes ehelyütt azokat a tanulmányokat szemügyre venni, amelyek a divergenciára találtak bizonyítékot. Az II. melléklet táblázatait vizsgálva megállapítható, hogy azokban az esetekben, amikor divergenciáról számolnak be a kutatások, a divergenciahatásra négy különböző magyarázat is akad. Előfordul, hogy

- (1) a divergenciahatás csekély (pl. *Cardoso 1993*),
- (2) vagy a közép- és kelet-európai országok régiós adatainak bevonása azt a látszatot kelti, hogy a különbségek növekedése megugrott a szocialista rendszerek bukása után (*Dunford – Smith 2000*),
- (3) vagy még gyakrabban a vizsgált periódusok teljesen vagy részben átfogják a 70-es évek végét és a 80-as évek elejét jellemző adatokat, így pl. *Dunford (1993, 1999)*, *Neven – Gouyette (1995)*, *Armstrong (1995, 1996)* és az egy országot vizsgáló tanulmányok többsége (pl. *Cuadrado-Roura et al. 1999*).

Van három érdekes tanulmány, melyek divergenciaeredményei egyedülállóak: *Cheshire – Carbonaro (1996)* és *Magrini (1999, 2004)* vizsgálatai. Mindegyik tanulmány ún. city-régiókat (pl. Functional Urban Regions - FUR) használ a megszokott NUTS-régiók helyett⁵⁹. A NUTS-besorolásnak sok problémájára világítottak rá a növekedést vizsgáló kutatók (*Magrini 2004:29, Eckey – Türck 2006*), ami több különböző kiigazítást is eredményezett

⁵⁹ Már *Dunford (1993:732)* is felveti a funkcionális gazdasági térségeket (functional economic areas) alapul vevő besorolást és elemzést.

(ilyen például, ha szelektíven újra aggregálják a vizsgált régiókat, vagy ha kihagyják azokat, amelyek nagyon kilógnak, mint pl. a Hamburg-régió). A NUTS-besorolást egyébként hevesen támadták már mind fogalmi, mind empirikus alapokon is (lásd pl. *Casellas – Galley 1999*). A *Cheshire és Carbonaro (1996)* által végzett kutatások és a *Magrini (1999 és 2004)* által találtak eltérő eredményeket mutatnak be, ezeket fogjuk áttekinteni a következőkben.

Cheshire és Carbonaro (1996) munkája beleillik az uniós régiók konvergenciáját vizsgáló tanulmányok sorába, abban az értelemben, hogy modelljük, mely 118 régiót vizsgál az 1979-től 1990-ig tartó időszakban, magába foglal egy bázis évi egy főre jutó GDP-tényezőt, de sem konvergenciát, sem divergenciát nem mutat a vizsgált periódusra. A tanulmány különlegessége, hogy egy sor olyan magyarázó változót is tartalmaz, amely kapcsolatba hozható a kumulatív növekedési folyamattal (nevezetesen a Romer-féle endogén növekedési elmélet technológiai változóját adaptálja). Empirikus eredmények szerint két olyan tényező mutatható ki statisztikai úton, amely különösen jelentős a kumulatív növekedési folyamatok beindításában: a Romer-féle technológiai változó és a környező területek (80 km-ig) növekedési rátája (interregionális spillover-hatásokon keresztül). A tanulmány következtetése, hogy a megfigyelt „sem konvergencia – sem divergencia” eredmény nem a gyenge neoklasszikus konvergenciaerőknek köszönhető, hanem inkább egy egyensúlyi állapotot jelent az egymást kiegyenlítő neoklasszikus és a kumulatív ok-okozati folyamat között. *Mivel nincsen semmilyen logikus érvelés arra vonatkozóan, hogy a két erőnek egyensúlyban kell lennie, a jövőben előfordulhat, hogy a divergenciahatás fog dominálni. Ez az az eredmény, ami alapvető jelentőségű a többi vizsgálat eredményével ellentétben.* Annak, hogy a szerzők NUTS-régiók helyett a FUR-régiókat használták, véleményem szerint jelentős befolyása van az eredményre, bár a publikációból nem derül ki egyértelműen.

Magrini (1999 és 2004) tanulmányaiban teljesen más kutatási módszert alkalmaz. A Markov-láncok vizsgálatát használja, az elméleti modelleket illetően pedig semleges álláspontra helyezkedik. *Armstrong (2002)* szerint talán ez a semleges álláspont az, ami a megfigyelt növekedési folyamatot hajtja. A Markov-lánc elemzési módszernek sok problémája van⁶⁰, de megvan az az előnye, hogy az egyes régiók növekedési folyamatai nyomon követhetők, amint a rendszer az egyensúlyi állapota felé tart. Felületesen vizsgálva, a Magrini által kimutatott eredmények (122 FUR-t és 169 NUTS2-régiót vizsgálva az 1979-90-es periódusban) nem térnek el nagyon a többi II. mellékletben ismertetett tanulmány

⁶⁰ A módszer induktív és nincs erős elméleti alapja (*Eckey – Türk 2006:16*), valamint szisztematikusan felül becsüli a hosszú távú jövedelem „mobilitását” (*Major 2007:54 és Major 2001:102-103*).

eredményétől. Bár divergenciát talál a régiók közt, a vizsgált periódus tartalmazza a 70-es évek végét és a 80-as évek elejét. Sőt a feltárt divergencia sebessége kifejezetten lassú, és inkább a „se konvergencia – se divergencia” szituációról van szó, mintsem egy burjánzó kumulatív folyamatról. Van azonban egy szokatlan részlete is a Magrini tanulmányoknak. Kimutatják, hogy van egy élboly a régiók közt (főleg a német városok, de ide sorolja Párizst és Londont is), amely gyorsan elhúzott a maradék százegynéhány régiótól. Ez az eredmény ellentétben áll azokkal a tesztekkel, amelyek elkülönült konvergencia-klubok kifejlődését próbálták kimutatni. Az élbolyban lévő régiók kis száma lehet az oka annak, hogy a konvergencia-klubok tesztelésére használt kvadratikus egyenlőség (quadratic equation) nem mutatta ki ezeket a városokat. Tehát a Magrini-tanulmányokban kimutatott divergencia egy speciális típusú és korlátozott divergencia, - állítja *Armstrong (2002)*, mivel a régiók nagyobbik többsége konvergenciát mutat. Ez mindenesetre érdekes eredmény.

III. A közösségi beavatkozás indokai

Az előző fejezetekben már bemutatásra került, hogy mely elméleti iskolák állítják azt, hogy az egyes országok vagy régiók növekedése hosszú távon konvergenciához vezet, és melyek azok az elméleti megközelítések, amelyek szerint a folyamat eredménye polarizáció, divergencia lesz. Jelen fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a különböző megközelítések szerint *hogyan lehet* mégis (ha lehet egyáltalán) *a kiegyenlítődés felé terelni a gazdaságokat*, vagy legalábbis a fejlődési különbségek enyhítésére átmenetileg milyen erőfeszítéseket érdemes tennie egy országnak, illetve magának az Európai Uniónak. A következőkben bemutatom, hogy a *kormányzat hogyan tud, milyen esetekben és milyen eredménnyel beavatkozni, és hogy a hagyományos kormányzati indokok érvényesek-e az európai integráció közösségi beavatkozásai esetében.*

III.1. A kormányzati beavatkozások hagyományos indokai

A kutatókon kívül a gyakorlati szakemberek tudják igazából alátámasztani azt az állítást, hogy a kormányzati beavatkozások elméleti alapjaira épített politikaalkotás helyett a megvalósított beavatkozások utólagos elméleti alátámasztása a gyakoribb sorrend a gazdaságpolitikai valóságban. A fejezetet ennek ellenére annak tanulmányozásával kezdem, hogy a közgazdasági diszciplína különböző felfogásai szerint általában melyek az alapvető érvek a kormányzati beavatkozások mellett.

Az állami beavatkozásról könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, és példákat egészen a XVI-XVII. századi merkantilista gazdaságpolitikáig visszamenően találhatunk rá. Bár a XIX. századot a smith-i láthatatlan kéz elve hatotta át, mely a kormányzatnak csak korlátozott szerepet szánt, a XX. században a világgazdasági problémák hatására az erőteljes állami beavatkozások inkább szabállyá, mint kivétellé váltak. A „modern” beavatkozás elméleti kerete Keynes nevéhez köthető (bár nem kizárólag), amely keret a nagy gazdasági világválságra adott kormányzati válaszok alapjául szolgált. A keynesi gazdaságpolitika alkalmazására a II. világháború után gyakorlatilag minden fejlett országban sor került (Szentes 2006).

Az állami beavatkozások indokaként sokféle érvrendszert lehet felsorakoztatni⁶¹, a legalapvetőbb indokok között azonban a következők szerepelnek. Egyrészt megemlítik a közgazdasági típusú érveket (*Stiglitz 2000*), amelyek alapját az ún. piaci kudarcok (hatékonysági megfontolások), valamint a nagy társadalmi különbségek (méltányossági megfontolások) képezik, másrészt létezik a politikaelméleti megközelítés is, amely az ellenőrzést, a megszokást, az érdekeket és a problémamegoldást sorakoztatja fel a kormányzati beavatkozások indokaként (*Olson 1997, Keating 1997, Hooghe – Keating 1994*).

A közgazdászok között széles körben (de nem kivételek nélkül) elterjedt az a nézet, hogy a kompetitív megoldások nagyfokú hatékonysághoz vezetnek, a versenyt pedig a haszonmaximalizálás vezérli, ez az oka annak, hogy a gazdasági szereplők a lehető legnagyobb hatékonyságra törekszenek. Az állami beavatkozást leíró közgazdasági érvek alapja, hogy a verseny folyamatos (jó értelemben vett) harcot jelent a piac szereplői között, ami azzal is együtt jár, hogy lesznek nyertesek és vesztesek. *A veszteseket a tökéletes piacnak arra kell ösztönöznie, hogy a piaci folyamatban egyszer csak nyertesekké váljanak.* De az ún. Pareto-elv kimondja, hogy ilyen hatékony állapotban senki sem javíthat saját helyzetén anélkül, hogy valaki más helyzete ne romlana.

Ezzel a kérdéssel a jóléti gazdaságtan foglalkozik, mely alaptételeiben még azt is kimondja, *hogy a Pareto-hatékony állapot semmit sem mond arról, hogy a jövedelemelosztás mennyire „jó”, mennyire igazságos.* Ugyanis gyakran előfordul, hogy az egyes piaci szereplők nem indulnak egyenlő esélyekkel, sőt olyannyira nem, hogy a piac által keltett egyenlőtlenségek nem tudnak egy folyamatos, egymást előzgető, váll-váll melletti harccá alakulni, hanem csak tovább erősítik az egyenlőtlenségeket. *A szélsőségesen nagy egyenlőtlenségek viszont a rend felborulásához, elégedetlenségekhez, zűrzavarhoz vezetnek, veszélyeztetik az ország versenyképességét, s ez már magának a tökéletes piacnak a működését is veszélyezteti (Szabó 2000).* A jóléti közgazdaságtan szerint azonban nem kell lemondanunk a piaci helyzetekről, csak a kezdeti jövedelmek újraelosztását kell elindítani, majd hagyni, hogy a kompetitív piac folytassa a folyamatot⁶².

A gazdaság és a piacok működését azonban a való életben túlsordulások, információs zavarok, egyszóval magának a piacnak a kudarcai jellemzik. Emellett a gazdaságon kívüli

⁶¹ Magas István (2002:296-315) az evolúciós felfogást kritizálva sorol fel a piac és környezete egymásra hatásából fakadó olyan érveket, mint a tökéletes gazdasági környezet hiánya, belső (technikai és információs eredetű) és külső (a tőke- és pénzpiacok integrációjával összefüggő), új típusú kockázatok megjelenése. Az állami támogatásokkal kapcsolatos felfogások három legfontosabb irányzata Hargita (2005) szerint pedig a merkantilista, a szabadkereskedelmi és a politikai gazdaságtani megközelítés.

⁶² A jóléti közgazdaságtan ismereteinek széleskörű elterjedése mellett megvannak annak kritikái is. Ilyen például a közösségi választások elmélete, melynek talán legjelentősebb képviselője James Buchanan (lásd pl. Buchanan 1962).

tényezők, a társadalmi szempontok is jelentősek a folyamatok alakításában. *Stiglitz (1991)* szerint hagyományosan *a kormányzatok kétféle indokból igyekeznek beavatkozni: a hatékonysági, illetve a méltányossági szempontokra hivatkozva.*

A közösségi beavatkozások *hatékonysági szempontokat* figyelembe véve a piacok működését igyekeznek korrigálni. A hagyományos közgazdasági szemlélet alapján az intézkedéseknek a szabad kereskedelem akadályait és súrlódási pontjait kell eltüntetniük, hogy a hatékonyabb erőforrás-allokáció végbemenjen. Az összjólét azáltal növekszik, hogy ezek a korábban rosszul hasznosított faktorok most jobb helyre kerülnek a termelésben. Erre a megközelítésre szokták használni azt a kifejezést, hogy cél a torta növelése.

A *méltányosság szempontja* azon a gondolatmeneten nyugszik, hogy egyes néprétegek, csoportok leszakadása, vagy a túl nagy jövedelmi egyenlőtlenség morálisan elfogadhatatlan; a különböző társadalmi csoportok közti különbségek csökkentése is a társadalmi jólét (azaz összhasznosság-érzet) növekedését hozza magával (a meglévő javak egy társadalmilag elfogadhatóbb újraelosztása történik, tehát „a torta” igazságosabb elosztására törekszenek). Ilyen kormányzati beavatkozásokra példa a közjavak (pl. ivóvízellátás) egy általános szintje minden területen, központi transzferek a szegényebb területeknek, vagy szociális téren a munkavállalókra egységes biztonsági, jóléti szabványok, ill. a fontosabb társadalombiztosítási rendszerek (öregkori nyugdíj, munkanélküliek támogatása) bevezetése.

Az egyenlőtlenségek kialakulhatnak mikro-, makro- és regionális szinten egyaránt, az egyének, a vállalatok és a régiók szintjén is, és minden egyes szinten felmerülhet az állami beavatkozás szükségessége. *Az egyenlőtlenségek kialakulásának okai* pedig lehetnek a már említett *szélsőséges egyenlőtlenségek és a nem Pareto-hatékony állapotok, a piaci kudarcok*. Piaci kudarcnak nevezzük azt, amikor a piac nem vállalja fel, vagy nem képes felvállalni a problémák megoldását, ami abból ered, hogy a valóságban nem állnak fenn a tökéletes piac feltételei. A tankönyvek (*Bara – Szabó 2000*) általában a következő kategóriába sorolják a piaci kudarcokat:

1. közjavak és meritokratikus javak esete ⁶³ (amikor fogolydilemmák adódhatnak, mert a fogyasztásból nem zárható ki senki, és eggyel több fogyasztó nem növeli a többi fogyasztó költségét, tehát a „fogyasztás nem rivalizáló”), amikor a piac nem biztosítja ezeket a termékeket, szolgáltatásokat, vagy nem megfelelő mértékben;

⁶³ Az állam jelenlétére mindenképpen számít a társadalom az olyan közjóságok előállítása terén, mint a honvédelem, az oktatás, a kultúra vagy az egészségügy.

2. külső gazdasági (extern) hatások, amikor a vállalkozás költségeket vagy előnyöket jelent a vele nem szerződéses kapcsolatban lévőknek;
3. tökéletlen és aszimmetrikus információk,
4. a piaci verseny torzulásai, mint a növekvő volumenhozadék, a természetes monopóliumok kialakulása vagy a nem tökéletes tényezőáramlás (piaci verseny egyéb torzulásai).⁶⁴

További eset arra, amikor a piac nem bizonyul hatékonynak, az úgynevezett „nem-teljes piacok” jelenléte (*Stiglitz 2000:94*), vagy, ahogy *Magas (2002)* nevezi, a regulációs elégtelenségek. Ezek például a biztosítási-, a tőkepiacok, valamint a kiegészítő termékek piacai⁶⁵. A piaci kudarcok közé soroljuk továbbá a munkanélküliséget (súrlódásos probléma), az inflációt és egyéb egyensúlyhiányos jelenségeket; más megközelítésből pedig a tökéletlen tényezőáramlást, az intézményi merevséget és a nemzetközi versenyben való helytállást segítő külföldi támogatásokat (*Meiklejohn 1999*).

Sok tankönyv, amely a közgazdaságtan elméleteit a kereskedelemre, az antitröszt rendelkezésekre vagy a szabályozások vizsgálatára alkalmazza, eleve haszonelvű, tehát csak a hatékonysági szempontokat figyelembe vevő megközelítést használ⁶⁶. A hatékonysági kritérium semleges koncepciót nyújt arra, hogy a közgazdászok olyan szituációkat elemezzenek, amelyek a társadalmi jólét határán helyezkednek el. Ha a méltányossági kritériumot is alkalmazzák az elemzésekben, akkor a tökéletes verseny közgazdasági koncepciójának normatív megközelítését alkalmazzák, ahelyett hogy egyszerűen csak bemutatnák és elemeznék a kormányzat tevékenységét. Ez utóbbit nevezik a közgazdaságtanban pozitív szemléletnek. Az ilyen típusú megközelítést nem lehet alkalmazni az állami beavatkozások vagy az állami támogatások értékelésekor. *Ha az állami beavatkozásokat értékeljük, akkor az újraelosztás az, amit valójában vizsgálni akarunk. A társadalmi és gazdasági kohézió, valamint a regionális politika konkrétan is említésre kerül*

⁶⁴ Ide lehetne még sorolni a kereskedelempolitikai beavatkozások indokait is, amely azonban szétfeszítené a fejezet kereteit. Lásd bővebben *Blahó (2007b:172-178)*.

⁶⁵ Példa lehet erre a Linux esete, lásd *Bögel (2006)*.

⁶⁶ Egy példa, amelyet *Jean Tirole: The Theory of Industrial Organization, MIT Press, Cambridge, 1993*-as könyvéből idéz *Friederiszick et al (2006:16)*: „E könyvben a jövedelem-újraelosztás irreleváns. Más szóval azt feltételezzük, hogy az egyik fogyasztótól a másik felé átcsoportosított jövedelem nem jár jóléti hatással. Persze azt nem gondoljuk, hogy az aktuális jövedelemelosztás optimális még egy optimális jövedelemadó struktúra mellett sem (mivel a jövedelemadónak is vannak korlátai és költségei, ahogy ezt az optimális adózásról szóló irodalom is hangsúlyozza). A piaci folyamatoknak van kívánt és nem kívánt jövedelem-újraelosztó hatása. De munkánkban a piac hatékonyságára fókuszálunk Musgrave elemzési keretében építve, melyben a kormányzat újraelosztási ága a jövedelemelosztással törődik, az allokációs ága pedig a gazdaság hatékonyságával, és ez az utóbbi az az ág, amelyet e tankönyvben vizsgálunk.”

az EU alapszerződéseiben, ami tulajdonképpen megteremti annak alapját, hogy az állami és közösségi támogatásokat értékelni lehessen.

A méltányossági célzatú állami támogatások aránya – konkrétan a regionális fejlesztésre és a szektorális kiigazításra költött állami támogatások – körülbelül az összes állami támogatás 38 százalékát teszi ki (EC 2007c:5)⁶⁷. Mindezek tudatában az újraelosztási kérdéseket igenis számításba kell venni egy olyan vizsgálatban, amely a támogatások jogosságát vizsgálja és nem lehet figyelmen kívül hagyni őket egy általános értékelésnél sem.

Természetesen meg kell említeni a *kormányzati beavatkozások kritikáját* is. *A kormányzatok működését mindig is kritikával illetik a közgazdászok, ha hatékonyságról van szó. Csaba (2006) szerint egyébként legtöbbször az állami kudarc alapozza meg a piac kudarcát is.* Leggyakrabban a következő okokat szokták említeni, amelyek a kormányzatokat meggátolják célkitűzéseik megvalósításában (Stiglitz 2000):

1. korlátozott információk;
2. a magánpiaci reagálásmódok korlátozott ellenőrzési lehetőségei;
3. a szakapparátusok fölött gyakorolt ellenőrzés korlátai;
4. politikai folyamatokból következő korlátok.

Stiglitz (2000) felhívja a figyelmet mind a *piaci mechanizmusok kudarcaira*, mind a *kormányzati tevékenység kudarcaira*, így a közjavak szülte kontraszelekcións mechanizmusokra, vagy a transzferek által okozott erkölcsi kockázat növekedésére is. (lásd V.2. fejezet). Ezen okok átfogó elméleti vizsgálatára már a 70-es, 80-as években sor került, és ennek nyomán a fejlett országok kormányzati politikájában sok helyen az állami beavatkozások visszaszorítására, megkurtítására törekedtek (lásd a tacheri Nagy-Britanniát vagy a reageni Amerikát). De ahogy Szamuely László (2004) írásában rámutat, a jóléti állam „haldoklásáról” egyáltalán nem beszélhetünk, legfeljebb működési formái, ellátásainak szintjei változtak meg és változnak napjainkban is⁶⁸.

⁶⁷ Lásd még: http://ec.europa.eu/comm/competition/state_aid/studies_reports/studies_reports.cfm

⁶⁸ Egy friss kutatás (Arpaia – Turrini 2008) azonban arra mutat rá, hogy az EU-15-ök kormányzati kiadásai és potenciális kibocsátásuk közti hosszú távú kapcsolat (tehát az ún. hosszú távú elaszticitás) látványosan csökkent az 1970 és 2003 közti periódusban (a 70-es évek 2 – 2,5 értékéről 2003-ra éppen hogy az egységnyi fölötti értékre). Lásd Arpaia – Turrini (2008:22).

III.2. A kormányzati beavatkozások mértéke

Az államok beavatkozási hajlandósága, az, hogy mennyire vállalják fel a jóléti és a fejlesztő állam szerepét, nagyban függ a történelmi előzményeiktől, körülményektől, a világgazdaságban elfoglalt szereptől, illetve az uralkodó kormányoktól. A baloldali, szociáldemokrata kormányok nagyobb hangsúlyt fektetnek a jóléti- és a fejlesztési célú juttatásokra, míg a jobboldali konzervatív kormányok a 80-as évektől támadást indítottak a jóléti intézmények ellen. A Wagner-törvény (Wagner – Weber 1977, Chang et al. 2004) szerint például (az 1880-as évek végének megfigyelései alapján) a gazdasági fejlődés és az iparosodás következtében a közkiadások növekedési üteme meghaladja a magántevékenységeket, ezért az állami szektor súlya növekedni fog. Létezik azonban egy „ellen-Wagner-törvény” is, ami a gazdasági növekedés üteme és az állami szektor növekedési üteme között negatív kapcsolatot állapított meg empirikus vizsgálatok alapján (Gedeon 2000:94). Találhatók ezen kívül további összefüggések is. Rodrik (1998) kutatásai például arra adnak bizonyítékot, hogy a világgazdaságilag nyitott országokban nagyobb az állami szerepvállalás jelentősége. Ennek magyarázatát abban látja, hogy a kormányzati kiadások kockázatcsökkentő szerepet játszanak azokban az országokban, amelyek jelentős külső kockázatnak vannak kitéve. Minden bizonnyal igaza van Rodriknak, amikor arra a következtetésre jut, hogy – bár a legtöbb típusú állami intervenció kedvezőtlen a piaci működés szempontjából – létezik bizonyos szintű kiegészítés a piacok és az államok között (Rodrik 1998:1028). A kormányzatok méretének meghatározói közé tartoznak még a következő tényezők: a gazdaság mérete, a gazdaság fejlettsége, az egy főre eső jövedelem, a kormányzatok nyújtotta áruk és szolgáltatások relatív árai, a demográfiai viszonyok.⁶⁹ Arpaia – Turrini (2008) pedig európai országok adatsorán kimutatja, hogy a kormányzati kiadások GDP-nél nagyobb növekedése⁷⁰ főként a felzárkózó országokra, előregedő társadalommal rendelkező országokra, az alacsony adósság-állománnyal rendelkező gazdaságokra jellemző, valamint olyan uniós tagállamokra, ahol a kormányzati kiadások kontrolálására csak erőtlen szabályozók felügyelnek.

⁶⁹ Erről jó irodalmi összefoglalót nyújt Arpaia – Turrini (2008:3-4).

⁷⁰ Ez a fentebb már említett hosszú távú elaszticitás (a kormányzatok kiadásai és potenciális kibocsátásuk közti hosszú távú kapcsolat).

III.3. A kormányzati beavatkozások hagyományos formái, eszközei

A kormányzat háromféle módon vehet részt a társadalmi és gazdasági tevékenységek adott területén: a szolgáltatási, a finanszírozási (adózás vagy támogatás) és a szabályozási oldalon (Le Grand 1999). Ez azt jelenti, hogy egy adott jószágot biztosíthat bizonyos szervezetek tulajdonlásán és működtetésén, illetve a megfelelő személyzet alkalmazásán keresztül. Megadóztathatja a termékeket, ezzel a versenyképes árszint fölé emelheti az árat, vagy szubvencionálhatja, az árat a piaci árszint alá lecsökkentve. Előfordulhat, hogy az árat nullára csökkenti, vagyis az árut ingyen biztosítja. Ennek alternatívája, ha a kormányzat szabályozza az áru termelését és elosztását, meghatározva a piac szerkezetét vagy a szóban forgó árucikk mennyiségét, minőségét, esetleg árát.

Szokták az állami szerepet az ún. aktivista és a modern vagy átalakult állam feladatainak szembeállításán keresztül is elemezni (Ricz 2008). *Az állam-minimalista neoliberais megközelítéssel szemben teret nyert az a kormányzati szerepet hangsúlyozó felfogás, amely az államot szervezőként, termelőként, tulajdonosként és diszkrecionális szabályozóként képzei el. Az ilyen típusú „aktivista” államra nyújtanak példát a dél-kelet ázsiai országok „fejlesztő állam” megközelítései (lásd Benczes 2002). A 90-es évek óta azonban az állam szerepének és az arról alkotott felfogások átalakulásának lehetünk tanúi, amely szerint az államra mint a piacot támogató intézményre van szükség. Az átalakult állam irányító, koordináló és szabályozó funkciókat lát el.*

Stiglitz (2000) csoportosítása szerint a kormányzat alapvető szerepet a termelésben és a szolgáltatások nyújtásában, valamint a magánszféra termelési döntéseinek befolyásolásában játszik. Az állami termelés jelentős részét a közjavak nyújtása (tipikus pl. a honvédelem vagy a világítótornyok esete) és az államilag nyújtott magán javak (pl. oktatás) biztosítása teszi ki. Dönthet például egyes szektorok államosításáról mondjuk olyan esetben, ahol a növekvő hozadék jelenléte miatt nem érvényesül a verseny (pl. vízszolgáltatás), vagy éppen ellenkezőleg, privatizálhatja az adott, korábban állami tulajdonban lévő iparágat. A termelési tevékenységei közé sorolhatjuk a jogalkotásról és a kormányzati programok, közigazgatási feladatok végrehajtásáról való gondoskodást is. Előfordulhat az az eset is, amikor a kormányzat szerződéseket köt állami szolgáltatások előállítására (pl. biztonsági, „őrző-védő” szolgáltatások), az ilyen esetekben azonban többféle probléma léphet fel. Egyes szolgáltatások terén a magán termelés alkalmatlan lehet, mondjuk mert nehéz a minőség biztosítása vagy a teljesítmény nyomon követése, vagy mert kevés az ajánlattevő, és így magas profitra tehet szert a nyertes egy monopólium kialakulásával. Végül az ilyen

szerződéseknél gyakori a korrupció is. A magas beszerzési és szerződéses árak elkerülésére az állam szabályozhatja a beszerzések rendjét, ez az ún. közbeszerzés lényege⁷¹.

A *magáncégek döntéseinek befolyásolására* az állam alkalmazhat adókat, adókedvezményeket, támogathat szubvenciókkal egyes szektorokat, társadalmi réteget vagy bizonyos gazdasági térséget. A gazdasági szereplők döntéseit különböző szabályozások révén is irányíthatja, és itt újra megemlíthető a törvényhozási szerepkör.

A kormányzati beavatkozási formákat csoportosíthatjuk a beavatkozási indokok között már említett felosztás szerint, megkülönböztetve a hatékonysági szempontú intervenciókat az igazságosság, méltányosság eszméjét szolgálóktól. Így például a hatékonyság szempontjából elengedhetetlen, hogy az állam biztosítsa a gazdaság működéséhez irányadó szabályozásokat, rendelkezéseket, például a tényezők mobilitása előtt álló akadályok lebontását, illetve, hogy megoldásokkal szolgáljon a piaci kudarcokból fakadó helyzetekre. A méltányossági szempontú beavatkozási forma pedig a közjavak nyújtása állami tulajdonú vállalatokon keresztül, illetve olyan redisztribúciós politikák, mint a jövedelemadó vagy bizonyos pénzügyi transzferek a leszakadó társadalmi rétegeknek, elmaradott régiókban élőknek. Ez utóbbin kívül a szegénység csökkentését célzó eszközök között *Todaro és Smith (2006)* alapján még a közvetlen illetve közvetett árbefolyásolás is felsorolható, amely irányulhat a végső output vagy a tényezők piacára egyaránt.

Az újraelosztás eszközeit *Voszka (2006)* négy nagy csoportra bontja: fiskális, kvázi-fiskális és a hitelezéshez kapcsolódó eszközök, valamint az állami piacteremtés. Az utóbbi elem *Voszka* szerint azért sorolható ebbe a körbe, mert az állam nemcsak már megtermelt jövedelmeket csoportosíthat át, hanem a bevételszerzési esélyeket is újra rendezheti. Az állami piacteremtés az a kormányzati eszközrendszer, amely közvetlenül befolyásolja a piacok megszerzésének és megtartásának vállalati esélyeit.

A *fiskális körbe* tartozik a költségvetésből adott beruházási támogatás, az állami garancia, az adó- és járuléktartozások felhalmozásának eltérése, az adók differenciált meghatározása. A *kvázi-fiskális elosztás* a támogatások különböző állami szervezetek közvetítésével érnek el a kedvezményezettekhez. Ide sorolható az elkülönített alapokból (pályázati rendszerekből), az állami fejlesztési banktól vagy tulajdonosi szervezettől kapott tőkejuttatás, a speciális intézmények által nyújtott garancia, valamint a tulajdonosváltáshoz kapcsolódó támogatás és a hitelek is. A *piacteremtés* módszere lehet az eladási lehetőségek kiterjesztése a belső piac adminisztratív és szabályozási védelmének változatos formáival,

⁷¹ Kérdés persze, hogy ezáltal kikerülhető-e a korrupció.

állam- és vállalkozási szerződések megkötésével, a kivitel ösztönzésével és állami megrendelésekkel, ha azokat nem a nyílt versenyben, a szokásostól elérő feltételekkel adják. A beszerzéseket segíti a vámmentesség vagy az importvám-kedvezmény. Az ár meghatározás és -szabályozás körébe tartozik a termékpályák, szerződéses árak állami meghatározása, a privatizációs vagy más befektetési szerződésekben garantált ár és profit (Voszka 2006).

Ha konkrétan a *regionális fejlesztés eszköztárát* vizsgáljuk, akkor a szakirodalom alapján (Armstrong – Taylor 2000, Forman 2003, Horváth 2003) szokás még csoportosítani a következőképpen: mikroökonómiai, makroökonómiai és koordinációs eszközök. *A mikroökonómiai (vagy mikropolitikai) eszközök a munkaerő és a tőke ágazati és térségi elosztását befolyásolhatják, a makroökonómiai jellegű eszközök a regionális jövedelmekre és a beruházások nagyságára, valamint a ráfordításokra vannak hatással.* Ez furcsán hathat, azonban ha közelebbről megvizsgáljuk, például a kereskedelempolitika, az importszabályozás eltérően hathat az eltérő intenzitású importtevékenységet folytató régiók esetében. A lemaradó régióban koncentrálódó iparágakat a kormányzat megvédheti a külföldi versenytársaktól és megakadályozhatja további hanyatlásukat. *A koordinációs eszközök önmagukban nem jelentenek támogatást, csak a különböző intézmények és intézkedések közti összhangot biztosítják.* Az összehangolás megtörténhet a központi, regionális és a helyi szintek között, például a fejlesztési tervek vagy az intézkedések összehangolásával; történhet az egyes tagállamok és a közösség közt a regionális politikák összehangolásával, például a támogatandó régiók közös kiválasztásával. Történhet a *makro- és mikroökonómiai eszközök összehangolásával*, például, hogy az infrastruktúra-fejlesztés költségeit csak annyiban terheljük az igénybevevőkre, hogy az ne rontsa versenyképességüket; és történhet a különböző *mikroökonómiai eszközök közt is egyeztetés*, például ha high-tech iparágakat kíván a kormányzat egy elmaradott térségbe telepíteni, akkor gondoskodni kell az adott szakma képzéséről is, esetleg képzési támogatásokkal.

III.4. A közösségi beavatkozás indokai az európai integráció esetében

Az integrációk, különösen az Európai Unió új helyzetet teremtett a nemzeti gazdaságpolitika számára, mivel a tagországok szuverenitásuk egy részéről lemondanak, és azt az Unió szerveire ruházzák át. Ez ma már olyan területeken jelent meg, mint a közösségi szintű versenypolitika, a közös pénz, a nemzetközi kereskedelempolitika, de előrehaladás látható a költségvetési és adópolitika, valamint a jogrendszer területén is. Vizsgálatom szempontjából az EU regionális politikája érdemel kiemelt figyelmet, így a III.4.2. fejezettől kezdődően a

közösségi beavatkozás indokait a társadalmi, gazdasági és területi kohézió szemszögéből veszem górcső alá. Előtte azonban áttekintem az EU esetében a beavatkozások jóléti közgazdaságtan által érintett indokait.

III.4.1. A jóléti gazdaságtan indokai

A vizsgálatot a III.1. fejezetben (72-73. oldal) bemutatott rendszerezésben teszem meg, tehát végigfutom a közjavak és meritokratikus javak esetét; a külső gazdasági (extern) hatásokat; a tökéletlen és aszimmetrikus információk által okozott helyzeteket és a piaci verseny egyéb torzulásait, így a növekvő volumenhozadék, a természetes monopóliumok és a nem tökéletes tényezőáramlás eseteit. A példákban segítségemre voltak *Hargita (2005)* és *Meiklejohn (1999)* munkái.

Az Európai Unióban az „általános érdekű szolgáltatás” (services of general interest) kifejezés foglalja magába a közjavakat és a meritokratikus javakat, és azok nem minősülnek állami támogatásnak⁷². Az általános gazdasági érdekű szolgáltatás nyújtását a tagállamok saját hatáskörben szervezhetik meg, azt az állam maga is elláthatja, vagy – mint az egyre gyakoribb – harmadik személyt bízhat meg a feladattal. Ha az állam magánvállalkozást bíz meg, és ennek elvégzését díjazza, akkor az ügylet a Római Szerződés állami támogatásokat tiltó szabályainak hatálya alá tartozhat. Ezen az eseten kívül a közjavak és meritokratikus javak kategóriájába tartozó szolgáltatások terén definíció szerint nincs verseny, ezért ezek támogatása az Unióban nem fenyeget a verseny torzításával. Ugyanakkor abban az esetben, ha a közhatóság a közjóságok biztosítását célzó szerződéskötésnél diszkriminatívan járnak el, felmerülhet a verseny sérülése az inputok oldalán (*Hargita 2005:24*).

Extern gazdasági hatások esetére jó példa a kutatás-fejlesztés támogatása az EU területén is. A kutatás-fejlesztés állami támogatása javíthatja a versenyképességet, növeli a jólétet, ezért – és tekintettel arra, hogy az eredmények határokon túl is terjednek – mind az Európai Unió, mind a Világkereskedelmi Szervezet (WTO)⁷³ kedvező elbánást tanúsít a kutatás-fejlesztés támogatásával szemben. Hasonló megfontolások alkalmazhatók a szakképzés támogatására is. Ha egy vállalkozás a munkavállalóinak olyan képzést biztosít, amely alkalmazható más vállalatoknál is, akkor ezzel a képzéssel a szakképzett munkavállalók számát növelheti. Ugyanakkor vannak olyan vállalatok, amelyek

⁷² Részletekről jó áttekintést nyújt *Hargita (2005:16-20)*.

⁷³ Fontos megjegyezni, hogy a kutatás-fejlesztési támogatások kedvezőbb elbírálása 2000. január 1-től a WTO-n belül megszűnt, mivel a nem felróható támogatások kategóriájának (ide tartoztak a kutatás-fejlesztési támogatások is) felülvizsgálata során a tagállamok nem tudtak megegyezni annak meghosszabbításáról.

„potyautasként” nem költenek képzésre, hanem a mások által „kiképzett” munkavállalókat „csábítják el”. Ha egy, a képzésre gondot fordító cégtől sok munkavállalóját viszik el, akkor csökkenteni fogja képzési költségeit. Ezért lehet szükséges, hogy az állam is részt vállaljon a képzési kiadásokban. Az uniós szabályozás lehetővé teszi a vállalkozások képzési költségeinek támogatását, kedvezőbb elbánást tanúsítva az általános, más vállalkozásoknál is hasznosítható képzés irányában. A *negatív externáliák*, mint például a környezetszennyezés *megoldására* több módszer létezik. Ilyen *például a környezetvédelmi előírások vagy a környezetvédelmi adók bevezetése*. A közösségi állami támogatási szabályok a későbbi károk megelőzése érdekében lehetővé teszik az állami támogatás nyújtását a környezetvédelmi előírások teljesítésére vagy túlteljesítésére, illetve a szennyezett területek helyreállítására (Meiklejohn 1999:28-29, Hargita 2005:27).

Információs aszimmetriára két eset is felhozható példának, amikor a beavatkozás a *pénzügyi piacon*, és amikor a *munkaerőpiacon* fellépő információs egyenlőtlenségeket igyekszik orvosolni. A kockázatkerülő pénzügyi piacok nem szívesen fektetnek be új vagy csak hosszú távon megtérülő tevékenységekbe. Ilyen esetekben az állam „beszáll”, és így biztosít finanszírozást a magasabb kockázatú üzletekhez (pl. kis- és középvállalkozások, KKV-k finanszírozása) vagy a nagy fixköltségű projektek számára (pl. infrastruktúra). A KKV-k sokkal nehezebben jutnak forrásokhoz, mint a nagyvállalatok, mivel kisebb biztosítékot képesek nyújtani, és emellett jövőbeli kilátásaik felmérésére rendelkezésre álló információ is korlátozott. Ezért a közösségi állami támogatási szabályok is lehetővé teszik, hogy az állam beavatkozzon a KKV-k segítése érdekében például beruházási, tanácsadási támogatások formájában. A munkaerőpiacot szintén sújtja az aszimmetrikus információ problémája, a megfelelő munkahely- és munkavállaló-keresés költségei magasak. Uniós jóváhagyással a megváltozott munkaképességűek, a tartós munkanélküliek alkalmazása érdekében szintén különféle ösztönzőket alkalmazhat a kormányzat (Meiklejohn 1999:29).

A növekvő hozadék jelensége vezethet a természetes monopóliumok kialakulásához. Ilyen jelenség figyelhető meg például a vasúti, a villamos áram- és gázszolgáltatás esetében. Ezeken a piacokon általában viszonylag kevés vállalat működik. A monopol vagy oligopol piacszerkezet eredményeként az árak magasabbak az átlagköltségnél, a megtermelt mennyiség pedig alacsonyabb a társadalmi optimumnál. Ebben az esetben *az állami szerepvállalás hozzájárulhat a gazdasági hatékonyság növeléséhez és a verseny ösztönzéséhez* például a termelés támogatásával, a piacra jutás segítésével vagy új termék támogatásával. Amennyiben a monopólium rákényszerül, hogy csökkentse az árakat, a hatékonyság növekedhet. E módszer alkalmazásának hátránya, hogy *a támogatás fedezeteként kivetett adó*

a gazdaság más részein okozhat hatékonyságvesztést, emellett a kormányzatnak általában nincs elegendő információja a vállalat tényleges költségeiről. A vállalatok pedig – a minél nagyobb támogatás kiharcolása érdekében – abban érdekeltek, hogy túlzott igényeket mutassanak be (Stiglitz 2000). Példaként említhető itt az európai kormányok által indított Airbus-program, amikor is európai összefogással új repülőgép-gyártó vállalatot hoztak létre. Az eset gyakorlati tapasztalatai azonban azt mutatták, hogy az Airbus piacra lépésével a nagy utasszállító gépek árai nem csökkentek jelentősen, a fő hatás a Boeing gépeket gyártó McDonnell Douglas vállalat által gyakorolt verseny-nyomás csökkenése (*Meiklejohn 1999:27*).

A tökéletlen tényezőáramlás problémája általában a regionális politikával összefüggésben merül fel. A munkaerő-áramlás korlátozott, különösen a soknyelvű Európában. Emiatt nagy különbségek tapasztalhatók a munkanélküliségi rátában és a munka termelékenységében (Puga 2002). Ehhez hozzájárul az is, hogy a tőke áramlása sem tökéletes, mivel az egyik régióból a másikba való áttelepülés, például az olcsóbb munkaerő kihasználása érdekében, jelentős fix költségekkel jár. Ahogy az már az új gazdaságföldrajzot vizsgáló fejezetnél felmerült, *a vállalatok általában piacaik közelében telepsznek le, ott, ahol megfelelő képzettségű munkaerő rendelkezésre áll (Krugman 1991b).* Emellett bizonyos iparágakban, különösen *a csúcstechnológiát képviselő ágazatokban, a vállalatok általában olyan helyet keresnek, ahol már az ágazatuk képviselői megjelentek.* Ennek következtében *egyes régiók jelentős előnyre tesznek szert, míg mások nem tudják behozni lemaradásukat.* „Az államnak tehát be kell avatkoznia a regionális egyenlőtlenségek csökkentése érdekében” – véli *Hargita (2005:29).* *Meiklejohn (1999:31)* ezzel szemben óvatosabban fogalmaz, szerinte az előbbiek „erős alapot szolgáltatnak arra, hogy higgyünk az állami beavatkozás szükségességében a regionális egyenlőtlenségek mérséklése érdekében.”⁷⁴

Figyelembe kell venni azt is, hogy annak ellenére, hogy az állami támogatás fontos szerepet játszhat egy sikeres regionális politika megvalósításában, fennáll annak a veszélye, hogy a regionális támogatás ellenőrizetlen felhasználása támogatási versenyhez vezet, és a verseny elfogadhatatlan torzulásával jár együtt. Ennek megakadályozása érdekében az Unió összehangolja a versenypolitikát a regionális politikával, lehetővé téve az állami és a közösségi források koncentrációját az elmaradott régiókban⁷⁵.

⁷⁴ „There are therefore strong grounds for believing that State intervention is necessary for the correction of regional imbalances.” *Meiklejohn (1999:31).*

⁷⁵ Erről lásd részletesebben *Fiona Wishlade (2003)* összefoglaló monográfiáját.

III.4.2. A nemzetközi integráció és a gazdasági növekedés elméleteiből eredő indokok

Az EU-integráció mélyítése – ami az egységes piac beteljesülését és az euró bevezetését jelenti – az uniós apparátus elvárásai szerint is nagy gazdasági hasznokat kell hozzon. Mind a tagállamok, mind az Európai Bizottság észrevette, hogy ezek az előnyök magukba foglalnak egyes strukturális változásokat az érintett gazdaságokban. A liberalizált kereskedelmi kapcsolatok esetén ugyanis az egyik országban nyújtott, a többi rendjétől eltérő, az előzőekben már említett *túlzott állami támogatás káros kihatással lehet a többi ország jólétére, mert megzavarhatja a normál kereskedelmi viszonyokat, és az országok között támogatási verseny kialakulásához is vezethet*. Ezért vált a piacok összenövésével szükségessé, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat szabályozó megállapodásokban az állami támogatások feltételeit az egymás közötti kapcsolatokat érintő esetekben egyre pontosabban szabályozzák. Az állami támogatások központosított, több országot átfogó egységes ellenőrzése terén az Európai Közösség jutott el a legmélyebb, legátfogóbb szabályozásig⁷⁶.

Fontos és alapvető indokok vezethetők le az EU regionális politikájának létét illetően a nemzetközi integráció és a gazdasági növekedés elméleteiből. Az Európai Unió mélyítésétől azt várjuk el, hogy elősegítse gazdasági növekedést. A klasszikus kereskedelemelméletek (Erdey 2004) és a vámunió elmélete⁷⁷ szerint a különböző korlátok lebontásával megnövekednek a gazdaságban a hatékonyság következtében fellépő pozitív hatások, és az erőforrások megtalálják a számukra legjövedelmezőbb hasznosulási helyeket. Így nő majd mindenhol a gazdasági jólét. A szabadon versengő piacokról azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy *a hatékonyságból eredő nyereségek nem oszlanak el egyenlő mértékben a résztvevők között*. Az Unió tekintetében is láthatóvá vált már a 70-es évek közepén, hogy a nem egyenlő adottságokkal belépő országoknak más-más nyereségeket (gyakran veszteségeket) juttat az integráció. A kialakuló jövedelemegyenlőtlenségek különböző makroökonómiai feltételek esetén (jól működő piacokat és szabad tényezőáramlást feltételezve), gazdaságilag kedvező szerkezetátalakulásokat (telephely- és tényezőösszetevő-

⁷⁶ Lásd a Lisszaboni szerződést az állami beavatkozások feltételeiről (91-93.o.). A szerződés hatályos (egységesített, könnyebben érthető, ún. konszolidált) változatát elérhető a következő internetes címen: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2008:115:SOM:HU:HTML>

⁷⁷ A vámunió elméletek atyjának Jacob Vinert tekinti a nemzetközi irodalom 1950-ben megjelent „*The Customs Union Issue*” című munkája nyomán. A gazdasági integráció elméletének fogalmi alapjait egészen a klasszikusokig, Adam Smithig és David Ricardoig visszavezethetjük. A korai integrációelméletekről átfogó ismertetőt olvashatunk Palánkai Tibor (2001) munkájának II. és III. fejezetében, a modern integrációelméletekről pedig Csáky György (2002) könyvében a 255-258. oldalon.

változásokat) indíthatnak. Ha azonban ezek a feltételek a valóságban nem adóttak⁷⁸ (vagy ha túl rövid időt hagyunk a strukturális kiigazításoknak), akkor a szerkezeti változások eltérő eredményeket hoznak az érintett gazdaságokban. A fellépő regionális és szociális problémák orvoslását pedig az EU-ban mint nemzetek feletti integrációban sokan a közös költségvetés forrásaiból várják⁷⁹.

Ez az alfejezet csupán rövid összefoglalót nyújt a brüsszeli politikákat megalapozó gazdasági növekedés- és kereskedelemelméletekről, mivel az egyes elméletek részletes kibontására, a legfontosabb irodalmak és elméleti képviselők bemutatására már az I. fejezet vállalkozott. Itt csak a két főbb irányt különböztetjük meg, az ún. *konvergencia- és a divergenciaelméleteket*, és megvizsgáljuk az ezen elméleti családokból levonható gazdaságpolitikai következtetéseket.

A nemzetközi kereskedelem komparatív előnyeit vizsgáló, hagyományos, neoklasszikus Heckscher-Ohlin elméleten kifejlődött modellek arra a következtetésre jutnak, hogy a tényezőhozadékok egymáshoz közelítenek a *vámok lebontásával és a közös piacok létesítésével*. Természetesen ez a modell a szokásos megszorítások mellett igaz, azaz feltételezi a jól működő piacokat és a korlátozásmentes tényezőáramlást. A jól formalizált, egyszektoros neoklasszikus növekedéselmélet a technikai haladást exogénnek feltételezve egyértelmű konvergenciát jósol (*Barro – Sala-i-Martin 1991*); ezt a *konvergenciaelméletek erős hipotéziseként* foghatjuk fel⁸⁰. A hagyományos elmélet (tőke, munka, összes tényező termelékenység) mellett ezekbe a modellekbe beépültek a humán erőforrás, természeti tényezők, a közjóságok és a politikai stabilitás hatásai is. A *konvergenciaelmélet gyenge hipotézise szerint a társadalmi-politikai feltételek akadályozhatják, de legalábbis hátráltathatják a technológiai adaptációt* (Lásd pl. az intézményi közgazdaságtani megközelítést *Kaufmann és Kraay 2003-as munkájában*).⁸¹

Az integrációelméletek liberális irányzata szintén vizsgálja a kiegyenlítődést és az egységesülést makroszinten. A fejlettségi szintek különbségének eltűnése vagy hiánya részben előfeltételként, részben pedig az integráció kívánatos következményeként jelenik meg (*Palánkai 2001:23*). *A konvergenciát e szerint tehát elsősorban a verseny és a szabad kereskedelem támogatásával – azaz a technológia széleskörű elterjedése útján lehet*

⁷⁸ Az integráció liberális irányzatának képviselőit leggyakrabban klasszikus közgazdaságtani feltételezéseik miatt érte kritika. A velük szemben álló másik domináns integrációelméleti irányzat, a regulációs -, vagy dirigista elméletek képviselői szerint a beavatkozás-mentes szabadpiaci viszonyok alapján az integrációs kiegyenlítődés sohasem valósulna meg (*Palánkai 2001*).

⁷⁹ *Tsoukalis (1997:187)* szerint, ha az újraelosztási politika nem jelent volna meg az uniós agendán, az az EU gazdasági és politika irrelevanciájának legfőbb jele lett volna.

⁸⁰ Lásd a I.2.1. fejezetben a neoklasszikus növekedéselméletekről szóló részt.

⁸¹ Lásd a I.2.4. fejezetben az intézményi közgazdaságtanról szóló részt.

előmozdítani. Az Unió alapszerződésének Preambuluma fogalmazott meg ehhez hasonló általános politikai célt, de a kohéziós célok ennél többre is utalnak.

Az újabb teóriák, elsősorban a fejlődő országok keserű tapasztalatából kiindulva⁸², cáfolják a konvergenciaelméletek következtetéseit. Ennél az irányzatnál a növekedéselméletek középpontjában a hasznossági túlsordulások és aggregált szinten az ebből fakadó növekvő hozadékok adják a növekedés alapját. Ez viszont *Boldrin és Canova (2001:214)* írása szerint a régiók közti versenyt indukálja, azaz nem konvergenciát, hanem divergenciát eredményez. Ezt nevezik a *divergenciaelméletek erős változatának* (lásd az endogén növekedéselméletek és az új gazdaságföldrajz megközelítéseit⁸³). Elsődlegesen a magas fix költségek, mindent átható növekvő hozadékok és externáliák jelentik a gazdasági növekedés forrását; a komparatív előnyök, illetve a kompetitív szituáció csak másodlagos tényező. *Krugman (1991a)* és az új gazdaságföldrajz képviselői elsősorban az agglomerációs erőkre és a várokozásokra terelik a figyelmet. *Az agglomerációs erő arra ösztönzi a cégeket, hogy földrajzilag koncentrálódjanak*, a helyhez kötött külső volumenhozadék eredményeként. A várokozások pedig oda vezethetnek, hogy ha A országban kedvezőbbek a bér- és profitkialátások, mint B-ben, akkor B-ből a tőke és a munka kezd A-ba áramolni, ami tovább növeli a két ország közti különbségeket⁸⁴.

Ezen elméletek különböző kimeneteleket jósolnak. Míg egyesek (pl. *Martin Ph. 1999*) *ellenzik a kormányzati fejlesztéseket*, – mivel szerintük ez a legproduktívabb tényezők gyors mozgásával járna, – addig mások *a magas fix költségek és a hasznossági externáliák miatt a kormányzat kezdeményező szerepét hangsúlyozzák*, hiszen ezek a projektek csak akkor tudnak jövedelmezők lenni, ha egy kritikus tömeget elér a projektek száma (*Boldrin – Canova 2001*). Ez igazolhatja az EU támogatásait és juttatásait a szegényebb régiókban található cégek és projektek számára, de csak akkor, ha a cél a fenntartható növekedés, nem pedig a gazdasági hatékonyság az egész Unióban. A nem-konvergencia elméletek *gyenge hipotézise* ezzel szemben csak annyit állít, hogy az externáliákat okozó inputoknak (emberi tőke, infrastruktúra, K+F tevékenység, pénzügyi kapcsolatok) el kell érnie valamilyen küszöbértéket. *Ha nem történik politikai beavatkozás, vagy az nem megfelelő, a régiók klaszterizálódnak*, és a klaszterek értéke a kiinduló tényezőellátottság alapján fog meghatározódni (*Boldrin – Canova 2001:215*).

⁸² Külön elmélet-, illetve gazdaságtani csoportot alkotnak a fejlődéselméletek. Ezek jó része a növekedéselméleteket elutasítva keletkezett, szembefordulva a „mainstream” közgazdaságtannal. A fejlődéselméletekről jó irodalmi áttekintést nyújt *Todaro – Smith (2006)* *Mustó (2004)* valamint a fejlődéselméletek paradigmaváltásáról *Ricz (2008)*.

⁸³ Ezekről az I.2.2. és I.2.3. fejezetben már esett szó részletesebben.

⁸⁴ Ezt a folyamatot *Láng (1987)* már a 80-as évek közepén kimutatta Franciaország példáján.

Az európai regionális politikai intervencióknak jó alapot szolgálnak a divergenciaelméletek következtetései. Összességében azonban a konvergenciaelmélet sem ad magyarázatot az egyértelmű konvergenciára, legalább is a különböző feltételek elvetésével. Inkább az a helyzet, hogy *az integráció rövid távon bizonyos alkalmazkodási, igazodási problémákhoz vezet a szegény régiókban, és a hosszú távú előnyök csak a helyi tényezőkben (oktatásban, infrastruktúrában) bekövetkező javuláson keresztül érhetők el.*

III.4.3. A politikai gazdaságtan indokai

Az EU regionális politikájának létrejötte a közgazdaságtan még egy területének elméleteivel, az új politikai gazdaságtan indokaival is magyarázható⁸⁵. Ebben a megközelítésben (lásd *Tondl 2004*) az integrációt közjósággként fogják fel, de a különböző szereplőknek (gazdag és szegény országok) eltérő politikai céljaik vannak, mivel eltérő a gazdasági fejlettségük. Ilyen felfogás mellett az EU regionális politikájának támogatásai arra szolgálnak, hogy *homogénebb politikai érdeket hozzanak létre*, ami a közjóság „gazdasági integráció” fejlesztésének az előfeltétele, vagyis annak, hogy az integrációs folyamat haladjon az egyre mélyebb együttműködés felé. *Tondl (2004)* két példája illusztrációként a kereskedelempolitika és a gazdaságpolitikai koordináció esete. A közös kereskedelempolitika esetében a tagállamok tárgyalási pozíciója nagyban függ az eltérő gazdasági struktúráikban meglévő különbségektől, a makrogazdasági koordináció esetében pedig – ami a gazdasági és monetáris unió szempontjából kiemelkedő fontosságú – az integráció ezen fázisában nehezen valósítható meg bármilyen politikai lépés, ha az országokban eltérő gazdasági fejlettség van jelen, és emiatt eltérő irányba mutatnak gazdaságpolitikai stratégiáik.

III.4.4. További indokok

A növekedéselméletek és az új politikai gazdaságtan vázlatos vizsgálata után felvillantok olyan szerzők által említett beavatkozási indokokat, akik eleve az európai integráció oldalán állva vizsgálják az egyes politikák indokoltságát, illetve megemlítem a többi közösségi politika hatását. *Hitiris (1995:237)* szerint a gazdasági integráció folyamata azáltal, hogy a tagállami szintű regionális egyenlőtlenségek eddigi trendjéhez hozzáadja a gazdasági unió fejlett centrumainak (amelyek könnyen lehet, hogy az országhatáron kívül vannak) még erősebb vonzerejét, nemzetközivé teszi a regionális különbségek problémáját. A tagországok

⁸⁵ Az „új politikai gazdaságtan” megközelítést *Csaba (2006:20-28)* fogalmi meghatározása alapján értelmezem.

tisztán tagállami szintű regionális gazdasági problémája a gazdasági integráció során tehát a gazdasági unió problémájává alakul át, így a regionális egyenlőtlenségeket közös regionális politika hivatott kezelni. A regionális gazdaságtant vizsgáló könyvek is magától értetődőnek veszik a közösségi beavatkozás indokoltságát. *Legfőbb érvként Armstrong (1994: 350-355) a következőket sorolja fel a közös regionális politika mellett: méltányosság és korrektség, extra jövedelem és termelés, alacsonyabb infláció és gyorsabb növekedés, kevesebb városi probléma.* De ezek mellett még különböző más indoklások léteznek. A *spill-over hatásokkal* magyarázható hagyományos érdekek, a *pénzügyi koncentráció* indoka, a nemzetek feletti *hatékonyabb koordináció* indoka, az integráció *divergenciát* okozó hatása, *más uniós politikák hatása*, és a további integráció hatása is indokolja a közös regionális politika létezését.

Kengyel Ákos (2004: 67-69) gazdasági és politikai érveket sorol fel. Gazdasági érvei (1) a *strukturális gyengeség*, melynek okai piaci rugalmatlanságokra, a piacra jutási feltételekre vezethetők vissza; (2) termelési tényezők kihasználatlansága: a nemzetközi kereskedelem neoklasszikus elmélete a tényezők szabad áramlását feltételezi, ami biztosítja a teljes kihasználtságot, a teljes foglalkoztatást. Az ember (a munkaerő) a legnehezebben mobilizálható tényező. Ez gátolja egy gazdasági unión belül az egyenlőtlenségek kiegyenlítését; (3) *erőforrás-allokációból adódó egyoldalúságok*: a tőke a fejlettebb régióba megy (a gazdag gazdagodik, a szegény szegényedik). Ha a vállalkozók döntéseit nem befolyásolja tudatos kormányzati politika, akkor jelentős társadalmi különbségek merülhetnek fel. Következő (4) érve, hogy az *állami támogatások hosszabb távon csökkenthetők* lesznek: az állami ösztönzés, a gazdasági tevékenységek támogatása gyorsítja a fejlődést, így a munkanélküliség csökkenhet, az adóbevételek növekedhetnek. Végül Armstrong és Taylor, (2000) érveléséhez hasonlóan (5) fontosnak tartja a kedvező *tovagyűrűző hatásokat*: nem csak a megcélzott régióra gyakorol pozitív hatást, az előnyöket részben más régiók is élvezik. Politikai érve pedig a *szolidaritás és a tolerancia*: a regionális egyenlőtlenségek csökkentését fel kell vállalni. „A teljes kiegyenlítés lehetetlen és nem is cél, mert ekkor megszűnnének az alapvető ösztönző erők” – írja Kengyel (2004:69).

Az EU regionális politikája további közgazdasági indokokat kapott a gazdasági és monetáris unió létrehozására irányuló törekvések fényében. A különböző fejlettségű gazdaságok ugyanis nem képesek egy optimális valutaövezet létrehozására (Mundell 1961, Benczes 1999), ugyanis az eltérő gazdasági fejlettség súlyosan veszélyezteti a monetáris unió működőképességét. Az unióban részt vevő országok jövedelemkülönbségei összekapcsolódnak az eltérő specializációval, amely aszimmetrikus sokkokat idézhet elő. Ez pedig eltérő növekedéshez és az üzleti ciklusok egymáshoz viszonyított elcsúszásához vezet.

Következésképpen a közös monetáris politika problémássá válik azon tagjai számára, akiket aszimmetrikus sokk ér. Éppen ezért az első Delors-csomag, amely megtervezte a monetáris unió létrejöttét, szintén gondoskodott a regionális politika megerősítéséről, hogy a gazdasági fejlődés felgyorsításával elkerülhetővé tegyék az aszimmetrikus sokkok lehetőségét. A második Delors-csomagot, amely tovább erősítette a regionális támogatásokat, a Maastrichti Szerződéssel együtt fogadták el 1993-ban. Politikai szempontból a második Delors-csomag a szegényebb országoknak juttatott kompenzációként is felfogható, amelyet azért kaptak, hogy kárpótolják őket azokért az extra terhekért, amit a maastrichti kritériumok deficit- és államadósság-kritériumainak teljesítése jelentett számukra (Allen 2005).

Az egyenlőtlen fejlődés miatt bekövetkező *migráció és a nemzeti szociális politikákra* nehezedő nyomás további érvet nyújt a közös regionális politika mellett. A gazdag uniós országokban több olyan forгатókönyv látott napvilágot, amely a szegény országokból meginduló hatalmas bevándorlást jósolt (Fóti 1999, Fóti – Német 2002). Minderre az EU-s államok között fennálló szabad munkaerő-áramlás lehetősége adott indokot. Hogy ezek a jóslatok ne következhesse be, az uniós politikusok a közös regionális politikának nagy szerepet szántak. Annak segítségével ugyanis megkezdhető a fejlődésben leszakadt régiók fejlesztése, és így csökkenthető a migrációs nyomás. Azt az érvet először a 80-as években lezajló déli bővítések idején használták, de újra időszerű lett a keleti bővítés idején (Kvist 2004).

Gabriele Tondl (2004) a közös regionális politika mellett szóló érvként említi a *keresleti hatást*. Az Európai Bizottság szereti hangoztatni, hogy az uniós regionális politika nem csak a strukturális alapok kedvezményezettjeinek előnyös, hanem a nettó befizetőknek is a fejlesztési programokkal kapcsolatos közösségen belüli importlehetőségek okán (EC 2008b). *A fejlesztésekkel kapcsolatos befektetések jó részében ugyanis olyan árut, szolgáltatásokat használnak fel, amelyeket a gazdagabb uniós országok állítottak elő.* Görögországban és Portugáliában például a strukturális alapok által indukált befektetések 40 százalékában a gazdagabb tagállamokból származó importot használtak fel (Tondl 2004).

Miért is kell tehát egy szakpolitikát magasabb kormányzati vagy illetékességi szintre emelni? Ennek elsődleges oka *Molle* szerint a méretgazdaságosság (2006:14). Tehát a célok nem vagy csak kevésbé eredményesen, kevésbé teljes körűen lennének elérhetők, ha nem lenne közösségi szintű regionális politika. Tehát az uniós segítség hozzáadódik ahhoz, amit a nemzeti és regionális hatóságok, valamint a magánszféra képesek lennének biztosítani. Az uniós elosztó funkciónak van egy pénzügyi és egy szabályozási dimenziója. Pénzügyi szempontból az EU hozzáadott értékét vizsgálva azt találjuk, hogy a strukturális alapokon

keresztül szétosztott pénzeknek jobb hatása van, mintha azt a nemzeti költségvetésen keresztül osztották volna szét. A szabályozási dimenzió mentén értékelve az EU által „hozzáadott” értéket pedig olyan pozitív, kohéziót erősítő hatásokat találunk, amelyek nem adódnának az uniós szabályozások és intézmények nélkül. A kohéziót tekintve az EU a következő területeken nyújtott „hozzáadott értéket” (*Mairate 2006*):

- *stabil környezetet* biztosított a növekedéshez (azzal, hogy a többéves tervezést bevezette, folytathatják a projektjeiket, és nem kell az instabil nemzeti egy éves költségvetés miatt aggódniuk);
- *jelentős pénzügyi erőforrásokat mozgósított* (még esetleg megszorításos időkben is!);
- *a megfelelő beavatkozási rendszereket, területeket* választotta ki (a fizikai és humán tőke fejlesztésével a növekedés előtt álló akadályokat bontotta le.);
- erősítette a *tanulási hatást* (azzal, hogy a folyamatosan és rendszeresen értékelni kell a programokat és azzal, hogy a tapasztalatok cseréjét is támogatta, és a „best practice”, a legjobb gyakorlatokról rendszeresen beszámolt);
- segítette a *végrehajtási rendszer minőségének javítását* (*Mairate 2006:173-175*) (sok országban javult az adminisztratív kapacitás, a jó kormányzás és a partnerség, kialakult a stratégiai gondolkodás, a projekttulajdonosok a valódi szükségletekre írták projektjeiket, és a jó kormányzás szigorú szabályozása csökkentette a csalás és korrupció fokát);
- *Más uniós politikák céljainak elérését* is elősegíti (legelmaradottabb régiókban a közlekedés, az innovációk, az IT szektor, a környezetvédelem és az energia területén segít a leginkább).

A hozzáadott érték mellett vannak azonban költségei is a közösségi szintre emelt regionális politikának. Ezeket is le kell vonni ahhoz, hogy megkapjuk az uniós szintű újraelosztás nettó hatását. A negatívumok az alábbiak (*Molle 2007*):

- a stabil környezet rugalmatlansághoz vezetett;
- a mozgósított pénzeszközöket a tagországuk maguk is felhasználhatták volna (kiszorító hatás);
- a megfelelő beavatkozási rendszer kialakítása, a kohéziós források elosztásához szükséges kormányzati minőség megteremtése meglehetősen költségeket jelentett az egyes tagországok számára, és a decentralizáció egyes megközelítések szerint növelheti a korrupció lehetőségét; (lásd pl. *Todaro – Smith, 2006:554*)

- tanulási hatás megkérdőjelezhető egyes esetekben: az EU-s rendszer teljesítményi tartalékának meglétéből ugyanis jól látható, hogy igencsak félték a rossz teljesítménytől, ami miatt az értékelésre, monitoringra mindig is erős kormányzati nyomás nehezedett, annak elérése érdekében, hogy jó eredményt mutasson fel;
- végrehajtási rendszer elégtelenségei.

Összegzésül elmondható, hogy *az Európai Unió közös regionális politikája azért alakult ki az integráció előrehaladtával, mert a tisztán közgazdasági elméletek bizonytalan képet mutattak a jövedelmek konvergenciáját illetően, az egyenlőtlen fejlődés pedig veszélyeztette az integráció előrehaladását.* A regionális politika azt a cél tűzte ki maga elé, hogy segítse a szegény uniós tagállamok fejlődését, és ezzel erősítse a kohéziót. Ezt a célt csak egy bizonyos szintig sikerült megvalósítania mindezidáig, és manapság⁸⁶ egyre gyakoribbak az elégtelen eredményeket kiemelők felszólalásai, akik azt hangoztatják, hogy a közös regionális politika nem más, mint egy olyan központi újraelosztó mechanizmus, ami a kevésbé fejletteknek nyújt jövedelemkompenzációt.

III.5. Beavatkozási formák az EU-ban

Maradva továbbra is a regionális politikánál, feltérképezem a regionális fejlesztési döntések végrehajtásának eszköztárát az európai gazdaságokban. A III.3. fejezet végén említett eszköztárát, a mikro-, makro- és a koordinációs fejlesztéspolitikai eszközöket tekintve megállapítható, hogy *Nyugat-Európában a regionális politika eszköztára leginkább a mikropolitikai eszközökre épít.* A regionális politika egyik fontos célja ugyanis azon területek támogatása, amelyektől egyébként a gazdaság különböző szereplői távol tartják magukat. Ide a tőke mobilitását és a munkaerő mobilitását támogató intézkedéseket szokás sorolni (*Armstrong – Taylor 2000, Forman 2003, Horváth 2003*). Bár a munkaerő földrajzi mobilitásának támogatása az EU-ban nem tartozik a támogatandó célok közé, a vállalatok, ágazatok közti mozgást az átképzés és a szakképzés biztosításával képesek elérni. *A tőke mobilitását növelő intézkedések közül az adminisztratív szabályozások, adók, támogatások, a piaci hatékonyságot növelő politikák (pl. kockázati tőke vagy hiteltámogatás) és a vállalkozások működési feltételeit segítő támogatások érdemelnek figyelmet.* A regionális fejlesztés főként termelőberuházásokat ösztönző támogatásai a következő csoportba sorolhatók: tőketranszferek, kamat-, vagy hiteltámogatások, adókedvezmények vagy a

⁸⁶ Főleg a 2007-2013-as költségvetés kialakításának idejében erősödtek ezek a hangok.

munkaerő költségeinek mérséklése (*Forman 2003*). A mikroökonómiai eszközök jelentősége nemcsak Európában, de a világ más területein is élen jár a többi típus közt.

Az adók és támogatások jelentősége, valamint az állami szerepvállalás kiemelkedő mértéke akkor igazán szembetűnő, ha az európai adatokat összevetjük az amerikaival. Érdekes megállapítást tesz *Alesina és Angeletos (2005)*, miszerint az Egyesült Államokban és Európában *a piac elosztó szerepének igazságosságáról, méltányosságáról alkotott eltérő társadalmi felfogás befolyásolja a politika által választott adóztatási és újraelosztási szintet*. Emiatt lehetséges, hogy az USA-ban az adózás előtti jövedelmek közti jóval nagyobb különbséget sokkal inkább elfogadják és helyesnek tartják. Európában ezzel szemben igényt tartanak az állam viszonylag magas jövedelem-újraelosztó politikájára, hogy a szerencsét és a kapcsolatokat, esetleg a korrupció eredményét ellensúlyozza.

Az említett mikroökonómiai eszközök súlya az európai országokban eltérő, de általános tendencia az, hogy egyre nagyobb és domináns szerepet kapnak a tőkeleltetés eszközei és a tőkefinanszírozások (lásd *Horváth (2003:202)*). A tőkejuttatások regionális fejlesztésben betöltött fontos szerepét több tényező is indokolja. A segílyt igénylő általában jól átlátja és megérti a támogatás lényegét. A támogatást nyújtó pedig könnyen el tudja osztani a támogatást és rugalmasan is tudja kezelni. Az EU Versenypolitikai Főigazgatósága szerint ezek a legegyszerűbben kezelhetőbb támogatási formák, értékelési módszereik és hatásuk nyomon követése a többi formához viszonyítva egyszerűbb eljárást igényel (*Horváth 2003: 203*). (Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tőkejuttatások hatásának nyomon követése minden esetben számszerűsíthető.⁸⁷) *A hitelezéshez kötött eszközök ezzel szemben az igénybevevő szempontjából nem olyan látványosak, és jóval több adminisztrációt is igényelnek*. Mindennek következtében az utóbbi évtizedekben a hitelezési támogatások súlya visszaszorult az EU-s országokban, az alapokból való támogatások súlya viszont szembetűnően megnőtt.

A regionális politikai célok megvalósításának eszköze a strukturális alapok és Kohéziós Alap működtetése. A strukturális alapok⁸⁸ közé öt alap tartozott 2007-ig, melyek közül a három legfontosabb a regionális fejlesztési alap (European Regional Development Fund), amely főként infrastrukturális és foglalkoztatási programokat finanszíroz; a szociális alap (European Social Fund), amely a munkanélküliek és a hátrányos helyzetűek társadalmi

⁸⁷ Bár jelentős módszertani előrelépések történtek, az összetett modellek ellenére kevés tudható a fejlesztéspolitikai beavatkozások hatásmechanizmusairól, a helyzetet pedig még bonyolítja, hogy a fejlesztéspolitikai döntéshozók szándékai és a valóságban fellépő rövid és hosszú távú hatások között eltérés mutatkozhat, lásd *Csöke (2008)*.

⁸⁸ E fejezet csak röviden mutatja be az alapokat, részletesebben lásd a IV.2. fejezetben.

integrációját segíti; és a mezőgazdasági alap orientációs szekciója (European Agricultural Guarantee and Guidance Fund), amely a falusi területek fejlődését mozdítja (mozdította⁸⁹) elő. A Kohéziós Alap szerepe nagyban hasonlít a strukturális alapokéhoz, de van néhány fontos eltérés. A strukturális alapokkal ellentétben ezeket a pénzeket nem regionális, hanem tagállami alapon osztják fel, valamint itt előfordul egy-egy különálló, bár nagy volumenű projekt támogatása (infrastruktúra- és környezetvédelmi fejlesztések terén), míg a strukturális alapok kizárólag több projektet magukba foglaló komplex programokat támogatnak. 2007 előtt eltérő volt még az EU által különösen fontosnak tartott társfinanszírozás mértéke is a Kohéziós Alap és a strukturális alapok esetében. Míg a strukturális alapoknál ez az arány 30-50 százalék volt, a Kohéziós Alapnál elegendő volt, ha a támogatásban részesülő a programhoz 15-20 százalékban járul hozzá saját forrással. 2007 óta azonban a strukturális alapoknál is lehet 85 százalék az EU-finanszírozás aránya (Rechnitzer – Smahó 2006).

Az alapokon keresztül a fejlesztési célokhoz eljuttatott összegek egyébként folyamatosan növekvő tételét teszik ki az európai közös költségvetésnek. 2000 és 2006 között összesen 213 milliárd eurót tettek ki, ennek több mint 90 százaléka a strukturális alapokon keresztül volt elérhető. 2007-2013 között pedig a kohéziós politika céljaira összesen közel 340 milliárd eurót kívánnak költeni (ebből a strukturális alapok aránya 80 százalék).

III.6. A beavatkozások hatásai az elméletek szerint és a valóságban

Ahogy tehát a fentiekből látható, a közösségi és az állami beruházás az uniós beavatkozás egyik legfontosabb eszköze. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a szó legszorosabb értelmében vett állami beruházás a fizikai- és a humántőkébe való beruházást egyaránt jelenti, tehát az oktatással, illetve képzésekkel való fejlesztés legalább annyira fontos, mint a regionális fejlődéshez szükséges infrastruktúra létrehozása. (Ez természetesen nem jelenti, hogy a fizikai és humántőkével való ellátottság a regionális fejlődéshez szükséges egyetlen feltétel lenne. A felelősségteljes irányítás, az innovatív kapacitás, a szociális létesítmények stb. szintén fontos szerepet játszanak, csak jelen keretek közt ezt nem vizsgálom.)

⁸⁹ Bár a 2007-13 közötti költségvetési periódusban ez az alap már nem tartozik a strukturális alapok körébe, fontosnak tartottam megemlíteni, mert a politika kialakulása és immáron két évtizede tartó működése során jelentős szerepet játszott.

III.6.1. Elmélet

A I. fejezetben már vázoltam a gazdasági növekedés főbb elméleteit. Ehelyütt röviden áttekintem, hogy ezekből milyen gazdaságpolitikai következtetések adódnak a kívülről érkező támogatások, vagy ami dolgozat szempontjából fogalmilag releváns, az állami vagy közösségi beavatkozások hatását illetően. Az MNB közelmúltban készített tanulmánya szerint (2006) a megfelelően végrehajtott fejlesztési segítség mindegyik elméleti keretben pozitívan járul hozzá a gazdasági konvergenciához, de különböző hatásmechanizmusokon keresztül. Más tanulmányok azonban felhívják a figyelmet a negatív hatásokra is (Martin 1999, 2000; Boldrin – Canova 2001), valamint arra, hogy csak bizonyos feltételek teljesülése esetén várhatjuk a támogatás áldásos hatásait (Knack 2000, Mustó 2004, Váradi 2006).

A gazdasági növekedést magyarázó neoklasszikus elmélet szerint a profitkilátások kedvezőbbek a szegényebb régiókban vagy országokban (mert relatíve kevesebb egységnyi tőke jut egy munkásra ott, mint a gazdagabbakban), és ha a piacot hagyjuk működni és minden egyéb változatlan, akkor a szegényebb régiók vagy országok utolérik a gazdagabbakat a jövedelemnövekedés tekintetében. *A neoklasszikus növekedéselméleti keretben az elmaradottabb régióknak nyújtott tőke-transzfer egyszeri, lökésszerű segítséget jelenthet a már egyébként is meglévő konvergenciafolyamatnak, így gyorsítva a felzárkózást (MNB 2006).* A konvergenciaelmélet hipotézise szerint a technológiai adaptációt hátráltathatják vagy akadályozhatják a társadalmi és politikai feltételek; és a konvergenciát elsősorban a verseny és a szabad kereskedelem támogatásával – azaz a technológia széleskörű elterjedése útján lehet előmozdítani, ami a K+F támogatásokra adott transzferek formájában nyilvánulhat meg (Boldrin – Canova 2001). Szentes et al. (2005:95) megfogalmazásában azonban „a hagyományos neoklasszikus modellekben a gazdaságpolitika nem hat a hosszú távú növekedésre, de elhárítja a potenciális tőkehozadék-növekmény kiaknázása előtt álló akadályokat. A konvergenciához tehát makroökonómiai stabilitás, szerkezeti reformok és gazdasági nyitottság szükségesek”.

Az endogén növekedési modellek (a divergenciaelméletek egyik ága) keretében a nemzetközi tőke-transzferek nem egyszeri lökést jelentenek a felzárkózásban, hanem egyenesen magának a konvergenciának a beindításához is szükség lehet rájuk. A kormányzati gazdaságpolitika itt pozitív módon befolyásolhatja a hosszú távú növekedési folyamatokat, ösztönözve a tőkefelhalmozás különböző formáit, valamint az újítást és a kutatás-fejlesztést (Barro 1990, Szentes et al. 2005:95, Hodler 2007, Kalaitzidakis – Kalyvitis 2008).

A tőke-transzferek konvergenciában játszott pozitív szerepét erősítheti meg a *technológiai ugrások és a tanuló régiók elmélete* is (McCann 2007), amely azzal érvel, hogy a

szegényebb, fejletlenebb országok egyszerűen lemásolhatják a gazdagabbak technológiáját, és ezáltal megvalósulhat a konvergencia. Ennek feltétele a leginkább külföldi működő tőke formájában érkező fejlett technológia befogadásának a képessége. Ezek szerint tehát az uniós források hatékonyan járulhatnak hozzá a felzárkózáshoz, amennyiben növelik az ország technológiai befogadóképességét (lásd Fagerberg – Verspagen 1996:3).

Az új gazdaságföldrajz képviselői hangsúlyozzák, hogy a növekedés és a gazdasági folyamatok agglomerálódása együtt jár (Fujita – Thisse 2002). A gazdasági növekedés sosem egyenletes, a fejlettségbeli különbségek térbeli, akár az országokon belül is tapasztalható egyenlensége nem a véletlen műve. Az irányzat a technológiák terjedésének régiók közt tapasztalható externáliáira épít. A felzárkózás korai szakaszában lévő országban szükségszerűen nőnek a regionális egyenlőtlenségek, főképpen a regionális szinten jelentkező növekvő mérethozadékok miatt. A fejlődés későbbi pontján azonban már természetes módon enyhülnek a különbségek (Baldwin et al. 2003). Megfigyelhető tehát, hogy a növekedés ebben a modellben sem egyenletes, hanem egyes növekedési klaszterek, centrumok más területeknél sokkal erősebben járulnak hozzá a gazdaság fejlődéséhez (Midelfart-Knarvik et al. 2003). Ennek nemcsak a regionális szerkezet az oka, hanem az erősen specializált tudástőke felhalmozódása is. A legnagyobb fejlődés a kellően nagy és megfelelően specializált tudástőkével rendelkező tevékenységi területeken jelentkezhet. Az új gazdaságföldrajz elméletéből levezethetően létezik azonban egy átváltás a növekedés és a területi kiegyenlítődés közt. Az a gazdaságpolitika, amely a fejlesztési forrásait túlságosan egyenletesen osztja el, veszélyeztetheti a gazdaság felzárkózását, fejlődését azáltal, hogy szembe megy az agglomerálódásból következő növekvő hozadékok elvével (MNB 2006).

Mindezek következményeként, a régiós felzárkóztatási programok akár magát az ország szintű konvergenciát is visszavethetik. A programoknak ugyanis externális hatásaik is lehetnek, amennyiben csökkentik a „természetesen” (a felzárkóztatási programok nélkül, pusztán hatékonysági, piaci alapon) gyors régióknak a gazdaság erőforrásaiból, például a humán tőkéből való részesedését (MNB 2006, Midelfart-Knarvik – Overman 2002).

Arra kérdésre, hogy mi legyen a politikai válasz a területi egyenlőtlenségekre, Kanbur és Venables szerkesztésében megjelent, az új gazdaságföldrajz modelljeit alkalmazó tanulmánykötet (2005) a következőket ajánlja: Mivel a regionális különbségek aránya elég jelentős⁹⁰ ahhoz, hogy politikai figyelmet érdemeljen, érdemes lehet az infrastruktúra és a

⁹⁰ A tanulmánykötetben az átalakuló és a fejlődő országok területi különbségeit vizsgálják. A vizsgált esetek a cseh, lengyel, magyar és orosz régiók, a fejlődők közül pedig Ecuadort, Mozambikot, Madagaszkárt, Perut,

közszolgáltatások egyenletesebb és méltányosabb elosztását célzó politikát alkalmazni. Ezt azonban úgy kell tenni, hogy előzetesen a hasznokat és a költségeket mérlegelni kell. A hatások és költségek számszerűsítése azonban nem könnyű, mint ahogy a migráció és a közszolgáltatások elosztását érintő politikai döntések hatásának elemzése sem. Mindezek a további kutatás irányát jelentik *Kanbur és Venables (2005)* kötetében.

Baldwin és szerzőtársai szerint (2003:227-230) kell egy bizonyos szint, ami felett hatásos a politika (threshold effect), és sajnos előfordulhat olyan eset is, hogy egy rossz politika hatása már nem fordítható vissza, csak jóval nagyobb erőbedobással (locational histeresis). Ezen kívül kiemelik még azt is, hogy a kereskedelem nyitottsága (*ibid.:234*), az infrastruktúra, a technológiai fejlesztés különbségei (*ibid.:425-435*) és a zsúfoltság hatása (*ibid.:436-441*) nagyban befolyásolják a közösségi beavatkozások kimenetelét.

Tehát az új gazdaságföldrajz szerint, mint azt a III.4.2. alfejezetben már említettem a kormányzati beavatkozásokról nagy általánosságban nem lehet kijelenteni sem azt, hogy mindenképp ártanak, sem azt hogy mindenképp használnak. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ha az EU-t gazdasági egységként kezeljük, szabad tényezőmozgásokkal, és a politika célja az átlag választópolgár jólétének maximalizálása, akkor a *divergenciaelméletek szerint a regionális koncentrációt kell erősíteni, tehát egy bizonyos szintű regionális, illetve szerkezeti divergencia nemhogy nem mond ellent az általános felzárkózási folyamatnak, de egyenesen szükségeszerű következménye annak.*

III.6.2. Empíria

A következőkben a szűkebb értelemben vett állami beruházásokat, azaz a bruttó állóeszköz-felhalmozásra fordított közkiadásokat vizsgálom az *Európai Bizottság* jelentése (2007b) alapján. Az elemzés tehát nem tér ki a beruházás egyéb formáira, köztük a humántőkébe való beruházásra sem, amely szintén a strukturális alapok egyik kiemelt kedvezményezettje volt. Ez nem jelenti azt, hogy a beruházások egyéb formái kevésbé jelentősek lennének, mint a fizikai tőkébe való beruházás (éppen ellenkezőleg: nélkülözhetetlenek a fenntartható gazdasági növekedés megteremtéséhez⁹¹), hanem mindössze arról van szó, hogy az uniós szintű összehasonlítást lehetővé tevő releváns adatokhoz sokkal nehezebb hozzájutni.

Az állami beruházások gazdasági teljesítményéről már számtalan tanulmány készült. Ezek megegyeznek abban, hogy fentebb meghatározott (és főként közutak, kórházak, oktatási

Kínát és több afrikai esetet vizsgálnak a tanulmánykötet szerzői. (Aki a kötetet nem tudja elérni, jó recenziót olvashat róla a Közgazdasági Szemlében (*Ricz 2006b*).

⁹¹ Lásd pl. *Láng (2009)* írását az újonnan csatlakozott országok tekintetében.

intézmények felújítására fordított) állami beruházások nem csak közvetlenül járulnak hozzá a gazdasági növekedéshez, hanem közvetetten is, a magánszektor termelékenységének fellendítésével. Az állami beruházások gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatását nem minden empirikus kutatás igazolta, vannak, akik szerint pozitív a kapcsolat (*Aschauer 1989*), vannak, akik szerint nem (*Evans – Karras 1994; Sala-i-Martin et al. 2004*). Egy közelmúltban készült tanulmány (*Romp – De Haan 2005*) következtetése szerint azonban napjainkban széles körű konszenzus alakult ki a pozitív hatásról, annak ellenére, hogy a legfrissebb elemzésekben ismertetett hatások nagyságrendileg elmaradnak a korábbi elemzésekben előrevetített hatásoktól.

Vitathatatlan, hogy egy modern gazdaságban az alapvető infrastruktúra, különösen a közlekedési hálózatok, (amelyek a legnagyobb túlsorduló (spill-over) hatásokkal rendelkeznek és a leginkább tőkeigényes területek), nélkülözhetetlenek a vállalatok hatékony működéséhez. Ennek megfelelően *az állami beruházásokkal járó kiadások fontos helyet kapnak a gazdasági növekedésről szóló modern elméletekben, és a közgazdasági modellek legtöbbször szerint az ilyen típusú beruházás tartósan erősíti a gazdaság kínálati oldalát (Chatterjee – Turnovsky 2005). Ugyanakkor a várhatóan rendkívül hosszú távú hatások miatt – a nagyszabású infrastruktúra-projektek értékelésekor általában 25 éves távlatokban szokás gondolkodni – szinte képtelenség számszerűsíteni az állami tőkekiadások gazdasági növekedésben vállalt hozzájárulását.*

Elemző tanulmányok azonban azonosították azokat a tényezőket, amelyek maximalizálják az állami beruházások gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását (*EC 2007a*).

- (1) Ilyen az *állami kiadások összetétele*, tekintve, hogy annak bizonyos elemei más elemeknél sokkal közvetlenebb hatást gyakorolnak a gazdasági tevékenységre. Ide sorolhatók a közutak és vasútvonalak, illetve repülőterek építése, a városi közlekedési rendszerek és az energiaelosztó hálózatok. Más összetevők – rövid távon legalábbis – inkább társadalmi, mint gazdasági hatást fejtenek ki, még ha nem is tartanak hosszú évekig: ide tartozik a kórházak, iskolák illetve közintézmények építése (*Aschauer 1989*).
- (2) Az *állami beruházások növekedésre gyakorolt hatása rövid távon a beruházás finanszírozási módjától függ*. Adóemelés esetén a keresletre gyakorolt pozitív hatást ennek visszatartó hatása ellensúlyozhatja. Kölcsönök esetén fennáll annak a veszélye, hogy azok előbb vagy utóbb kiszorítják a beruházásokra szánt magánforrásokat. A

régi helyett az új infrastruktúra finanszírozása felé átcsoportosított kormányzati kiadásoknak szintén negatív hatása lehet, ez ugyanis komoly összegeket vonhat el az éppen zajló javítási vagy karbantartási munkálatoktól (Hulten 1996).

- (3) Az állami beruházások termelékenységre gyakorolt hatása *e beruházások hatékonyságát befolyásoló elemektől függ: ilyen például az intézmények „minősége”* (Knack 2000, Djankov et al. 2006), a releváns hatóságok adminisztratív kapacitása, és a meglévő infrastruktúra irányítási szintje (Hulten 1996). Annak ellenére, hogy e tényezők termelékenységre gyakorolt hatását bizonyítékok támasztják alá, a szakirodalom többnyire nem tesz említést róluk.
- (4) Az állami beruházások termelékenységre gyakorolt hatása *függ a meglévő tőkeállomány méretétől, valamint azok magánberuházásokkal való komplementaritásának fokától.*

Összefoglalva: *az állami beruházások – azaz a kormányzati tőkeberuházások – döntő szerepet játszanak a gazdasági fejlődésben, de hatásuk a kiadások nagyságrendjén kívül egy sor egyéb tényezőtől is függ, köztük a humántőkébe történő beruházástól is.*

Az állami beruházások, a fejlesztési segélyek hatásainak értékelésénél mindezek fényében *sem szabad megfeledkezni a kormányzati kudarcok valóságáról, és azokról a gyakorlott segély-elemzők által (lásd pl. Mustó 2004) hangoztatott nézetekről, mely szerint nem is az elérendő cél, illetve az eredmény legitimálja a pénzügyi alapokat és az abból nyújtott támogatásokat, hanem fordítva. Legitimációs okot kell keresni arra, hogy a segély fennmaradjon, és az eddig támogatott területekre továbbra is csorduljon a közösségi „zsírosbödönből”* (Mustó 2004:55). Érdemes mindezt az Európai Unió kohéziós politikájának kapcsán is végig gondolni.

IV. Az EU regionális politikájának bemutatása

Ahhoz, hogy a dolgozat következő fejezeteiben felépítendő érvelést jól megalapozzuk, röviden érdemes összefoglalni az EU regionális politikájának⁹² keretrendszerét. A fejezet rövid áttekintést nyújt arról, hogyan és miért (milyen céllal) alakult ki a közös regionális politika, ma hogyan működik, milyen céljai vannak, és a jövőben milyen problémákkal kell szembenéznie. A fejezet bemutatja, milyen eszközökkel milyen célkitűzéseket támogat, és milyen pénzügyi forrásokból gazdálkodik. A fejezet nyomon követi a regionális politika kialakulásában és alakulásában játszó okokat és érdekeket, és fel kívánja hívni a figyelmet arra, hogy a kialakulást *nem kizárólag közgazdasági megfontolások ösztönözték, hanem fellelhetőek és jól körvonalazhatók a nemzetek gazdaságpolitikai érvei is*.

Az első alfejezet (IV.1.) áttekinti, hogy az uniós jogi dokumentumokból milyen célokat lehet kiolvasni a regionális politika *indoklását* illetően. Foglalkozom a politikaelméleti és politikai megközelítésekkel. Nem elemzem itt részletekbe menően az ún. konvergencia és divergencia elméletcsaládokat, mert azokkal az I. fejezet kimerítően foglalkozott.

A második alfejezet (IV.2.) a regionális politika *működését* veszi górcső alá: az általános és konkrét célkitűzéseket, az eszközrendszert, valamint a pénzügyi és intézményi háttérrel. Megvizsgálja a jelenlegi és jövőbeni problémákat, melyeket javarészt különböző érdekellentétek formálnak. A fejezet a téma szakirodalmát áttekintve stabil alapot kíván nyújtani regionális politika működésének és értékelésének megértéséhez.

⁹² A továbbiakban az *EU regionális politikája* mint fogalom – ahogyan korábban hangsúlyoztam – azonosként értelmezendő a *Közösség területfejlesztési politikájával Forman (2003)* alapján. A dolgozat szinonimaként használja szintén *Forman (2003:10)* nyomán a „*kohéziós politikát*”, ha a gazdasági és monetáris unió megvalósításával kapcsolatos, annak előfeltételének számító, közös célokról és politikákról lesz szó; a *strukturális politikát*, ha a Közösség, a tagállamai és azok régiói gazdasági és társadalmi szerkezetét befolyásolni és fejleszteni kívánó közös politikáról beszélünk; valamint a *regionális politikát*, mert a közös politika intézkedéseinek meghatározó szervezési formája a tagállamok területi egységeihez, régióihoz kapcsolódik.” Valójában a *strukturális politika* kifejezés a strukturális alapok működését irányító politikára vonatkozik, a *kohéziós politika* kifejezés pedig a 1986-os Egységes Európai Okmány életbelépése után terjedt el (*Marks 2001:363*).

IV.1. Az EU regionális politikájának létrejötte és annak okai

Regionális fejlesztési politikát minden európai ország alkalmaz és alkalmazott a XX. század második felétől⁹³. Az elmúlt két-három évtized során Nyugat-Európában minden ország bevezetett regionális támogatásokat. A regionális problémák erősségétől és a kormányzatok társadalmi, gazdasági nézeteitől függően kisebb-nagyobb intenzitással a nyugat-európai kormányzatok előbb-utóbb alkalmazni kezdték a regionális ösztönzők rendszerét. Az unióhoz való csatlakozásukkal párhuzamosan pedig a kelet-, és közép európai országok is áttértek a regionális problémák piaci megoldásáról a régiós szemléletű beavatkozásokra (*Gorzelak 2000, Horváth 2004*).

Bár az Európai Unió⁹⁴ alapítói már a Római Szerződés (RSz) létrejöttének idején felismerték az eltérő regionális fejlettségű területek problémáit, valódi közösségi szintű regionális beavatkozásokról és politikáról csak a hetvenes évek közepétől beszélhetünk, ami 1975-ben az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA vagy ERDF)⁹⁵ létrehozásával kezdődik. A következőkben megvizsgáljuk, hogy a közösségi regionális politika létrehozása mellett milyen érveket és indokokat szoktak felsorakoztatni, és milyen célokat fogalmaztak meg a politika kialakítói.

IV.1.1. Az uniós jogi dokumentumokból levezethető indokok és célok

A Római Szerződés eredeti változata 1957-ben a Közösség céljának a gazdasági egységek erősítését és harmonikus fejlődését jelölte meg (*Preambulum, 2. cikk*, lásd alább), de a közös regionális politikáról nem tett említést, ami érthető talán amiatt is, hogy az alapító hatok területén viszonylagos homogenitás volt jellemző az egy főre eső GDP tekintetében (*Farkas – Várnay 2004, Tsoukalis 1997*).

„TÖREKEDVE ARRA, hogy erősítsék gazdaságaik egységét és biztosítsák harmonikus fejlődésüket a különböző régiók között meglévő különbségek és a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának csökkentésével, ...” (RSz. Preambulum)

2. cikk

„A Közösség feladata, hogy közös piac létrehozásával, valamint a tagállamok gazdaságpolitikáinak fokozatos közelítésével a Közösség egész területén előmozdítsa a gazdasági tevékenységek harmonikus fejlődését, a folyamatos és kiegyensúlyozott gazdasági növekedést, a nagyobb stabilitást és az életszínvonal gyorsabb emelkedését, valamint a tagállamai közötti kapcsolatok szorosabbá tételét.”

⁹³ Az Európában ismert regionális politika típus azonban nem igazán lelhető fel olyan országokban, mint például a az Egyesült Államok, Kanada vagy Ausztrália (*Armstrong 1994:349*).

⁹⁴ Az Európai Unió és a Közösség kifejezést használják leggyakrabban az Európai Gazdasági Közösség(ek) kifejezés helyett, annak ellenére, hogy Európai Uniónak hivatalosan csak 1994 óta nevezik a Közösséget. A kifejezés használatát jelen dolgozatban a könnyebb kezelhetőség indokolta.

⁹⁵ ERDF (European Regional Development Fund) = ERFA (Európai Regionális Fejlesztési Alap)

Igaz, voltak a szerződésnek regionális vonatkozásai, így pl. a közös agrárpolitikát érintő részben (39-42. cikk), a szállítási politikáról szóló 75. cikkében, az állami támogatásokról szóló részben (92. cikk), valamint olyan pénzügyi eszközök felállításáról is rendelkezett, amelyeknek szintén lehettek regionális hatásai (*Európai Szociális Alap 123-128 cikk, Európai Beruházási Bank 129-130. cikk*). De a RSz. alapvetően a kor neoklasszikus elméleteiből⁹⁶ kiindulva, az integrációtól és a felgyorsuló gazdasági növekedéstől várta a területi egyenlőtlenségek elsimítását. A Római Szerződés 1957-es első változatából kölcsönzött idézetek jól szemléltetik az alapvető célokat és azt az eredendő törődést, ami a regionális, strukturális, fejlettségbeli eltéréseik terén az Európai Gazdasági Közösség tagországaiban már az 50-es évek második felében megnyilvánult (RSz 1957):

39. cikk 2. bekezdés

„A közös agrárpolitika és az alkalmazásához szükséges különleges módszerek kidolgozása során figyelembe kell venni:

a) a mezőgazdasági tevékenységnek a mezőgazdaság társadalmi szerkezetéből és a különböző mezőgazdasági régiók közötti szerkezeti és természeti egyenlőtlenségekből adódó sajátos természetét;”

42. cikk

„...A Tanács támogatás nyújtását engedélyezheti különösen:

a) szerkezeti vagy természeti feltételek miatt hátrányos helyzetben lévő üzemek védelméhez;
b) gazdaságfejlesztési programok keretében.”

92. cikk 3. bekezdés (az állami támogatásokról szóló szakaszban)

„A közös piaccal összeegyeztethetőnek tekinthető:

a) az olyan térségek gazdasági fejlődésének előmozdítására nyújtott támogatás, ahol rendkívül alacsony az életszínvonal vagy jelentős az alulfoglalkoztatottság;

b) valamely közös európai érdeket szolgáló fontos projekt megvalósításának előmozdítására vagy egy tagállam gazdaságában bekövetkezett komoly zavar megszüntetésére nyújtott támogatás;

c) az egyes gazdasági tevékenységek vagy gazdasági területek fejlődését előmozdító támogatás, amennyiben az ilyen támogatás nem befolyásolja hátrányosan a kereskedelmi feltételeket a közös érdekekkel ellentétes mértékben. ...;”

130. cikk

„Az Európai Beruházási Bank feladata, hogy a tőkepiac igénybevételével és saját forrásai felhasználásával a Közösség érdekében hozzájáruljon a közös piac kiegyensúlyozott és egyenletes fejlődéséhez. Ezért a Bank, amely nyereségszerzési cél nélkül működik, olyan kölcsönöket és garanciákat nyújt, amelyek elősegítik a következő projektek finanszírozását a gazdaság valamennyi ágazatában:

a) projektek a kevésbé fejlett régiók fejlesztésére; ...”

Tehát a cél világos: harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődés megteremtése a szoros integráció révén, a meglévő szegényebb, lemaradó területeken pedig egyedi segítségnyújtással. Ez a cél azonban a RSz-ben körvonalazott eszközökkel sokáig nem volt tartható.

⁹⁶ Részletesen lásd a I.2. és a III.4.2. fejezetekben.

A területi kiegyenlítődés automatizmusáról már 1961-re kiderült, hogy nem valósult meg, és a tagállamok régiói közötti különbségek növekedtek. Ekkor rendezték ugyanis Brüsszelben azt a konferenciát „A regionális gazdaság” címmel, ami számos regionális problémát tárt fel, és az egyenlőtlenségek növekedését dokumentálta. Ettől kezdve egyre többen foglalkoztak a közösségi regionális politika lehetőségével: 1964-ben szakértői jelentést publikáltak a politika céljairól és eszközeiről, 1965-ben pedig a „Premiéres Communications” címmel írott anyagban a regionális önkormányzatok szerepét hangsúlyozták (lásd Forman 2000:44 és Horváth 2003:14). 1967-ben létrehozták a Bizottság regionális politikáért felelős főigazgatóságát (DG regional policy, DG XVI.), amelynek feladata ekkor még csak a nemzeti regionális politikák koordinációja volt.

Az 1957 és 1970 közötti, a hat alapító tagországban kimutatható viszonylagos homogenitás 1969-től új megvilágítást kapott. Létrejött a vámunió, és ez a verseny látható növekedésével együtt megnövelte a regionális különbségeket is. A földrajzilag is periférikus helyzetű Dél-Olaszország láthatóan semmit nem profitált az integrációból. A felvetődő pénzügyi unió kérdése (Werner-terv) már előrevetítette az előnyökből kimaradt régiók támogatásának szükségességét. 1972 októberében a Párizsi csúcson végre megszületett a politikai akarat a közös cselekvésre: innentől már nem csak a nemzeti politikák koordinációjáról beszélhetünk.

Az első bővítés 1973-ban két okból is erősítette a közös regionális politika bevezetését. Írország felvételével eddigi legelmaradottabb tagja került be a Közösségbe, Nagy-Britannia pedig hozta magával számos problémáját, a válság sújtotta hagyományos iparágaitól kezdve a gyarmatbirodalmi múltból még szorosan kapcsolódó piacok elvesztéséig. Ráadásul, mint legnagyobb élelmiszer-importőr, a közös agrárpolitika magas árai miatt még hatalmas holtteherveszteségeket is elszenvedett. A közös költségvetés akkori mechanizmusa kizárta annak lehetőségét, hogy a legelmaradottabb Írország közösségi forrásokat kapjon felzárkózásához, s azt is, hogy Nagy-Britannia arányosan részesüljön a közösségi támogatásokból. A britek mindenképpen valamilyen kompenzációt követeltek maguknak. Így tolódhatott át a hangsúly az agrárpolitikáról a regionális politikára.

1973-ban készült el az ún. Thomson-jelentés⁹⁷ (EC 1973), amely kiemelte a közösségi regionális politika szükségességét. A jelentés szerint a regionális problémák megakadályozzák a közösség kiegyensúlyozott növekedését és kockáztatják a monetáris unió iránti elkötelezettséget. Az egyensúlytalanságok tovább fognak nőni, amíg nagyok az

⁹⁷ Az első regionális politikáért felelős biztos a brit George Thomson lett, az ő neve fémjelzi a jelentést.

elmaradott mezőgazdasági területek, ha szerkezetváltás van az iparban, és emiatt nagy a strukturális munkanélküliség. A közös regionális politika azonban nem helyettesítheti a tagállamok régóta folytatott regionális politikáját, hanem csak kiegészíti és koordinálja. Javaslatot tett az *Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) felállítására, amely 1975-től el is kezdte működését.*

1977-ben egy másik jelentés látott napvilágot, a *MacDougall-jelentés (EC 1977)*. Ez arra kereste a választ, hogy *a közös költségvetés és az erőforrások központi elosztása révén hogyan lehetne az integráció hatékonyságát növelni.* A válasz egy sokkal magasabb jövedelem-újraelosztás. Azt javasolták, hogy a közösségi költségvetés kiadásainak nagyságát emeljék a tagállamok együttes GDP-jének 22,5 %-ára, mert csak így lehetséges a régiók közti különbségek 10%-os sávon belülre csökkentése. A tagállamok nemzeti szuverenitásuk ilyen mértékű csorbítása miatt azonban ezt a javaslatot komolytalannak tartották. Annyi mindenesetre történt 1978-ban, hogy megemelték az ERFA kiadásait, és célként fogalmazták meg a prosperáló és lemaradó régiók közti különbség csökkentését, a közösségi és a nemzeti regionális politikák koordinálását, és a közösségtől származó támogatások koordinálását. Itt az Európai Szociális Alap (ESzA), az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) Orientációs része és az ERFA, együttes nevükön a strukturális alapok közti összehangolásra gondoltak.⁹⁸ 1979-ben még annyi módosítás történt, hogy az ERFA pénzeszközeinek 5%-át az orszákvótákon kívüli, ún. Községi Kezdeményezésekre (Community Initiative Program, CIP) különítették el.

1981-ben csatlakozott Görögország, majd 1986-tól Spanyolország és Portugália is. A bővülések kiélezték a regionális különbségekből adódó problémákat, de a miniszterek tanácsának ülésein is folyamatos viták zajlottak a regionális problémák kezeléséről és azok pénzeszközeiről. Spanyolország és Portugália csatlakozásával jelentősen növekedett a támogatandó népesség nagysága és aránya. A felosztandó forrásokat ezért megnövelték, hogy a régebbi tagállamok érdekeinek sérelme és a támogatási összegek csökkentése nélkül lehessen támogatni az új tagokat (lásd az *Integrált Mediterrán Program* jelentőségét lentebb⁹⁹ ebben az alfejezetben). A már megítélt támogatásokat ugyanis nem vonják vissza! Inkább a strukturális alapokba befizetett összeget növelik meg. Az alapok tevékenysége kezdett áttekinthetlenné válni a túlságosan szétaprózott és túl sok célnak köszönhetően. Egy alapvető reform szükségességét valamennyien érzékelték (*Horváth 1998*).

⁹⁸ Az alapokkal részletesebben foglalkozom a IV.2.2. alfejezetben. Lásd még Süli-Zakar (2003 a,b)

⁹⁹ AZ IMP szerepe a görög regionális fejlesztésben a VII.4.1.1. és a VII.4.2.2. fejezetben kerül vizsgálatra.

1985-ben dolgozták ki, 1986-ban fogadták el és 1987-ben lépett életbe az *Egységes Európai Okmány*, amely igazi fordulatot jelentett a regionális politika terén. Nyilvánvaló volt, hogy az egységes belső piac komoly nehézségeket okoz a tagállamoknak, így az Unió alapszerződésébe beemelt V. cím, a 130a-e cikkelyek (új számozás szerint 158-162 cikkelyek) már rendelkeznek a strukturális politikáról mint közösségi politikáról (SEA 1986). Ezekben az áll, hogy

130a cikk

„Átfogó harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében a Közösség úgy alakítja és folytatja tevékenységét, hogy az a gazdasági és társadalmi kohézió erősítését eredményezze.

A Közösség különösen a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók — a vidéki térségeket is beleértve — lemaradásának csökkentésére törekszik.

130b cikk

„A tagállamok úgy folytatják és hangolják össze gazdaságpolitikájukat, hogy a 130a. cikkben meghatározott célokat is elérjék. A közösségi politikák és fellépések kialakításánál és végrehajtásánál, valamint a belső piac megvalósításánál figyelembe kell venni a 130a. cikkben meghatározott célokat, és azoknak hozzá kell járulniuk ezek eléréséhez. A Közösség e célok elérését a strukturális alapok (Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap Orientációs Részlege; Európai Szociális Alap; Európai Regionális Fejlesztési Alap), az Európai Beruházási Bank és az egyéb meglévő pénzügyi eszközök révén megvalósított fellépésével is támogatja.”

...

130c. cikk

„Az Európai Regionális Fejlesztési Alap rendeltetése, hogy elősegítse a Közösségen belüli legjelentősebb regionális egyenlőtlenségek orvoslását a fejlődésben lemaradt térségek fejlesztésében és strukturális alkalmazkodásában, valamint a hanyatló ipari térségek átalakításában való részvétel útján.”

Ebből tehát az tűnik ki, hogy a regionális politika célja az, hogy a Közösség elsődleges céljának elérését segítse (lásd a szerződés Preambulumát és 3. cikkének módosításait alább; SEA 1986). Ennek a megállapításnak később még fontos szerepe lesz.

AZZAL AZ ELTÖKÉLT SZÁNDÉKKAL, hogy a közös politikák kiterjesztésével és új célok követésével javítsák a gazdasági és társadalmi helyzetet, és hogy a Közösségek zavartalanabb működését azáltal biztosítsák, hogy az intézmények számára lehetővé teszik hatásköreik gyakorlását olyan körülmények között, amelyek leginkább szolgálják a közösségi érdekeket,(SEA 1986: Preambulum)

3. cikk

(1) Az Európai Közösségek intézményei, amelyeket ezentúl az alábbiakban megállapított módon jelölnek, hatáskörüket és illetékességüket az Európai Közösségeket létrehozó szerződések, az azokat módosító vagy kiegészítő további szerződések és okmányok, valamint a II. cím által megállapított feltételek és célok szerint gyakorolják.

(2) Az Európai Politikai Együttműködésért felelős intézmények és szervek hatáskörüket és illetékességüket a III. cím, valamint az 1. cikk harmadik bekezdésében említett dokumentumok által megállapított feltételek és célok szerint gyakorolják. (SEA 1986)

3.cikk (e)

A 2. cikkben foglaltak megvalósítása céljából a Közösség tevékenysége — e szerződés rendelkezései és az abban meghatározott ütemezés szerint — a következőket foglalja magában: ...

(j) a gazdasági és társadalmi kohézió erősítése;

A kohézió, avagy „összekovácsolódás” nehezen megfogható fogalom. Az Egységes Európai Okmányban jelenik meg először, és válik a közösségi „szótár” alapfogalmává. Nagyjából azt a távolságot jelöli ki, amely az egyes területi ill. társadalmi csoportok között még morális és társadalmi - azaz elsősorban politikai - szempontból elfogadható (Trón 2003:92).

Az Egységes Európai Okmány a Bizottság és a Tanács feladatkörébe utalta a strukturális alapok feladatainak részletes meghatározását és a támogatandó célterületek kijelölését¹⁰⁰. Az 1988-ban elfogadott első Delors-csomag a közösségi költségvetés átstrukturálásával megteremtette a lehetőségét az Egységes Európai Okmány által előkészített közös regionális politika reformjának.

A strukturális alapok következő reformját az 1991. decemberi maastrichti bizottsági ülés indította. A közelgő bővülés, a monetáris unióra való felkészülés fémjelezte az ez időben született változásokat. Létrejött a negyedik strukturális alap, a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (HOPE¹⁰¹). Rendeletben írták elő, hogy a Közöségi Kezdeményezések támogatására az alapok költségvetésének 9%-a használható fel. 1993-ban létrehozták a Kohéziós Alapot, melynek célja, hogy a legszegényebb országokban segítse a monetáris unióra való felkészítést, a kohéziót lendítse előre közlekedési és környezetvédelmi programok támogatásával. Pontosabban a már meglévő Integrált Mediterrán Programot alakították át (kisebb szűkítésekkel), annak eredetileg tervezett hatályának lejártával (Forman 2000:82). Az alap támogatásait csak akkor folyósítják a benne résztvevő tagállamoknak, ha teljesítik a maastrichti konvergenciakritériumokat. A Maastrichti Szerződés hozta létre a Régiók Bizottságát is. A közösség, illetve innentől az Európai Unió feladata a szerződés szerint a következőkkel változott (TEU 1992):

2. cikk

„Az Unió a következő célokat tűzi ki maga elé: a gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint a foglalkoztatás magas szintjének előmozdítása, továbbá egy kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés megvalósítása, különösen egy belső határok nélküli térség létrehozása, a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítése, valamint – e szerződés rendelkezéseinek megfelelően – végső soron egy közös valutát is magában foglaló gazdasági és monetáris unió létrehozása útján;”

A közös regionális politika alapvető céljait a Római Szerződés különböző módosításaiban végigkövettük. A politika részleteit a Tanács rendeletei szabályozzák, de ezen dokumentumok részletes bemutatására, a 88-as, a 93-as és a 99-es reformok részleteire csak annyiban térek ki,

¹⁰⁰ Lásd bővebben a IV.2. fejezetben.

¹⁰¹ Vagy az angol rövidítésével FIGF, ami a Financial Instrument for Fisheries Guidance név kezdőbetűiből áll össze.

amennyiben azok a dolgozat további megértését segítik. A reformokról, a szabályozás egyes részleteinek változásáról részletes áttekintés és jó monográfiák találhatók magyarul *Horváth Gyula (1998, 2001, 2003)*, *Kengyel Ákos (2004, 2008)*, *Forman Balázs (2000, 2003)* tollából, és angolul *Bachtler (1997)* és *Armstrong – Taylor (2000)* szerkesztésében.

Egy valamit azonban érdemes még röviden megemlíteni, és ez az EU alkotmányának kérdése. 2007 nyarán egyértelművé vált, hogy az Európai Unió 2004 októberében aláírt *Alkotmányos Szerződése* eredeti formájában már a múlté, és egy ún. mini-alkotmány megszületésére és elfogadására van csak mód. Mindezek ellenére az Alkotmányos Szerződés jelentősége nem kérdőjelezhető meg a regionális politika szempontjából. A politika gazdasági, társadalmi és területi kohézió (economic social and territorial cohesion) címmel került be a szerződésbe, annak III-220-tól a 224. cikkéig (*EC 2004c*). Ebben meghatározták a célokat, tisztázták a kompetenciákat (*Trón 2004*). A III-220-as cikk rögzíti a támogatási prioritásokat (*EC 2004c: 169. o.*):

„Az Unió különösen a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók lemaradásának csökkentésére törekszik. Az érintett régiók közül kiemelt figyelemmel kell kezelni a vidéki térségeket, az ipari átalakulás által érintett térségeket és az olyan súlyos és állandó természeti vagy demográfiai hátrányban lévő régiókat, mint a legszakibb, rendkívül gyéren lakott régiók, valamint a szigeti, a határon átnyúló és a hegyvidéki régiók”

A III-221-es cikkely a pénzügyi forrásokat és a Bizottság, illetve a többi uniós intézmény kompetenciáit jelöli ki:

„A Bizottság három évente jelentést nyújt be az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Régiók Bizottságának és a Gazdasági és Szociális Bizottságnak a gazdasági, társadalmi és területi kohézió elérése terén megvalósított előrehaladásról, és arról, hogy az e cikkben előírt különböző eszközök ehhez hogyan járultak hozzá. A jelentéshez szükség szerint megfelelő javaslatokat kell csatolni. Európai törvény vagy kerettörvény, az egyéb uniós politikák keretében elfogadott intézkedések sérelme nélkül bármilyen egyéb, az alapokon kívüli egyedi intézkedést megállapíthat. Az ilyen európai törvényt vagy kerettörvényt a Régiók Bizottságával és a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően kell elfogadni.” (EC 2004c: 170. o.)

A II-222-224-es cikkek a Regionális Fejlesztési Alap szerepével foglalkoznak.

Kiemelt szerepet kap a dokumentumban a szubszidiaritás alapelve. A szubszidiaritás és arányosság alapelveinek sérülése ellen különleges jogorvoslati lehetőséget nyújt az alkotmány. A döntések és jogi intézkedések előtt hat hét áll a nemzeti parlamentek, tagállamok, regionális és helyi hatóságok rendelkezésére, hogy bejelentsék a szubszidiaritás sérülésének tényét. A Régiók Bizottsága is az Európai Bírósághoz fordulhat ezen alapelv sérülését orvosolni. Az Unió hatásköreinek elhatárolására a hatáskör-átruházás elve szintén irányadó. Tehát megjelenik a dokumentumban az is, hogy azokhoz a területekhez tartozó

hatáskörök, amelyet az Alkotmány nem ruházott át az Unióra, a tagállamoknál marad. Egy külön jegyzőkönyvben pedig a tagállamok megerősítik elkötelezettségüket a kohézió előmozdítását illetően:

Alkotmányos Szerződés 29. jegyzőkönyv

(1) A tagállamok megerősítik, hogy a gazdasági, társadalmi és területi kohézió előmozdítása létfontosságú az Unió teljes körű fejlődéséhez és tartós sikeréhez.

(2) A tagállamok újólal megerősítik azt a meggyőződésüket, hogy a strukturális alapoknak továbbra is jelentős szerepet kell játszaniuk a kohézió területén az uniós célkitűzések megvalósításában.

(3) A tagállamok újólal megerősítik azt a meggyőződésüket, hogy az Európai Beruházási Banknak forrásai többségét továbbra is a gazdasági, társadalmi és területi kohézió elősegítésére kell fordítania, és kinyilvánítják hajlandóságukat arra, hogy felülvizsgálják az Európai Beruházási Bank tőkeigényét, amint az ennek érdekében szükségessé válik.

(4) A tagállamok megállapodnak abban, hogy a Kohéziós Alap uniós pénzügyi hozzájárulásokat fog nyújtani a környezetvédelem és a transzeurópai hálózatok terén megvalósuló projektekhez azokban a tagállamokban, ahol az egy főre jutó GNP az uniós átlag 90%-ánál alacsonyabb, és amelyek rendelkeznek a gazdasági konvergenciának az Alkotmány III-184. cikke szerinti feltételeinek teljesítésére irányuló programmal.

(5) A tagállamok kinyilvánítják azt a szándékukat, hogy a strukturális alapokról szóló jelenlegi rendeletekben nem szabályozott egyes szükségletekre tekintettel nagyobb rugalmasságot tegyenek lehetővé a strukturális alapokból történő forráselosztás során.

(6) A tagállamok kinyilvánítják hajlandóságukat arra, hogy differenciálttá tegyék a strukturális alapok programjaiban és projektjeiben való uniós részvétel mértékét annak érdekében, hogy elkerüljék a kevésbé virágzó tagállamokban a költségvetési kiadások túlzott mértékű megnövekedését.

(7) A tagállamok elismerik annak szükségességét, hogy a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megvalósításában elért előrehaladást rendszeresen figyelemmel kell kísérni, továbbá kinyilvánítják hajlandóságukat arra, hogy ezzel kapcsolatban megvizsgálják minden szükséges intézkedést.

(8) A tagállamok kinyilvánítják azt a szándékukat, hogy a saját források rendszerében nagyobb súllyal vegyék figyelembe az egyes tagállamok hozzájárulási képességét, és hogy megvizsgálják a saját források jelenlegi rendszerében meglévő hátrányos elemeknek a kevésbé virágzó tagállamok javára történő kiigazítását szolgáló eszközöket.

Összegzésképpen az alapszerződések vizsgálata után az alapvető célokban erőteljes elmozdulást állapíthatunk meg, egyetértve Horváth Gyulával (2003) abban, hogy a Közösség regionális egyenlőtlenségeinek felfogásában bekövetkező és a strukturálpolitika jelentőségének változása mögött fellelhető legfőbb tényező a piacliberalizációs gazdasági intézkedések kiigazítására való törekvés. „A liberális piaci elképzelések vezérelve a szabad verseny, a növekedési korlátok felszámolása, ami egyértelműen a fejlett és erős gazdaságoknak kedvez” (Horváth 2003:19). Emiatt tolódott el valamelyest az EU céljának megfogalmazása a harmonikus és kiegyensúlyozott növekedés felől a gazdasági és társadalmi kohézió felé az Európai Közösség alapvető joganyagaiban.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy mit is jelent a szabadpiaci megközelítés és mit a polarizációs megközelítés.

IV.1.2. A politikaelméleti megközelítésekől levezethető indokok és célok

Láttuk korábban (III.4. fejezet) hogy a közösségi vagy uniós beavatkozások mögött milyen közgazdasági indokok lelhetők fel, és az is egyértelművé vált, hogy ezek az indokok nagyon sokrétűek, és nem magyarázzák meg teljes mértékben az egységes regionális politika létét. *Molle (2007)* alapján megfogalmazható, hogy *az Európai Unió közös regionális politikája az integráció előrehaladtával azért alakulhatott ki, mert a tisztán közgazdasági elméletek bizonytalan képet mutattak a jövedelmek konvergenciáját illetően, az egyenlőtlen fejlődés pedig veszélyeztette az integráció előrehaladását.*

A regionális politika *Tondl (2004)* szerint *alapvetően azt a cél tűzte ki maga elé, hogy segítse a szegény uniós tagállamok fejlődését, és ezzel erősítse a kohéziót. Ezt a célt csak egy bizonyos szintig sikerült megvalósítania* mindezidáig, és manapság¹⁰² egyre gyakoribbak az *elégtelen eredményeket kiemelők felszólalásai*, akik azt hangoztatják, hogy a közös regionális politika nem más, mint egy *központi újraelosztó mechanizmus*, ami a kevésbé fejletteknek nyújt jövedelemkompenzációt (*Allen 2005*).

Az előző fejezetekben felsorolt egyik érvelés sem nyújt magyarázatot arra, hogy *miért is éppen regionális politikát kellett az Európai Közösségnek alkalmaznia, és miért is pont akkor.* Az alulfejlettséget vagy a hanyatló körzetek problémáit különböző szektorális politikán keresztül is kezelni lehetett volna¹⁰³. Ha már területi szemléletet alkalmaznak, annak nem feltétlenül regionálisnak kellett lennie. Lehetett volna városi szintű fejlesztés. Például a társadalmi integrációt általában városi és nem regionális problémaként szokták felfogni, és a beavatkozás színtere is maga a város és térsége (*Keating 1997*). Az életszínvonalak közelítését egyéni transzferekkel, segélyekkel is lehetett volna biztosítani.

Az egyik magyarázat a közösségi regionális politika kialakulására éppen azon alapszik, hogy nagyon sokféle célt szolgál (*Marks – Hooghe 2004, Martin 1999*). Egy olyan politika, aminek egyszerű logikai alapja van, egyetlen világosan megfogalmazott és behatárolható problémával, sohasem lett volna képes olyan támogatottságot (nyertes koalíciót - winning coalition¹⁰⁴) összefogni, amely az EU komplex döntéshozatali mechanizmusában mindig sikerrel járt volna. Ez a politika viszont mindig is sokszoros érdekeket szolgált mind a nemzetállamok szintjén, mind közösségi szinten. *A kezdeti időszakában valóban kormányközi transzfermechanizmus formáját öltötte* elsősorban (lásd *Forman 2000, Horváth 2003*), és felfogható olyan tagállamoknak nyújtott kompenzációként (gyakran alkalmazott kifejezés erre

¹⁰² Főleg a 2007-2013-as költségvetés kialakításának idejében erősödtek ezek a hangok.

¹⁰³ Lásd bővebben *Hooghe és Keating (1994)* írásában.

¹⁰⁴ *Hooghe és Keating (1994:371)* szóhasználatával.

az angol *side-payment* szó), amit a piacok integrálásában való együttműködés érdekében alkalmaztak (Fenge – Wrede 2004, Allen 2005).

A magas szintű államközi alkukat hangsúlyozó kormányközi vagy „intergovernmentalista” megközelítéssel (Moravcsik 1995) szemben létezik egy másik megközelítés a strukturális alapok működésének magyarázatában, az ún. többszintű kormányzás (vagy multi-level governance) megközelítése (Bachtler – Méndez 2007, Marks – Hooghe 2004). E két megközelítés vizsgálata azonban túlmutat a disszertáció keretein és inkább további kutatási területként említi a fejezet, mint egyfajta politikaelméleti megközelítés lehetőségét (Trón 2004).

A politikaelméleti megközelítésekből levezetve az EU regionális politikájának politikai alapjai abból az alapvető óhajból eredeztethetők, hogy törvényesítsék az új gazdasági és politikai rendet, főként a vesztesnek számító periférikus régiókban. Ez nagyban hasonlít a *háború utáni időszak* nemzeti regionális politikai intézkedéseire, amikor is a *regionális politika* térségrendezési és nemzetépítő mechanizmusként szolgált (Keating – Hooghe 2004 és Keating 1997). A politika hatása azonban nem volt egyértelmű. Ugyanis arra buzdította az embereket, hogy fejezzék ki politikai igényeiket saját tágabb földrajzi környezetükben, régiójukban, és politikai mozgósítást, mobilizációt serkentett. Kezdetben a fejlesztéspolitikai érát, a döntéseket a nemzetállam monopolizálta, a régiók pedig elfogadói, végrehajtói voltak csak. Ahogy azonban ezt a top-down regionális politikát megvalósították a legalsóbb szinteken is, és a helyi érdekekkel mindenképpen tárgyalni kellett a siker érdekében, a területfejlesztés egyre inkább átpolitizálódott, és a fejlődés fogalma és formája egyre inkább vitatott lett. Hooghe és Keating (1994) szerint ugyanez figyelhető meg a közösségi regionális politika esetében is. „Ma már az is tisztán látható, hogy jelentős a kormányoknak az a politikai költsége, amivel a restriktív fiskális és monetáris politikán keresztül eléri a konvergenciát, és ez talán a politikai folyamat legitimitását is megkérdőjelezheti” (Hooghe és Keating 1994:370).

Az EU regionális politikájának történelmi, politikai, politológiai és korábban a közgazdasági racionalitásán, érvein végigtekintve, úgy tűnik, hogy azok *nagyon hasonlóak bármely európai nemzetállam belső területi kiegyenlítést szolgáló politikájához*. Különböző, de egymást is erősítő logikai alapot szolgáltatnak a regionális beavatkozásoknak.

A megközelítésekben található hasonlóságok és az egy irányba mutató, valamint a közös érdekek segítették az Unió regionális politika kifejlődését és megerősödését (Keating – Hooghe 2004, Hooghe – Keating 1994). Az érvek és érdekek közt fennálló különbségek

viszont *magyarázatul szolgálnak arra, miért is lett annyira vitatott a közösségi regionális politika a XXI. század fordulóján. Ez a dolgozat, még ha sok helyütt igazolni is látja a regionális politika kormányközi alkukon alapuló kialakulását és fejlődését, igyekszik a közgazdasági érvrendszert igazolni és tovább boncolni, illetve árnyalni a többszintű kormányzás koncepciójával.*

IV.2. Az EU regionális politikájának működése

A disszertációban felvetett kérdések megalapozott megválaszolásához szükségesnek tartom az Európai Unió regionális politikájának bemutatását. Az IV-1. táblázatban láthatjuk az elmúlt három költségvetési időszak regionális politikájának felépítését, ami a kitűzött célok, a pénzügyi források és az alapelvek együtteséből tevődik össze.

IV-1. táblázat: Az Európai Unió regionális politikájának felépítése

	Célok	Pénzügyi források	Alapelvek
1988-1993	5 célkitűzés közösségi kezdeményezések	ESZA, EMOGA-O, ERFA	4 (6) alapelv
1994-1999	6 célkitűzés 13 közösségi kezdeményezés	strukturális alapok (ESZA, EMOGA-O, ERFA, HOPE) Kohéziós Alap	
2000-2006	3 célkitűzés 4 közösségi kezdeményezés	strukturális alapok (4) Kohéziós Alap	
2007-2013	3 célkitűzés	ERFA, ESZA, Kohéziós Alap	

Forrás: Forman (2000), Horváth (2004), Kengyel (2008) és Rechnitzer – Smahó (2006) alapján összeállítva.

IV.2.1. Célkitűzések

1988 júniusában a regionális politika feladataként eredetileg öt célkitűzést határoztak meg, melyeken 1993-ban hajtottak végre kisebb változtatásokat és az 1995-ös bővüléshez (Ausztria, Finnország, Svédország csatlakozása) kapcsolódóan egy hatodikkal egészítették ki. A 2000-2006 közötti költségvetési időszakban azonban már csak 3 célkitűzés alapján támogatják az arra rászoruló régiókat (lásd a IV-2. táblázatban).

IV-2. táblázat: A regionális politika célkitűzései

Az 1994-1998 közötti időszak regionális politikai célkitűzése	
1. célkitűzés	Azon régiók fejlődésének és strukturális alkalmazkodásának elősegítése, amelyek a fejlődésben elmaradtak, tehát az EU átlag 75%-a alatt van az egy főre eső GDP adatuk.
2. célkitűzés	Hagyományos iparágak hanyatlásával küzdő régiók szerkezetátalakításának támogatása.
3. célkitűzés	A hosszú távú munkanélküliség leküzdése és a fiatalok foglalkoztatási integrálódásának elősegítése.
4. célkitűzés	Az iparban és a termelési rendszerekben bekövetkező változásokhoz történő munkaerő-piaci alkalmazkodás elősegítése.
5. célkitűzés	a) A mezőgazdasági és halászati struktúrák korszerűsítésének felgyorsítása b) A vidéki körzetek fejlődésének elősegítése.
6. célkitűzés	Alacsony népsűrűségű északi területek támogatása
A 2000-2006 közötti időszak regionális politikai célkitűzése	
1. célkitűzés	Azon fejlődésben elmaradt régiók támogatása, amelyek a jövedelem, a foglalkoztatottság, a termelési rendszer és az infrastruktúra tekintetében a legkomolyabb nehézségekkel néznek szembe. Az elmaradottságot most is az egy főre jutó GDP közösségi átlaghoz viszonyított arányában határozták meg, (75%). Ezenkívül kiterjesztették ezt a célkitűzést a legtávolabb eső régiókra is (korábbi 6. célkitűzés).
2. célkitűzés	A gazdasági és társadalmi szerkezetátalakítás miatt strukturális problémákkal küzdő régiók támogatása. Ide tartoznak az ipar és a szolgáltatások területén változásokon keresztülmenő régiók, a hanyatló vidéki körzetek, a halászati ágazattól függő válságba jutott területek és a nehézségekkel küzdő városi körzetek.
3. célkitűzés	Az oktatási, képzési és foglalkoztatási rendszerek alkalmazkodásának és korszerűsítésének támogatása.
A 2007-2013 közötti időszak regionális politikai célkitűzése	
Konvergencia	Gyakorlatilag megegyezik a 2000-2006 közötti időszak 1. célkitűzésével, vagyis elsődleges szempont a fejletlen régiók felzárkóztatása. A strukturális alapokból elérhető forrásokra azok a NUTS2 szintű régiók jogosultak, melyek egy főre eső GDP-je nem éri el az EU-25 átlagának 75 százalékát. A Kohéziós Alap forrásai esetében az a feltétel, hogy 2001-2003 közötti időszakra vonatkozóan a vásárlóerő paritáson mért bruttó nemzeti jövedelem (GNI) nem éri el az EU-25 GNI átlagának a 90%-át.
Regionális versenyképesség és foglalkoztatás	Azon régiók versenyképességének növelése a cél, melyek nem tartoznak a legkevésbé fejlett régiók körébe. Azok jogosultak, akik nem esnek a konvergencia célkitűzés hatálya alá és átmeneti támogatást sem igényelhetnek
Európai területi együttműködés	A határokon átnyúló kezdeményezések elősegítésére létrehozott cél. Belső vagy külső szárazföldi határokkal rendelkező NUTS3 szintű régiók, illetve olyan vízi határokkal rendelkező régiók jogosultak, melyek legfeljebb 150 km-re vannak a szomszédos régióiktól.

Forrás: Kengyel 2008:72, 1260/1999/EK és 1083/2006/EK alapján

A célkitűzések mellett léteztek *egyéb kisebb célok*, melyek az Európai Közösségek, vagyis pontosabban a Bizottság kezdeményezésére indultak. Az ún. Közösségi Kezdeményezések kiegészítői voltak a strukturális alapok szabályozásakor megfogalmazott célkitűzéseknek. Azon problémák megoldását segítették, melyek az egész Uniót érintették, és kívül estek a hagyományos regionális politika hatókörén. De ha jól megvizsgáljuk a szerepüket, megállapítható, hogy hasonló célokat szolgáltak, mint a korábban felsorolt célkitűzések. A Közösségi Kezdeményezések eljárási rendje azonban eltért. A Bizottság alakította ki a cselekvési programokat, melyeket a tagállamok valósítottak meg. Ezen programok száma és területei is változtak minden költségvetési időszakban, de a jelenlegi periódusban már nem különítették el őket (lásd a korábbi IV-1. táblázatban). A 2000-2006 közötti években négy Közösségi Kezdeményezésről beszélhettünk (*Forman 2003*):

- INTERREG III.: Olyan határokon átnyúló, nemzetek közti és interregionális együttműködések, melyek feladata az európai térségek harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődésének és területi tervezésének előmozdítása. Ennek lett valójában utódja a 2007-13 közötti időszakban az Európai területi együttműködés elnevezésű célkitűzés.
- LEADER III.: Vidékfejlesztési program.
- EQUAL: Nemzetközi együttműködés, mely a munkaerőpiachoz való hozzájutást akadályozó mindenféle egyenlőtlenség és diszkrimináció leküzdéséhez biztosít forrásokat.
- URBAN: Súlyos gazdasági és társadalmi válsággal küzdő városok fejlesztéséért hozták létre.

IV.2.2. Pénzügyi források

A támogatási területeket, célkitűzéseket áttekintése után érdemes megvizsgálni, hogy milyen forrásból és mekkora összegekből finanszírozza, finanszírozta azokat a hangzatos célokat a politika, melyekre elkötelezte magát.

A tagországok a költségvetésük feletti rendelkezés bizonyos részéről mindig is nehezebben mondtak le, mint a törvényalkotásról. Így alakult ki az a helyzet, hogy *a sokrétű és szélesedő uniós törvényalkotási feladatokhoz képest a költségvetés kimondottan szűknek bizonyul az EU kereteiben. Az Unió kiadásai bruttó nemzeti jövedelmének 1,1 százalékára*

*rúgnak*¹⁰⁵, míg a tagállamok költségvetése a GDP-jük 35 és 65 százaléka közt mozog. Az Egyesült Államokban a szövetségi költségvetés a GDP 20% körüli értéke felett rendelkezik, persze a kettő nem hasonlítható össze az amerikai tagállamok nagyobb feladatellátási aránya miatt¹⁰⁶.

A költségvetéssel kapcsolatban sok vita volt a jelen periódus tervezésekor is. A teljes pénzügyi csomagra vonatkozóan az Európai Bizottság a 2007-től kezdődő hét esztendőben – éves átlagban – a kibővült Európai Unió bruttó nemzeti jövedelmének 1,14 százalékát szánja a tényleges kiadásokra (kifizetésekre). Ez a szint jelentősen a kiadások korábban érvényes felső határának tekintett érték – a GNI 1,24 százaléka – alatt marad, de a nemzeti összjövedelem százalékos arányában felülmúlja a kifizetések 2007 előtti szintjét. A 2007-2013 közötti kohéziós politika céljaira az Unió összes bruttó nemzeti jövedelmének 0,41 százalékát fogják fordítani, ami a költségvetés 35,7%-át teszi ki, és összesen kb. 347 milliárd euró (2008-as árakon). Ennek 84,54%-át a Konvergencia, 15,95%-át a Regionális versenyképesség és foglalkoztatás, 2,52%-át az Európai területi együttműködés célkitűzésére fordítják (*EC 2008a*). A 2000-2006 közötti időszakban ez az összeg kb. 213 milliárd euró volt az EU-15-ök számára, és 47 milliárd euró a 12 új tagállam részére (1999-es árakon). (IV-3. és IV-4. táblázat)

IV-3. táblázat: A regionális politika költségvetése

Költségvetési periódus	A közösségi költségvetés plafonja (az össz. GNI %-ában)	A strukturális kiadások plafonja (az össz. GNI %-ában)	A regionális politikára előirányzott összegek
1989-1993	1,2 %		68 milliárd ECU
1994-1999	1,27%	0,46%*	177 milliárd ECU
2000-2006	1,24%	0,46%	213 milliárd euró + 47 milliárd euró
2007-2013	1,14%	0,41%	347 milliárd euró

* 1999-es adat, de ekkor még nem volt plafonként beállítva.

Forrás: EC (2006) http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index_en.htm

Az európai fejlesztési alapok, azok pontos feladatai és működésük folyamatosan fejlődtek ki, és általában a gazdasági prioritásoknak megfelelően változtak és foglalnak el mind növekvőbb részt a közös költségvetésből. A regionális politika finanszírozása a legutóbbi –

¹⁰⁵ 1988 óta az EU középtávú költségvetési tervet készít, ami több évre szól. Az 1988-1992 közötti időszak végére a GNI 1,2 százalékában rögzítették a költségvetés maximális nagyságát, az 1993-1999 közötti időszakra 1,27 százalékban, a 2000 és 2006 közötti periódusra pedig egy 1,24 százalékos maximumot határoztak meg. A költségvetés tényleges aránya azonban mindig is a megengedett limit alatt maradt egy 1,1 százalék körüli (1,06-1,13) értékkel (*EC 1999a*). A 2007-13-as plafont ehhez képest alakították ki a tagállamok 1,14%-ra (lásd a IV-3. táblázatot).

¹⁰⁶ Az Unió költségvetésének ilyen irányú megközelítéséről, arányairól és a tagállamok közti vitákról jó áttekintést ad Kengyel Ákos (2003) cikke.

2006-ban lezárt programozási időszakban – négy alapból történt. Az alapokat különböző időpontokban állították fel, és működésüket először az 1988-as reform során koordinálták. A cél az alapokból származó pénzüsszegek hatékonyabb felhasználásának elősegítése volt. Ahogyan már említettem ekkortól nevezik az Európai Regionális Fejlesztési Alapot (ERFA), az Európai Szociális Alapot (ESZA) és az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Orientációs Részét (EMOGA-O) együttesen strukturális alapoknak, melyekhez az 1995-ös bővítés során felállított Halászati Orientáció Pénzügyi Eszközei (HOPE) is hozzátartozott. Jelenleg, 2007-től a strukturális alapokat az ESZA, az ERFA valamint a Kohéziós Alap alkotják.

IV-4. táblázat: A 2000-2006-os és a 2007-2013-as költségvetési időszak fő jellemzői

	2000-2006	2007-2013
EU-költségvetés releváns kiadási fejezete	2. Strukturális műveletek	1. Fenntartható növekedés 1.b Kohézió a növekedésért és foglalkoztatásért
EU-költségvetés-ből regionális politikára szánt rész	33%	35,7%
EU-költségvetés-ből regionális politikára szánt összeg	Kb. 213 milliárd euró (az EU-15-ök számára) + 47 milliárd euró (a 12 új tagállam részére) (1999-es árakon)	Kb. 347 milliárd euró (2008-as árakon)
Forrás: Rechnitzer - Smahó (2006), Kengyel (2008), Kengyel (2004) alapján		

A Római Szerződés alapján 1960-ban felállították az *Európai Szociális Alapot*, melynek fő célja a foglalkoztatottság elősegítése, a foglalkoztatottak térbeli és szakmai mobilitásának növelése. A gazdasági változásokra reagálva a 70-es években a hanyatló iparágak miatti munkanélküliség kezelése, a tartósan munka nélkül maradók és a fiatal munkanélküliek képzése került működésének előterébe (Kengyel 2004). Az ESZA első és legfontosabb feladata a tartós munkanélküliség mérséklése. Ezen kívül segíti a munkaerőpiacra visszatérőket, a hátrányos helyzetűeket- illetve a nők esélyegyenlőségét, valamint az élethosszig tartó tanulást és a folyamatos fejlesztést, képzést. Az oktatás támogatása kiterjed a kötelező iskolai oktatással egyenértékű szakképzésre, a gyakorlati és előképzésre, a tanácsadásra és a továbbképzésre is. (1784/1999/EK és 1081/2006/EK)

1970-ben felállították az *Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapot* (EMOGA-O), melynek Garanciális Részéből fedezik a közös agrárpolitika során nyújtott támogatásokat, míg az Orientációs Része a mezőgazdaság modernizálását és a termelési eljárások fejlesztését támogatja. Az EMOGA-ból finanszírozott beruházások a mezőgazdasági berendezések, eszközök, üzemek korszerűsítését célozzák, illetve az induló mezőgazdasági

vállalkozások beindítását is támogatják. Fontosak a természeti környezet megőrzését, és az agrár-környezetvédelem eszközöket célzó támogatások (1257/1999/EK). 2007-től ez a forrás már nem a strukturális alapok része, hanem a közös agrárpolitikához tartozik és új nevet is kapott. Az EMOGA-ból Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap lett, míg a HOPE-ből pedig Európai Halászati Alap¹⁰⁷.

1972-ben a Párizsi csúcson a tagállamok képviselői döntöttek az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* (ERFA) felállításáról, mely 1975 óta működik. Az alap feladata átfogó stratégiát alkotni a fenntartható fejlődés eléréseért, valamint az esélyegyenlőség biztosításáért és a környezetvédelemért. A tartós munkahelyteremtést és megőrzést célzó-, illetve az infrastrukturális beruházásokat is innen finanszírozzák. Az infrastrukturális beruházások egyrészt a transzeurópai hálózatokat, a közlekedési, távközlési és az energiaágazati beruházásokat jelentik, másrészt az ipari parkok, városok és a vidék infrastruktúrájának javítását (1783/1999/EK és 1080/2006/EK). Létrehozásának évében még nem érte el a teljes költségvetés 6,3%-át, 400 millió ECU-t. Ettől az időponttól kezdve beszélhetünk először igazán az Európai Unió regionális politikájáról. Kezdetben a kilenc tagország mindegyike részesedett az alaphoz ún. kvóták alapján. A kvóták összegének meghatározása a tagállam GDP adatai és munkanélküliségi mutatói szerint történt.

A 16 éve fennálló *Kohéziós Alap* (KA) feladata kezdetben az Unió legszegényebb tagállamainak felzárkóztatása és a gazdasági és monetáris unióhoz való csatlakozásuk elősegítése volt. Ez utóbbi miatt lett a támogatásra jogosultság feltétele a konvergenciaprogramok, illetve (a GMU-hoz csatlakozott országok esetén) a stabilitási programok elkészítése. Ezen felül fontos, hogy az egy főre eső GNI tekintetében a tagállamok ne lépjék túl az uniós átlag 90%-át. Az alap főként a közlekedési és a környezetvédelmi infrastruktúra finanszírozását tűzte ki célul. Feladatkörük 2007-től kiegészült az energiahatékonysággal és a megújuló energiaforrásokkal foglalkozó területek támogatásával (Kengyel 2008, 1164/94/EK és 1084/2006/EK).

Fontos megemlíteni a kohéziós politika támogatási eszközei között az 1958 óta működő *Európai Beruházási Bankot* (EBB) és az 1994 óta fennálló *Európai Beruházási Alapot* (EBA) is. Az EBB a fejlettségüket tekintve elmaradott tagországok számára biztosít közép- és hosszú távú, kedvezményes hiteleket, finanszírozva főként a közlekedési, ipari, energetikai, távközlési, idegenforgalmi, egészségügyi projekteket. Az EBA az előző

¹⁰⁷ 1263/1999/EK és 1198/2006/EK

társintézményeként *kockázati tőkével látja el az érintett beruházásokat és garanciavállalást nyújt a hiteleikre* (főként a KKV-kat és a transzeurópai hálózatokat támogatva).

Az EBB, az Európai Újjáfejlesztési Bank és az Európa Tanács Fejlesztési Bankja a 2007-2013-as időszakra három új regionális politikai eszközt fejlesztett ki abból a célból, hogy segítséget nyújtsanak a strukturális alapok és a Kohéziós Alap hatékony felhasználásához, ugyanis a III.6.2. fejezetben említett következtetés, miszerint *a támogatások finanszírozási módjai közül a hitelkonstrukciók hatékonysága magasabb*, a Bizottság előtt is ismert eredmény (*Rechnitzer-Smahó 2006*). Ezek a következők:

- JASPERS (Közös Segítségnyújtási Program az Európai Régiók Projekt támogatására)
- JEREMIE (Közös Európai Források Mikro, Kis és Közepes méretű Vállalkozások részére)
- JESSICA (Közös Európai Támogatás a Városi Területek Fenntartható Beruházásaiért)

IV.2.3. A regionális politika alapelvei

Az 1988-as reform lényeges változást hozott a támogatások összehangolásában, aminek köszönhetően 1989 óta az egyes alapok saját céljai és működési szabályai helyett közös alapelvek alapján adnak támogatást. Ezek a következők (*Bocsor et al. 2000, Iván 2004*): szubszidiaritás és a decentralizáció, partnerség, programozás, koncentráció és adicionalitás.

- *Szubszidiaritás és a decentralizáció*: elsődleges alapelv, a szubszidiaritásnak megfelelően arra a legalacsonyabb területi szintre kell irányítani a döntéseket és a végrehajtást, amely az adott feladatot illetően még hatékonyan el tud járni; a decentralizáció a döntési jogköröket egy magasabb szintről egy alacsonyabb szintre delegálja, és cél a problémák nemzeti szinten kezelése, a programok és prioritások regionális szinten történő meghatározása. Ezzel az alapelvvel próbálja biztosítani az EU a *térbeliség megjelenését*, valamint azt, hogy *a Közösség szupranacionális jellege ellenére képes a helyi problémák megoldására* is. A decentralizációhoz azonban további feltételek megteremtése is szükséges. Egyik a *megfelelőség* (olyan mértékű decentralizáció, amihez a feltétel is biztosítható), másik a *segítés elve* (a felsőbb szintek szakmailag és anyagilag is segítsék az alsóbb szinteket). Ezen feltételek megteremtésével az *Unió felhívja a figyelmet az adminisztratív kapacitás jelentőségére* is.
- *Partnerség*: a különféle szintek (EU, ország, régió, település) közötti felelősségmegosztást, együttműködést tartja fontosnak vertikális és horizontális szinten is a prioritások megfogalmazásától egészen a programok megvalósításáig.

- *Programozás:* a programközpontúság célja, hogy ne különálló projekteket finanszírozzanak, hanem az egész régió fejlődését befolyásoló célkitűzések sorozatát, komplex programokat. Ezzel integrált koherens fejlesztések érhetők el, miután jól körvonalazott fejlesztési célokat kell a fejlesztési tervekben megfogalmazni.
- *Koncentráció és adicionalitás:* a koncentráció értelmében a támogatásokat azokra a területekre kell eljuttatni, ahol a legnagyobb az elmaradottság, mindezt az uniós és nemzeti források, alapok együttes, hatékony felhasználásával, az adicionalitás pedig társfinanszírozást jelent, az uniós pénzügyi források önrésszel való kiegészítését (az Unió egy főre eső GDP-jének 85%-át el nem érő országok esetében az EU társfinanszírozása max. 85%-os, míg a 85%-ot meghaladóknál és Kohéziós Alapra jogosultaknál 80%-os lehet a negyedik programozási időszakban). *Ennek az alapelvnek is van közgazdasági relevanciája. Azzal, hogy az Unió megköveteli a támogatásai mellé saját forrás¹⁰⁸ meglétét is, a koordináció túllép a teljesen bürokratikus-koordináció jellegén.* A társfinanszírozás elvével összekapcsolódóan az Unió előírja a támogatást fogadó országnak, hogy milyen szintű, a programokon kívüli beruházásokat kell megvalósítania minimálisan. *Ez az elv azt hivatott garantálni, hogy az uniós források ne szorítsák ki az adott állam egyéb állami beruházásait.* Másképp fogalmazva, a („közgazdasági”) adicionalitás elve azt akarja meggátolni, hogy a fogadó ország az európai támogatásokat az államháztartási deficit finanszírozására fordítsa. A gyakorlatban egy adott hétéves programozási periódus előtti időszak megfelelő kiadásait kell a programozási periódus átlagában, reálértéken szinten tartani. (MNB 2006:50)

Az Unió regionális politikájának működését meghatározó alapelvek közé gyakran felsorolják még a *transzparencia elvét* (a források felhasználásának átláthatónak, ellenőrizhetőnek kell lennie), és a *hatékonyság alapelvét* (a támogatások felhasználását minden esetben pénzügyi ellenőrzés, valamint előzetes és utólagos monitoring alá kell vonni).

A 2007-2013 közötti időszakra vonatkozóan az alapelvek is módosításra kerültek (EC 2007b:52-54). Változás történt az adicionalitás és a partnerség alapelvében és megjelentek új elvek is: az arányosság alapelve, férfiak és nők közötti egyenlőség és a megkülönböztetés

¹⁰⁸ Egész pontosan nem uniós forrásból megvalósított, állami, fejlesztési jellegű kiadásokról van szó. Ezek jó része beruházási kiadás (infrastruktúra, ipar stb.), de szerepelhetnek közöttük oktatási, képzési és egyéb működési kiadások is.

tilalma, a fenntartható fejlődés és az alapok csoportosítása a lisszaboni prioritások köré. Ezek az elvek egyaránt vonatkoznak mindhárom célkitűzésre.

- *Arányos intervenció elve* azt jelenti, hogy a végrehajtás során felhasznált pénzügyi és igazgatási forrásoknak arányosnak kell lennie az adott operatív programra fordított kiadások teljes összegével;
- *Férfiak és nők közötti egyenlőség és a megkülönböztetés tilalma*, melynek célja a különböző nemekhez, fajhoz vagy etnikai csoporthoz tartozó emberek egyenlőségének biztosítása;
- *Fenntartható fejlődés*, mely szerint a célkitűzéseket úgy kell megvalósítani, hogy biztosítva legyen a fenntartható fejlődés, valamint a környezet védelme és állapotának megóvása.
- Az alapoknak ezentúl az Európai Unió *lisszaboni prioritásait* kell megcélolniuk, a versenyképesség és a munkahelyteremtés területén. A Bizottság és a tagállamok biztosítják, hogy a konvergencia célkitűzéshez tartozó kiadásoknak legalább 60%-át, és a regionális versenyképesség és foglalkoztatás célkitűzéshez tartozó kiadások legalább 75%-át ezen prioritásokra fordítják.
- Az *addicionalitás elve annyiban módosult*, hogy a konvergencia célkitűzés által érintett régiók esetében a Bizottság és a tagállam megvizsgálja a közkiadások szintjét. A strukturális alapok nem helyettesíthetik a tagállamok strukturális közkiadásait. Az új programtervi időszakra egy pénzügyi korrekciós mechanizmust hoztak létre, ami ezen alapelv be nem tartása esetén lép életbe, és ami nem létezett 2000 és 2006 között. Tehát az addicionalitás be nem tartásához mostantól szankció is tartozik, a fogadó országnak vissza kell fizetnie a kapott uniós támogatásokat, amennyiben nem teljesíti a kitűzött addicionális kiadási célokat. Ennek megfelelően az addicionalitást előzetes, közbenső és utólagos ellenőrzéseknek vetik alá.
- A *partnerség alapelvét kiterjesztették*, mégpedig minden, a kritériumoknak megfelelő civil szervezetre, a környezetvédelmi partnerekre, nem kormányzati szervezetekre és a nők és férfiak egyenlőségéért küzdő szervezetekre, amelyek rész vehetnek a strukturális alapok felhasználásáról szóló tárgyalásokban. Nemcsak a lebonyolításban, hanem a programtervezés minden fázisában jelen vannak.

V. Az európai uniós támogatások hatásának vizsgálata

Nagy általánosságban elfogadott nézet, hogy *az Európai Unióból érkező támogatások jelentős növekedési többletet generálnak*. A strukturális alapok potenciális hatásait számszerűsítő, az *Európai Bizottság által elvégzett modell-szimulációk alá is támasztják a pozitív várakozásokat*. Az alapok *tényleges hatását vizsgáló empirikus tanulmányok azonban meglehetősen szerény*, az alapoknak tulajdonítható növekedési és *felzárkózási többletről számolnak be*¹⁰⁹. Ennek az ellentétnek a feloldását tűzte célul a jelen fejezet.

Mint láttuk, az Európai Unió regionális politikájának egyik legfőbb célja, hogy segítse a gazdag és szegény régiók közt meglévő jövedelemkülönbségek csökkenését (más szóval csökkentse a gazdasági és területi különbségeket), a politika másik legfontosabb célja pedig a foglalkoztatás erősítése valamint a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelem (vagyis a társadalmi különbségek csökkentése). Ezért az Unió jelentős pénzüsségeket költ a célokat elősegítő programok megvalósítására.

A lassan húsz éves múlta visszatekintő közösségi szintű politika tapasztalatait vizsgálva felvetődik a kérdés, vajon mennyiben tudott eleget tenni a politika a céljainak, mennyiben tudta az európai adófizetők pénzét a céloknak megfelelően elkölteni. Az ilyen típusú kérdésekre a politikai értékelés elvégzése után tudunk megalapozott választ adni, és ez a válasz a politika jövőbeli alakításában is segítséget nyújthat.

V.1. Értékelés kialakulása és fogalma az uniós gyakorlatban

A regionális politika értékelése az Unió történelméhez képest viszonylag új keletű, a kezdeti időszakban (1975-1988) ugyanis több okból kifolyólag¹¹⁰ nem alkalmaztak megfelelő értékelési rendszert (*Bachtler – Michie 1995*). 1988-tól kezdődően azonban, amikortól az Európai Bizottságnak nagyobb szerepe lett az uniós alapok újraelosztásában, kiéleződött a konfliktus a tagállamok és a Bizottság között. Így tehát *az értékelés legfontosabb és legrégebben fennálló célja az elszámoltathatóság igényének kiszolgálása* (*Batterbury 2006*).

¹⁰⁹ A támogatások jelentős veszélyeire is egyre többen hívják fel a figyelmet (*Váradi 2006*).

¹¹⁰ *Bachtler és Michie (1995)* írásukban három okot sorol fel. (1) 1988 előtt a közösségi támogatások és a tagállamok regionális fejlesztésre szánt pénzei összekeveredtek, (2) rosszul koordinálták az igazgatóságok közti munkamegosztást és (3) az értékelési technikák nagyon eltérőek voltak Európában, főleg a közösségi iránymutatások hiányában.

Ettől az időponttól kezdődően a Bizottság jelölte ki a támogatási pénzekben részesülő régiók körét, jóváhagyta a fejlesztési terveket, és kontrollt gyakorolt a fejlesztési kiadások felett. Az, hogy az uniós költségvetés kiadásainak legjelentősebb tételéről van szó, tovább erősítette az elszámoltathatóság igényét¹¹¹. Mindezek következtében az EU-ban egyre szigorúbbá és kiterjedtebbé vált az értékelési rendszer, a monitoring, a pénzügyi menedzsment és a könyvvizsgálat, valamint az ezek iránti elkötelezettség. A helyzetet még az is bonyolítja, hogy az értékelés folyamatának nagyon sok szervezetet kell kiszolgálnia a programmenedzserektől és partnerektől kezdve a regionális és nemzeti hatóságokon keresztül egészen a különböző uniós szervezetekig, de *az uniós kiadások eredményét és a programok végrehajtását tekintve mindegyik szervezetnek mások az érdekei*.

A programok értékelési rendszerének kiépítése a tagállamokban nem is olyan egyszerű, mivel *az EU-ban nem létezik közösségi szintű monitoring-szabályozás*. A közös költségvetésről szóló tanácsi rendeletekben megjelenik ugyan a monitoring szükségessége, de annak kialakításáról konkrétan nem esik szó. Az Unió még a 2007-2013-as költségvetési periódusra vonatkozóan is mindössze módszertani munkadokumentumokat (working paper) és útmutatókat (guidance) adott ki az értékelést segítő, és nem foglalkozott a közös költségvetésre is ható programok monitoring-szabályozásának felállításával¹¹².

Az Unióban az értékelés, (vagy monitoring) célja alapvetően nem az, hogy a pénzáramlás elszámolását utólag ellenőrizze, hanem hogy „támogatást nyújtson a fejlesztési programok kidolgozását megalapozó hatásvizsgálatokhoz” (Forman 2003:211). A monitoring feladata *Rechnitzer – Lados (2004:257)* megfogalmazásában „a területfejlesztésre irányuló fejlesztések és azokhoz kapcsolódó támogatások számbavétele, illetve a programok előrehaladása, s ezen keresztül azok minősítése.” *Formanhoz (2003)* hasonlóan ők is megjegyzik, hogy a monitoring nemcsak pénzügyi és adminisztratív ellenőrzés, hanem annál jóval több: figyelemmel kísérése a fejlesztési programnak, annak folyamatos értékelése, visszajelzés a célok megvalósítására, és ezzel együtt a fejlesztések területi hatásainak rendszerezése és értékelése is.

Az értékelés (evaluation) és a monitoring (nyomon követés) kifejezések, bár alapjaiban más tartalmat jelölnek, az uniós és magyar szakirodalomban rendszerint egymás szinonimáiként jelennek meg. Az olvasó talán a mikro- vagy makroszinthez való kapcsolódást

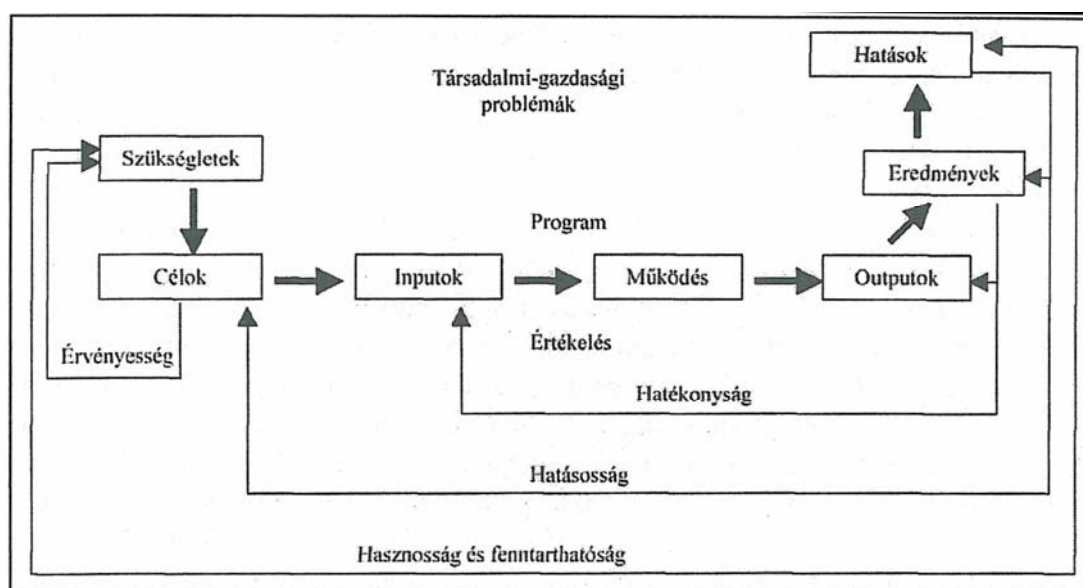
¹¹¹ Az EU kohéziós politikájának értékelése iránt megnyilvánuló nagyobb érdeklődés egyébként nemzetközi trendnek is nevezhető, amelyet a kormányzati beavatkozások legitimitásának és igazolásának igénye indított be napjainkban világszerte (*Bachtler – Wren 2006*).

¹¹² Lásd a http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/sf2000_en.htm internetes oldalt a részletekért.

tudja különbségként megragadni, miszerint az értékelés inkább a makro-, a monitoring inkább a mikroszint elemzését takarhatja (Bradley 2006:190).

Hogy is értékelünk? Hogy lehet igazolni egy politika létét, hogyan lehet bizonyítani a regionális politika keretében elköltött pénzek jogosságát? Molle (2006:2) szerint két dolog felmérésével. Először is *be kell mutatni, hogy a politika elérte a célját, tehát hatásos (effective) volt*. Másodszor *igazolni kell, hogy a pénzekkel nem bántak pazarolóan, vagyis hatékonyan (efficient) használták fel*. A hatásosság és a hatékonyság demonstrálásához az értékelés folyamata segít el bennünket.

V-1. ábra: Az EU regionális politikájának értékelésekor vizsgálandó kulcselemek

Forrás: Molle 2006:5.¹¹³

Minden értékelésnek az az első lépcsője, hogy meg kell érteni a beavatkozás logikáját, amely alapján egyértelművé válik, hogy mit is akarunk elérni, illetve, hogyan akarjuk elérni (lásd EC 2001:5 és EC 2006b:4). A beavatkozás logikájának kulcselemei az inputok, a projektek vagy tevékenységek, az outputok, az eredmények (rövid távú vagy kezdeti eredmények) és a végeredmény (vagy hosszú távú hatás). Lásd az V-1. ábrát. Gyakran SWOT-elemzés is kapcsolódik ehhez a struktúrához.¹¹⁴

Az értékelés elvégzésével tehát nemcsak a kutatási kérdésként felvetett (az adófizetők pénzének megfelelő elköltésére vonatkozó) elszámoltathatóság kritériumának felelhetünk meg. Az értékelés segítségével a fejlesztési politika egyes szakaszainak eredményességét is

¹¹³ Ugyanezt az ábrát lásd Forman 2003:242, Rechner – Lados 2004:260, EC2001:9 alapján, vagy EC2006b:4.

¹¹⁴ Ehhez az ábrához még az V.3. fejezetben visszatérünk.

javíthatjuk, így például a tervezésnek, a fejlesztési programok kidolgozásának és megvalósításának, tehát a teljesítménynek (a hatásosságnak és a hatékonyságnak) a javulását is elérhetjük¹¹⁵. Mindent egybevetve ezt a folyamatot nevezzük *tanulásnak* (Molle 2006:2).

V.2. Értékelés-típusok: filozófia és módszertan

Az értékelés fentebb már említett (főleg az eltérő érdekekből fakadó) komplexitását még tovább növeli, hogy számos formában megvalósulhat. A szabályozásként megjelenő útmutatók és munkadokumentumok csak a keretet teremtik meg, de a nemzeti és a regionális környezet, az intézményrendszer és a megvalósítás formája mind-mind eltérő. A tagállamokban eltérő az értékelési kultúra és az értékelés adminisztratív kapacitása is. Míg az észak-európai országokban a regionális politika értékelésének erős hagyományai vannak, addig a déli államokban, Olaszországban, Görögországban a szakpolitikák értékelése nem honosodott meg igazából a közigazgatás keretében (Bachtler – Wren 2006:149).

Az értékelés eltérő még programról programra is. Egy program ugyanis nagyon sokféle beavatkozásból állhat (így célozhat pl. fizikai vagy gazdasági infrastruktúrafejlesztést, humán erőforrást, kutatást, technológiai fejlesztést és innovációt, környezetvédelmi célokat, kis- és középvállalatok támogatását, stb.), és változatos pénzügyi eszközök segíthetik a megvalósítást, ami sokféle kedvezményezettnek jelenthet javulást. Ezen felül a programok társfinanszírozása kötelező tagállami vagy magántőkével, ami tovább tarkítja az összképet.

Az értékelés iránt mutatkozó nagy érdeklődésnek köszönhetően az EU kohéziós politikájának értékelése, valamint az ehhez kapcsolódó *módszertan* is a figyelem középpontjába került, s mint ilyen, *vitatott területté* is vált. Ez nem is meglepő, tekintve a politikára szánt összegeket¹¹⁶, valamint a politika szerepét, de annak tudatában kell lennünk, hogy az értékelésnek és módszertanának is nagyon sok típusa van.

Az értékeléssel kapcsolatos vitáknak legtöbbször az az alapja, hogy eltérő filozófiai alapokra támaszkodnak. A modern értékelési gyakorlat három filozófiai hagyományból merít, ezek a pozitivizmus, a konstruktivizmus és a realizmus. A pozitivizmus azon az alapon nyugszik, hogy objektív tudás megszerzése lehetséges, ha megfigyeléseket teszünk (Tavistock Institute – GHK – IRS, 2003:21). Különböző egyének, ha ugyanazt a megfigyelési eszközt alkalmazzák, és a megfigyelésüket objektív technikákkal elemzik, ugyanarra az eredményre

¹¹⁵ Lásd Nagy Sándor (2008) munkáját a hatás és hatékonyság tekintetében.

¹¹⁶ A 2007-2013-ra vonatkozó pénzügyi terv alapján az EU kohéziós politikai célokra a teljes uniós költségvetés 35,7%-át bocsátja rendelkezésre, ami 347,41 milliárd eurót jelent.

kell, hogy jussanak. A pozitivista hagyomány szabályszerűségeket és törvényeket keres (mint a természettudományok), a törvényszerűségek leírása pedig az egyes elemek aggregációjából ered. De a pozitívizmus tiszta formájának sok korlátja van, így pl. nehéz a valóságot megfigyelni, nehéz teljesen megfigyelni, a megfigyelő is része a valóságnak, és így megváltoztathatja környezetét stb.

A pozitívizmus korlátai vezettek az ún. posztpozitivisták kialakulásához. A legradikálisabb, a pozitívizmus legtöbb feltételezését elutasító irányzat a konstruktívizmus, amely elutasítja az „objektív” tudás létezését. A realizmus pedig a különböző összefüggésekre, az elméletekre vagy keretfeltételekre koncentrál, amelyek segítik a magyarázatok interpretációját. Megpróbálja a politikák és programok egyes hatásmechanizmusait feltárni. (*Armstrong – Wells 2006:263-266, Tavistock Institute – GHK – IRS, 2003:22*)

Az eltérő filozófiai megközelítésnek eltérő értékelési módszerek felelnek meg. A strukturális alapok gazdasági hatásainak elemzésénél a pozitívizmus maradt a domináns filozófiai alap. Főként ún. top-down értékeléseket végeznek statisztikai technikák segítségével. A top-down értékelés azt jelenti, hogy aggregált, makroszintű adatokat gyűjtenek (mint a munkanélküliség vagy ipari elhelyezkedés keresztmetszeti adatai), amelyeket valamilyen statisztikai módszerrel elemeznek (pl. idősoros regresszióelemzés vagy ökonometriai modell, de használnak input-output és általános egyensúlyi modelleket is) (*Armstrong – Wells 2006:264*). A pozitivista szemléletmódhoz tartozik a bottom-up megközelítés is annyiban, hogy itt mikroszinten gyűjtenek be objektív információkat, és azokat próbálják meg aggregálni és általánosítani az egészre.

A realista megközelítéshez főként a nagy mintán készített felmérések, postai vagy telefonos kérdőívek állnak közel, vagy a fókuszáltabb és kevesebb válaszadóból álló mélyinterjúk. Tehát ez a megközelítés inkább az egyedit és a különlegeset keresi, szemben a pozitivista általánosításokat kereső hozzáállással. (*Armstrong – Wells 2006:265*)

Az értékelés tartalma a program előrehaladásával változik, ennek megfelelően lehet előzetes (ex-ante), közbeni (mid-term) és utólagos (ex-post) értékelés. *Az egyes szakaszokhoz vagy szintekhez is eltérő értékelési módszerek lehetnek megfelelőek* (V-1. táblázat). Az egyes értékelési módszerekről átfogó leírás található az Unió értékelési honlapján¹¹⁷.

¹¹⁷Elérhető a http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/sourcebooks/method_techniques/index_en.htm oldalon. Jó magyar összefoglalóját adja *Rechnitzer – Lados (2004:267-319)*

V-1. táblázat: Az értékelés módszerei és szintjei

Az értékelés módszerei	Az értékelés szintjei		
	Előzetes (ex-ante)	Közbenső (mid-term)	Utólagos (ex-post)
<i>Szociológiai jellegű módszerek</i>			
1. SWOT-elemzés	++	+	
2. Dokumentumelemzés	++	+	+
3. Személyi interjú		+	++
4. Fókuszcsoport	+		++
5. Esettanulmány			+
6. Személyes megfigyelés		+	
7. Szakértői panel	++		+
8. Kérdőíves felmérés			+
9. Delphi-módszer	+		
10. Összehasonlítás (benchmarking)	+		
<i>Parametrizáló, egzakt módszerek</i>			
11. Földrajzi információs rendszer (GIS)	+	+	++
12. Költséghaszon elemzés	++	+	+
13. Shift-share elemzés		+	++
14. Regresszióelemzés		+	++
15. Faktorelemzés	+	+	++
16. Input-output-modell		+	++
17. Ökonometriai modell		+	++

Megj.: ++ a több mérési szinten használható módszerek esetén a leggyakoribb értékelési szintre utal.

Forrás: Rehnitz – Lados 2004:267

A táblázatból látható, hogy a módszerek közt megtalálhatók a mikro- (bottom-up) és a makro- (top-down) típusú megközelítések. *A mikroszintű elemzéseknek, mint például a költség-haszon elemzés, jól bevált és régóta alkalmazott kutatási háttérrel van (Mishan 1982), de a közösségi beavatkozások makrogazdasági hatását vizsgáló irodalom is jelentős kutatási bázissal rendelkezik (lásd erről pl. Romp – De Haan 2005). A két megközelítésnek azonban szintén radikálisan eltérő a módszertana, a különbségeket az V-2. táblázat mutatja be. A közelmúltban történtek erőfeszítések a kétféle megközelítés integrálására¹¹⁸. Bradley és szerzőtársai olyan integrált modellt alkottak, amely tartalmaz mind a legfontosabb makrohatások felbecslésére alkalmas formális eszközöket, mind a rugalmasságot biztosító, szakpolitikaalkotáshoz és értékeléshez elengedhetetlen informális (intuitív) elemeket (lásd Bradley et al. 2005).*

¹¹⁸ Itt érdemes megemlíteni Wostner (2008) tanulmányát is, amely az EU kohéziós politikájának mikro-hatékonyságát (intézményi és abszorpciós kapacitását) vizsgálja makroszinten, mivel az meghatározó szerepet játszik a politika makroökonómiai hatásában is.

V-2. táblázat: A mikro- és makromegközelítés közti különbség

	Mikro (bottom-up)	Makro (top-down)
Aggregáció szintje	kicsi (egyéni projektek)	nagy (aggregált, egész gazdaság)
Elméletek használata	gyenge (intuitív, ktg-haszon elemzés)	erős (makroökonómiai)
Modell kalibráltsága	intuitív, informális	tudományos, ökonometriai
Politikai következmény	informális, implicit, főleg rangsorolás	formális, explicit, mennyiségi
Externáliák kezelése	korlátozott vagy teljesen hiányzik	a modellben explicit módon

Forrás: Bradley et al. 2005:7

Ami az Unió regionális politikájának hatásosságát (effectiveness) illeti, a módszerek közül leginkább az esettanulmányok, a modellszimulációk és az ökonometriai elemzések alkalmasak. Az irodalom ezen a téren is rendkívül bőséges¹¹⁹. A magam részéről mindössze az értékeléstípusok közti különbségre kívánom felhívni a figyelmet, és megpróbálom az eltérő módszertanok ellenére is egyfajta *konklúziót levonni a strukturális alapok működésének hatékonyságára vonatkozóan*, felállítva néhány kritériumot, amelyek alapján elérhető a támogatások hatékonyabb felhasználása.

V.2.1. Esettanulmányok

„Az esettanulmány olyan felmérési eszköz, amely a vizsgált terület egy speciális esetét részletesen elemzi a témához kapcsolódó összes rendelkezésre álló adat, információ összegyűjtése alapján. Fő célja, hogy egy adott helyzetről a lehető legteljesebb képet adjon.” *Rechnitzer – Lados (2004: 280)* definíciója alapján azt mondhatnánk, hogy az *esettanulmányok* egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy az uniós regionális politikát értékeljük, és *bár pontos képet adnak egy adott projektről (Evalsed 2003), csak fenntartásokkal alkalmazhatók aggregált, nemzeti vagy regionális szintű következtetések levonására.* Az *MNB (2006)* vizsgálata éppen ezért nem is veszi figyelembe az esettanulmányokból levonható következtetéseket az alapok hatásának vizsgálatakor. Vannak azonban, akik szerint érdemes megvizsgálni az esettanulmányokból levonható következtetéseket (lásd pl. *Ederveen et al. 2003, Tavistock Institute – GHK – IRS, 2003*).

Esettanulmányok megszámulhatatlan sokasága jelenik meg folyamatosan az értékelési irodalomban. Egyesek az elköltés módjára koncentrálnak, mások azt vizsgálják, hogy a helyi

¹¹⁹ Ellentétben az *MNB (2006:57)* tanulmányában „nem túl bő irodalomként” megállapított mennyiséggel!

gyakorlatban a projektek ellenőrzése milyen tanulási folyamatot indít el, és megint mások megpróbálnak makroszintű következtetéseket levonni a különböző témákra vonatkoztatva. Ilyenek pl. a foglalkoztatásra (*CSES 2006*), a partnerségre (*Tavistock Institute – Ecotec 1999*), a technológiára (*Ade – Enterprise – Zenit 1999*), vagy a kis- és középvállalatokra (*Ernst & Young 1999*) gyakorolt hatás vizsgálata.

Abban egyetérthetünk az *MNB (2006)* tanulmányával, hogy ha az esettanulmányok alapján csak a megépült „autópálya-kilómétereket” és létrehozott munkahelyek számát kapjuk meg, abból az európai politika eredményességét tekintve messzemenő következményeket levonni nem lehet. Pedig nagy általánosságban az esettanulmányokra az ilyen *szellemiség* jellemző. Bemutatják az adott régió társadalmi és gazdasági helyzetét és az uniós pénzek felhasználásának a módját, esetleg, hogy milyen nehézségekkel néztek szembe (*Stéclebout 2002, Martin 1997*). Összegzésül megjegyzik, hogy az értékelési folyamatnak még fejlődnie kell, hogy megfelelő következtetéseket lehessen levonni.

Ederveen és szerzőtársai (2003) bemutatnak egy kutatást, amely 1989-1993 közt a strukturális alapok által finanszírozott támogatások hatását vizsgálta főként esettanulmányok és mélyinterjúk alapján. A kutatás azokat a régiókat vizsgálta, amelyek a 2. célkitűzés alapján részesültek támogatásban, tehát főleg a struktúraváltás miatt nehéz helyzetbe került iparágak foglalkoztatási problémáit igyekeztek megoldani. A hatást így a megteremtett munkahelyek számával valóban mérni lehetett. A kutatók úgy becsülték, hogy a 2. célkitűzésre szánt 6 milliárd euró körülbelül 850 000 „bruttó”, és 450 000 „nettó” munkahelyet teremtett. A különbség a nemzeti regionális támogatások, a nem támogatott cégek és munkavállalók kizorító hatásának köszönhető, tehát az *EU támogatásai kizorították ezeket a nem támogatott cégeket (Ederveen et al. 2003:26)*. *Az esettanulmányokkal azonban azt nem lehet megállapítani, hogy ha nem történt volna meg a támogatás, akkor hogy alakult volna a foglalkoztatottak száma. Felmerül továbbá az addicionalitás alapelvének sérülése is, ugyanis a nemzeti kormányok hajlamosak saját támogatásaikat visszafogni azokon a területeken, ahová a brüsszeli kifizetések megérkeznek.*

Ederveen et al. (2003) összegzésként megállapítja az esettanulmányokról, hogy a kohéziós támogatások hatékonyságát nagyon ritkán számszerűsítik, és legtöbbször szerénynek, enyhén pozitívnak minősítik azt. Az esettanulmányok azonban rámutatnak arra, hogy a helyi hatóságok gyakorlatát általában befolyásolták az uniós támogatások, főként az együttműködés, partnerség és a stratégiai tervezés terén. Viszont több esetben kimutatták a járadékvadász magatartást is.

V.2.2. Modellszimulációk

A második vizsgált módszer a modellezés. Ez a módszer több oldalról is ki tudja egészíteni az esettanulmányoknál említett hiányosságokat. Egyrészt segítségével könnyebben *megállapítható* annak *mértéke*, hogy a kohéziós támogatás makroszinten mennyivel járult hozzá a foglalkoztatás vagy a GDP bővüléséhez, másrészt *fel tudják vázolni azt az esetet*, hogy *mi lett volna*, ha nincs az uniós támogatás. Ez utóbbi azért fontos, mert a *lassú növekedés és a strukturális támogatások egyidejű jelenléte nem feltétlenül jelenti a támogatások hatástalanságát*, ugyanis előfordulhat, hogy az adott terület a támogatások nélkül sokkal rosszabb helyzetben lenne.

A strukturális alapok hatásának és hatásosságának vizsgálata, mint azt már korábban említettük, több szinten is történhet. Ha egy egyedi projektet vizsgálunk (pl. egy autópálya-építést), akkor egy hagyományos *költség-haszon elemzéssel*¹²⁰ felállíthatjuk a versengő projektek sorrendjét a megtérülési rátáiknak megfelelően. Egy ilyen elemzésnél azonban nem kalkuláltuk bele az autópálya túlsorduló (vagy *spillover*) *hatásait*, vagy a pozitív és *negatív externáliákat*, amelyeket a teljes uniós program hatásaiba azonban be kell számítanunk. A strukturális alapok kiadásainak méretét tekintve (hozzáadva a hazai fiskális politikára nehezedő nyomást is), fontos, hogy a hatásokat olyan kontextusban vizsgáljuk, amelyek tartalmazzák a teljes gazdasági visszacsatolásokat, kapcsolatokat, túlsordulási és extern hatásokat. Ilyen esetekben jó hasznát vehetjük az olyan országos és regionális szintű közgazdasági modelleknek, mint az *input-output modellek (I-O)*, az *ökonometriai*-, az *általános egyensúlyi modellek (CGE)* és a *dinamikus növekedési modellek*. Ezek képesek arra, hogy az adott országban történő változásokra koncentráljanak, sőt az ország területén való földrajzi elhelyezkedést is képesek a modellben értelmezni¹²¹.

A modellszimulációk különösen képesek arra, hogy ne csak a rövid távú keresleti hatásokat ragadják meg, hanem az ennél jóval nehezebben számszerűsíthető hosszú távú kínálat oldali következményeket is felvázolják. Ezek a következmények ugyanis feltételesek, mivel csak később, és csak ha a program sikeres, akkor jelennek meg (Gács – Halpern 2006). A gyakorlatban számos modell létezik, van amelyik a keresletoldali hatásokra helyezi a

¹²⁰ Az költség-haszon elemzés (Cost Benefit Analysis, CBA) előnyeiről és hátrányairól lásd részletesebben a http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/downloads/sb2_cost_benefit_analysis.doc internetes oldalt, a Bizottság kiadványait (*DG Region 2006, 2008*) vagy magyarul *Rechnitzer – Lados (2004) 301. oldalát*.

¹²¹ A 80-as években a növekedésméletek újraéledésével a beavatkozások hatásainak felmérése is megélénkült, de az empirikus növekedési elemzések döntően aggregált, több országot vizsgáló (cross-country) elemzések maradtak, nem pedig dezaggregált, összetevőire felbontott ország-specifikus elemzések (*Bradley 2006*). A területiséget pedig az új gazdaságföldrajz megjelenése hozta be a modellekbe (*Krugman 1991b*).

hangsúlyt, van amelyik a kínálati oldal változásaira. Van olyan modell, amelyik az ország egészére vonatkozik, van, amelyik a támogatásoknak egy-egy régióra gyakorolt hatását vizsgálja.

A *regionális modellekben* külső tényezőként jelennek meg az adott országon belüli fejlesztési támogatások és beruházások is. Az országos modellekkel ellentétben, ezekben a modellekben számolnak a munkaerő mobilitásával, a beruházások ágazati megoszlásával és a közlekedési projektek sajátos hatásaival. Nehézségüket viszont az adja, hogy bizonyos adatok nehezen mérhetők, vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésre regionális szinten. Ilyenek az ágazatok és vállalatok közti kapcsolatok, vagy a más régiókkal folytatott kereskedelem adatai. *Forman (2003)* könyvében három ilyen modellt említ¹²²: a regionális VAR modellt, a strukturális VAR modellt és a regionális CGE (általános egyensúlyi) modellt. Hazánk 2. nemzeti fejlesztési tervének hatásvizsgálatára tavalyelőtt készült el egy komplex makro-regionális modell, amely a megyékre is alkalmazható lesz (*Varga 2007*). Ez a modell a 2007-2013(2015)-as periódusban hazánkba érkező uniós források hatását 2017-ig szimulálja.¹²³ Ennek alapján nemzeti szinten a következő hatások várhatók: a GDP-szint átlagosan 7 százalékkal emelkedik, a növekedési ráta a kezdeti keresleti sokk miatt 1,87 százalékponton ugrik, de a ciklus előrehaladtával csökken, és 2014-től negatívba vált, a foglalkoztatási hatás pedig átlagban 3,5 százalék lesz (*Varga 2007:78, 81-81*).

Az országok egészére vonatkozó ún. makromodellek az egész országot egy pontként kezelik, és nem veszik figyelembe az országon belüli regionális különbségeket, valamint a belső migrációt. Az alapjukat elméletileg konzisztens, általános egyensúlyi modellek adják, amelyek paramétereit részben korábbi empirikus tanulmányok eredményeire támaszkodva számszerűsítik (kalibráció), részben feltevések alapján adják meg. Az alapokat az állam vezetésével, a gazdaság különböző szektoraiban megvalósított tőkenövelő beruházásokként kezelik, és feltételezik ezek produktivitását és hatékonyságát. Így a szimulációk az EU strukturális támogatásainak a potenciális hatását mutatják, azaz arra a kérdésre felelnek, hogy hogyan alakulna a gazdaság helyzete rövidebb és hosszabb távon, ha a projektek elosztása, koordinációja és megvalósítása optimálisan menne végbe (*MNB 2006*).

A strukturális alapok transzfereinek hatását mérő, *Forman (2003)* szerint legismertebb kereslet oldali modell a Beutel-modell, amely a külső transzferek által okozott

¹²² *Forman (2003:232-241)* az Európai Bizottság által 1999-ben kiadott *The socio-economic impact of the projects financed by the Cohesion Fund. A modelling approach. Vol 1-3.* alapján mutatja be a modelleket.

¹²³ Egy másik modellszimuláció, amely a magyar gazdaságra vonatkozóan vizsgálja a kohéziós támogatások hatását az ún. ECO-Trend modell, melyet az ECOSTAT kutatóintézet munkatársai dolgoztak ki. Részletekről lásd *EcoStat (2007:47-70)*.

keresletnövekedést egy egyszerű nemzetgazdasági input-output táblázaton vezeti keresztül. Ezt a modellt 2002-ben egy ex-ante vizsgálatban alkalmazva arra a következtetésre jutottak, hogy a közösségi beavatkozások a 2000-2006 közötti időszakban¹²⁴ Portugália és Görögország számára hozhatják a legnagyobb növekedést, és ezen országokban a GDP 3,5 és 2,2 százalékkal növekedhet a közösségi beavatkozásoknak köszönhetően (*Beutel 2002:13*). Jelentős hatást jeleztek előre Németország keleti felében (1,6%) és Spanyolországban (1,1%). A tanulmány szerint a vizsgált térségek egyike sem lett volna képes az EU-átlaga feletti növekedést elérni pusztán saját forrásokra támaszkodva.

A közösségi transferek gazdasági hatásainak egy másfajta megközelítését jelentik a *kínálat oldali modellek*. Ezek abból indulnak ki, hogy *a külső transferek hatása nem magyarázható csupán a változatlan gazdasági szerkezet mennyiségi alkalmazkodásával, hanem a gazdasági szereplők aktív döntései, alkalmazkodó magatartása is befolyásolja a támogatások végső hatását*. A kínálatoldali megközelítések alapvető része, hogy az egyes ágazatok és régiók között túlcsoportosuló, *spillover hatásokkal számol*, valamint képes megbecsülni a strukturális alapoknak a magánberuházásokat rövid távon kiszorító hatását. A kínálatoldali modellek közé tartoznak a Quest¹²⁵ és Pereira modellek. A Quest az uniós gyakorlatban a közösségi politikák értékelésére általánosan alkalmazott módszer, míg a *Pereira* specifikusan csak Portugáliát elemzi, és nem uniós felkérésre készült. (*Forman 2003*)

A *Quest-modellel* elvégzett, a 2000-2006 közötti pénzügyi tervezési időszak alapján vizsgált, ex-post szimulációk alátámasztják a Beutel-modellnek azt a konklúzióját, miszerint a strukturális alapok GDP-szintekre való hatása pozitív. A Quest-modellben ezek a hatások azonban gyengébbek a hosszabb távon reálfelértékelődő valuta, illetve a megnövekvő reálkamatláb külső egyensúlyt rontó, illetve a magánberuházásokat kiszorító hatása miatt. (*MNB 2006*). A számszerű eredmények így a 2000-2006 közötti periódusban összesen 0,5-1,4 százalékos addicionális emelkedést mutatnak a GDP szintjeiben (Spanyolország, Görögország, Írország és Portugália esetét vizsgálva). A kiszorítási és reálfelértékelődési hatások a modellben viszonylag gyorsan, már a hétéves ciklus harmadik-negyedik évében jelentkeznek.

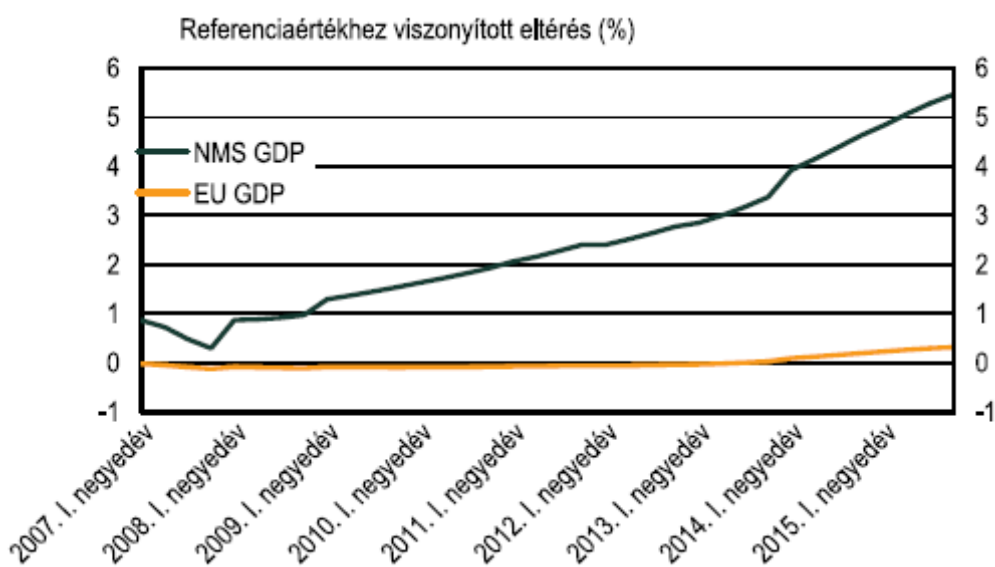
¹²⁴ Mivel a modell 2002-ben született, egy előzetes becslést ad, nem pedig utólagos értékelést.

¹²⁵ A Quest-modellt eredetileg a monetáris unió hatásainak modellezésére dolgozták ki a Közösség megrendelésére. Ezzel a modellel a monetáris unióban résztvevő országokat érő aszimmetrikus gazdasági sokkok hatásait elemezték. A Quest-ben az egyes ágazatok ismertetése kevésbé részletes, de földrajzi lefedettség tekintetében sokkal nagyobb területet ölel fel, mivel az EU valamennyi gazdaságára kiterjed. Ezért a modellek közül a Quest az egyetlen, amelynek sikerült integrálnia a strukturális alapokhoz nettó hozzájárulást biztosító gazdaságokat — és így a politika egész EU-ra gyakorolt hatását is. Szintén erről a modelltől mondható el, hogy az ún. kiszorító hatást előidéző mechanizmusok legszélesebb körét fedi le.

A Quest-modell egy újabb alkalmazása (Veld 2007) a 2007-2013 közti uniós transzferek hatását vizsgálja a tagországokra. Megállapítási hasonlóak, mint fentebb már említettük. A kohéziós országokban a strukturális alapokból származó kiadások nyomán a kereslet fellendülése elmaradt a várttól (V-2. ábra). Ehelyett a kínálati oldal lassú javulása tapasztalható. *Hosszú távon a közszféra beruházásainak növekedése pozitív extern hatásokkal jár, amely jelentős output nyereségeket hoz főként a termelékenység javulása következtében. Rövid távon azonban ez a növekmény a magánszféra beruházásainak kiszorításával járhat.*

Az első próbálkozások arra, hogy a kohéziós támogatásokat modellszimulációkkal értékeljék, a *Hermes-modell* segítségével történtek. Ez a modell eredetileg a 70-es, 80-as évek kínálati sokkjainak elemzésére készült, de teljességében csak Írországra alkalmazták (lásd Ederveen et al. 2003:28). A földrajzi hiátust a Hermin-modell töltötte be¹²⁶.

V-2. ábra: A kohéziós politika hatása az EU-ban a Quest-modell alapján (2007-2015)

Megj.: NMS = new member states, új tagállamok
Forrás: Veld (2007:15)

A kereslet és kínálat oldali modellek tulajdonságainak kombinálására jó példa a *Hermin-modell*. Számba veszi a strukturális alapok támogatásainak keresletet növelő és a kínálati oldal alkalmazkodását is elősegítő hatását, mivel alapvetően egy „neo-keynesi modell némi neoklasszikus elemmel a kínálati oldalon” (Bradley 2006:191). Kifejezetten a kohéziós

¹²⁶ A Hermin-modell eredete a 80-as évek elején a Bizottság által kifejlesztett komplex, multiszektorális Hermes-modellre vezethető vissza. A tervek szerint sokat szándékoztak tanulni a Hermes-modellből, sok strukturális jellegzetességét kívánták beépíteni az új modellbe, de jóval szerényebb szinten maradván. Más szóval ez volt a minimál verzió (HERmes MINimal). (Bradley 2006:198)

politika hatásának mérésére szolgál, így külön sajátossága, hogy a kohéziós program égisze alatt nyújtott különböző típusú ráfordításokat kifinomult rendszerben képes elemezni.

A Hermin-modell szerint az 1994-1999-es pénzügyi tervezési időszakának strukturális támogatásainak hatásai a modell alapján Spanyolország, Görögország és Írország esetén pozitívak voltak, de viszonylag szerények. Körülbelül 1-1,5 százalékkal emelték meg a GDP szintjét a tervezési periódusban, és 0,5-1 százalékkal hosszú távon, azaz tartósan. Portugáliában ezek a hatások azonban jóval nagyobbak, 3-3,5 százalékosnak, illetve 2 százalékosnak mutatkoznak (*Bradley et al. 1995*).

V-3. táblázat: A 2000-2006-os és a 2007-2013-as kohéziós politika hatása a nemzeti GDP-re és a foglalkoztatottságra 2006-ban illetve 2015-ben a Hermin-modell alapján

Ország	GDP-növekmény (a ref. értékhez képest - %)	Foglalkoztatottság növ. (a ref. értékhez képest - %)	Foglalkoztatottság növ. (a ref. értékhez képest - 1000 fő)	Ország	GDP-növekmény (a ref. értékhez képest - %)	Foglalkoztatottság növ. (a ref. értékhez képest - %)	Foglalkoztatottság növ. (a ref. értékhez képest - 1000 fő)
Bulgária	:	:	:	Bulgária	5,9	3,2	90,4
Cseh Köztársaság	1,6	0,8	39,4	Cseh Köztársaság	9,1	7,1	327,8
Észtország	1,8	1,3	7,9	Észtország	8,6	5,4	31,0
Írország	0,9	0,7	12,9	Írország	0,6	0,4	8,2
Görögország	2,8	2,0	85,2	Görögország	3,5	2,3	95,0
Spanyolország	1,0	0,7	133,5	Spanyolország	1,2	0,8	156,7
Ciprus	0,1	0,1	0,4	Ciprus	1,1	0,9	3,1
Lettország	1,6	1,2	11,7	Lettország	9,3	6,0	55,4
Litvánia	1,2	0,9	12,4	Litvánia	8,3	4,8	67,7
Magyarország	0,6	0,6	22,1	Magyarország	5,4	3,7	147,3
Málta	0,4	0,4	0,6	Málta	4,5	4,0	6,9
Lengyelország	0,5	0,4	50,3	Lengyelország	5,4	2,8	384,2
Portugália	2,0	1,4	70,6	Portugália	3,1	2,1	104,8
Románia	:	:	:	Románia	7,6	3,2	267,5
Szlovákia	0,7	0,5	11,3	Szlovákia	6,1	4,0	87,9
Szlovénia	0,3	0,3	2,3	Szlovénia	2,5	1,7	15,7
Kelet-Németország	0,9	0,7	53,0	Kelet-Németország	1,1	0,9	60,0
Mezzogiorno (Olaszország)	1,1	0,8	55,7	Mezzogiorno (Olaszország)	1,5	0,9	60,1
Összesen			569,3	Összesen			1 969,7

Forrás: EC (2007a:96)

Bradley és munkatársai (2007) frissebb tanulmányukban a 2000-2006-os és a 2007-2013-as finanszírozási időszak utáni hatásokat becsülték meg. Elemzésük alapjául a 2000-2006-os kohéziós programok kiemelt területeire fordított tényleges kifizetések összetételei szolgáltak Írországban, Görögországban, Spanyolországban, Portugáliában, a kelet-német tartományokban, valamint Olaszország 1. célkitűzés alá tartozó régióiban. Ez a modell is a kohéziós politika elsődlegesen pozitív hatásait mutatja: a legtöbb tagállamban ugyanis a GDP közel 5-10 százalékkal magasabb, mint intervenció nélkül. A foglalkoztatottság növekedése

terén az előrejelzések 2015-ig további 2 millió nettó munkahely létrejöttével számolnak (V-3. táblázat).

Az európai uniós támogatások várhatóan tagállamonként más és más hatást fejtenek ki, ami részben a finanszírozás széles skálán mozgó összegeivel, részben pedig az egyes országok gazdasági struktúráinak különbségeivel magyarázható. A Hermin-modellben szereplő és a növekedést leginkább befolyásoló tényezők a következők: a gazdaság ágazati struktúrája, annak mutatója, hogy a gyártóipar mennyire képes a technológiai fejlődés által ösztönzött termelékenységi növekedéshez idomulni, a világkereskedelemre való nyitottság valamint a bérek rugalmassága.

A 4. kohéziós jelentés (EC 2007a) még egy makro-modellt bemutat, amely a 2007-2013-as költségvetési időszak hatásait elemzi. Ez az *EcoMod modell*, amely multiszektorális, ún. „rekurzív-dinamikus”¹²⁷ számított általános egyensúlyi (CGE) modell. Részletesen tartalmazza a gazdaság szerkezetét, beleértve a különböző ágazatok viselkedését és a közöttük jellemző interakciót, a gazdasági szereplőket (háztartások, vállalatok stb.), valamint a különböző gazdasági viselkedésmódokat. Ez a modell ezért különösen alkalmas a szerkezeti átállási folyamatok, a kereskedelmi hatások és a dinamikus kínálati oldalon tapasztalható növekedés kimutatására, ami a kohéziós politika egyik legfontosabb célkitűzése, de nem alkalmas a rövid távú, egyik évről a másikra bekövetkező változások kimutatására (EC 2007a:97).

Az EcoMod vizsgálat szerint (EcoMod 2007) politikai intervenció mind a 15 kohéziós országban – különösen a magas finanszírozásban részesülő új tagállamokban – kiemelkedően pozitív hatással jár majd. Szlovákiában, Litvániában, Lettországon és Bulgáriában a becslések szerint a GDP az intervenciónak köszönhetően 2020-ra kb. 15 százalékkal lesz több, mint intervenció nélkül. Az előrejelzések szerint a kohéziós politika a magasabb termelékenység, a képzettebb munkaerő és a jobb infrastruktúra miatt 2015 után jelentősebb hatást fejt ki, mint 2015 előtt. Az intervenció nyomán tehát erősödik a gazdaság kínálati oldala és annak növekedése magasabb és fenntartható ütemű pályára áll.

Mindazonáltal két tényező is megfontolásra késztet. Az első, hogy a növekedési ráták folyamatos, a finanszírozási időszak után is folytatódó javulása a kínálati oldal javítását célzó egyéb politikák végrehajtásától függ. A második: a hatások mértéke attól függ, hogy a termelékenység növekedése mennyire rugalmas a tőkeállomány meglehetősen bizonytalan növekedéséhez képest. E hatások tehát országról országra változnak, ami részben a

¹²⁷ 4. kohéziós jelentés (EC 2007a:94) ezzel a kifejezéssel él.

finanszírozás eltérő összegeivel, részben pedig az adott ország gazdasági szerkezetével magyarázható: a jelentős mezőgazdasággal és egyéb iparágakkal rendelkező országok nyeresége ugyanis kevesebb, mint azokban az országokban, ahol a szolgáltatási és csúcstechnológiai szektor fejlettebb (EC 2007a).

A növekedés első számú motorja a fizikai és humán erőforrás területén megvalósított beruházás. Annak ellenére, hogy a magasabb növekedésnek minden ágazat hasznát látja, a nyereség az infrastrukturális projektek és a csúcstechnológiai tevékenységek miatt, valamint az iskolázottabb és képzettebb munkaerőnek köszönhetően különösen az építőiparban kiemelkedő (EcoMod 2007).

A modellszimulációk vizsgálata után levonhatjuk azt a következtetést, hogy az Unió strukturális támogatásai jelentősen hozzájárulnak a támogatott gazdaságok növekedéséhez és foglalkoztatottságához. Azonban érdemes számbavenni Ederveen et al. (2003) kritikai megjegyzéseit is. A szerzők szerint a szimulációk becslései nem pontosak, azokat sokkal jobban befolyásolják a modell alapvető feltevései, mint az, hogy valójában mi is történik a támogatási tervekkel. Ez a kritika pontosan azért megfontolandó, mert a modellek gyakran a Bizottság felkérésére születnek, és így fennáll a szubjektivitás problémája (Ederveen et al. 2003:29). A modellszimulációk tehát csak egy lehetséges hatást mutatnak be, amelyet csökkenthetnek a valós folyamatok, a kiszorító hatás, a nem hatékony forrásallokációk és a járadékvadász magatartás megjelenése. További kritikák még e módszertannal szemben Saravelos (2007:6) szerint, hogy nem ragadják meg teljességében a hatásokat. Először is alulbecslik az externális hatásokat, amelyek egy gazdaságot érinthetnek beruházások esetén, másodsor a modellek lineáris növekedési hatásokat feltételeznek, pedig azok lehetnek nagyon is nem lineárisak (lásd pl. az autópálya hatását), és végül a többféle politikai lépés, a makrokörnyezet, valamint a strukturális alapok hozadéka közti interakciók sokkal több dinamikus hatást indukálnak, mint amikor a változásokat csak izoláltan vizsgáljuk.

V.2.3. Ökonometriai tanulmányok

Az ökonometriai tanulmányoknak alapvetően két típusát különböztethetjük meg. Az egyik indirekt bizonyítékot keres a kohéziós politika konvergenciára vonatkozó hatására, a másik pedig közvetlenül azt vizsgálja, hogy a regionális növekedésnek mekkora hányadát adja az uniós támogatás. Így ezek az *ex-post ökonometriai tanulmányok jól kiegészítik az ex-ante, előzetesen készített modellszimulációs értékeléseket*. Az ökonometriai tanulmányok

áttekintésében segítségünkre lehet több átfogó tanulmány, így pl. *Eckey – Türck (2006) és Rodokanakis (2003)* munkái.

A közvetett hatások számbavétele közt érdemes megemlíteni *De la Fuente és Vives (1995)* munkáját, amely pozitív képet fest a regionális politika hatásáról. Kimutatja, hogy a regionális alapok szerepe a spanyol régiók közti különbségek csökkentésében kicsi volt, (a 80-as években pusztán az egyenlőtlenségcsökkenés 1 százalékát okozhatták), de emellett a kínálatoldali regionális politikát (pl. infrastrukturális befektetéseket) életképesnek ítélték. *Szerintük a transzferek hatása pozitív, és eddig azért nem látszik az eredmény, mert túl kicsi az újraelosztás.*

A közvetlen hatást vizsgáló tanulmányok legtöbbször a regionális növekedést tanulmányozzák, azaz hogy létezik-e egyáltalán európai szinten konvergencia. Teszik ezt különböző elméleti megközelítésből, így például alkalmazzák a neoklasszikus növekedésméletemet (*Sala-i-Martin et al. 2004*), az endogén növekedés elméletét (*Romer 1990*) vagy az új gazdaságföldrajz (*Midelfart-Knarvik – Overman 2002*) megállapításait. Visszatérve az II.2.2. fejezetben vizsgált II. melléklethez, a következőkben azokat a tanulmányokat vizsgáljuk meg, amelyek a modelljükbe magyarázó változóként beépítették a strukturális politika régióknak juttatott támogatási összegeit.

Ezek a tanulmányok többsége figyelembe veszi az *infrastruktúra-fejlesztés hatásait*. *Rodokanakis (2003)* szerint azt nem állíthatjuk, hogy a regionális politika elősegítette a konvergenciafolyamatot, de azt igen, hogy elő tudja segíteni az infrastruktúrán keresztül. *Martin Ph. (1998)* azt vizsgálta, hogy az 1978-1992 közti periódusban vajon gyorsabb konvergencia és nagyobb gazdasági növekedés lett volna-e, ha az infrastrukturális beruházások nagyobbak. Kimutatta, hogy a szegény országok gazdag régiói sokkal inkább profitáltak ebből, mint a szegény régiók. A szegény országok gazdag központi régióinak sokkal inkább segítettek, mint a szegény régióknak. Ezek a megfigyelések egybevágóak az új gazdaságföldrajz eredményeivel (*Krugman 1991a*). *A régiók közti konvergencia nem javítható az állami infrastruktúra fejlesztésével, mivel az csak a gazdagabb régióknak kedvez (Martin 1999). Ehelyett az interregionális kereskedelmet kell serkenteni és az országot vonzóvá tenni.*

Szintén az új gazdaságföldrajz módszertanát használja *Midelfart-Knarvik és Overman (2002)*, akik szerint *a regionális támogatásoknak meg kell erősíteniük az országot, illetve régió komparatív előnyét*, például úgy, hogy magasan képzett munkaerővel rendelkező régiókba a K+F intenzív iparágak letelepedését kellene ösztönözni. Kiemelik az oktatásra fordított kiadások fontosságát. *Rodrigues-Pose és Fratesi (2004)* az 1. célkitűzés alá eső régiók vizsgálatakor szintén hangsúlyozza az oktatás szerepét. Kutatásuk szerint az infrastruktúrára

és vállalkozások segítésére szánt jelentős összeg nem térül meg, a mezőgazdaságnak juttatott támogatásoknak is csak rövid távú pozitív hatása van a növekedésre, de *az oktatásra és humán tőkére fordított összegeknek* (melyek mindössze a támogatások 1/8-adát képezik) *középtávon is pozitív és szignifikáns a hatása*. Vizsgálatuk szerint a konvergenciafolyamat nem mutatható ki egyértelműen. Amikor a nemzeti növekedési rátákat is beépítik a modelljükbe, nem tapasztalható regionális konvergencia, és az 1. célkitűzés régióinak adatait elemezve is csak szerény mértékben mutatható ki a közeledési folyamat.

Beugelsdijk és Eijffinger (2005) vizsgálatában megjelenik az *erkölcsi kockázat* (moral hazard), ami akkor fordulhat elő, ha az uniós ország nem végez befektetéseket bizonyos régiókban, hogy ezzel a jólétet az adott régióban alacsonyan tartsa, és így jogot szerezzen a támogatásokra. A szerzők beépítettek a regressziós egyenletbe egy indexet, ami az ország korrupciós szintjét ragadja meg. Az eredményeik nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy a korruptabb ország kevésbé hatékonyan használná fel a strukturális alapokat. Tehát eredményeik szerint a kevésbé tisztességes (ahogy ők nevezik: korruptabb) országok nem részesülnek alacsonyabb növekedésben a strukturálisabb alapokból. Modelljükből kimutatható azonban a regionális konvergencia jelensége.

Ederveen et al. (2006) széles körben hivatkozott tanulmánya¹²⁸, amely egyenletbecsléssel paneladatokat vizsgál, szintén az uniós kohéziós politika hatékonyságát értékeli. Kritikájukban a támogatások feltételelességét fogalmazzák meg, *miszerint a források hatékony felhasználása számos országspecifikus tényező függvénye (így például a nyitottság, az intézményrendszer fejlettsége), amelyeknek éppen a szegény országok lehetnek híján*.¹²⁹

Boldrin és Canova (2001) tanulmánya szerint *a strukturális támogatások egyáltalán nem járultak hozzá a gazdasági növekedéshez. Az alapok lényegében olyan céloknak alárendelten működnek, amelyek inkább a mindenkori európai politikai egyensúly függvényei, és csak kevés közülük van a gazdasági növekedés élénkítéséhez*¹³⁰. Így a szerzők a strukturális támogatások rendszerének drasztikus átalakítását szorgalmazzák, kétségeiket fejezve ki az új belépők illetén finanszírozásával kapcsolatban. Szerintük a gazdasági növekedés, illetve a konvergencia a „hagyományos” módon, a minél piacorientáltabb gazdaságpolitikai eszközök használatával ösztönözhető a legjobban.

Fagerberg és Verspagen (1996) ugyancsak negatívan látja a kohéziós támogatások szerepét. A kohéziós folyamatot hátráltatják bizonyos tényezők, így a K+F befektetések

¹²⁸ ... amelyet már széles körben kritizálnak is. Lásd *Bradley – Untiedt (2008)*.

¹²⁹ A támogatásoknak szintén ezt a feltételelességét támasztja alá *Szilágyi – Szörfi (2009)* vizsgálata is.

¹³⁰ Ez egybecseng a IV.1. fejezet célhierarchiájában említettekkel, így pl. *Allen (2005)* felvetéseivel.

irányítása (ahogy *Midelfart-Knarvik – Overman (2002)* tanulmányában is). Eredményeik a konvergencia létét sem támasztják alá.

Mint láthattuk, az ökonometriai tanulmányok általában pesszimistább képet sugallnak a fejlesztési források hatásáról. A támogatások tényleges hatásait próbálják becsülni (szemben a modellszimulációk potenciális számszerűsítéseivel), nem feltételezik a beruházások produktivitását, a kiszorítási hatás hiányát és az addicionalitás teljesülését. Sok azonban a kritika is velük szemben. A modellek felépítéséhez szükséges adatok hiányosak, vagy nem megbízhatók, a rendelkezésre álló adatsorok viszont nem minden esetben ölelnek fel megfelelően hosszú időperiódusokat, így nehezítve a strukturális alapok hosszú távú hatásainak számszerűsítését. Ezek súlyos problémák, amelyek akár teljesen is ellensúlyozhatják az előnyöket, de a kérdés jellegéből adódóan nehéz számszerűsíteni az arányokat.

A fentiekben megkíséreltük áttekinteni az Európai Unió regionális politikájának értékeléséhez használt módszereket. Megállapítható, hogy *az általános egyensúlyi modelleken, illetve input-output elemzéseken alapuló vizsgálatok nagyobb növekedési-kibocsátási hatásokat jeleztek előre, mint a regresszióanalízist hasznosító munkák. Ezt elsősorban arra vezethetjük vissza, hogy míg a modellszimulációk eredményei a várható hatások egyféle felső korlátját becslik meg, azaz azt az értéket, amely akkor várható, ha a források a vártak megfelelő módon és hatékonysággal kerülnek felhasználásra, addig az ökonometriai elemzések eredményei a megvalósítás tökéletlenségeit is tükrözik.*

V.3. Eredmények

Végigkövetve az értékelési módszertanok legfontosabb elemeit, érdemes visszatérnünk az V-1. ábrára. Most újra feltehetjük a kérdéseinket.

(1) *Megfelelő-e (érvényes, releváns-e) az EU kohéziós politikája?* Erre a kérdésre akkor lehet válaszolni, ha megnézzük, hogy a szakpolitika felépítése és a végrehajtott intézkedések relevánsak-e a probléma megoldására (van-e probléma?). A kohéziós politika szintjén a problémát a következőképpen definiálták: a gazdasági, szociális és területi különbségek tartósan léteznek, és ezeket a strukturális alapok és a Kohéziós Alap segítségével szeretnék csökkenteni. *A gyakorlatban a támogatások legnagyobb részét (leegyszerűsítve) az infrastruktúra és a humán-erőforrás fejlesztésére fordították, és a politika területileg is egyre koncentráltabbá vált (Molle 2006). Mindezek fényében elmondható, hogy semmi nem indokolja, hogy vitassuk a regionális politika érvényességét.*

A második kérdés, amit fel kell tennünk, hogy (2) *hatásos-e a közösségi regionális politika?* Hatásosnak (effective) akkor nevezzük a beavatkozásokat, ha az előre várható hatásokat elértük, és a célokat teljesítettük. Ez további két kérdés megválaszolását jelenti a gyakorlatban: *A támogatások elérték-e a megfelelő regionális célcsoportokat?* és *A támogatások olyan programokra és projektekre költöttek, amelyek a politika célját segítenek elérni?* Láthattuk, hogy a fő cél a különbségek csökkentése, tehát *a kérdés az is lehetne, sikerült-e a támogatási programoknak hozzájárulni a különbségek csökkentéséhez, vagy a megfigyelt csökkenés megtörtént volna egyébként is?* Ennek a kérdésnek a megválaszolásában segített a módszertani áttekintés, és mint láttuk, a válasz egyáltalán nem egyértelmű. Éppen ezért fogok egy esetet is megvizsgálni, hogy kiderüljön, a mechanizmusból leszűrhető-e valamilyen tanulság.

A főleg kérdőívekkel és informális módszerekkel dolgozó esettanulmányok, modellszimulációk és ökonometriai becslések által rajzolt kép nem teljes. Mások az értékelések eredményei azért is, mert a különböző módszertanoknak máshol vannak az erői és a gyengéi, így az általuk megválaszolható konkrét kérdések sem azonosak. Az esettanulmányok pontos képet adhatnak egy adott projekt jellemzőiről, a környezet minőségéről, a megvalósítás menetéről, azonban nem mindig alkalmasak az alapok hatásának a számszerűsítésére, illetve makroszintű következtetések levonására. *A modellszimulációk egy optimális politika esetére adják meg a hatás lehetséges mértékét, az ökonometriai vizsgálatok pedig a már meglévő hatást igyekeznek valamilyen trendhez viszonyítani, az ok-okozatokat feltárni, a támogatások tényleges hatásait igyekeznek megbecsülni.* Ezek az eredmények a legpesszimistábbak, némelyik közülük az alapok hatástalanságát, sőt negatív hatását állítja (pl. Boldrin – Canova 2001, Fagerberg és Verspagen 1996).

Vajon miért nem éri el a politika a szándékolt hatását, és miért csak korlátozott mértékben érvényesül? Az értékelések tanulsága szerint többféle tényező játszhat ebben szerepet:

- *Az uniós támogatásoknak a nemzeti fejlesztési pénzekre nézve kizorító hatása van (Ederveen et al. 2003, Veld 2007).* Még akkor is, ha létezik az uniós regionális politikában az addicionalitás alapelve, a társfinanszírozás miatt egy régió átlagosan 0,17 euró nemzeti támogatásról mond le minden egyes euró uniós támogatásért cserébe (Ederveen et al. 2003:61).
- *Az uniós támogatás kizorít, helyettesít más konvergenciamechanizmusokat, így pl. a munkaerő-mobilitás növekedését visszafogják az elmaradott régiókba juttatott uniós*

támogatások (Boldrin – Canova 2001), és a magántőke által érdekelt területeken költött uniós pénzek is kizorító hatásúak.

- *Többféle módszertannal is kimutatható volt a járadékvadászat megléte, az erkölcsi kockázat (Váradi 2006, Beugelsdijk és Eijffinger 2005), és ezt mutatják az esettanulmányok is (lásd pl. Stéclebout 2002)*
- *Az uniós beavatkozások hatását ellensúlyozzák a nemzeti politikák (Midelfart-Knarvik – Overman 2002)*
- Fontos megemlíteni, bár az elemzésben nem került részletes bemutatásra, az új gazdaságföldrajz irodalmát. *A gazdasági integráció előrehaladtával (vagy a szállítási költségek csökkenésével) a gazdasági tevékenységek nagyobb valószínűséggel koncentrálódnak a központi, egyébként is gazdagabb régiókba, és főleg a magasabb hozzáadott értéket képviselő iparágakra lesz ez igaz. A periféria emiatt az alacsony képzettséget igénylő feldolgozóiparra fog specializálódni (lásd Krugman 1991a,b, Martin 1999, Puga 2002, Midelfart-Knarvik – Overman 2002 vagy Rodriguez-Pose – Fratesi 2004 írásait).*
- *Ennek következménye lehet az is, hogy a támogatások nagy része a relatíve gazdag régiókba áramlik (Ederveen et al. 2003), ahelyett, hogy csak a legégetőbb területekre és problémákra koncentrálódnának (Dall’erba – Guillain – Le Gallo 2007).*
- Felmerül annak a kérdése is, hogy a regionális fejlesztésre szánt pénzeket nem a legmegfelelőbb célokra költjük el. Az infrastruktúrára, valamint kis és középvállalatokra költött források mellett az oktatásra és humán tőkére is kiemelten kell költeni, véli Eckey – Türec (2006), Veld (2007) és az EcoMod (2007) tanulmánya. Egy MNB-tanulmány (2006) a falusi területeknek juttatott, a mezőgazdaságon kívülre koncentráló juttatások hatását is fontosnak tartja, míg Rodrigues-Pose és Fratesi (2004) kimutatja, hogy az ilyen típusú támogatásoknak, bár erőteljes azonnali hatása van, ez idővel teljesen megszűnik, sőt negatívra fordul, jelezve, hogy csak jövedelemtámogatás történik.
- Többen pedig (Armstrong 2002, ESPON 2005:5) felvetik annak valószínűségét, hogy még nem volt elég idő, hogy az eredmények láthatóvá váljanak, és túl kicsik a támogatási összegek a látványos eredményekhez (De la Fuente – Vives 1995).

Természetesen a regionális fejlesztési programok eredményessége nem csak a regionális különbségek felszámolásának sikerességével jellemezhető. A politikatudományi megközelítés szerint (Allen 2005, Keating 1997) a regionális fejlesztési programokhoz illetve a

forráselosztáshoz kapcsolódó egyeztetések pozitív hozadéka, hogy az egyes államok kénytelenek szorosabban együttműködni, és így végső soron az integráció előrehaladását segítik.

V.3.1. A támogatások hatékony felhasználásának kritériumai

Az előző fejezetekben a vizsgálódás tárgya az volt, hogy van-e lehetőség az Európában tapasztalt növekedés, valamint a regionális politikát értékelő irodalmak tanulságai közti kapcsolat feltárására. Ez az alfejezet arra koncentrál, *milyen tényezők szolgálnak feltételként a pénzügyi transzferek hatékony felhasználásakor.*

Azok a feltételek, amelyek mellett a kohéziós politika hatékonysága javulhat az Európai Bizottság (EC 2004b), Ederveen et al. (2006) és Váradi (2007) alapján négy pontba foglalhatók. Ezek: a fegyelmezett, nemzeti és regionális gazdaságpolitika, a pénzügyi eszközök megfelelő területi koncentrációja, a helyes stratégiai és beruházási összetevők, valamint az intézményi hatékonyság.

(1) *A fegyelmezett gazdaságpolitika* olyannyira feltétel¹³¹, hogy a Kohéziós Alap kifizetései fel is függeszthetők bizonyos fiskális problémák esetén (más kérdés, hogy erre csak fenyegetés szintjén került sor a feltétel bevezetése óta)¹³², valamint a jól teljesítő regionális programok esetén a teljesítési tartalékból (performance reserve) pótlólagos kifizetéseket eszközölnek. A fegyelmezett makrokörnyezetnek *legalább három aspektusból is teljesülni kell. A makropolitikáknak és az azokat meghatározó szabályozási kereteknek egyértelműeknek és viszonylag stabilnak kell lenniük, az ország intézményi vagy adminisztratív kapacitásainak megfelelően kell működniük, valamint létezniük kell hatékony tagországi regionális politikáknak.*

Az Európai Bizottság által idézett széleskörű gazdaságpolitikai irányelvek kiemelik a regionális munkaerőpiacokat érintő ajánlásokat (EC 2004b:93). Különösen azon mutatószámok megjelenítésére helyezik a hangsúlyt, amelyek a bérekben képesek tükrözni a termelékenység és tudásbeli-képességbeli különbségeket, és ezáltal elősegíthetik a magas munkanélküliséggel rendelkező régiókban is a beruházások növekedését. A megfelelő munkaerő-piaci szabályozás, így a megfelelő regionális munkaerő-piaci jelzések nélkülözhetetlenek az uniós regionális politika hatásainak maximálásában.

¹³¹ Lásd pl. Djankov et al (2006) vizsgálatait a fejlődő országoknak juttatott segélyekkel kapcsolatban.

¹³² Ez abból fakad, hogy a nagyrészt kormányköziségre épülő Közösségben minden az önkéntes normakövetésre épül, nem pedig az azonnali büntetésre. Lásd részletesebben Csaba (2006) több fejezetében.

A megfelelő gazdasági és politikai légkör nemcsak a növekedési és foglalkoztatási kilátások javulását hozhatja az ország vagy a régiók számára, hanem a külső támogatási források hatékony felhasználásának feltételét is jelenti. Itt érdemes kiemelni *Burnside és Dollar (2000:847)* megállapítását, mely szerint a fejlődő országoknak juttatott *segélyek közül azoknak volt pozitív hatása az országok gazdasági növekedésére, amelyek megfelelő fiskális-, monetáris- és kereskedelempolitikával rendelkező országokba kerültek.* Ahol ezek rosszul működtek, ott a támogatások hatása alig volt kimutatható. E kutatást vették alapul *Ederveen és szerzőtársai (2006)*, akik 13 uniós országban végezték el ugyanezt a vizsgálatot. Modelljük alapján is feltételes a „segélyek”, vagyis a strukturális alapok hatása. Vizsgált tényezők között az országok nyitottsága, valamint az országok intézményeinek közelítésére használt változók befolyásolták pozitívan a támogatások hatását a gazdaságok növekedésre. Utóbbiak közt a korrupciós index és az országok intézményi minőségét tükröző adatok voltak. A makroökonómiai stabilitás és nyitott külkereskedelem *Saravelos (2007)* írásában is kiemelkedő szerepet kap Ír- és Görögország uniós támogatásának viszonyában.

A makrokörnyezet megfelelő állapota mellett a hatékony regionális fejlesztésre irányuló gazdaságpolitika is fontos ahhoz, hogy konvergencia alakuljon ki a régiók közt. Ezt elérheti a tagállam az ágazati politikáinak a gazdaság- és vállalkozásfejlesztésre, foglalkoztatásra és infrastruktúrafejlesztésre irányításával, vagy a döntések decentralizálásával. Maga a regionális fejlesztésre irányuló eszköz lehet redistributív vagy szolgálhat a leendő különbségek kialakulásának megelőzéséül (proaktív) is.¹³³ A redistributív támogatások a közpénzek eloszlásának regionális egyenlőtlenségeit célozzák feloldani, tehát itt vagyoni újraelosztásról beszélhetünk. Ezzel szemben a proaktív támogatások a vagyon megtermelésére helyezik a hangsúlyt, elősegítve a szegényebb régiókban a gazdasági potenciál emelését. Bár megfigyelhető volt az elmúlt időszakban az egyes tagországok nemzeti regionális politikáinak enyhe eltolódása a vagyon újraelosztása felől annak létrehozása felé, azok még mindig elsősorban redistributívnak mondhatók. Ezzel szemben az EU strukturális alapjai inkább proaktív jellegűek. *Az EU-s alapok hatékony felhasználása szempontjából hasznosabb lenne a nemzeti regionális támogatások további proaktív irányba való elmozdulása,* véli az *MNB (2006)* és a Bizottság tanulmánya (*EC 2004b*).

Az uniós regionális politika tehát nem működhet stabil tagországi makrokeretek nélkül (*Mairate – Hall 2001, Beutel 2002, EC 2004b, Ederveen et al. 2006*), és ezt az Unió is próbálja tudatosítani a tagországokban. A hatékonyság, a menedzsment és a pénzügyi

¹³³ A területfejlesztési célú gazdasági eszközöknek átfogó bemutatására lásd *Illés (2002)*.

kihelyezések alapján legjobbnak ítélt programok számára a Bizottság további támogatásokat allokál a strukturális alapok költségvetésének 4 százalékáig. Egyesek szerint azonban (lásd *Tabellini 2005 és Easterly 2003, Burnside – Dollar 2000*), bár a rossz makropolitika rendkívül káros lehet a növekedésre, a jó makropolitika nem garantál egyértelműen kiváló teljesítményt.

(2) Ahhoz, hogy kézzel fogható hatást lehessen elérni a korlátozottan rendelkezésre álló uniós fejlesztési forrásból, *szükséges a legszegényebb régiókra és országokra koncentrálni földrajzilag*. Az EU regionális támogatási rendszerét befolyásolja az ún. Kuznets–Williamson hipotézis is, vagyis a növekedés versus kiegyenlítés átváltási mechanizmus (trade-off, lásd *Szentes et al. 2005*): a felzárkózás kezdeti szakaszában a magasabb nemzeti növekedést egy ideig erősödő regionális egyenlőtlenségek kísérik¹³⁴. Ezért a regionális politika a relatíve szegényebb országok esetében, főként ott, ahol az ország teljes területe az uniós átlag GDP 75%-a alatt van, az országos szintű növekedést kell, hogy segítse, például úgy, hogy a meglévő növekedési potenciálra (ún. növekedési pólusokra), ágazatokra, klaszterekre épít. Hiszen ha a piaci erőkkel szemben próbálná kiegyensúlyozni a különböző régiók helyzetét (például a gazdasági aktivitás egyenletesebb szétszóródását segítő), akkor hátráltatná magát a felzárkózás folyamatát. A felzárkózás egy magasabb pontján viszont már a regionális egyenlőtlenségek csökkentése kaphat prioritást.

A regionális politika „védőháló” szerepét hangsúlyozza *Csipe (2008)* és *Martin (2000)* is, ami abban áll, hogy a válsággal sújtott térségeknek átmeneti jellegű támogatást biztosít egy új növekedési pályára való átálláshoz. A védőháló jelleg abban van, hogy egy-egy térség szereplői biztosak lehetnek abban, hogy piacok radikális átrendeződésének eredményeként bekövetkező összeomlás esetén támogatást kapnak új gazdasági tevékenységek meghonosításához és ezzel a válságból való kilábaláshoz. Válságok esetén különösen eredményes lehet a regionális politika, más esetekben viszont kérdéses a hatása, főleg hosszabb távon, amikor a rövid távú keresleti hatások megszűnnek, és a kínálati oldal területi átrendeződéséhez vezethet az eredetileg ellentétes szándékú beavatkozás.

(3) A pénzügyi eszközök területekre való koncentrációja mellett egyes vizsgálatok szerint *meghatározott célokra* is erősebben kellene koncentrálni.¹³⁵ Ahogy *Dall’erba és szerzőtársai (2007)* kimutatták, az 1989-2004 közti időszakban csak a korábbi 1. célkitűzés

¹³⁴ A hipotézisnek kiváló uniós tesztelését adja *Szőrfi (2007)*.

¹³⁵ A konkrét cél megfogalmazása és körvonalazásának igénye Magyarországon is felmerült a 2. nemzeti fejlesztési terv készítése előtt. Az első terv értékelésekor ugyanis kritizálták, hogy „a megvalósítást gátló egyik általános probléma a célok definiálatlansága volt. Fontos, hogy legyenek világos célok, azokat világosan kommunikáljuk, a végrehajtók és a kedvezményezettek pedig értsék meg őket, azonosuljanak velük, és váljanak érdekeltté a sikeres megvalósításukban.” (1103/2006. (X. 30.) Korm. határozat 40. o.)

alapján támogatott régiókban volt érzékelhető a támogatások hatása, a 2. célkitűzés esetében semmilyen hatást nem lehetett kimutatni. A korábbi 1. célkitűzés (ma a konvergencia célkitűzés) keretében az EU alapjai támogatást *nyújtanak a közszolgáltatásokba, a fizikai infrastruktúrába, a humán tőkébe és az üzleti környezet fejlesztésébe történő befektetésekkel*. A tapasztalatok szerint azokban a régiókban voltak igazán hasznosak a támogatások, amelyek e négy támogatási irány között megtalálták a *megfelelő egyensúlyt*. Az Európai Bizottság valamilyen mértékben már meg is próbálta érvényesíttetni ezeket az elveket az újonnan csatlakozott országokkal. A 2004-2006-os periódusra benyújtott nemzeti tervek előirányzatainak szerkezetét brüsszeli kezdeményezésre módosították. „Általában növelték a humántőkébe, illetve a fizikai infrastruktúrába irányuló beruházások arányát, és csökkentették az agrárprojekteket, illetve a vállalati szektornak adott támogatások súlyát. Ez utóbbiakon belül azonban növelték a kis- és közepes vállalatok felé irányított forrásokat, visszafogva a közvetlen állami támogatásokat. A regionális/lokális kulturális és sportlétesítmények beruházási terveit erősen szűkítették” (MNB 2006:62).

(4) A negyedik hatékonyságot befolyásoló tényezőről, *az adminisztrációs kapacitás szerepéről* a következő alfejezet szól részletesen.

V.3.2. Az elosztó intézmények szerepe

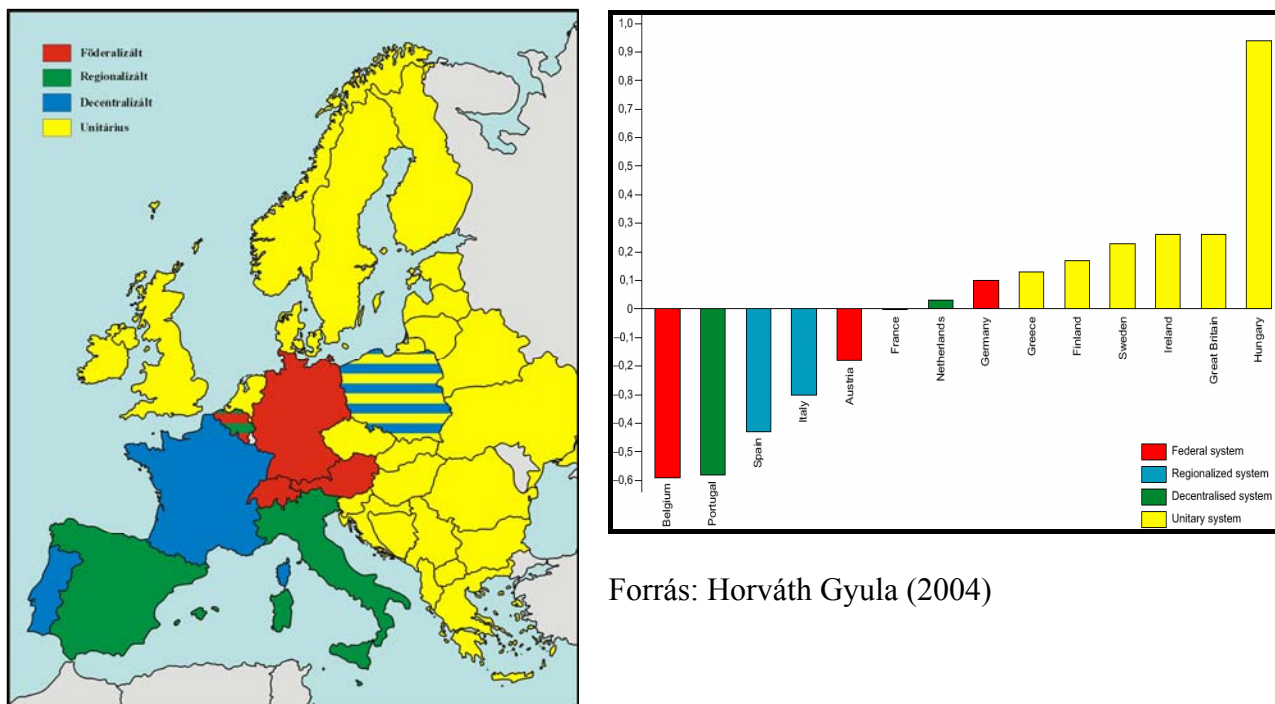
Az intézmények számítanak, mondták ki az intézményi közgazdaságtan képviselői. Ez az alfejezet azt mondja ki, hogy *a regionális fejlesztési intézmények megléte minősége ugyanúgy funkcionál a támogatások hasznosulásakor, mint az általános intézményrendszer a gazdasági növekedés esetében*. A növekedés és regionális konvergencia vizsgálatok a legtöbb az EU támogatását is magyarázó változóként használó elemzés kiemeli, hogy a pótlólagos tőke-transzferek csakis a megfelelő közegbe kerülve hasznosulnak maradéktalanul.¹³⁶ A fejlődő országoknak juttatott támogatásokkal kapcsolatban Djankov et al. (2006) megjegyzi, hogy az nem segíti a gazdasági fejlődésüket, hanem a kormányzati fogyasztást növelve megelégnél a járadékvadász magatartás, és gyakran elvezet a korrupcióig, a demokrácia szintjének csökkenéséig. Szélsőséges esetben a segélyen való marakodás polgárháborút is jelenthet, a nyersanyag-függő országok analógiájára építve. Knack (2000) kimutatja, hogy a magasabb támogatási szint a kormányzás minőségének erodálódásához vezet. Ezt a problémát veti fel Váradi Balázs (2006 és 2007) is az uniós támogatások hatásának vizsgálatokor.

¹³⁶ Csak pár tanulmány, ami ennek szerepét kiemeli: Eckey – Türec (2006), MNB (2006), Veld (2007), EcoMod (2007) Rodrigues-Pose és Fratesi (2004).

A strukturális alapok pályázati rendszere meglehetősen komplex, ami fokozott szakértelmet kíván az adott ország bürokráciájától. Bár elmondható, hogy hasznos lenne a rendszer egyszerűsítése, létezik egy trade-off, egy átváltási mechanizmus az egyszerűség és az elszámoltathatóság közt. Ahhoz, hogy értékelhetők legyenek az EU-15-ök regionális fejlesztéssel kapcsolatos intézményei, megfelelő kritériumokat érdemes keresni. Mi lenne erre megfelelőbb, mint az EU által a közös regionális politika leghatásosabb megvalósulását biztosító alapelvek, úgymint 1.decentralizáció, 2.addicionalitás, 3.programozás, 4.partnerség, 5.hatékonyság (abszorpciós képesség), 6.atláthatóság (korrupció). Kiegészítésül érdemes megvizsgálni az európaizáció hatását, ami a változásokhoz való alkalmazkodással is jellemezhető.

A *decentralizációt* vizsgálva megállapítható, hogy minél nagyobb teret enged egy ország tartományainak (lásd föderális államok), illetve régióinak (regionalizált, decentralizált államok), annál kevésbé küzd régiói közti különbségek okozta problémákkal. Ezt szemlélteti az V-3. ábra, mely az állam típusok függvényében bemutatja a regionális különbségek változását. Az ún. unitárius, vagyis erős központi kormányzással rendelkező tagállamok sokkal kevésbé tudtak megküzdeni az országon belüli differenciákkal (Horváth 2004).

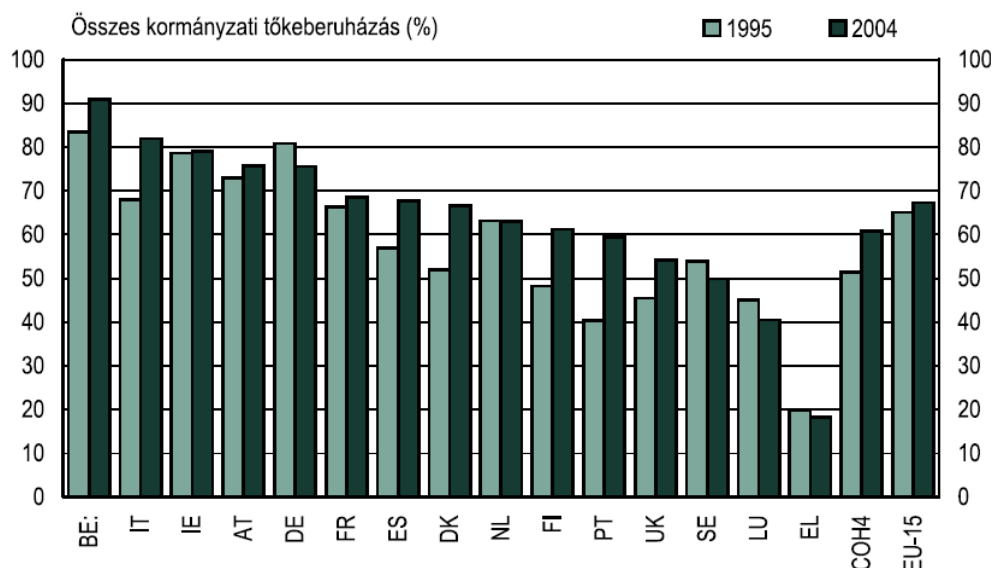
V-3. ábra: A regionális különbségek változása a legfejlettebb és a legfejletlenebb régiók között

Forrás: Horváth Gyula (2004)

Ha a regionális és helyi hatóságok tőkeberuházásainak arányát tekintjük az összes kormányzati beruházás arányában (V-4. ábra), akkor szintén látható, hogy a leginkább központosított rendszerrel Görögország rendelkezik, míg Belgium a beruházások 80-90%-át regionális és helyi szinten koordinálja.

V-4. ábra: A regionális és helyi hatóságok tőkeberuházásai (1995, 2004)

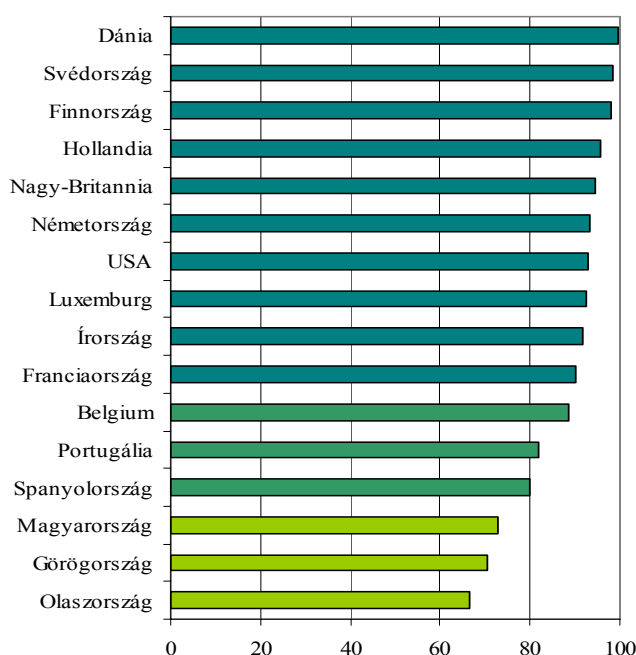
Forrás: EC (2007a:147)

A támogatások hatékony felhasználásának fontos feltétele, hogy a transzferek elősegítsék a magánbefektetések növekedését, és ne kiszorítsák azokat. Az *addicionalitás* alapelve azt írja elő az 1. célkitűzés alapján támogatott programok esetében, hogy a tagállamok ex-ante egyezzenek meg a Bizottsággal a nemzeti közfinanszírozás mértékéről, amely általában nem lehet alacsonyabb, mint az előző periódus támogatási szintje. Az 1994-99 és a 2000-2006-os periódus ex-post és a közbülső vizsgálatai kimutatták, hogy ezt nem sikerült mindenütt maradéktalanul teljesíteni (EC 2004b:100). Kiemelkedő volt viszont Hollandia és Svédország teljesítése (lásd a III. melléklet 1. ábráját). *Midelfart-Knarvik és Overman (2002)* viszont kimutatja, hogy a *feldolgozóiparba irányuló támogatásokra egyértelműen az a jellemző, hogy a magasabb uniós támogatás alacsonyabb állami támogatással párosul, míg az alacsonyabb érték magas állami támogatást von maga után* (lásd a III. melléklet 2. ábráját).

A következő alapelvek vizsgálatakor a tagállamok informális intézményrendszerének indikátoraival kerülnek összevetésre a regionális politika egyes mutatói. Így például a *programozás* hatékonyságának, az abszorpciók képességnek a vizsgálatakor az állami szabályozás minősége is felmérhető a *Világbank „Kormányzati hatékonyságot” (Government Effectiveness) vizsgáló indexének* összevetésével. Ez az index a bürokrácia szakértelmét és a közszolgáltatások minőségét jelöli egy számmal, amelyet 30 különféle adatbázisból állít össze

a Worldwide Governance Indicators projekt. Az index célja e fejezetben csupán a tagállamok közti összehasonlítás. Ezekből a mutatókból (lásd az V-5. ábrát) jól látható a skandináv államok előnye a mediterrán országokkal szemben, a legjobb értékeket Dániában, Finnországban, Svédországban és Hollandiában találjuk, míg a sort Olaszország és Görögország zárja. *Van de Walle (2005)* tanulmányában nem korlátozta egyetlen indexre a közszolgáltatások minőségének összevetését, kutatása során összeveti a Világbank, az Európai Központi Bank, a World Economic Forum és az Institute for Management Development vizsgálatainak eredményeit és így is ugyanarra az eredményre jut. Az V-4. táblázatból jól látható, hogy kialakul egy jól teljesítő skandináv és egy rosszul teljesítő mediterrán csoport. Csak a szociális rendszer intézményeit vizsgálva *Bakács és Borkó (2006)* a skandináv és a mediterrán modell versenyképességi rangsorát is felállítja, összevetve a kontinentális és az angolszász modellekkel (lásd az V-5. táblázatot), és itt is elsőként a skandináv, utolsóként pedig a mediterrán modell végez (a déli államok bürokráciájáról, politikai klientizmusáról lásd *Sotiropoulos 2004a*).

V-5. ábra: Kormányzati hatékonyság (2008)

Megj.: Az itt bemutatott kormányzati hatékonyság indikátorok a kormányzás minőségéről alkotott véleményeket összesítik, melyeket nagy számú, ipari- és fejlődő országból származó vállalkozó, állampolgár és szakértő bevonásával készült felmérés során gyűjtöttek össze. Az adatokat számos kutatóintézet, think-tank-tól, NGO-tól és nemzetközi szervezettől gyűjtötték. Az aggregált indikátorok nem tükrözik a Világbank, alkalmazottai és a képviselt országok hivatalos véleményét. Az országok ezen skálán való relatív elhelyezkedése a megadott hibahatártól függ, amit érdemes figyelembe venni az országok közti és az időbeli összehasonlítások során.

Forrás: Kaufmann et al. (2009) (a Világbank honlapján¹³⁷ található adatbázisból szerkesztve)

¹³⁷ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>

V-4. táblázat: A közszolgáltatások teljesítményének vizsgálata eltérő indexek esetén, sorrendek összevetése az EU-15-ben

	ECB – Public Sector Performance, (a közszektor teljesítménye)		ECB – Public Sector Efficiency, (a közszektor hatékonysága)		Világbank – Kormányzati hatékonyság		WEF – Public Institution Index, (közintézmény Index)		IMD – Government Efficiency (kormányzati hatékonyság)	
	2000-es pontszámok		2000-es pontok		2004-es pontok		2003-2004-es		2004-es pontszámok	
AT	1,21	(2)	1,22	(1)	1,76	(7)	5,83	(8)	69,06	(5)
BE	0,73	(11)	0,64	(13)	1,71	(8)	5,41	(12)	43,73	(13)
DE	1,02	(8)	1,01	(5)	1,38	(11)	6,10	(4)	50,22	(11)
DK	1,16	(3)	0,86	(9)	2,15	(1)	6,56	(1)	77,40	(2)
ES	0,77	(10)	0,97	(6)	1,29	(12)	5,28	(13)	61,03	(7)
FI	1,26	(1)	1,22	(1)	2,06	(3)	6,52	(2)	77,62	(1)
FR	0,72	(12)	0,61	(14)	1,42	(10)	5,50	(10)	44,80	(12)
GR	0,60	(13)	0,79	(11)	0,74	(14)	4,71	(14)	37,99	(14)
IE	1,06	(6)	1,10	(3)	1,48	(9)	5,46	(11)	69,07	(4)
IT	0,52	(15)	0,54	(15)	0,58	(15)	4,56	(15)	25,41	(15)
LU	1,05	(7)	1,10	(3)	2,08	(2)	5,92	(7)	71,19	(3)
NL	1,16	(3)	0,9	(8)	2,00	(4)	6,02	(5)	59,03	(8)
PT	0,54	(14)	0,74	(12)	0,92	(13)	5,52	(9)	51,84	(10)
SE	1,16	(3)	0,81	(10)	1,92	(5)	6,28	(3)	64,12	(6)
UK	1,00	(9)	0,94	(7)	1,85	(6)	6,01	(6)	53,06	(9)

Forrás: Van de Walle (2005:24)

V-5. táblázat: Modell-versenyképességi rangsor 2005

	WEF GCI ⁽¹⁾	IMD WCS ⁽²⁾
Skandináv	5,61	79,71
Angolszász	4,99	73,18
Kontinentális	4,87	70,83
Mediterrán	4,55	52,10
Magyarország	4,38	59,87

⁽¹⁾ World Economic Forum: Growth Competitiveness Index 2005

⁽²⁾ Institute for Management Development: World Competitiveness Scoreboard

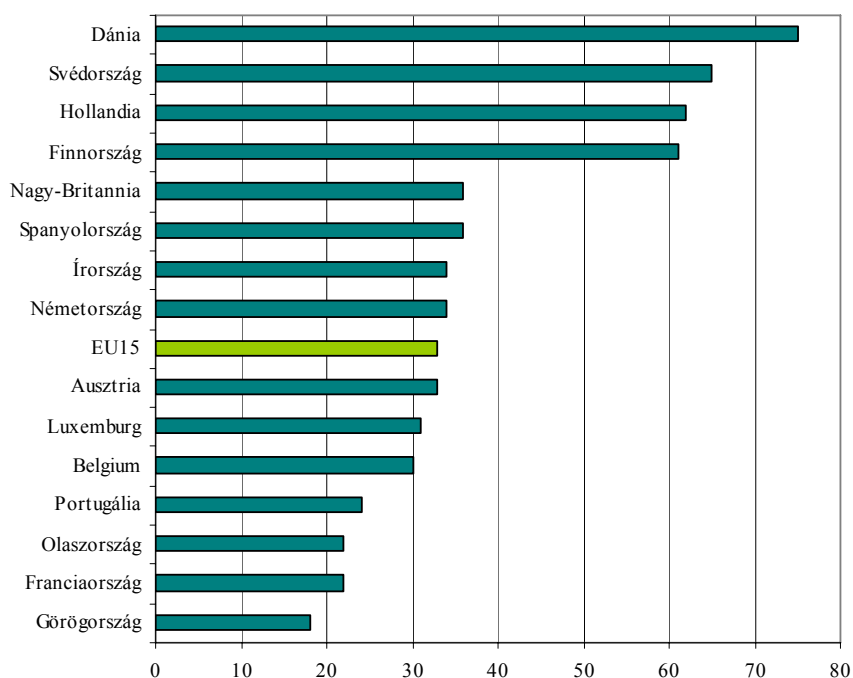
Forrás: Bakács – Borkó (2006:16)

Az uniós rendeletekben megfogalmazott *partnerségi elv* szerint a hatékony és átlátható támogatásfelhasználás sikerének egyik kulcsa az, hogy a tervezés során a helyi, regionális, ágazati és társadalmi csoportérdekek a lehető legteljesebb mértékben érvényesüljenek, mert ez alapján a rendelkezésre álló forrásokat a különböző szereplők képesek lehívni és felhasználni. A partnerség elvének értelmében a társadalmi egyeztetési folyamat fontos szerepet játszik a strukturális alapokkal összefüggő nyilvánosság megteremtésében és a kommunikációban is.

Felmerül azonban a kérdés, hogy a kapcsolatok az egyeztetés információátadás, segítségnyújtás putnami értelmében, vagy az érdekcsoportok által uralt, járadékvadász, olsoni

csoportosulások, lobby-érdekek megvalósulása terén köttetnek. Ebből a szemszögből is megvizsgálhatók az általános társadalmi bizalom, illetve a korrupció indexei az EU régi tagállamaiban. Az *LSE PS (2007)* társadalmi tőkét vizsgáló tanulmányában felállított rangsor szintén egy skandináv – mediterrán szélsőértékű skálát ábrázol (V-6. ábra), ahol a Special Eurobarometer kérdőíves felmérésének eredményeit rendezték sorba. A sort vezetőik közt található Dánia, Svédország és a finnek, akik többségükben (61-76%) azt vallották, hogy általában meg lehet bízni az emberekben. A középmezőnyben vannak a nyugat-európai országok megkérdezettjei, ahol 30-40% ez az arány, és a sort a déli országok, Görögország, Franciaország és Olaszország zárja a 10 és 20 közötti értékeikkel.

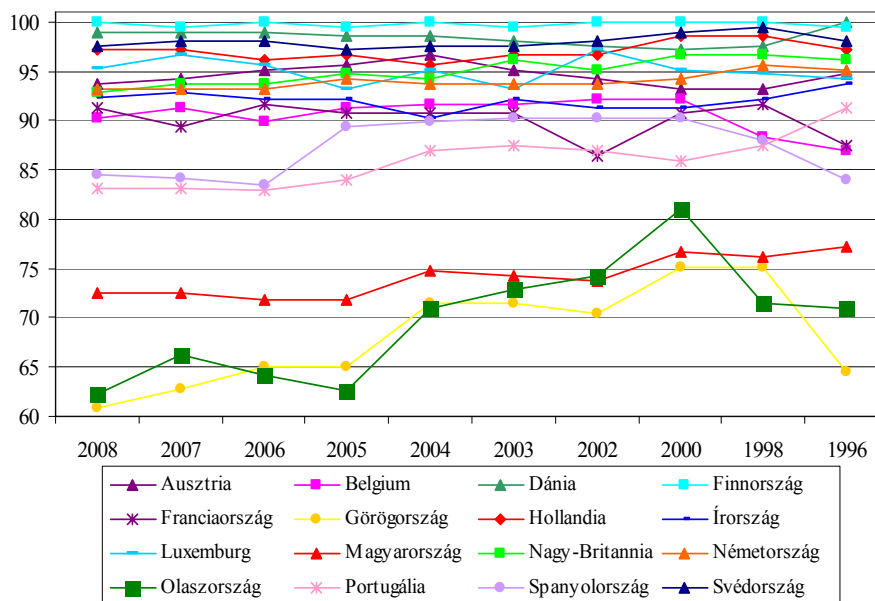
V-6. ábra: Általános társadalmi bizalom nemzetközi összehasonlításban

Forrás: *LSE PS (2007:14)*

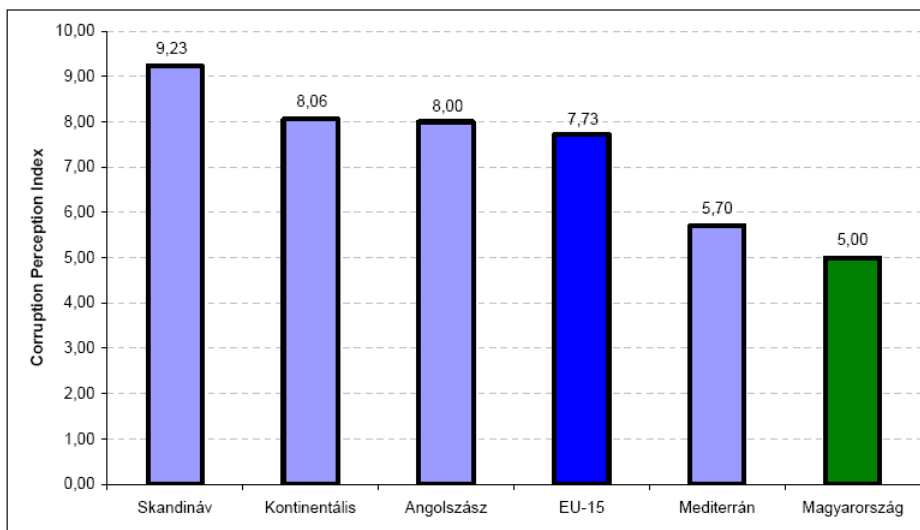
A *korrupció* megjelenése szintén összehasonlítható a *Világbank Worldwide Governance Indicator* alapján, amely azt vizsgálja, hogy a közszféra milyen mértékben használja hatalmát magánjellegű hasznok megszerzésére, és itt a magasabb érték jelenti a tisztább, kevésbé korrupst országot (V-7. ábra, V-8. ábra). És végül bemutatásra kerül a személyek közti bizalom és az országon belüli egyenlőtlenségek közti negatív kapcsolatot (V-9. ábra), ahol szintén jól elkülönül a skandináv közösség.

V-7. ábra: A korrupció kontrollálása az egyes országokban

Forrás: Kaufmann et al. (2009) (a Világbank honlapján¹³⁸ található adatbázisból szerkesztve)

V-8. ábra: A korrupció mértéke az egyes modellekben (2005)

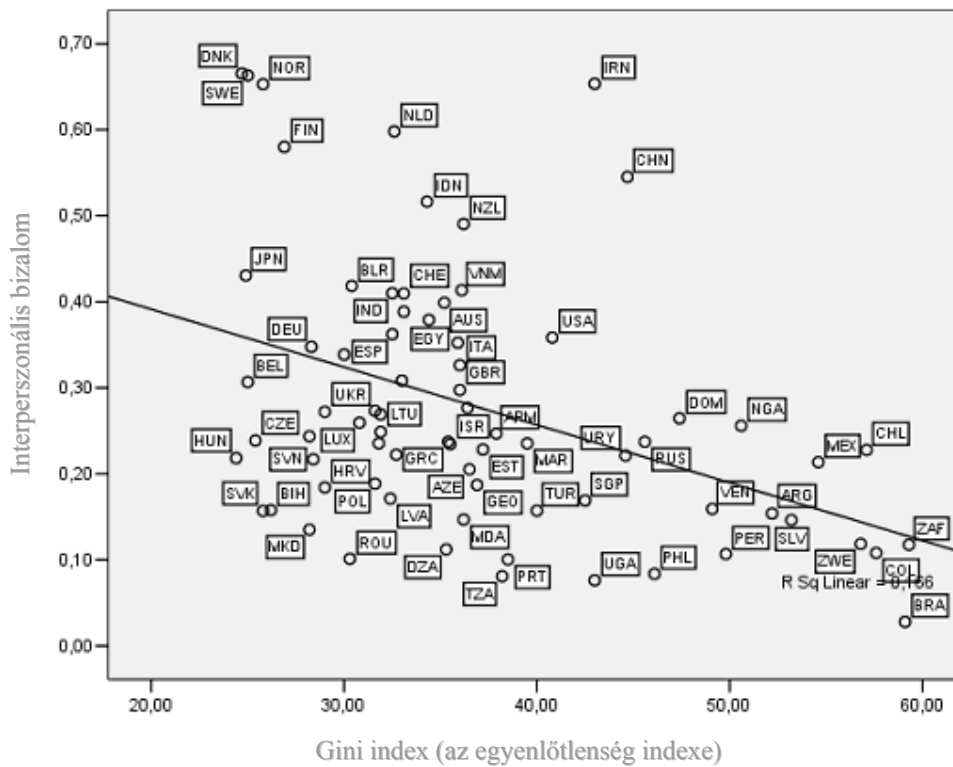

Megjegyzés: 10 – nincs korrupció, 0 – magas korrupció, tehát minél kisebb az index értéke, annál nagyobb a korrupció

Forrás: Bakács – Borkó (2006:17) a Transparency International, CPI (Corruption Perception Indices) alapján.

¹³⁸ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>

V-9. ábra: Bizalom és egyenlőtlenség

Forrás: LSE PS (2007:76)

Ahogy ebben a fejezetben végig látható volt, az északi országok (és itt Hollandia is „tiszteletbeli” északivá avanszált) folyamatosan a legjobb eredményeket mutatták fel, és nemcsak az olyan szokásos társadalmi tőke mutatókban jeleskedtek, mint a bizalom, magas szociális figyelmesség, de másban is. Társadalmilag gazdagabbnak, egyenlőbbnek tűnnek, alacsony korrupciós rátával, jó kormányzással, a demokrácia magas fokával rendelkeznek (LSE PS 2007). Felvetődhet itt a kérdés, hogy a magas társadalmi tőke általában eredményezi ezeket a jó tényezőket és így a támogatások hatékonyabb felhasználását, vagy a skandinávok csak mint kivételek¹³⁹ jelennek meg a palettán, és ez igazából azt jelenti, hogy a magas társadalmi tőke olyannyira kötődik az északi kultúrához, hogy azt egyáltalán nem lehet lemásolni és megismételni. *A kérdés tehát, hogy létezik egy északi modell, ami jó gyakorlatként lemásolható, vagy a jelenség az északi kultúrának köszönhető, ami viszont történelmileg meghatározott, és kicsi eséllyel adható át másoknak.*

A pesszimistább verziót nehéz megcáfolni. Putnam és szerzőtársai (2003) szerint a társadalmi tőke viszonylag lassan változik, és ez nehezen fordítható konkrét politikai lépésekké, bár történnek rá próbálkozások (lásd TÁRKI 2005). Másrészt a kultúrát boncolgatva

¹³⁹ Delhey, Jan, – Newton, Kenneth (2005): Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? European Sociological Review, vol 21, no 4. Idézi LSE PS 2007:24

el lehet jutni az adott intézmények mai állapotáig, a gyakorlati tevékenységekig, és látható, hogy ott is történnek változások, elég csak utalni például az új tagállamokban megjelenő európaizációs folyamatokra, változásokra. Ebből a szempontból úgy tűnik, *hogy legalább egy keveset érdemes tanulni az északi tapasztalatokból, például azt, hogy a civil szféra és az állam közti kapcsolat hogyan intézményesül és ölt formát konkrét fejlesztési feladatokban, maximálva a jó kormányzás hatásait; hogy a társadalom hogyan vesz részt rutinjellegűen a szakpolitikák és a kormányzás kialakításában.*

Mindenesetre szükséges annak mélyebb vizsgálata, hogyan lehetséges, hogy aki kevésbé szorul rá, az nagyobb hatékonysággal tudja felhasználni a fejlesztésekre szánt pénzeszközöket, aki viszont valóban rászorul, nem teljesíti a hatékonysági feltételeket. Egy esettanulmánnyal jól bemutatatható, hogy a szakirodalomban megfogalmazott feltételek hogyan érvényesülnek a konvergenciafolyamatban. *Görögország jó terepül szolgál arra, hogy megvizsgáljuk, a feltételek fokozatos teljesülése hogyan lendítette előre az országot és régióit a konvergencia irányába.*

VI. Esettanulmány Görögországról

Görögország esete konkrét példaként szolgál arra, hogy milyen hatással voltak az EU csatlakozás, a közös piaci tagság, valamint az uniós támogatások egy viszonylag elmaradott ország fejlődésére, növekedésére és regionális egyenlőtlenségére, valamint hogy e hatások milyen csatornákon, mechanizmusokon keresztül jutottak érvényre. Az esettanulmány, mint ahogy már hangsúlyoztam, nem az elméleti tételek tesztelését szolgálja, csupán szemléltető példaként hozom fel.

Ahogy az I. fejezetből már világossá vált, a növekedést meghatározó tényezők tettenérése nem könnyű feladat: az empirikus vizsgálatok azt támasztották alá, hogy egyszerre több tényező is szerepet játszhat. A vizsgált tényezők közt megtalálható volt a kereskedelmi integrációhoz való csatlakozást mint növekedést generáló tényező (*Button – Pentecost 1995, Crespo-Cuaresma et al. 2003, Beugelsdijk – Eijffinger, 2005*). A kereskedelemelméletek azt jósolták, hogy a szabad tényezőáramlás majd automatikusan növeli a jólétet és segít a jövedelmek kiegyenlítésében. Az Európai Unióban mint kifejlett gazdasági integrációban csak az elméletet ismerve jogosan vártunk konvergenciát a tagországok és régiók közt. Az II.2. fejezet azonban azt is bemutatta és adatokkal alátámasztotta, hogy a vizsgált periódusokban (amely egyesek szerint túl rövidnek tekinthető, lásd *Armstrong 2002:246*) nem következett be az automatikus kiegyenlítő hatás. Az EU ezért létrehozta a divergens hatóerőket semlegesíteni hivatott intézményrendszerét, a kohéziós és strukturális alapokat (IV. fejezet). Az alapokból nyújtható támogatásoknak azonban szintén nem voltak egyértelműek az eredményei (V. fejezet), így további vizsgálatok szükségesek, hogy közelebb jussunk a folyamatok megismeréséhez. A kvantitatív vizsgálatokból nem adódott egyértelmű válasz, ezért a következő fejezetben *mechanizmusokat fogok vizsgálni esettanulmány segítségével.*

Kérdésem, hogy a kiválasztott ország esetében *valóban önálló növekedésgeneráló tényező-e az Európai Unió, és hogy hatásait milyen csatornákon keresztül fejti ki.* Vajon a kohéziós és strukturális támogatások önmagukban elősegítették-e az adott ország és régiói növekedését, illetve felzárkózását, konvergenciáját az Unió fejlettebb országainak, régióinak színvonalához? Tehát ha van, miben ragadható meg az integrációs tagság felzárkóztató hatása? Az Unió egy szegény országának vizsgálatával, integráción belüli fejlődésének elemzésével azt is vizsgálom, hogy miért és *mennyiben tudták betölteni az EU-források a*

kinyilatkoztatott fejlesztési, felzárkózási céljukat, és mennyiben értek el esetleg teljesen más eredményt.

Artner (2002) után az EU-n belül a konvergencia szükséges és elégséges feltételeit négy csoportba soroltam a II.2.2. fejezetben¹⁴⁰. Rövid történelmi bevezető után ezeket a tényezőket vizsgálom meg¹⁴¹ az országban, majd az európai strukturális politika szerepét elemzem, végül a hatások közül kiemelem azokat, melyek a strukturális politikának köszönhetők, elkülönítve azoktól, amelyek csupán az EU és a tagország közti kapcsolatnak és hatásmechanizmusoknak tulajdoníthatók.

VI.1. Történelmi és gazdasági előzmények a csatlakozásig

VI.1.1. Történelem

Görögország EU-csatlakozásának történelmi előzményeit érdemes dióhéjban összefoglalni, hogy a gazdasági fejlődés és a polgári demokrácia lassú formálódását jobban megérthessük. Az ország 1924 és 1935 között köztársaság volt, 1936-tól pedig katonai diktatúra, amelyet 1941-ben a német megszállás követett. A felszabadult országban 1944-ben visszaállították a monarchiát, majd 1945 és 1949 között polgárháború dúlt. Ennek a polgárháborúnak az árnya vetült még a 60-as évek elején is a belpolitikai életre, amikor Európa nyugati felén már a világégés romjainak eltakarítása után megkezdődött a nemzetállamok gazdasági és politikai közeledése. A görög polgárháború harcai ugyan 1949 őszén véget értek, de a szemben álló felek sokat tettek azért, hogy a polgárháborús hangulat még egy évtizedig fennmaradjon (*Pagoulatos 2003, Fokasz 2004*).

Noha a betiltott görög kommunista párt vezetői jórészt emigrációba kényszerültek, a polgárháborús győztesek – kisebb részben a centrum, döntően pedig a konzervatív, monarchista jobboldal pártjai – még a hatvanas években is érvényben tartották a polgárháborús törvénykezést. Az 1961-es választásokra ilyen környezetben került sor (*Maragakis 2005:6-7*).

¹⁴⁰ (1) integrálódás és liberalizálódás, (2) a termelékenység javulása, (3) a technológiai fejlődés és a külföldi működőtőke valamint (4) a makrogazdaság stabilitása. Lásd a 64. oldalon.

¹⁴¹ Létezik más szempontrendszer is: *Vamvakidis (2003)* Görögország konvergenciafolyamatainak vizsgálataiban a következő tényezőket emeli ki: konvergencia sebessége (GDP/fő), munkaerő-piaci teljesítmény, fizikai tőkébe való befektetés, makro-politikák (deficit, államadósság, infláció alakulása). Továbbá a humán tőke, pénzügyi szektor teljesítménye, külső vagy külkereskedelmi verseny, hazai verseny, IT és K+F teljesítmény, ideiglenes tényezők, mint kamatcsökkenés, a bankok tartalékolási kötelezettségeinek könnyítése, EU transzferek, befektetések az Olimpia szervezése miatt, TFP növekedése.

A választások eredményeit a politikai paletta két széle közti meglehetősen tágas térben elhelyezkedő centrum-párt megkérdőjelezte, és a jobboldal győzelmét „erőszak és csalás” eredményének tekintette. A politikai válság, valamint a szélesedő tömegmozgalom hatására 1963-ban előrehozott választásokat tartottak, melyen a centrum uniója abszolút többséget szerzett. Ugyanakkor a mozgalom radikalizálódásától megriadt, vagy egyszerűen csak hatalomféltésből aktivizálódott jobboldali erők a Magyarországon kommunista praktikaként ismert szalámi-taktika révén megbuktatták a centrum kormányát (Fokasz 2004). Az így kialakult tartós politikai válság előkészítette a talajt a titokban már az ötvenes évek vége óta szerveződő szélsőjobboldal számára a görög parlamentáris demokrácia felszámolására. A hadsereg jobboldali elemei 1967-ben puccsal átvették a hatalmat, a király (II. Konstantin) külföldre menekült. Egy megújuló, modernizálódó Görögország helyett az ezredek hétéves diktatúrája következett.

Az ún. „ezredek rendszere” 1974-ben bukott meg a ciprusi válság miatt. Ekkor újabb népszavazáson a lakosság többsége a köztársaság fenntartása mellett döntött. Az országot köztársasággá nyilvánították, és 1973-ban népszavazás által a királyt megfosztották trónjától. Az 1975-ös alkotmány teremtette meg az újkori Görögország köztársasági alapon nyugvó államberendezkedését.

A fentiekben bemutatott *belpolitikai események szegélyezték tehát a görögök európai integrációhoz való közeledését, amelyek ismeretében érthető, hogy az akkori közösség tagjai nem lelkesedtek egyöntetűen az ország felvételét illetően.* Az ország 1961-ben lett társult tagja az Európai Közösségnek, 1975. június 12-én nyújtotta be csatlakozási kérelmét, és 1976. július 27-én kezdődtek el a csatlakozási tárgyalások. Görögország 1981. január 1-jétől az Európai Közösség teljes jogú tagja. Ahogy majd a következő, VI.1.2. alfejezetben bemutatásra kerül, *gazdasági teljesítménye sem tette igazán vonzóvá az országot a Közösség számára.* Európai mércével nézve *gyengén iparosodott, alacsony életszínvonalal rendelkező agrárország volt,* és az infrastruktúrája is nagyon elmaradt az Európai Közösség átlagától. Joggal merül fel a kérdés, hogy ezen adottságai ellenére az EK mért fogadta mégis soraiba Görögországot. A Bizottság nem javasolta az ország felvételét a több évig tartó csatlakozási tárgyalások után (Arday 1997), az Európai Tanács mégis a felvétel mellett döntött, ugyanis a NATO-tag Görögország diktatúra utáni konszolidációja a nyugat-európai tagállamok geopolitikai érdeke volt. A csatlakozás tehát ugyanannyira volt politikai, mint gazdasági racionalitás¹⁴² (Forman 2000:65).

¹⁴² Oltheten et al (2003:780) kiemeli még a pszichológiai tényezők szerepét is.

VI.1.2. A csatlakozás gazdasági előzményei és annak okai

Amikor Görögország csatlakozása megtörtént, az ország romló gazdasági állapotban volt. Ez a romló állapot nemcsak az olajválságok negatív hatásainak volt köszönhető, hanem annak is, hogy a hét éves diktatúra után demokratikusan megválasztott kormánynak szembe kellett néznie a társadalomban olyan megerősödött kívánalmakkal, mint a nagyobb jövedelem-újraelosztás vagy a jóléti állam iránti fokozódó társadalmi igény. Hiába volt a diktatúra előtti rezsim elkötelezett olyan mechanizmusok iránt, mint a tulajdonjogok garantálása, a szakszervezeti tevékenységek kontrolálása, kedvező adótörvények vagy a makroökonómiai stabilitás, az 1974 utáni időszakban ezek az elköteleződések fokozatosan leépültek. Ennek következtében a hazai politika elmulasztotta megadni a helyes makropolitikai válaszokat az olajválság hatásaira, és populista retorikájával még gátolta is a stabilitás helyreállítását. (Georgakopoulos 2001:69, Fokasz 2004, Oltheten et al. 2003:778)

Oltheten és szerzőtársai (2003:776-780) a görög gazdaság csatlakozás előtti állapotát (a politikai tényezők mellett) ország-specifikus és idő-specifikus tényezőkkel együttesen magyarázzák. Az ország-specifikus tényezők közt említik (1) az agrárszektor nagy arányát, (2) a túlzottan védett és alacsony technológiai intenzitású feldolgozóipart, az EU és Görögország közt meglévő nagy különbségeket az infrastruktúra, az intézmények fejlettsége és összességében az egy főre eső GDP terén. A csatlakozás konkrét időszaka is meghatározott bizonyos feltételeket, és ezek az idő-specifikus tényezők egyértelműen tükröződnek Görögország belépéskori adatain. Ezek közül érdemes kiemelni (3) az olajsokkok által indukált gazdasági válság hatásait, az inflációt, valamint (4) az expanzív fiskális politikát és az ennek nyomán keletkező magas költségvetési deficitet, ami valójában a többi közösségbeli országot is érintette. Az más kérdés, hogy a többi ország hogyan próbált ezekkel a tényezőkkel, problémákkal bánni.

(1) Annak ellenére, hogy Görögország az 50-es évektől kezdődő két és fél évtizedes időszakban nagy gyorsasággal változott elsődlegesen *agrárországból* iparosodott országgá, gazdasági szerkezete továbbra is nagyban különbözött a többi tagországtól. A legnagyobb különbség a mezőgazdasági kibocsátásban és a mezőgazdaság által foglalkoztatott népesség arányában volt. Ahogy az VI-1. táblázatból is látható, a mezőgazdasági szektor GDP-ből való részesedése az 1960-as 32,2%-ról 1980-ra 25%-ra csökkent, ezalatt a feldolgozóipar részaránya több mint duplájára, 7,3%-ról 15,2%-ra nőtt. A szolgáltatás részaránya valamennyivel szintén növekedett 1960 és 1980 közt, és majdnem elérte az 50%-ot.

VI-1 táblázat: A GDP szerkezete (%)

Szektor	1960	1970	1980	1985	2000	2005	2007
Mezőgazdaság	32,2	33,0	25,0	15,6	6,0	5,1	4,8
Bányászat	0,4	0,5	0,6	1,0	1,1	0,9	0,8
Elektromosság, gáz, víz	0,5	1,0	1,8	2,2	4,2	4,2	4,0
Feldolgozóipar	7,3	11,3	15,2	15,3	11,0	11,1	11,4
Építészet	11,0	10,2	7,7	7,0	3,3	4,4	4,5
Szolgáltatás	48,6	44,0	49,7	58,3	74,4	74,4	74,7

Forrás: Oltheten et al. (2003:777) görög nemzeti számlák és a görög gazdasági minisztérium adatai alapján, 2000-től az Eurostat adatai alapján.

Ezeket a változásokat a foglalkoztatásban is jelentős átrendeződés követte (VI-2. táblázat). 1960-ban a foglalkoztatottak 53,8%-át alkalmazták az agráriumban. Ez az arány 1980-ra 30,8%-ra esett vissza, ami a megnövekedett belső migráció következménye. Az országon belüli migráció során a városi centrumtérsegekbe áramlott a népesség nagy része, és ezzel megnövelte az ipari és a szolgáltató szektor foglalkoztatotti részarányát. Mindezek mellett a 70-es évek végén a görög agrárszektor még így is magasabb részarányát foglalkoztatta az ország népességének, mint az EU-átlag.

VI-2. táblázat: A foglalkoztatás szektoronkénti megoszlása (%)

Szektor	1960	1970	1980	1985	1995	2000	2005	2008
Primer	53,8	38,9	30,8	29,4	n/a	17,0	12,4	11,4
Szekunder	18,1	25,5	28,1	27,0	n/a	19,8	19,9	19,5
Tercier	27,7	34,8	40,3	42,8	n/a	63,3	67,7	69,1

Forrás: Oltheten et al. (2003:777) az OECD Economic Outlook Görögországgal foglalkozó különböző számai és adatai alapján, 1995-től pedig az Eurostat adatai alapján

(2) A görög *feldolgozóipar* jelentős fellendülésen ment keresztül az 1960-70-es években, azonban ez a fellendülés a külpiactól elzárt, védett környezetben zajlott. A görög kormányzat a külső versenytől védte a jórészt kis- és közepes méretű vagy családi vállalkozásokat, melyeknek sokféle ösztönzőt nyújtott adó- és vámkedvezmények, beruházási támogatások, közbeszerzési kiváltságok formájában. A feldolgozóiparra a fellendülés mellett azonban a relative alacsony technológiai intenzitás is jellemző volt, ami a védett környezet elmúltával, a szabad kereskedelem kibontakozásával párhuzamosan kifejezetten sérülékennyé is tette (Oltheten et al. 2003). Az 1961-ben aláírt társulási szerződés, mely kereskedelmi egyezmény is volt egyben, jelentősen megnövelte az EK-országaiával való külkereskedelem arányát. A 70-

es évek végére Görögország exportjának majdnem 50%-át a Közösség országaival folytatta (*Pagoulatos 2003:26-27*).

Oltheten et al. (2003) idő-specifikus tényezői közül most tekintsük át az *olajválság hatásait* a csatlakozás előtt álló Görögországra (3). A csatlakozás előtti 5 éves periódusban a válság hatására az ország teljesítménye jelentős romlásnak indult. Ahogy fentebb már említettük, emellett a politikai rezsimváltással a makrostabilitással szembeni elkötelezettség is megváltozott 1974-től, és ez is fokozta a helyzetből adódó problémákat. Az 1951-1974-es, valamint az 1975-1980-as periódus gazdasági adatait szemlélteti a VI-3. táblázat. Szembetűnő a két időszak közti nagy törés. Az első periódusban a gazdasági növekedés 6,4%-os, míg 1975 és 1980 közt mindössze 4,68%-os. Az első periódus átlagos inflációs rátája 6%, a munkanélküliség átlagosan 4%, a költségvetés deficitje pedig 2,1%-a az ország GDP-jének. Az 1973-as első olajsokk hatására ezek az értékek jelentősen megváltoztak. Az *infláció jelentős mértékben növekedett*, megközelítette átlagban a 15%-ot. Ez azonban nemcsak az olajsokk hatása volt, hanem annak is betudható, hogy a drachma a Bretton Woods-i rendszer 1972-es összeomlása után a leértékelődő amerikai dollárhoz volt kötve, így maga is leértékelődött. Az inflációs nyomás letörését a Közösség kilenc tagállamában nagyban segítette az 1978-ban bevezetett Európai Monetáris Rendszer, de Görögország ehhez csak a 90-es évek végén csatlakozott (lásd *Pagoulatos 2003:110, Giavazzi – Giovannini 1988*¹⁴³)

VI-3. táblázat: Legfontosabb makroadatok a csatlakozás előtt (átlagos éves adatok)

	1951-1974	1975-1980
GDP-növekedés	6,4	4,68
Infláció	6	14,98
Munkanélküliség	4	2,07
Folyó fizetési mérleg ^a	-2,1 ^c	-3,6
Költségvetési egyensúly ^a	0,42 ^d	-2,5
Kormányzati adósság ^b	16,7	28,6

Megjegyzések: ^a a GDP százalékában, ^b a periódus végén, ^c 1954-1973-as periódus átlaga, ^d 1960-1974-es periódus átlaga,

Forrás: *Oltheten et al. (2003:778) az OECD Economic Outlook Görögországgal foglalkozó különböző számai és a görög gazdasági minisztérium adatai alapján.*

A görög infláció leszorításának sikertelensége még egy jelentős tényező következménye, ez pedig a *kormányzat közvetlen hatalma a monetáris politika felett*. A 80-as évek elejéig a

¹⁴³ Giavazzi – Giovannini (1988) tanulmányára hivatkozik *Oltheten et al 2003:803*. (Giavazzi, F – Giovannini, A. (1988): The role of the exchange-rate regime in a disinflation: Empirical evidence on the European Monetary System. In Giavazzi – Micossi – Miller (eds): The European Monetary System. Cambridge University Press, Cambridge.)

monetáris politika céljait az ún. valutabizottság határozta meg, amelyben 5 miniszter és a központi bank kormányzója foglalt helyet. A befolyását felhasználva a kormány képes volt finanszírozni a nem hatékonyan működő vállalatait, így akadályozva meg a munkanélküliség növekedését. Ebből fakadóan jegybanki hitelesség mint olyan, nem létezett (*Oltheten et al. 2003:779, Pagoulatos 2003:100-101 és Bilek 2008:3*). A valutabizottság tevékenységének eredményeként a monetáris politika fokozatosan az expanzív fiskális politika pénzügyi finanszírozójává vált. Az inflációs várakozások tovább romlottak, miután elfogadtak egy csúszó leértékeléses árfolyamrendszert. A monetáris politika működését mindezen felül még az alulfejlett pénzügyi rendszer is akadályozta, tovább csökkentve a politika hatékonyságát.

Az inflációra további nyomást gyakorolt a 70-es évek végén beinduló *ár-bér spirál*. A munkavállalók szakszervezetei megerősödtek a korábbi periódushoz képest, és a kormányzat, hogy választói rétegének kedvezen, engedett a szakszervezetek nyomásának a magasabb bérek tekintetében. A közszférában kiharcolt bérnövekedés a többi szektorban is növelte a bérigényeket. A feldolgozóipari bérek növekedésével azonban nem tartott lépést a munkatermelékenység növekedése, így az egységnyi munkaerőköltségek jelentősen romlottak. Ez a gyakorlat lesz az alapja majd a 80-as években kialakult bérpolitikáknak. (*Oltheten et al. 2003:779*)

(4) A 70-es évek végének *fiskális expanziója* szintén időspecifikus tényezőként kerül az elemzésünkbe. A stagfláció negatív hatásainak elkerülésére a többi európai ország is alkalmazta, a deficit-GDP arányok a többi országban is növekedésnek indultak. Az államadósság Görögországban a GDP 28,6%-át tette ki az 1975 és 1980-as periódusban. A növekvő deficit mögött a honvédelemre, a szociális kiadásokra, a közszférában foglalkoztatottakra, a gyengélkedő vállalatokra fordított magasabb összegek álltak, míg az állami bevételek lassabb növekedése mögött az adóelkerülés, valamint számos indirekt adófajta megszűnése áll, ez utóbbit az EU-csatlakozásra való felkészülési folyamat kényszerítette ki. Érdemes azonban megjegyezni, hogy ennek a periódusnak a fiskális szokásai egyengették az utat Görögországban a 80-as évek további fiskális expanziója előtt. Míg a többi EU-ország igyekezett költségvetési deficitjének leszorítására, addig a görögöknél folytatódott a közszféra súlyának növekedése.

(5) Egy további tényező – *Oltheten et al. (2003)* vizsgálatai szerint az időzítéshez köthető utolsó tényező Görögország csatlakozásával kapcsolatban – az *EU akkori felépítése és működése*. Az az Európai Unió, amelyhez Görögország lassan három évtizede csatlakozott, egészen más Unió volt, mint a mai. Nem voltak olyan intézményi gátak, amelyek a mai tagállamok döntéshozóinak lehetőségeit korlátok közé szorítják. Nem voltak sem

konvergenciakritériumok, sem EMS-rendszer. Ezek azért lényegesek, mert sem Görögországnak, sem a többi mediterrán kohéziós országnak nem voltak tapasztalatai arról, hogy hogyan kell szigorú gazdaságpolitikát működtetni. *Oltheten és szerzőtársai (2003:280)* szerint *maga az EU is nyert a mediterránok csatlakozásából azzal, hogy javítania kellett a közös politikáinak (mezőgazdasági, regionális és szociális politikáinak) hatékonyságát.*

VI.2. A csatlakozás következményei az 1981-1995-ös periódusban

A közepesen fejlett országok, így Görögország is, az integrációhoz való csatlakozástól olyan változásokat vártak, amelyet önmaguk önállóan nem voltak képesek előidézni. A gazdasági modernizációjuk hajtóerejének remélték a tőkeerős Közösséggel kialakított szorosabb együttműködést. A gazdasági modernizáció *Palánkai (2001:284-292)* és *Kengyel (2004:56-66)* alapján három alapvető külső feltételhez köthető: a fő gazdasági partnerek kiegyensúlyozott fejlődéséhez, a korlátozásmentes piacrajutási lehetőségekhez, valamint a nettó erőforrástranszferhez.¹⁴⁴ Az első két feltétel alapvetően megfeleltethető az Artner-féle konvergenciafeltételeknek is.

VI.2.1. Integrálódás és liberalizálódás

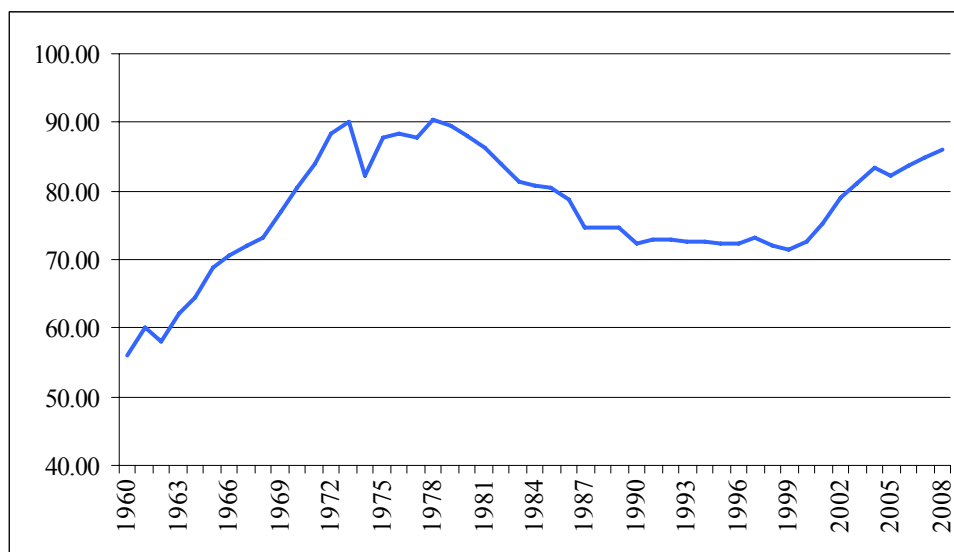
Mennyiben valósult meg a Görögország integrációja 1981 után? Az Artner (2002) által vizsgált első feltételt, az integrációs *tagság közvetlen és önálló felzárkóztató hatását cáfolja az a tény, hogy Görögország esetében az EU6-ok növekedési átlagához való közeledés már jóval a tagság előtt megfigyelhető volt*, a taggá válás időpontja körül és után viszont a távolodás a jellemző. Sokan vizsgálták (többek között *Lyberaki 1996, Ioannides – Petrakos 2000, Barry 2003, Benos – Karagiannis 2007*), hogy Görögország a 70-es évek elejéig konvergált az EU-hoz, a 80-as években azonban divergenciafolyamat kezdődött, ami a 90-es évek közepéig meg is maradt. A 80-as években Görögországban az évi átlagos GDP-növekedés 1,5% volt, szemben az EU 2,4%-os értékével. Ez volt az az időszak, amikor a Görögország fejlődését jelző összes index nemcsak az uniós átlagértékeknél volt rosszabb, de az összes tagországnál is. Ennek eredményeképpen az uniós átlaghoz viszonyítva csökkent a görögök egy főre jutó GDP-je. A görög (EU-12 átlagához viszonyított) egy főre jutó GDP egyébként a 60-as években kifejezetten növekedett, majd 1970-re érte el csúcserősségét, hogy ezután egészen a 90-es évek közepéig csökkenjen. Csak a 90-es évek második felében

¹⁴⁴ Ez utóbbit majd a VI.4. alfejezetben vizsgálom.

figyelhető meg újra növekvő tendencia. 1995-ben a görögök egy főre eső GDP-je ECU-ben kifejezve az EU-12-ek átlagának 45%-án állt, ami alacsonyabb, mint az 1981-es 53%, 1971-es 58% vagy az 1961-es 49% (Ioannides – Petrakos 2000). De a 15-ökhöz való viszonyítás sem eredményez kedvezőbb képet (lásd a VI-1. ábrát).

Görögország esetében a konvergenciafolyamat tekintetében a legtöbb elemző (Georgakopoulos 2001, Vamvakidis 2003, Oltheten et al. 2003, Bilek 2008) két fő periódust különít el. 1981-től 1995-ig a divergencia volt jellemző, 1996-2007 között pedig beindultak a konvergenciafolyamat hatóerői¹⁴⁵. A klasszikus növekedésmélelet (lásd az I. fejezetet) szerint minden egyéb tényező változatlanságát feltételezve Görögországnak a csatlakozás után közelednie kellett volna a fejlettebb nyugat-európai országokhoz, csupán amiatt, hogy alacsonyabb kezdeti egy főre eső GDP-értékkel rendelkezett. A csatlakozást követő másfél évtized során azonban ennek éppen ellenkezője valósult meg. A görög gazdasági növekedés rendre az uniós átlag alatt maradt, éves átlagban 1,4%-kal (1981-1995), így a közeledés helyett divergencia volt tapasztalható.

VI-1. ábra: Görögország egy főre eső GDP-jének alakulása 1960-2008 között (EU-15=100)

Forrás: Ameco adatbázis (http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco) és Eurostat adatok

Ugyanígy a többi kohéziós ország (Spanyolország, Portugália, sőt Írország) esetében is felzárkózásról csak az egységes piac létrehozása, az Egységes Európai Okmány 1986-os életbelépése, majd a gazdasági és monetáris unió, illetve az arra való felkészülés megindulása (1993) után beszélhetünk, vagyis amikortól ezen országokban már elszánt és koherens

¹⁴⁵ Ezt a periódust a VI.3. alfejezetben vizsgálom.

gazdasági tervek születtek és valósultak meg, valamint amikor fejlődésüket az EU kiterjedt strukturális politikájával támogatni kezdte (lásd a következő alfejezeteket) (Artner 2002). A következőkben megvizsgáljuk a divergencia (1981-1995) és a konvergencia (1996-2007) időszakát, valamint a konvergenciafeltételek teljesülését ezekben a periódusokban.

VI.2.1.1. Specializáció

Az integráció fontos hatása az országok gazdasági szerkezetének lassú megváltozása, amely a gazdasági hatékonyság irányába tereli az integrációban részt vevő országok termelési tényezőinek felhasználását. Az országok specializációjának változása, a változás mértéke tehát kifejezi az integráció hatóerejének mértékét is. *Midelfart-Knarvik és Overman (2002)* vizsgálatai ezt igyekeztek empirikusan tesztelni. A VI-4. táblázat azt mutatja be, hogy az integráció mennyire teszi az országokat specializáltabbakká, milyen integrációs hatás érvényesül. Azt olvashatjuk ki a táblázatból összességében, hogy a legtöbb ország (Hollandia kivételével) a 80-as évek elejétől (a 97-ig vizsgált időszakban) egyre specializáltabbá vált.

VI-4. táblázat: Az EU országai egyre specializáltabbakká válnak: a Krugman-index bizonyítékai

	1970-73	1980-83	1985-88	1990-93	1994-97
Ausztria	0,307	0,268	0,280	0,288	0,340
Belgium	0,314	0,340	0,356	0,378	0,431
Dánia	0,554	0,545	0,582	0,578	0,578
Finnország	0,591	0,501	0,513	0,522	0,582
Franciaország	0,169	0,156	0,175	0,170	0,166
Németország	0,225	0,224	0,259	0,252	0,257
Görögország	0,527	0,574	0,619	0,666	0,700
Írország	0,698	0,619	0,661	0,673	0,769
Olaszország	0,307	0,305	0,296	0,322	0,380
Hollandia	0,487	0,543	0,533	0,505	0,495
Portugália	0,532	0,473	0,562	0,586	0,560
Spanyolország	0,416	0,269	0,294	0,323	0,317
Svédország	0,409	0,381	0,389	0,386	0,480
Egyesült Királyság	0,192	0,160	0,168	0,197	0,177
Átlag	0,409	0,383	0,406	0,418	0,445

Megjegyzés: A Krugman-féle specializációs indexet 4 éves átlagokra számítják. A félkövérrel kiemelt szám az adott ország minimumértékeit emeli ki.

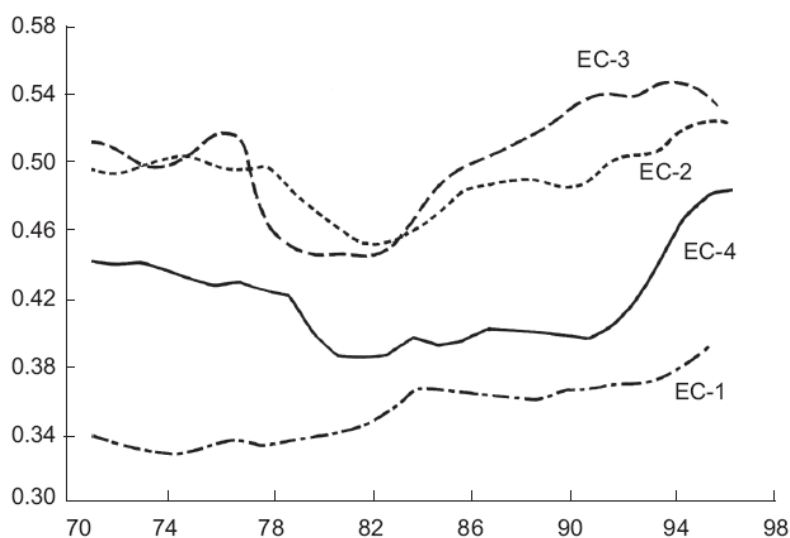
Forrás: *Midelfart-Knarvik – Overman (2002:330)*

A Krugman-féle specializációs index az adott ország ipari struktúráját hasonlítja össze az összes többi ország ipari szerkezetének átlagával. Az érték akkor veszi fel a nullát, ha az adott ország ipari struktúrája teljesen megegyezik a többi országéval, a maximális értékét (kettő) pedig akkor, ha egyetlen közös iparáguk sincsen.¹⁴⁶

Az országok közti különbségek vizsgálata is érdekes lehet ebben a táblázatban: a kis országok inkább tűnnek specializáltaknak, mint a nagyok, de nem ez a legérdekesebb. A táblázatból kitűnik, hogy a legtöbb országban az ipari struktúrák konvergenciája volt megfigyelhető a 70-es években, de ez a trend megváltozott a 80-as évek elején, innentől kezdve ugyanis jelentős divergencia figyelhető meg, egyre eltérőbbek a tagállamok gazdasági struktúrái (Hollandia kivételével). (Midelfart-Knarvik – Overman – Venables 2003)

A táblázatból látható, hogy *Görögország iparági szerkezete már a taggá válás előtt is nagyban eltért a többi uniós országétól, és a csatlakozás után még inkább erősödött ez a specializáció.* Midelfart-Knarvik et al. (2000:9-10) bilaterális összehasonlításokat is végeznek, és ebben látható, hogy Írország után Görögország a második ország, ahol a leginkább eltérő az ipari szerkezet a többi uniós országétól. A VI-2. ábrán még jobban látszik a specializáció mértéke, ahol a déli tagországokat (EC3) együtt ábrázolják

VI-2. ábra: Specializáció az EU-ban: tagországcsoporthok a belépési dátumok szerint

Megjegyzés: Az ábra a Krugman specializációs indexek 2 éves mozgóátlagát ábrázolja a csatlakozásuk időpontja szerint csoportosított országcsoporthokra. A csoportok elnevezése a következő: EC1 Belgium Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Németország és Olaszország; EC2 Dánia, Írország, Nagy-Britannia; EC3 Görögország, Portugália, Spanyolország; EC4 Ausztria, Finnország, Svédország.

Forrás: Midelfart-Knarvik – Overman (2002:330)

¹⁴⁶ A Krugman-index számításainak részleteihez lásd: <http://www.economic-policy.org/PDFS/WebAppendices/KnarvikOvermanWebAppendix.pdf>

A specializáció előnye a nemzetközi gazdaságban az lehetne, hogy az országuk komparatív előnyüket kihasználva tudnának a nemzetközi kereskedelemben megjeleníteni, és a specializáció miatt kialakult termelési struktúrájukon belül erőteljesebb fejlesztésekkel még gyorsabb növekedést érhetnének el. Ahogy ezt *Midelfart-Knarvik és Overman (2002)* új gazdaságföldrajzi modelleket alkalmazó vizsgálataiból láthatjuk, *Görögországnak nem sikerült a komparatív előnyeire építve fejlesztenie a gazdaságát.*

Görögország komparatív előnye a mediterrán mezőgazdasági termékekben áll, és még a csatlakozás előtt komparatív előnyt élvezett a munkaintenzív feldolgozóipari termékek esetén is, így pl. a textilipari termékek gyártásában is. A csatlakozás után azonban ezeket az előnyeit elvesztette az erősödő külpiazi verseny és a hibás hazai gazdaságpolitikák miatt. (Lásd később részletesebben a VI.3. fejezetben.)

VI.2.1.2. Nyitottság

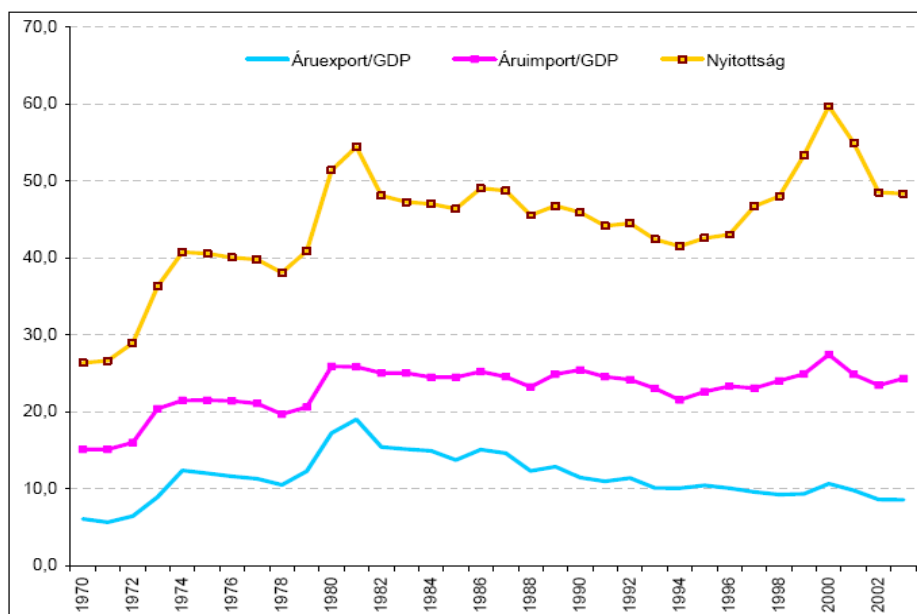
Görögország és az EK többi része közt a kereskedelem liberalizálódása már az 1961-es társulási megállapodással megindult. A társulás a két térség közötti kereskedelmi akadályok fokozatos és aszimmetrikus lebontását tartalmazta. A szerződés szerint az EK 7 év alatt, míg Görögország 12, illetve egyes termékek esetében 22 év alatt törli el a vámokat a partnertérségből származó termékek importja esetében. Az EK és Görögország társult kapcsolatára rányomta a bélyegét a görögországi katonai hatalomátvétel 1967-ben. Az új rezsim ugyanis felfüggesztette a társulási megállapodást (*Bilek 2004:10*).

A VI.1.2. fejezetben az VI-1. táblázatban bemutatott szerkezetváltás az export szerkezetén is jól kimutatható, az exporton belül az *ipari termékek egyre nagyobb súlyt képviseltek*, míg az agrártermékek aránya ezzel párhuzamosan visszaszorult (lásd *Oltheten et al. 2003:788 6. táblázatát*). Az export növekedését jól szemlélteti, hogy az áruexport GDP-beli aránya 1970 és 1974 között megkétszereződött (a GDP 6,1%-áról 12,4%-ára nőtt). Mivel az import részaránya már 1970-ben is magasabb volt az exporténál, ezért hiába növekedett dinamikusabban a kivitel, mint a behozatal ebben az időszakban, az áruforgalmi mérleg hiánya a GDP 9%-a körül stabilizálódott. Mindeközben a görög gazdaság lényegesen nyitottabbá vált, a GDP 26,4%-áról 40% fölé nőtt a 1974-re és 50% fölé a 1982-re (VI-3. ábra).

1981-ben megtörtént a csatlakozás, és ugyanebben az évben új kormány került hatalomra. Az új kormány gazdaságpolitikájának alapját *a világgazdasági folyamatoktól történő elzárkózás jelentette.* A csatlakozás után azonban a kedvezőtlen külső adottságok,

valamint a nem túl szerencsés gazdasági elzárkózási folyamat miatt Görögország nem volt képes kihasználni a tagsággal járó előnyöket. A többi kohéziós ország csatlakozásánál tapasztalható kereskedelemfejlődési folyamatok elmaradtak.

VI-3. ábra: Görögország nyitottságának, illetve áruexportjának és -importjának alakulása 1970-2003 (a GDP %-ában)

Forrás: Bilek (2004:11) a Görög Nemzeti Bank, valamint OECD adatok alapján.

A csatlakozást követően a kivitel folyamatosan elvesztette korábbi piacait. Az elzárkózás annyira „sikeres” volt, hogy részben emiatt, részben pedig a szabaddá váló kereskedelem és az olajárrobbanások okozta versenynövekedés miatt az export/GDP mutató az 1981-es 19%-ról 1991-re 11%-ra csökkent, míg az import részaránya csupán 1,2%-pontot csökkent ez idő alatt (lásd szintén a VII-3. ábrát). Az export gyenge teljesítményéhez hozzátartozik, hogy a Görögországban előállított ipari exporttermékek alacsony hozzáadott-értéket képviselő, többnyire munkaerő-intenzív termelést igénylő termékek voltak, mivel a kutatás-fejlesztés, az innováció támogatása nem kapott kiemelt szerepet ebben az időszakban. Ráadásul ezek a termékek gyakran gyenge minőségűek voltak (Bosworth – Kollintzas 2001).

A csatlakozás legjelentősebb hatása a kereskedelem területén az volt, hogy vámmentessé tette a kereskedelmet Görögország és a korábbi tagországok között. A vámok különösen a fogyasztási cikkek esetén voltak magasak Görögországban. Éppen ezért nem meglepő, hogy az EK-ból származó importnövekményben különösen az élelmiszeripari termékek részarányának növekedése volt a legdinamikusabb. Így a korábban hosszú ideje aktív görög agrár-külkereskedelmi mérleg deficitessé vált. A görög mezőgazdaságról Oltheten

et al. (2003:782) így megállapítja, hogy *nem volt felkészülve a csatlakozásra, a külföldi termékek versenyére*. Az EK részaránya a görög importban folyamatosan emelkedett, 1980-ban 48% volt, 1990-1995-re pedig elérte a 60%-ot. A görög külkereskedelem export oldalán az EK részaránya az 1980-as 39%-ról 1995-re 68%-ra növekedett (lásd *Oltheten et al. 2003:789 7. táblázatát*). Az export és import *Bosworth és Kollintzas (2001:18-19)* vizsgálatai szerint is észrevehetően áttevődött az Európai Közösségek felé. Az ő adataik szerint, – mely nem tartalmazza az energiahordozókat, – az EK felé irányuló export 50-ről 70%-ra nőtt 1980 és 1987 közt, az import EK-ből pedig 52%-ról 68%-ra növekedett 1980 és 1990 közt.

Sachs és Warner (1995) vizsgálata és *nyitottsági indexe alapján*, – amely a gazdasági protekcionizmus több dimenzióját magában foglalja, – *Görögország a csatlakozás időpontjában nyitott gazdaságnak számított*. Az 1980-as években a tőkemozgásokat érintő görög szabályozás azonban egy kb. 10%-os feketepiaci prémiumot¹⁴⁷ eredményezett, amely jelentős torzulásokat okozott a kereskedelemben a szabályozás 90-es évek közepén megtörtént eltörléséig. A külföldiekkel való kereskedelem szabadságának indexe, amely magában foglal mind vámjellegű, mind nem vám jellegű korlátozásokat, fokozatos javulást mutat 1980 óta. *De Görögország nem integrálódott ugyanolyan mértékben a világgazdaságba, mint a többi EU-tagország*. A görög kereskedelem GDP-hez viszonyított aránya (az export és import GDP-hez viszonyított arányának összege) kb. 47%, ami szintén jóval az euroövezet 70%-os aránya alatt marad. A szabadkereskedelem indexe is valamivel az eurozóna hasonló adatai mögött lemaradva található (*Vamvakidis 2003:9*).

Az ország tehát világviszonylatban nyitottnak tekinthető, de a csatlakozás után a görög exportszektor mégis egyre inkább szűkült és a feldolgozóipar visszaesett. *Oltheten et al. (2003)* szerint *ez három, korábban már részben érintett oknak köszönhető. Először is a nyitással, a liberalizációval párhuzamosan a vállalatoknak nyújtható támogatásokat egyre inkább háttérbe kellett szorítani. Másodszor, és az előző következtében a vállalatok hatékonyabban működő világpiaci szereplőkkel találták szembe magukat. Kereskedelemelterelés történt a korábbi hagyományos kereskedelmi partnerek felől a versenyképesebb uniós partnerek felé. A növekvő verseny és a később még részletezésre kerülő bérpolitika (harmadik ok) miatt Görögország a 80-as évek elején elvesztette komparatív előnyét olyan tradicionális iparágakban, mint az élelmiszer- vagy a dohányipar, a textil- és a ruházati ágazatok.*

¹⁴⁷ A feketepiaci prémium (black market premium) a feketepiacon kialakult árfolyamnak a hivatalos árfolyamhoz viszonyított aránya. *Sachs és Warner (1995)* adatainak forrása a *Barro – Lee (1994)* adatbázis: <http://www.bris.ac.uk/Depts/Economics/Growth/barlee.htm> és <http://www.nber.org/pub/barro.lee/>.

Természetesen a liberalizáció önmagában nem jelent negatív folyamatot, amely egy adott ország, így pl. Görögország vállalatai számára hátrányos lenne, éppen ellenkezőleg. A csatlakozás lehetőséget teremt más országok piacaihoz történő szabadabb hozzáféréshez, amellyel más országok – mint például Spanyolország vagy Írország – képesek is voltak élni. Görögországban azonban az exportszektor külpiazi terjeszkedése nem kapott hangsúlyt a gazdaságpolitikában, sőt a politika inkább még rontotta a külkereskedelmi versenyképességet, így egyértelmű volt a visszaszorulása. *A rossz gazdaságpolitika (amit a következő alfejezetben vizsgálunk), a görög gazdaság merevsége és a liberalizáció együttesen negatív hatást gyakorolt a görög exportvállalatokra, és ennek volt köszönhető a külkereskedelem GDP-hez mért arányának csökkenése is.*

VI.2.2. A termelékenység javulása

Martín és Velazquez (2001) az EU-n belüli konvergenciára vonatkozó vizsgálati eredménye szerint az egy főre jutó GDP-ben mért felzárkózás feltétele a munkatermelékenység, méghozzá a munkaóra szerinti termelékenység növekedése, illetve konvergálása. E mutató alakulása a kohéziós országokban pozitív korrelációban állt az EU-hoz való felzárkózással. Írország esetében jelentette ez a leggyorsabb növekedést, míg Görögországnak jutott a „negatív példa” szerepe (VI-5. táblázat).

VI-5. táblázat: Az egy főre jutó GDP komponenseire bontva (1980-1998)

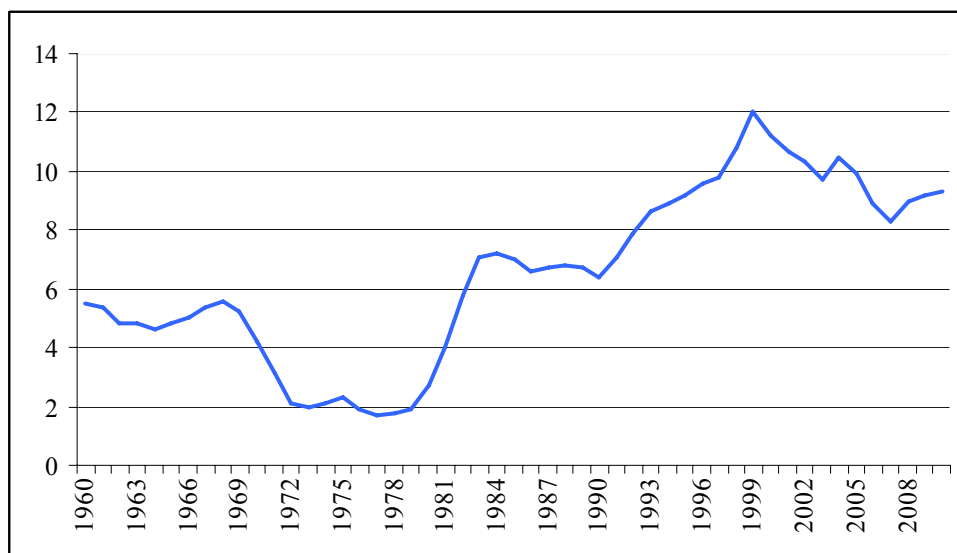
	GR	ES	IE	PT	EU-15	USA
GDP per fő	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
• Munka termelékenység	75,1	86,2	85,7	71,0	96,1	67,7
* Egy órára eső munkatermelékenység	60,1	114,1	86,8	88,4	108,9	67,7
– Egy órára eső tiszta termelékenységnövekedés	15,9	112,3	111,1	63,4	96,1	73,2
– Egy órára eső, a struktúra változásból eredő termelékenységnövekedés	48,1	20,4	3,9	47,0	28,5	23,5
– Maradvány érték	-3,9	-18,6	-28,2	-22,0	-15,7	-29,0
* Munkaidő	15,0	-27,9	-1,1	-17,4	12,8	0,0
• Foglalkoztatási ráta	24,9	13,8	14,3	29,0	3,9	32,3
* Foglalkoztatottak/Munkaképes korúak száma	-38,0	-16,1	-2,9	4,2	-10,5	7,5
* Aktivitási ráta	44,6	14,2	6,3	12,8	6,6	28,8
* 15-64 év közöttiek száma/Teljes népesség	18,3	15,7	10,9	12,0	7,8	-4,0
Emlékeztetőül:						
Egy főre eső GDP-növekedés	25,2	49,6	130,3	65,0	39,4	35,1

Forrás: Martín és Velazquez (2001:44) az Eurostat, OECD és ILO adatai alapján összeállított táblázata.

Artner (2002) szerint azonban a *Martínék (2001)* által használt mutató és az abból levonható következtetések is pontosításra szorulnak. A munkatermelékenységet ugyanis az egy

munkaóra jutó GDP-vel mérik. Mégpedig úgy, hogy a GDP-t az egy foglalkoztatottra jutó munkaóra és a foglalkoztatottak számának szorzatával osztották el¹⁴⁸. E mutató értéke azonban nemcsak akkor nő, ha a technológia fejlődik (termelékenyebbé válik), hanem akkor is, ha például változatlan technológiai szint mellett intenzívebb munkát fejtenek ki. Vagy ha a foglalkoztatottak között számba nem vett termelők (önfoglalkoztatók, családtagok, feketén dolgozók stb.) által létrehozott GDP nő. A különbségtétel azért lényeges, mert az egyes esetek más-más következményekkel járnak a munkaerőpiacra nézve, s más-más tanulságul szolgálnak a csatlakozni kívánó országok számára is, mind a várható jóléti hatások, mind az alkalmazandó gazdaságpolitika tekintetében (Artner 2002:2).

VI-4. ábra: Munkanélküliség alakulása Görögországban, 1960-2008 (%)

Forrás: Ameco adatbázis (http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco)

Görögország munkaerő-piaci politikája mindenesetre aggodalomra adott okot a csatlakozás után és végig az 1980-1995-ös periódusban. Csak a 2000. év első évtizedében lett tapasztalható némi javulás (lásd később). Görögország munkanélküliségi rátája fokozatosan növekedett az uniós csatlakozás óta a belépéskori 6%-ról egészen 12%-ig (1999-es adat) és 2007-ben és 2008-ban is 8-9% volt (VI-4-es ábra). A 90-es évek erős gazdasági növekedése ellenére semmilyen előrelépés nem történt a foglalkoztatás növelésének érdekében, és Görögország az eurozónán belül továbbra is a legalacsonyabb aktivitási rátával rendelkezik (lásd a VI-6. táblázatot).

¹⁴⁸ A kiszámítás módját lásd a IV. mellékletben.

VI-6. táblázat: Munkaerő-piaci adatok Görögországra 1998-2008

Munkaerő-piaci mutatók ¹														
százalék														
	Görögország											Eurozóna	EU15	USA
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005 ⁶	2006 ⁶	2007 ⁶	2008 ⁶	2008 ⁶	2008 ⁶	2008 ⁶
Munkanélküliségi ráta ²														
teljes	10,8	11,9	11,2	10,4	9,9	9,3	10,2	9,9	8,9	8,3	7,7	7,5	7,1	5,8
férfiak	7,1	7,7	7,4	6,9	6,4	6,0	6,4	6,1	5,6	5,2	5,1	6,9	6,7	6,1
nők	16,7	18,2	17,0	15,9	15,2	14,3	15,9	15,3	13,6	12,8	11,4	8,3	7,6	5,4
fiatalok mn.i rátája (15-24 éves)	29,3	31,4	29,2	28,0	26,1	25,6	26,5	26,0	25,2	22,9	22,1	15,3	15,3	12,8
hosszú távú munkanélküliség ³	56,6	58,5	58,3	54,3	54,9	58,4	56,4	52,2	54,3	50,0	47,5	38,7	36,0	10,6
Foglalkoztatási ráta ⁴														
teljes (15-64 éves)	60,1	61,0	61,4	61,9	60,1	61,0	61,4	66,1	67,3	70,9	66,1	67,3	70,9	66,1
férfiak (15-64 éves)	74,2	74,6	74,9	75,0	74,2	74,6	74,9	73,4	74,2	76,4	73,4	74,2	76,4	73,4
nők (15-64 éves)	46,1	47,4	47,9	48,7	46,1	47,4	47,9	58,8	60,4	65,5	58,8	60,4	65,5	58,8
fiatalok (15-24)	25,0	24,2	24,0	23,5	25,0	24,2	24,0	38,0	41,0	n/a	38,0	41,0	n/a	38,0
Önfoglalkoztatók a teljes foglalkoztatás arányában ⁴	35,7	34,9	34,7	34,4	35,7	34,9	34,7	14,8	14,1	6,8f	14,8	14,1	6,8f	14,8
Aktivitási ráták														
teljes (15-64 éves)	63,0	63,7	63,9	63,2	64,2	65,1	66,5	66,8	67,0	67,0	67,1	71,5	72,5	n/a
férfiak (15-64 éves)	77,5	77,4	77,6	77,0	77,6	78,3	79,1	79,2	79,1	79,1	79,1	78,8	79,6	n/a
nők (15-64 éves)	48,8	50,4	50,6	49,7	51,0	52,1	54,1	54,5	55,0	54,9	55,1	64,2	65,5	n/a
fiatalok (15-24 éves)	40,3	39,7	38,7	36,5	36,3	35,0	37,3	33,7	32,4	31,1	30,2	45,0	48,4	n/a

Megjegyzés: A 2001-es görög népszámlálási adatokon alapuló bővebb minta miatt, a 2004-es görög adatok nem teljesen összehasonlíthatók az 1998-2003-as periódussal.

¹ A 1998-2004-es adatok az egyes évek második negyedévére vonatkoznak;

² A teljes munkaerő százalékában;

³ A teljes munkanélküliség százalékában. A több mint egy éve munkanélküliekre vonatkoztatva.

⁴ Magában foglalja az alkalmazottakat, a magánvállalkozókat és a családtagokat.

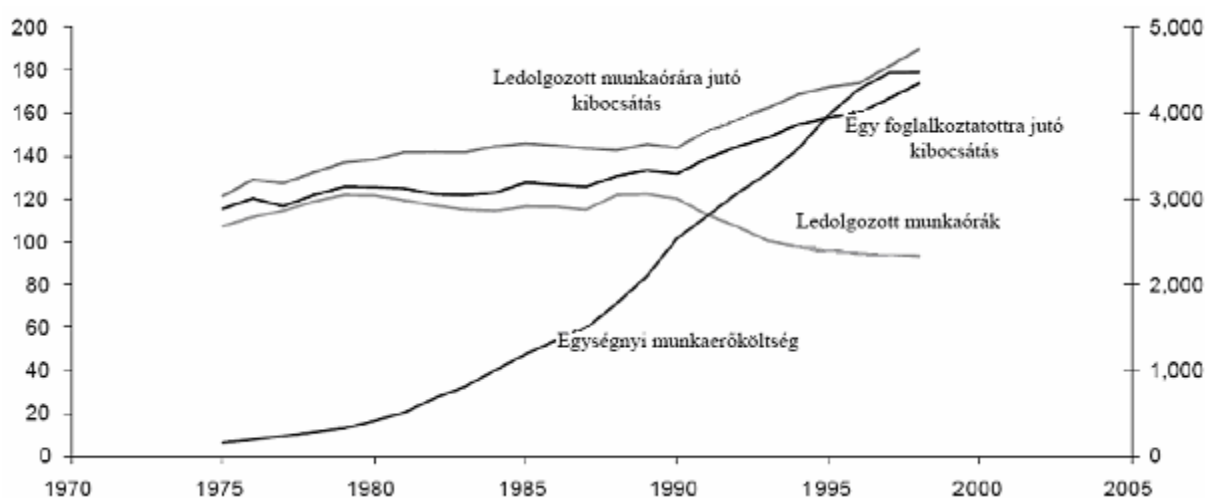
⁵ A lakosság korcsoportjainak a százalékában. A foglalkoztatási ráta a foglalkoztatottak részaránya a lakosságon belül; az aktivitási ráta a munkaerő (foglalkoztatottak és munkanélküliek) részaránya a lakosságon belül.

⁶ 2005-től kezdve az adatok az Eurostat adatbázisából származnak

Forrás: Koutsogeorgopoulou – Ziegelschmidt (2005:11), 2005-től Eurostat adatok

A magas munkanélküliség okai a rossz gazdaságpolitikai lépésekben gyökerezhetnek. A VI.1.2-as fejezet VI-3. táblázatában ugyanis láthattuk, hogy korábban az 50-60-as években 4%-os, a 73-80-as időszakban pedig mindössze 2%-os munkanélküliségi rátát produkált a gazdaság. *A kormányzat mindig is igyekezett fenntartani az alacsony munkanélküliséget.* A 70-es évek végén, 80-as évek elején a görög kormány elkötelezte magát, hogy a gyengélkedő cégeket megmenti, állami kézbe véve őket, és foglalkoztatóként a „végső mentsvár” szerepét vette fel (Barry 2003:905). Az állami tulajdon főként a textiliparban, az agráripari termékek esetén, a cementgyártásban és a hajóépítésben emelkedett jelentősen. Ez a politika rossz irányba terelte a szakszervezeteket, akik arra használták a magáncégek nacionalizálását, hogy a közfoglalkoztatottak számára jelentős kedvezményeket harcoljanak ki. A kormány engedett is a magasabb bérköveteléseknek, kedvezve ezzel választóinak, de ez igencsak meglódtotta a bérnövekedést. A feldolgozóiparban például az órabérek nominálértéke 1975 és 1985 között 24,25%-kal nőtt, jóval meghaladva az 1965-1974-es periódus 11,08%-os átlagos rátáját. Mindemellett a *reálbér-növekedés* jóval meghaladta a munkatermelékenység növekedését, ami az egységnyi munkaerő költségét emelte meg jelentősen. Ez a bérnövekedés, ami a közszektorban is észrevehető volt, megváltoztatta a munkavállalók bérelvárásait is, beindítva az ún. ár-bér spirált. Ezek az események segítenek megérteni a 80-as évek elejének *termelékenységcsökkenését*, valamint az egységnyi munkaerő-költségek meredek emelkedését, amelyet az VI-5. ábra mutat be.

VI-5. ábra: A foglalkoztatás, a termelékenység és a munkaerőköltség alakulása 1975 és 2000 között

Megjegyzés: Az adatok az 1972-es évhez mint kiinduláshoz való viszonyt ábrázolják
 Forrás: Oltheten et al. (2003:283)

A cégek nem tudták a megnövekedett költségeiket a fogyasztókra hárítani, főként amiatt, hogy a második olajválság után megugrott infláció mellett a kormányzat árkontrollt vezetett be. A munkaerőköltség megugrása és a rendkívül merev munkaerőpiac együttesen rombolta le a görög feldolgozóipar versenyképességét. Az erőteljes bérkövetelések és a későbbiekben bemutatandó expanzív fiskális politika azonban együttesen azt elérte, hogy a munkanélküliség Görögországban relatíve alacsony maradt, még ha magas inflációs árat is kellett érte fizetni (Barry 2003:905).

VI.2.3. A külföldi működőtőke és a technológiai fejlődés

A felzárkózás további szükséges feltételének bizonyult Martín és Velazquez (2001) kutatásai szerint a külföldi működőtőkével (FDI) párosuló technológiaimport, szemben a saját kutatásra-fejlesztésre fordított összegekkel. A magyarázat Martín és Velazquez szerint a technológia hasznosulásának különbségeiben rejlik, mert az FDI révén a fejlettebb technológiákat széles körben alkalmazzák, s így növelhetik a munkatermelékenységet, míg a hazai K+F-erőfeszítések ezt önmagukban nem biztosítják.

A hazai technológiai fejlesztéseknek a felzárkózásban játszott szerepével kapcsolatosan Artner (2002:3) megjegyzi, hogy ezek – ha korunk világpiaci viszonyai között nem is játszanak kulcsszerepet, mégis – elengedhetetlen feltételei nemcsak a GDP/főben mért felzárkózásnak, de egyáltalán a fejlődésnek is. Ugyanis *az FDI-ra alapozó stratégia is csak úgy lehet sikeres, ha a világpiac vezető transznacionális vállalatai számára megfelelő beruházási légkört kínál.* Ez nagyon jól érzékelhető a kohéziós országok vizsgálatában, főként ha szembeállítjuk egymással Írországot és Görögországot. Az FDI befogadásának technológiai oldalról is van egy minimuma. Egy adott ország, régió gazdasági, technológiai infrastruktúrájának abszolút vagy általános szintje meghatározza a külföldi tőke viselkedését. Ehhez pedig Artner (2002) szerint a kevésbé fejlett, felzárkózni vágyó országokban közpénzekre van szükség.

Görögországot vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy a külföldi működőtőkebeáramlás az országba nagyon korlátozott, és mindig is az uniós átlag alatti értékeket produkált. A kohéziós országokhoz viszonyítva is gyengén teljesített, az uniós csatlakozást követő években pedig a *külföldi tőkebefektetések értéke nem növekedett, hanem csökkent a csatlakozás előtti évekhez képest* (VI-7. táblázat).

VI-7. táblázat: FDI-beáramlás Görögországba (milliárd USD és %)

évek	FDI	%-os változás	évek	FDI	%-os változás
1970	76,20		1987	391,10	27,90
1971	83,60	9,70	1988	599,20	53,20
1972	90,20	7,90	1989	639,40	6,70
1973	145,10	60,90	1990	900,50	40,80
1974	189,30	30,50	1991	1 135,00	26,00
1975	199,10	5,20	1992	1 144,00	0,80
1976	221,20	11,10	1993	977,00	-14,60
1977	273,40	23,60	1994	981,00	0,40
1978	325,30	19,00	1995	1 053,00	7,30
1979	364,20	12,00	1996	1 058,00	0,50
1980	502,40	37,90	1997	984,00	-7,00
1981	409,80	-18,40	1998	85,00	-91,40
1982	304,10	-25,80	1999	571,00	571,80
1983	313,40	3,10	2000	1 089,00	90,70
1984	246,10	-21,50	2001	1 589,00	45,90
1985	289,60	17,70	2002	50,00	-96,90
1986	305,90	5,60			

Forrás: Kokkinou – Psycharis (2004:14) *a Greece in the international investment market*, IOBE, 2004 alapján

A telephelyek kiválasztását vizsgáló tanulmányok közül (Kengyel 2008:47-53) érdemes kiemelni az 1990 óta megjelenő *European Cities Monitort* (2007), melyben 33 (korábban 25) európai várost vizsgálnak meg rendszeresen, befektetési vonzerejük alakulásának szempontjából. Az 500 vállalatot évente kérdőívekkel megkereső vizsgálat eredményei szerint *Athén folyamatosan az utolsó 3-4 város közt szerepel*. A görög fővárost azért említették ritkán a megkérdezettek, mert *az ország periférikus fekvése, az ehhez kapcsolódó szállítási nehézségek, az alacsony képzettségű munkaerő és a rossz infrastruktúra nem kedvez az új vállalatok letelepedésének*. Igaz, hogy a munkaerő költségének szempontjából Athén a hatodikként szerepel a városok rangsorában, de ez nem ellensúlyozza az összes tényezőt összegző index szerinti utolsó helyezést a 2007-es adatok szerint (*European Cities Monitort* 2007:8, 22).

Az információtechnológia (IT), valamint a K+F kiadások jelentős növekedésnek indultak a 90-es évek folyamán, bár igaz, hogy ezt nagyon alacsony szintről kezdték. Az e területre költött kiadások még mindig alacsonyak a többi OECD-országhoz, valamint az EU15-ökhöz viszonyítva, Görögország az euro-zónában K+F-re költött GDP-aránynak harmadát költi K+F-re, míg az IT területére egy százalékkal kevesebbet költ az uniós átlagnál. Ennek egy része magyarázható az IT-termékek és az internet-kapcsolatok magasabb költségeivel (Vamvakidis 2003:10). *Az alacsony kutatás-fejlesztési kiadások gyengíthették a*

görög konvergenciafolyamatot, így a napjainkban tapasztalható javulás – ami még ma sem elegendő – előrelépésnek tekinthető¹⁴⁹ (Artner 2008).

VI.2.4. Makrogazdasági stabilitás

További elengedhetetlen feltétele az FDI-vezérelte növekedésnek a makrogazdasági stabilitás. A kedvező beruházási feltételeket ez teszi hosszabb távon is vonzóvá a külföldi vállalatok előtt, de ez az egyik fontos biztosítéka az EU-pénzek hatékony felhasználásának is, mint az korábban az V.3. fejezetben bebizonyosodott. Ennek több kohéziós ország, így Görögország is jó példáját adja. A csatlakozás után hosszú évekig egyik déli ország sem közeledett az Unió fejlett országaihoz mindaddig, míg hatékony makrogazdasági stabilizációt nem hajtottak végre.

Az előző alfejezetekben bemutatott leszakadás a munkatermelékenységben, a tőkevonzásban, a K+F-re fordított összegekben, és végső soron a GDP-növekedésben egyértelműen következett az elhibázott gazdaságpolitikából, valamint a növekedési tényezők rosszabbodásából, és már a csatlakozás előtt megkezdődött. Az alkalmazott gazdaságpolitika azonban tovább romlott az EU-csatlakozást követően. A kormány jelentős és fokozatosan növekvő költségvetési deficitet halmozott fel minden évben. Így az 1980-as 3% alatti szintről az évtized végére a GDP 16%-ára nőtt a költség hiánya, 1994-ben pedig a GDP 21%-át tette ki. Nem meglepő módon az államadósság szintje is az 1980-as 25%-ról a 90-es évek közepére több mint négyszeresére, 109%-ra nőtt. A 90-es évek elején az államadósság után fizetett kamatok éves összege meghaladta a GDP 10%-át, 1991-ben 12% volt (Vamvakidis 2003:6). Korábban már említésre került a kormányzat célrendszere, mely a munkanélküliség alacsonyan tartásában, a szakszervezetek kiengesztelésében és szavazatmaximalizáláson alapult. A rossz célok közt említik még (Bosworth – Kollintzas 2001, Bilek 2004) az üzleti szektor jelentős mértékű megadóztatását, a nemzetközi szintérre lépés helyett a befelé fordulást, a túlzottan magas szociális juttatások arányát.

A fenti céloknak lett alárendelve az *expanzív válni kívánó monetáris politika*, melynek eredményeként magas értéket ért el az infláció az országban. Az árnyövekedés üteme már a csatlakozáskor is megközelítette a 25%-ot (mint azt már korábban a VII.1.2. fejezetben is vizsgáltuk), de a magas ráta fennmaradt, és még 1990-ben is meghaladta a 20%-ot. Az inflációt csak a 90-es évek közepén megvalósított stabilizáció volt képes egyszámjegyre csökkenteni. A makacs infláció, az FDI fentebb vizsgált relatív gyengesége (a GDP 1%-a

¹⁴⁹ Az 1995-2007-es időszak görög innovációs és technológiai fejlődéséről lásd később a részleteket.

körüli szinten) és a termelékenység elégtelensége megakadályozta az Írországhoz fogható látványos előretörést. A makrogazdasági tényezők mellett a *pénzügyi rendszer* helyzete is hozzájárult a leszakadáshoz. *A bankszektor túlzott szabályozása gátolta annak fejlődését. Ráadásul, amellett hogy az állam jelentős mértékben „beleszólt” a bankok működésébe, a szektort a nagy állami bankok dominálták.*

Összességében tehát a gazdasági növekedés megtorpanása elkerülhetetlen volt. A hibás gazdaságpolitika, a stabilizáció és a reformintézkedések elmaradása a *makrogazdasági környezet romlását* eredményezte, ami negatívan hatott a beruházások alakulására. A görög beruházások jelentősen csökkentek 1980 és 1995 között, a GDP 29%-áról annak 19%-ára. Mivel a beruházások igen jelentős elemét képezik a gazdasági növekedésnek, ezzel a megtorpanással a reformok meghozataláig a görög gazdaság csak stagnált, és közben távolodott a magasabb növekedést produkáló fejlettebb nyugat-európai EU országoktól, míg más kohéziós országok, amelyek korábban Görögországnál is szegényebbek voltak, megelőzték a görög gazdaságot. Ezt mutatja be a kohéziós országok felzárkózási rátáját szemléltető VI-8. táblázat az *Európai Bizottság (2004b) European Economy* című tanulmányára alapozva.

VI-8. táblázat: Átlagos felzárkózási ráta a görög, az ír, a portugál és a spanyol gazdaságban, 1960-2004 (%)¹

Periódus	Görögország	Írország	Portugália	Spanyolország
1960-1970	-5,94	0,53	-2,23	-4,40
1971-1980	-2,34	-1,20	-1,05	0,55
1981-1990	6,13	-2,85	-1,49	-1,41
1991-2004	-1,14	-19,75 ²	-0,40	-2,84

¹ A negatív felzárkózási ráta azt jelenti, hogy az adott ország és az EU-átlag közti különbség csökken, míg a pozitív érték pedig a különbség növekedését jelenti.

A felzárkózási ráta = $100 * \frac{\Delta(y_{it} - y_t^*)}{(y_{it-1} - y_{t-1}^*)}$, ahol y_{it} jelenti a PPS-ben kifejezett egy főre eső

GDP index szintjét i országban t időpontban és y_t^* jelenti az EU-15-re érvényes y_t átlagot. Δ jelöli y_t^* t és $t-1$ időszak közti abszolút szórását, ami az EU-15-ök súlyozott átlagát jelöli.

² 1996-ig tartó átlagos felzárkózási ráta, ugyanis ezután Írország egy főre eső GDP-je magasabb az EU-átlagnál.

Forrás: EC (2004b:61)

VI.3. Stabilizáció és konvergencia az 1996-2007-es periódusban, konvergencia uniós kényszerrel

VI.3.1. Stabilizáció

A 1985-ös (egyébként választási) év közepén a görög kormányzatnak a GDP közel 9%-át kitevő folyó fizetési mérleg hiánnyal kellett szembenéznie, amely a fiskális expanzió, a túlértékelt drachma és a gyenge exportteljesítmény nyomán alakult ki. Ennek hatására kénytelen volt egy *stabilizációs csomagot* kidolgozni az Európai Bizottsággal közösen. Ennek keretében 15%-kal értékelték le a görög valutát, és két évre befagyasztották a béreket. 1985 és 1987 között az infláció 25%-ról 16%-ra, a költségvetési hiány 11,6%-ról ismét 10% alá csökkent, és a folyó fizetési mérleg hiánya is lecsökkent az 50-es 70-es évek átlagát jelentő 2% körüli szintre. Igaz voltak negatív hatások¹⁵⁰, de a stabilizáció sikeresen indult. Hatása azonban nem tartott tovább *két évnél*, mert a kormány az 1989-es választásokra készülve 1988-ban feladta stabilizációs törekvéseit. Ezt a fejleményt *Oltheten et al. (2003:795)* egyértelműen arra vezeti vissza, *hogy hiányoztak a gazdaságpolitikai szigorot kikényszerítő tényezők*¹⁵¹. Az újabb fiskális expanziót a kormányzat belső forrásokra, és a továbbra is túlszabályozott bankokra alapozta. A bankokat rákényszerítették a görög állami kincstárjegyek tartására, és az ebből származó lakossági megtakarításokra támaszkodva valósították meg újabb költekezéseiket. A politikai bizonytalanság, melyet 10 hónapon belül három politikai választás is igazol, tovább rontotta a gazdaság helyzetét (*Oltheten et al. 2003:795, Saravelos 2007:22*).

A 90-es évek eleje hozta meg azokat a tényezőket, amelyek végre hathatósan és hosszú távon kényszerítették Görögországot gazdasága stabilizálására. Először is beérettnek tekinthetők ekkorra az Egységes Európai Okmány (SEA) eredményei, vagy más néven az egységes piac programja. Ennek 1986-os aláírását egyesek inkább politikai lépésnek tekintik (lásd Maragakis 2005, Ziltener 2004, Bornschier – Herkenrath – Ziltener 2004) és a politikai egyensúly fenntartása érdekében tett intézkedésként vizsgálják (Ziltener 2000), de gazdasági hatásai megkérdőjelezhetetlenek.

¹⁵⁰ Az 1985-ös stabilizáció a növekedésre negatívan hatott és a munkanélküliség sem kezdett csökkenésbe. *Oltheten et al (2003:795)*.

¹⁵¹ *Csaba (2009:153-154)* azonban kifejezetten azt tartja a déli bővítés tanulságának, hogy az EU csak egy keretet képes adni a csatlakozó országoknak fogódzónak, de a felzárkózásra és a fenntartható fejlődésre nem jelent garanciát.

VI-9. táblázat: Görögország és a maastrichti kritériumok

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Infláció (%)												
Euró zóna	1,6	1,1	1,1	2,1	2,3	2,3	2,1	2,1	2,2	2,2	2,1	3,3
Görögország	5,4	4,5	2,1	2,9	3,7	3,9	3,4	3,0	3,5	3,3	3,0	4,2
Portugália	1,9	2,2	2,2	2,8	4,4	3,7	3,3	2,5	2,1	3,0	2,4	2,7
Spanyolország	1,9	1,8	2,2	3,5	2,8	3,6	3,1	3,1	3,4	3,6	2,8	4,1
GDP-növ. (%)												
Euró zóna	2,3	2,9	2,8	3,5	1,5	0,8	1,0	2,1	1,7	2,9	2,7	0,7
Görögország	3,6	3,4	3,6	4,2	4,1	4,0	3,6	4,9	2,9	4,5	4,0	2,9
Portugália	4,0	4,6	3,8	3,7	1,6	0,5	0,5	1,5	0,9	0,4	1,9	0,0
Spanyolország	4,0	4,3	4,2	4,2	2,7	2,0 ^f	2,0	3,3	3,6	3,9	3,7	1,2
GDP per fő, PPS												
EU15,(EU27)	100	100	100	100	100	100	100	(100	(100	(100	(100	(100
Görögország	64,2	64,9	66,1	65,5	64,6	66,0	67,8	(94,0	(92,9	(94,1	(94,8	(95,3 ^f
Portugália	73,4	72,2	72,2	68,3	69,0	68,8	68,3	(74,6	(76,9	(76,3	(76,1	(75,3
Spanyolország	79,9	79,3	82,2	82,3	83,9	84,3	84,7	(101	(102	(104	(105	(104
Államadósság (%)												
Euró zóna	74,3	73,5	72,1	69,6	69,2	69,1	69,1	69,5	70,0	68,3	66,0	69,3
Görögország	108,2	105,8	105,1	106,2	107,0	104,9	97,8	98,6	98,8	95,9	94,8	97,6
Portugália	59,1	55,0	54,3	53,3	55,6	58,0	56,9	58,3	63,6	64,7	63,5	66,4
Spanyolország	66,6	64,6	63,1	60,5	56,9	54,0	48,7	46,2	43,0	39,6	36,2	39,5
Ktg.vetési deficit / GDP (%)												
Euró zóna	-2,6	-2,2	-1,3	0,1	-1,6	-2,2	-3,0	-2,9	-2,5	-1,2	-0,6	-1,9
Görögország	-4,0	-2,5	-1,8	-1,9	-1,4	-1,2	-5,6	-7,5	-5,0	-2,8	-3,6	-5,0
Portugália	-3,0	-2,6	-2,8	-2,8	-4,2	-2,7	-2,8	-3,3	-6,0	-3,9	-2,5	-2,6
Spanyolország	-3,2	-2,7	-1,2	-0,8	-0,1	-0,1	-0,2	-0,3	0,9	2,0	2,2	-3,8
Munkanélküliség %												
EU-15	10,0	9,4	8,7	7,8	7,4	7,7	7,9	8,1	8,1	7,7	7,0	7,1
Görögország	9,8	10,9	11,8	11,0	10,4	10,0	9,7	10,5	9,9	8,9	8,3	7,7
Portugália	6,8	5,1	4,5	4,1	4,1	5,1	6,4	6,7	7,7	7,8	8,1	7,7
Spanyolország	17,0	15,2	12,8	11,3	10,6	11,3	11,1	10,6	9,2	8,5	8,3	11,3

Megjegyzés: infláció (%) = éves %-os változás; GDP-növekedés (%) = az éves százalékos GDP növekedési ráta konstans árakon; GDP per fő (PPS) = vásárlóerő-paritáson számított GDP per fő, EU-15=100 2003-ig és EU-27=100 2004-től; államadósság (%) = konszolidált általános kormányzati bruttó adósság a GDP %-ban; Ktg.vetési deficit / GDP (%) = a konszolidált kormányzati szektor nettó kölcsönfelvétele (-) vagy kölcsön-kihelyezése (+) a GDP %-ban; munkanélküliség (%) = munkanélküliek százaléka a teljes aktív lakosságban; f = előrejelzés;

Forrás: Featherstone (2003:930) 2003-tól az Eurostat és az Ameco adatbázisok alapján.

Az EU törekvése a monetáris politikák egységesítésére és a monetáris unió megalkotása olyan kritériumrendszer felállítását eredményezte, amelyhez az igazodás nehéz és elkerülhetetlen feladatot hárított a görög vezetőkre. *Amikor 1991-ben aláírták a Maastrichti Szerződést, annak jól ismert kritériumaitól nagyon messze volt a görög gazdaság.* 1991-ben az infláció 20%-os volt, a költség hiánya ismét meghaladta a GDP 10%-át, és az államadósság is a GDP 100%-a föléemelkedett (lásd a VI-9. táblázatot) (*Vamvakidis 2003:6, OECD 2009 általános statisztikai profil <http://stats.oecd.org/WBOS/>*).

VI.3.2. A maastrichti kritériumok

Az 1993-tól kezdődő első konvergenciaprogram keretében a görög állam jelentős reformokat valósított meg, és képes volt stabilizálni a gazdaságot. Az egyik legfontosabb cél a költségvetési hiány lefaragása volt az évtized végére. De ez alkalommal nem csupán egy rövid időre, hanem a politikai ciklusoktól független csökkenést akartak elérni, hogy teljesíteni tudják az GMU-tagsághoz szükséges kritériumot. 1993 és 2000 között a *büdzsé hiánya* a 10% feletti szintről 1% alá csökkent, vagyis a célt elérte a görög kormány. A csökkenő hiányt egyrészt az adóbevételek növelésével, másrészt a kiadási oldal lefaragásával érték el. Ez utóbbi esetében a kormányzati kiadásokat szigorú korlátok közé fogták, míg az *államadósság-állomány* lejáratát átcsoportosították, illetve a csökkenő *inflációval* és a kritériumokhoz történő közeledéssel párhuzamosan csökkent az adósság kamatlába, ami szintén a költségvetési hiány csökkenését segítette a csökkenő kamatfizetéseken keresztül. Ez utóbbi és az elsődleges egyenleg növekvő többlete eredményezte, hogy nem csupán a költségvetési hiány, de az államadósság szintje is csökkenni kezdett (1993 és 2000 között a GDP 110%-áról 103%-ra.)

A jelentős javulást *Hochreiter – Tavlas (2004:17) az ún. kemény drachma politika* eredményének tulajdonítja. 1995 és 1997 közt a görög nemzeti bank éves inflációs célokat tűzött ki maga elé, melynek *eredményeképp az inflációt felére voltak képesek csökkenteni és még a GDP növekedése is felgyorsult.* Ennek okát a szerzők a *hitelesség megerősödésével* magyarázzák. A jelentős fiskális alkalmazkodás, (a deficit-csökkenés, a hatékony adóbeszedés miatt lecsökkenő seigniorage jelentősége), a pénzügyi dereguláció miatt a központi bank hatékonyságának javulása és annak függetlensége áll a hitelesség erősödése mögött. A hitelessé váló költségvetési politika és a hiány korlátok közé szorítása mellett tehát *a monetáris kondíciókra vonatkozó kritériumok teljesítése is igen kedvezően hatott a görög gazdaságra.* A Maastrichti Szerződés értelmében ugyanis meg kellett szüntetni azt a görögök

által szívesen alkalmazott rendszert, hogy a jegybank finanszírozza a kormány fiskális expanzióját. A görög jegybank ezt követően az infláció letörését állította tevékenysége középpontjába és ehhez nominális árfolyamcél jelölt ki. *1997-ben a jegybank független intézménnyé vált*, ami segítette a hitelességének felépítését, majd 1998-ban Görögország belépett az ERM-rendszerbe is. Az infláció ellenes politika sikeres volt, hiszen a 10% feletti szintről sikerült az inflációt 1999-re 3% alá letornászni (*Hochreiter – Tavlas 2004:17-19*).

A *pénzügyi szektor liberalizációja* szintén 1993-ban fejeződött be az EU direktíváinak megfelelően. A liberalizáció hatására a szektor szabályozása megerősödött és az állam beleszólása a szektor tevékenységébe korlátozottá vált. A liberalizáció hatására a bankok új termékeket és szolgáltatásokat dogozhattak ki, és a hitelezés iránya egyértelműen a magánszektor felé fordult. A háztartások voltak a liberalizáció és a csökkenő kamatlábak nyertesei. A szektorban történő változások hatására egyrészt növekedett a verseny, másrészt az állami tulajdonban levő bankokat privatizálni kezdték, így azok is magántulajdonba kerültek. A magánszektor jelenléte a pénzügyi rendszerben javította a bankok működési hatékonyságát és profittermelő képességük is növekedésnek indult, bár a 2000-es évek első felében *Vamvakidis (2003:8)* még rámutat arra, hogy az államilag irányított bankok aránya még jóval az uniós átlag felett volt.

A *stabilizációt és a reformintézkedések meghozatalát Görögországban a legtöbb kutató szerint külső körülmény, az euró-övezethez történő csatlakozás kényszerítette ki*. *Featherstone – Papadimitriou (2008)* és *Featherstone (2003:926)* külső erőként („external lever”), *Oltheten et al. (2003:795)* uniós kényszerként „EU constraints”, *Hochreiter és Tavlas (2004:24)* pedig a hazai politika mobilizáló erejeként („EMU mobilized domestic constituences”) definiálja a folyamatot¹⁵². Ez *teremtette meg azt a szükséges makrogazdasági stabilitást, amely elengedhetetlen feltétele a hosszú távon is fenntartható gazdasági növekedésnek*. *Hochreiter és Tavlas (2004:25)* azonban kiemeli, hogy a hitelesség megszerzését valóban segítette az euró bevezetésének folyamata, de *a hitelesség megtartása már a tagország saját felelőssége*, mégpedig azért, hogy a fiskális fegyelmet az euro-zónához való csatlakozás után is következetesen fenntartsa. Ezt emeli ki *Györffy (2008)* is, aki az EU-15-ök költségvetési kiigazítási tapasztalatai alapján megállapítja, hogy a külső kényszer belső elkötelezettség hiányában nem elégséges a sikerhez.

¹⁵² E megközelítésekkel szemben érdemes megemlíteni *Maragakis (2005)* tanulmányát, mely szerint a nagy változások kevésbé az EU (Maragakis cikkében az Egységes Európai Okmány) hatásai, hanem inkább a gazdasági racionalitásnak és a kormányok gazdaságpolitikai érdekének köszönhetők. Bizonyításában a liberális intergovernmentalizmus elméletét használja.

VI.4. Az EU-források szerepe

Nem lenne teljes a kép Görögország fejlődésével kapcsolatban, ha figyelmen kívül hagynánk az EU-források szerepét, ezt vizsgálja a jelen alfejezet. Először áttekintjük a transferek nagyságát, a közvetlen hatások közül a GDP-re, beruházásokra, munkaerőpiacra tett hatásokat vizsgáljuk meg, majd a közvetett hatások áttekintése következik. Itt a gazdaságpolitikára, közszférára, menedzsmentképességekre és a társadalmi normákra tett hatásokat próbáljuk kiszűrni, majd az addicionalitás illetve az abszorpciós képesség javulását vesszük górcső alá. A vizsgálatokból megállapítható, hogy a 90-es évek második felére Görögország képes volt a neki jutó források egyre magasabb részarányát felhasználni. Itt a cél és eszközrendszer vizsgálatakor kimutatható, hogy Görögországban az uniós források legnagyobb része (harmada) infrastrukturális beruházásokat finanszírozott, de emellett a humán erőforrás fejlesztésére is egyre nagyobb részarányt szánt Görögország, illetve a 90-es évek második felében a források közel harmadát fordították az ország versenyképességének növelésére.

VI.4.1. A strukturális politika közvetlen hatása

VI.4.1.1. A transferek nagysága

Görögország csatlakozásával a Közösség legszegényebb tagállama került az integrációs családba, és ezzel komoly politikai viták indultak a regionális különbségek kezelését illetően. A már korábban is létező pénzügyi alapokból nagyon merev kvótarendszer alapján részesedhettek a tagállamok. Ezeket a pénzeket eleve a tagállami fejlesztési összegek kiegészítésére szánták, összegeik tehát nem voltak a maiakhoz foghatóak (lásd VI-10. -11. és a VI-12. táblázatokat).

A regionális politika új megközelítése, az *Integrált Mediterrán Program (IMP)* 1985-ben került bevezetésre. Ez a program Spanyolország és Portugália csatlakozási tárgyalásaival párhuzamosan született meg. Ezen országok felvétele ellen Görögország hevesen tiltakozott, ugyanis az exportjának közel 40%-át kitevő mezőgazdasági árukivitelét veszélyeztette az új országok befogadása. Görögország a teljes csatlakozási folyamat megvívásával fenyegetőzött, ha nem kap valamilyen mezőgazdasági védelmet (*Forman 2000:69*). Így lett az IMP a korábbi déli tagországoknak (Olaszország, Franciaország) a Közösség kibővülése miatt

VI-10. táblázat: A tagállamok kvótái a strukturális alapokban 1975 és 1984 között

	1975-1977-es kvóta		1978-1980-as kvóta		1981-1984-es kvóta	
	százalék	mill. ECU	százalék	mill. ECU	százalék	mill. ECU
Belgium	1,50	19,50	1,40	25,90	1,11	80,7969
Dánia	1,30	16,90	1,20	22,20	1,06	77,1574
Franciaország	15,00	195,00	16,90	312,65	13,64	992,8556
Hollandia	1,70	22,10	1,60	29,60	1,24	90,2596
Írország	6,00	78,00	6,50	120,25	5,94	432,3726
Luxemburg	0,10	1,30	0,10	1,85	0,07	5,0953
Nagy-Britannia	28,00	364,00	27,00	499,50	23,80	1 732,4020
NSZK	6,40	83,20	6,00	111,00	4,65	338,4735
Olaszország	40,00	520,00	39,40	728,90	35,49	2 583,3171
EK9	100,00	1 300,00	100,00	1 850,00	87,00	6 332,7300
Görögország					13,00	946,2700
EK10					100,00	7 279,0000

Forrás: Forman (2000:65) és saját számítás

VI-11. táblázat: A strukturális alapok kvótáinak újrafelosztása 1984 és 1988 között

	1981-1984-es kvóta		1985 évi tényleges kvóták		1986-1988-as tényleges éves átlag	
	százalék	mill. ECU összes	százalék	mill. ECU 1 évi	százalék	mill. ECU 1 évi
Belgium	1,11	80,7969	1,18	20,0364	1,17	33,216
Dánia	1,06	77,1574	0,51	8,6598	0,40	11,359
Franciaország	13,64	992,8556	12,91	219,2118	8,40	283,476
Hollandia	1,24	90,2596	1,01	17,1498	0,70	19,873
Írország	5,94	432,3726	5,92	100,5216	4,00	113,56
Luxemburg	0,07	5,0953	0,07	1,1886	0,07	1,987
Nagy-Britannia	23,80	1732,402	24,30	412,614	15,40	437,206
NSZK	4,65	338,4735	3,46	58,7508	3,10	88,009
Olaszország	35,49	2583,3171	35,52	603,1296	26,30	746,657
EK9	87,00	6332,73	84,88	1441,2624	59,00	1675,01
Görögország	13,00	946,27	15,12	256,7376	9,30	264,027
EK10	100,00	7279	100,00	1698	68,30	1939,037
Portugália					11,70	332,163
Spanyolország					20,00	567,8
EK12					100,00	2839

Forrás: Forman (2000:70) és saját számítás

VI-12. táblázat: A kihelyezett támogatások értéke 1975 és 1988 között

	Összesen, millió ECU	Megoszlás, százalék
Belgium	200,4	0,80
Dánia	176,1	0,70
Franciaország	5086,2	20,90
Hollandia	2791	11,50
Írország	2447,6	10,10
Luxemburg	247,5	1,00
Nagy-Britannia	1297,2	5,30
NSZK	16,6	0,06
Olaszország	927,4	3,80
Görögország	7889,5	32,60
Portugália	1197,8	4,90
Spanyolország	2032,5	8,40
Összesen	24309,8	100,00

Forrás: Horváth (1998: 338)

elszenvedett veszteségeiért nyújtott kárpótlás. Az Integrált Mediterrán Program kedvezményezettje 50%-ban Görögország, 25-25%-ban pedig Olaszország és Franciaország volt. Az IMP egész Görögországot lefedte, és 1986-tól támogatta az ország fejlesztését.

Az 1986-os *Egységes Európai Okmány*ban megjelenő cél, a gazdasági és társadalmi kohézió célja a közösségi szintű regionális politika tényleges kialakulását jelentette. Ez a reform a források megduplázását és egy átfogó koherens fejlesztési rendszer kialakulását jelentette, valamint az IMP-ben megjelent több újítás és jó tapasztalat formális beépítését is megvalósította. A megújult uniós regionális politikából, az 1988 után csak strukturális alapokként emlegetett pénzügyi forrásokból Görögország a Közöségi támogatási keretterveken (KTK) és az ún. Nemzeti Stratégiai Referencia Kereten (NSRK) keresztül részesedett, részesedik. Három KTK már lezárásra került (*1. KTK 1989-1993, 2. KTK 1994-1999, 3. KTK 2000-2006*), ezek értékelése is jórészt megtörtént, a mai 2007-2013 közt érvényben lévő NSRK-ról pedig előzetes értékelések érhetők el. Az 1994 után megszülető Kohéziós Alap egyik legnagyobb kedvezményezettje is Görögország.

Mint legszegényebb tagország, *Görögország a csatlakozásától kezdve folyamatosan növekvő és egyre jelentősebb mennyiségű pénzügyi forrást* vehetett igénybe. Görögország nettó részesedése a 80-as években a GDP-jéhez viszonyítva gyorsan növekedett, az 1986 utáni periódusban a GDP-je 3%-át tette ki, míg a 90-es években a GDP 4%-át is elérte. *A görögök részesedése az uniós forrásokból csatlakozásuk óta több mint kétszer annyi volt, mint amennyit ők maguk a közös költségvetésbe befizettek, a 90-es években pedig befizetéseik*

négyszeresét is visszakaphatták. Görögország tehát az uniós költségvetésnek folyamatosan nettó kedvezményezettje volt (lásd a VI-13. táblázatot).¹⁵³ A nettó kedvezményezett pozíciót *Georgakopoulos (2001:73)* a 80-as évekre vonatkozóan kétségbe vonja, mert magyarázata szerint a farmerekhez beáramló pénz főként importtermékek vásárlására fordított fogyasztási kiadássá vált, és az egyrészt visszaáramlott a többi uniós országba, másrészt a fogyasztáson kívül nem segített mást, sem a gazdasági tevékenységeket, sem a foglalkoztatást.

VI-13. táblázat: Az EU országok nettó egyenlege a közösségi költségvetésben
(a GDP %-ában)

Közösségi költségvetés: az EU országok nettó mérlege (GDP %-ban)			
Ország	1986-88	1989-93	1994-98
Ausztria	-	-	-0,3
Belgium	-0,5	-0,2	-0,4
Dánia	0,4	0,3	0,1
Finnország	-	-	-0,1
Franciaország	-0,1	-0,2	-0,1
Németország	-0,5	-0,6	-0,7
Görögország	2,8	4,2	4,2
Hollandia	0,3	-0,1	-0,7
Írország	4,2	5,3	3,7
Olaszország	0,0	-0,1	-0,2
Luxemburg	-1,0	0,7	0,0
Portugália	1,0	2,3	2,9
Spanyolország	0,2	0,5	1,3
Svédország	-	-	-0,4
Nagy-Britannia	-0,3	-0,3	-0,3

Forrás: Carmela Martin et al. (2001:57) az Európai Számvevőszék éves jelentései és az Európai Bizottság közösségi költségvetéséről szóló Tények a számokban c. kiadványa alapján.

A Görögországnak juttatott *EU-s pénzek összetétele* nagy változáson ment keresztül a közel 3 évtized alatt. Míg a 80-as években főként a közös agrárpolitikából juttatott tételek képviselték a legnagyobb részarányt, addig a 90-es évek második felére egyre nagyobb szerepet kaptak a strukturális alapokból és Kohéziós Alapból beáramló források. 1987-ig a Görögországnak az EU-ból érkező támogatások közel 70%-át az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Garancia szekciója folyósította, mely a közös agrárpolitika árakat garantáló

¹⁵³ Érdekes vizsgálatot olvashatunk *Mattila (2006)* tollából, aki kimutatja, hogy az uniós pénzügyi támogatások irányát csak részben magyarázza a támogatásban részesülő ország gazdasági fejlettsége, a másik magyarázó tényező az EU döntéshozatalának az a tulajdonsága, amely a kis országokat részesíti előnyben az uniós kiadásokról folytatott döntési mechanizmusban, Ugyanez azonban nem mondható el az Unió költségvetésének bevételi oldaláról, itt már nem tudják akarataikat érvényesíteni olyan könnyen a kisebb országok.

rendszereként működött. Ugyanebben az időszakban az EMOGA Orientációs szekciójából származó bevételek alig érték el a 6%-ot. 1987 után a regionális politika szerepének növekedésével párhuzamosan nőtt meg a strukturális alapok szerepe a görög bevételek közt, majd 1994-től a Kohéziós Alapé. *A 90-es évek végére az ártámogatások aránya 50% alá került, míg a kohéziós és a strukturális alapok aránya pedig 50% fölé (EEO 2003).*

VI.4.1.2. Fejlesztési irányok

A fejlesztési összegek elköltése nagy változatosságot mutat Görögországban, mint ahogy minden más tagállamban is. Az alábbiakban azon fejlesztési programok áttekintése következik részletesebben, amelyeket a strukturális és kohéziós alapokkal társfinanszírozásban, az EU megfelelő programjainak kezdeményezésére, gyakran uniós szakértők segítségével dolgoztak ki és indítottak el.

(1) Görögországban az *infrastruktúra* állapota az EU-15-ök között a legrosszabb volt (lásd a II.2. fejezetet). A Közlekedésfejlesztés Nemzeti Terve az ország perifériális helyzetének enyhítését, az Európa, Közel-Kelet és földközi-tengeri területek közötti kapu-helyzet kihasználását, az országon belüli gyorsabb közlekedés és elérhetőség előmozdítását célozta. Az infrastruktúra-fejlesztési programok összköltsége a 2. KTK-ban 7,4 milliárd eurót tett ki, a finanszírozási szerkezet a következő volt: A strukturális alapok a kiadások 20, a Kohéziós Alap 27, az Európai Fejlesztési Bank 14%-át finanszírozta, míg 11% származott a költségvetésből, a maradék 28%-ot pedig PPP-programok segítségével a magánszférával való együttműködés adta. Ráadásul, mivel a programok megvalósítása jelentősen elmaradt a tervektől, az EU-ból befogadásra tervezett pénzeknek kevesebb mint felét sikerült lehívni, miközben az állami kiadások megduplázódtak (*EEO 2003, Hellas 2009*). Mindehhez hozzájárult még az infrastruktúra-fejlesztésért felelős központi intézményrendszer szétagoltsága és koordinálatlan működése (*Gém – Kovács 2005*).

(2) A dél-európai országok lakosságának iskolázottsági színvonala és képzettsége számottevően elmarad az EU-országok átlagától (ahogy ez is látható volt az a II.2. fejezetből), és ez jelentős versenyképességet és növekedési potenciált rontó tényező. Ezt ismerték fel már a 90-es évtizedben, és jelentős EU-támogatás mellett – ami kiterjedt nem csupán a programok finanszírozására, hanem prioritásaik meghatározására, kidolgozásukra, szervezésük és lebonyolításuk elősegítésére – egyre nagyobb hangsúly került az oktatási és képzési, nemzeti és EU-s programokra. A *humán erőforrások fejlesztésére* szolgáló programok súlypontja és az e célra szánt pénzek nagyobb része ma már az oktatás és képzés

fejlesztésére fordítódik, és a foglalkoztatás növelésére tett lépések inkább a regionális fejlesztés részét képezik. A humán erőforrás-fejlesztési programokhoz 2000-06-ban közel 3 milliárd eurót biztosítottak az ESZA-ból (*Hellas 2009*).

(3) A 2000-06-os uniós költségvetési időszakhoz igazodva Görögországban két nagyobb *versenyképesség-fejlesztő* programot is indítottak, amelyek valójában átfogó gazdaságfejlesztési programok voltak. A nagyobb, „Versenyképesség” nevű program célzottan a görög vállalkozások és a gazdaság versenyképességének sokoldalú fejlesztését, a nemzetközi gazdaságba történő integrálódását célozta. A legnagyobb összeget, több mint a teljes költség felét a vállalkozástámogató programokra szánták (*Kopint – Tarki 2005*). A másik nagyobb versenyképesség-fejlesztési program az „Információs társadalom” elnevezésű, az újgazdaság terjedését és az ehhez szükséges, elsősorban humán feltételek megteremtését, javítását célozta.¹⁵⁴

(4) A speciálisan regionális fejlesztési programok között 1994-99-ben megtalálhatjuk a célzott *regionális operatív programokat*, összesen tizenhármat, ami a 2000 és 2006 közötti programidőszakban tovább folytatódott. Általánosan jellemző, hogy miközben az EU által biztosított finanszírozás aránya csupán kevéssé változott, a korábbinál lényegesen nagyobb összeg jutott az egyes régiók támogatására. A legkülönbélebb helyi és regionális fejlesztési célokat tűzték ki az egyes operatív programok, és hozzárendelték a különféle megvalósítást segítő eszközöket, ugyanakkor jellemző módon a korábbinál részletesebb és kidolgozottabb programok készültek (*Kopint-Tárki Ádám et al. 2005*).

Az 1. és a 2. KTK keretében sokféle szektorban, rengeteg programra költötték az uniós pénzt, de néhány érdekes hasonlóság és különbség kiemelhető. Az első KTK keretében a források legnagyobb részét (37%) az infrastruktúra fejlesztésére költötték. A mezőgazdaság 23%-ot kapott, a humán erőforrás-fejlesztés pedig 27%. A támogatásoknak mindössze 11% jutott a versenyképesség erősítésével kapcsolatos fejlesztésekre 1989-93 között. A második támogatási keretervben (1994-1999) az infrastruktúra fejlesztésére már kevesebbet szántak (29%), a humán erőforrások fejlesztése megegyezett az előző időszak arányával (27%), de jelentős növekedés történt a gazdasági versenyképességet finanszírozó összegekben, amelyek ebben az időszakban 28%-ot tettek már ki. *Oltheten et al. (2003)* szerint *a kohézió erősítését szolgáló növekvő támogatási összegek, valamint Görögország javuló abszorpciós képessége arra szolgál bizonyítékkul, hogy az EU alapoknak volt, mégpedig jelentős mértékű hatása a Görögország növekedésére.*

¹⁵⁴ Bővebben: *Gém – Kovács 2005, Hellas 2009*

VI.4.1.3. A támogatások hatása a növekedésre, foglalkoztatásra, regionális különbségekre

Sok makroökonómiai modellszimuláció vizsgálja a strukturális alapok hatását, melyeket a V. fejezetben már vizsgáltunk is részletesen (Mairat – Hall 2001, Ederveen et al. 2003, MNB 2006, Saravelos 2007, Trón 2008). Lássuk most azokat a modellszimulációkat, amelyek Görögországra tartalmaznak növekedési becsléseket. Mint korábban már tárgyalásra került, a modellszimulációk az EU strukturális támogatásainak a potenciális hatását mutatják. A modellekben a gazdaságot szektoronként felállított általános egyensúlyi modellekből építik fel, amelyek paramétereit részben korábbi empirikus tanulmányok eredményeire támaszkodva számszerűsítik, részben a szélesebb növekedési irodalom feltevéseire alapozzák. Az alapokat az állam vezetésével, a gazdaság különböző szektoraiban megvalósított tőkeállomány-növelő beruházásokként kezelik.

VI-14. táblázat: A strukturális alapok növekedési rugalmassága

Modellszimuláció	Görögország	Írország	Portugália	Spanyolország	egyéb
Lolos – Zonzilos (1994)	0,33 ^a				
Goybet – Bertoldi (1994)					0,30 ^b
Bradley (1995)		0,03			
Lolos – Suwa-Eisenmann – Zonzilos (1995)	0,01				
Bradley – Herce – Modesto (1995)		0,18	0,11	0,3	
Christodoulakis – Kalvytis (1998)	0,15				
Christodoulakis – Kalvytis (1998)	0,12				
Christodoulakis – Kalvytis (2000)	0,15				
Hallet (2000)					0,1
Európai Bizottság (1999b) ^c	0,15	0,24	0,24		
Európai Bizottság (1999b) ^d	0,24	0,43	0,28	0,27	
Európai Bizottság (1999b) ^e	0,29	0,29	0,34	0,45	
Európai Bizottság (1999b) ^f	0,09	0,14	0,09	0,09	
Európai Bizottság (1999b) ^g	0,03	0,14	0,06	0,09	
Pereira (1999)	0,15	0,06	0,1	0,13	
Pereira – Gaspar (1999)			0,2		
A modellszimulációk középrugalmassága	0,18				

^a 0,25 alsó határértékű és 0,4 felső határértékű becslés átlaga;

^b Csak az 1. célkitűzés területeinek nyújtott támogatásokat tartalmazza;

^c Pereira;

^d Beutel 89-93;

^e Beutel 94-99;

^f Quest II-modell 89-93;

^g Quest II-modell 94-99

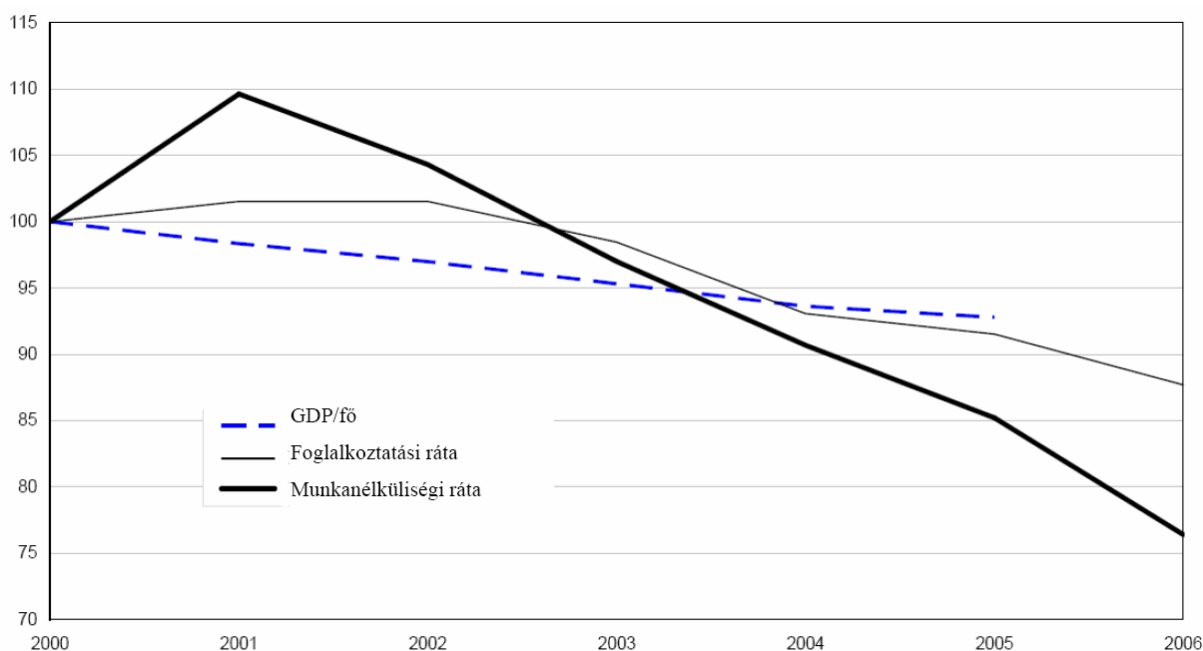
Forrás: Ederveen et al. (2003:43)

A VI-14. táblázat a Görögországra vonatkozó szimulációk eredményeit összegzi. Az ESRI és GEFRA (2002), Ederveen et al. (2003) és Saravelos (2007) munkáit követve a táblázat a különböző tanulmányok eredményeit a támogatások növekedési rugalmasságát kifejező számmá konvertálva mutatja, ami az addicionális GDP/fő növekedés éves mértékét a strukturális támogatások GDP-hez viszonyított arányához viszonyítja (a GDP %-os

növekedése / SA részesedése a GDP-ben). *Saravelos (2007)* a görög adatokat az ír eredményekkel veti össze, melyről összefoglaló a VI. mellékletben található.

A növekedési hatás mellett a legtöbb szimuláció a munkanélküliség illetve a foglalkoztatottság alakulására is végez becsléseket. *Lolos et al. (2001)* és *Oltheten et al. (2003:802)* vizsgálatai szerint a munkanélküliség növekedését 2 százalékponttal fogta vissza az 1989-93-as és az 1994-99-es támogatási keretterv. Görögország esetében a 2000-06-os valamint a 2007-13-as időszakra 2-2,3%-os növekedés a Hermin-modell alapján (*EC 2007a:96*), ami a referencia értékhez képest 85-95 ezer fő foglalkoztatottságát jelenti (lásd az V-3. ábrát a 129. oldalon).

VI-6. ábra: Az egy főre eső GDP, a foglalkoztatási ráták és a munkanélküliségi ráták konvergenciája (2000-2006)

Forrás: EC (2008b:3)

A közvetlen hatásokról elmondható, hogy a GDP, a beruházások és a munkapiac tekintetében a strukturális alapok hatása összességében pozitív, bár egyenetlen. 1988 és 1998 között az első célkitűzés alá tartozó régiók és az EU-átlag közti különbség egy hatoddal csökkent. Ugyanebben az időszakban azonban a foglalkoztatás és munkanélküliség tekintetében nem vagy alig volt tapasztalható konvergencia (Artner 2002). 2000-06 között a régiók közti konvergencia erős maradt, és megjelent a foglalkoztatási ráta és különösen a munkanélküliségi ráta tekintetében mutatkozó különbségek csökkenése is. A trendet nagyrészt a legszegényebb régiókban bekövetkezett javulás határozta meg (*EC 2008b:8*) Lásd a VI-6. ábrát.

Amint azt az Európai Bizottság (EC 2008b) megállapítja, 2000-06-ban az első célkitűzés alá tartozó régiók számára a közösségi politika növekedés- és beruházáserkentő hatása mérséklődik, de az utóbbi hatás még így is jelentős marad (elsősorban Görögország és Portugália számára). A leglátványosabban fejlődő Írország esetében az alapok növekedési hatása már az 1994–99-es periódusban is csökkent. 1989-93 és 2000-06 között tehát sokat változik a kép: míg a 90-es évek elejéig minden lényeges mutató szerint Írország volt a strukturális politika legfőbb kedvezményezettje, addig a jövőben éppen a legutolsónak szorul vissza – legalábbis a kohéziós országok között. Helyét Görögország és Portugália veszi át. *Írország és Görögország tehát két szélsőséget képvisel: a strukturális alapok egyre kisebb (a kohéziós országok között a legkisebb) szerepet játszanak az előbbi fejlődésében, az utóbbi számára viszont éppen fordított a helyzet.*

VI.4.2. A strukturális politika közvetett hatásai

VI.4.2.1. A gazdaságpolitikára, közmenedzsmentre

Az alapokat a Közöségi Támogatási Kerettervek és a NSRK keretében osztják szét. Ehhez a tagállamoknak középtávú tervet kell készíteniük, prioritási sorrendet kell felállítaniuk, eszközöket kell meghatározniuk jövőbeli fejlődésükre vonatkozóan, de úgy, hogy azokat be lehessen illeszteni az alapokra való jogosultsági rendbe (tehát végül is közösségi célokat szolgáljon). *Az EU struktúrapolitikája tehát szisztematikus gazdaságmenedzsmentre, felelősséggel terhelt koncepcióalkotásra kényszeríti az érintett tagországokat.* Továbbá, a KTK-hoz kapcsolódó kötelező monitoring-rendszer egyrészt regionális számbavételt, másrészt az éves költségvetés helyett többéves tervezést igényel. Mindez hűen tükröződik Görögország 90-es évekbeli kormányzati módszereiben.

Görögországban a 90-es évek elején hatalomra került konzervatív kormány hároméves stabilizációs programjának szerkezetátalakításra vonatkozó részét kifejezetten az 1989-93-as EU-programra építették. Az uniós struktúrapolitika és a tagországi gazdaságmenedzsment összefüggését tükrözi az 1992-es görög ötéves iparprogram (HELPEID) sorsa is. (Az ágazati és szelektív jelleg helyett a versenyképesség-javítást és a szerkezeti korszerűsítést célozták.)¹⁵⁵

¹⁵⁵ A HELPEID az elképzelések szerint a görög ipar periférikus helyzete miatt kapott volna pénzt az unió kasszájából. A közösségi iparpolitikai koncepció változásával azonban ez a program még megindítása előtt lekerült a napirendről. Az új iparpolitikát így az 1994-99-es KTK integráns részét képező OPI-ban (operációs terv az ipar számára) határozták meg (Lolos 1998:82, Artner 2002).

VI.4.2.2. Forrásbevonás és adicionalitás

A szisztematikus gazdaságmenedzsment az EU regionális politikájával kapcsolatban azt is jelenti, hogy maguknak a tagországoknak is forrásokat kell elkülöníteniük az egyes célokra (*adicionalitás*). 1989-93 között a négy kohéziós ország GDP-jének 2,8%-át költötte struktúrapolitikai kiadásokra, aminek a fele EU-forrás volt, a másik fele pedig a nemzeti (állami és magán). A nemzeti arány a második KTK alatt valamelyest csökkent (46%), miközben az összes kiadások GDP-hez viszonyított értéke nőtt (4,1%). Az első KTK alatt csak Görögország költött kevesebbet saját forrásból, mint az EU-éból (*EEO 2003*). Mivel az eddigi gyakorlat szerint a strukturális alapok kiadásaihoz ugyanakkora nemzeti kiadások járultak, úgy is fogalmazhatunk, hogy a közösségi strukturális politika keretszámai lényegében meghatározzák az egyes tagországok hasonló célú politikájának kiadásait. (Ez még akkor is igaz, ha a KTK tervezése és kialakítása elvileg fordított, és azt a tagországok elképzeléseihez igazítva építik fel).

Ehelyütt érdemes megvizsgálni a görög *adminisztratív kapacitást* is. Mint az az V.3. fejezetben kifejtésre került, az EU regionális támogatásainak hatékony felhasználásához a szubnacionális adminisztráció megléte nemcsak azért szükséges, mert ezeket a strukturális alapok irányelvei feltételezik, hanem mert azok növelik a regionális projektek sikerének esélyét is.

Görögországban a nemzeti szint alatt elhelyezkedő közigazgatási szintnek nagyon kevés lehetősége volt, mivel *az ország hagyományosan központi, centralizált állam berendezkedésű*. Az Unióhoz való csatlakozásakor 1981-ben csak helyi szinten léteztek önkormányzatok. Felelősségük csak a helyi feladatok ellátására korlátozódott, és pénzügyi kereteik is csekélyek voltak, így tehát nagyon is rá voltak utalva a központi kormányzatra. Az önkormányzatok felett napjainkban is létezik még egy szint, a prefektúrák szintje, amely a központi kormányzat adminisztratív ágának tekinthető. A prefektúra vezetőjét központilag nevezik ki és bocsátják el. A centralizáció Görögországban különösen erősnek bizonyult.¹⁵⁶

Az adminisztráció túlzott centralizációja mellett a másik probléma az *integrált regionális politika hiánya* volt az országban. A nemzeti 5 éves tervek a regionális fejlesztést éppen hogy csak érintették, és azt is csak olyan formában, hogy segítsék a klientúrához tartozók helyi egyéni projektjeinek megvalósítását. Az 5 éves tervek nagyon rossz minőségűek voltak, hiányoztak a konkrét adatokra épített következtetések valamint a

¹⁵⁶ A görög államapparátus túlzottan centralizált létéről és az europaizáció hatásairól lásd Ioakimidis (2001) írását. Ő kiemeli, hogy a centralizáció földrajzi értelemben is megjelent, az Athén központú gazdasági tevékenységekben.

tárcaközi koordináció. Így ezek a tervek nem tartalmaztak mást, mint olyan helyi munkák ad hoc listáit, amelyek nélkülöztek mindenféle átfogó fejlesztési filozófiát (*Getimis - Economou 1996*).

Mindezek ellenére az *Integrált Mediterrán Program*¹⁵⁷ alapvető változásokat hozott a görög regionális tervezésben és a decentralizáció terén is (*Vojtekova 2004*). Rá kellett ugyanis jönniük az IMP végrehajtása során, hogy a prefektúráknál egy magasabb szintű adminisztrációs szint, valamint a regionális tervezés nélkülözhetetlen az országnak juttatott pénzügyi források abszorpciójához. A PASOK kabinet ezért keresztülvitt egy törvényt, amely 13 NUTS2 régió létrehozásáról rendelkezett. Igaz, ezek is, csakúgy, mint a prefektúrák, pusztán a dekoncentrált nyúlványait jelentették a központi kormányzatnak költségvetés és humán erőforrás nélkül (*Vojtekova 2004:30*). Az egyedüli hatáskör, amit a régióknak átengedtek, a monitoring bizottságok felállítása, amelyeknek a projektek irányítása, felügyelete volt a feladatuk az IMP előírásainak megfelelően. Mindez azonban a görög környezetben leszűkült egyszerű adatgyűjtésre, és nem avatkozhattak bele egyáltalán a folyamatokba.

VI.4.3. Társadalmi tőke, állam és társadalom kapcsolata

A civil szféra Görögországban gyenge volt és az maradt napjainkra is. A dél-európai társadalmakat nagyban jellemzi (jellemzte) a XX. század utolsó harmadában a *politikai klientelizmus*¹⁵⁸. Görögországban azonban a régi, két személy közt fennálló patrónusi viszonyt a politikai pártok által vezetett klientelizmus váltotta fel, amely sokkal inkább egy szervezett kapcsolati forma és egyértelműen a politikai szervezetek működéséhez köthető. *Sotiropoulos (2004a)* szerint Görögországban ez olyannyira mélyen beépült a társadalomba, hogy semmilyen tere nem maradt az univerzalizáló, állami adminisztrációt megreformáló modernizációs törekvéseknek. Ez azt jelenti, hogy bármilyen (még egy kis értékű) üzlet lebonyolításakor is a politikai kapcsolataikban gondolkodnak a társadalom szereplői.

Görögországra (mint a többi dél-európai országra is) jellemző a *hatalmas mennyiségű jogszabályalkotás*, és ezek mellé még egyéb rendeletek és szabályzatok alkotása is, ami tovább növeli a formalitást és a jogi keretek rugalmatlanságát (*Ioakimidis 2001*).

¹⁵⁷ Lásd korábban a IV.1.1. fejezetben.

¹⁵⁸ *Sajó András* szakszerű megfogalmazásában: „A kliensrendszer olyan, a társadalmi viszonyok sokaságát átfogó társadalomszervező kapcsolatrendszer, mely a piaci kapcsolatokkal, a demokratikus politikai döntéshozatallal és a hivatali szakszerűséggel szemben a patrónus sorsához kapcsolódó személyes hűségre épül.” <http://www.gramma.sk/hu/gramma/munkatarsaink/162.rtf>

Párhuzamosan jellemző az is, hogy speciális szektorok érdekeit is kiszolgálta a bürokrácia a jogalkotáson keresztül. A jogszabályok gyakran egymásnak is ellentmondtak. Relatíve nagy az eltérés a formális jogrend és annak gyakorlati megvalósulása között.

A *bürokrácia mérete* speciális célt szolgál. Biztonsági csatornaként működött nagy munkanélküliséggel járó időkben, ami azt jelentette, hogy bizonyos időszakokban ugrásszerűen megnövekedett a közalkalmazottak létszáma. Gyakori volt az is, hogy választások előtt kínáltak munkát a közszférában, tulajdonképpen megvásárolva a jelentkezők szavazatait. Egyébként a déli országok bürokráciájának túlméretezettsége csak első benyomás, véli *Sotiropoulos (2004a:32)*. A közkiadásokat, állami bevételeket, valamint a közszférában dolgozók arányát vizsgálva megállapítja, hogy a nyugat-európai államokhoz viszonyítva még lemaradása is volt ebben a tekintetben. Ezt a lemaradást azonban a 90-es években sikerült behozni. Amiben azonban nagyon is eltérő a déli országok, így Görögország és a többiek helyzete, az a politikai kliensi rendszer, valamint a korrupció.

A *társadalmi tőke állapotát* illetően *Sotiropoulos (2004b)* érdekes megállapítást tesz: Ha létezhet a gazdaság mellett egy szürke gazdaság, ami erősebb is lehet az előzőnél gazdasági jelentőségét tekintve, ugyanígy létezhet, (és szerinte létezik is Görögországban) a gyenge civil szféra mellett egy szürke, vagy informális civil-szerveződés, ami szintén lehet erősebb a „fehér” párjánál. Az önkéntes szerveződések száma Görögországban az elmúlt 25 évben lassú növekedésnek indult (*Paraskevopoulos 2007*), ezek közül sok az EU-pénzek megszerzésével jött létre (*Sotiropoulos 2004b:24*). Azt azonban meg kell megállapítani, hogy a civil szféra Görögországban gyenge volt, és mégha némi fejlődést az Unió fejlesztések hatására tapasztalhatunk is, napjainkra is csak gyengének nevezhetjük.

Összegzésül elmondható, hogy Görögország nagyon jól megfelelt egy extrém eset szemléltetésére, ugyanis csatlakozásának első másfél évtizedében a konvergencia és a regionális támogatások hatékony felhasználásának szinte semmilyen feltétele nem teljesült, ugyanakkor a kilencvenes évek második felére olyan fordulatok következtek be, amelyekkel jól szemléltethető volt az V.3. fejezet kondícióinak érvényessége az ország esetében.

VII. Következtetések, új tudományos eredmények

VII.1. Összefoglalás és a dolgozat új tudományos eredményei

Az alábbi fejezetben a dolgozat főbb megállapításait összegzem, és kiemelem az új tudományos eredményeket. Az alfejezet első fele röviden megismétli az egyes fejezetek fő mondanivalóit, és világossá teszi a közöttük lévő logikai kapcsolatokat. A fejezet második része az új tudományos eredményeket foglalja össze, és négy tézis kerül megfogalmazásra. A célom az, hogy olyan következtetésekre jussak, amelyek a dolgozat egészéből leszűrhetők. A dolgozatot a további kutatási irányok felvázolásával zárom.

A dolgozat arra a kérdésre igyekezett választ keresni, hogy hogyan tekintsünk az Európai Unió regionális politikájára a közgazdasági elméletek szemszögéből. Az egyes elméleti iskolák eszköztárával hogyan vizsgálhatunk meg olyan kérdéseket, mint hogy *van-e az Európai Unió strukturális és kohéziós alapjaiból kifizetett pénzeknek növekedésgeneráló hatása, és van-e az Európai Unió regionális politikájának a régiók közti konvergenciát serkentő hatása*. E kérdések vizsgálata elengedhetetlen és folyamatosan aktuális, mert az Európai Unióban minden egyes új költségvetési időszak megtárgyalásakor fellángolnak a viták a strukturális kiadások és szétosztásuk körül. Míg a szegényebb országok a strukturális alapok növelése mellett érvelnek, az Unió költségvetéséhez nettó befizetőként hozzájáruló országok azt hangsúlyozzák, hogy a relatíve magas kiadások és strukturális támogatások ellenére egyáltalán nem egyértelmű, hogy az elmaradott régiók valamit is behoznának hátrányukból, így pedig a közös regionális politika léte kevésbé látszik igazoltnak. A probléma tisztázására *a dolgozat első két fejezete megvizsgálta azt a kapcsolatot, ami a nemzetgazdaságok növekedéséről és a regionális növekedésről szóló irodalom, valamint az EU regionális különbségeit vizsgáló empirikus irodalom között van*. Vajon konvergenciára vagy divergenciára számíthatunk hosszú távon?

Az első fejezetben megvizsgáltam, hogy *a növekedési elméletek különböző megközelítései az egy főre eső jövedelmek tekintetében közeledést vagy távolodást jósolnak-e*. Az elméleteket két csoportba tudtam elkülöníteni: voltak olyanok, amelyek hosszú távon konvergenciát jósoltak, és voltak divergenciát előrevetítő elméletek. Az első csoport alapvetően a neoklasszikus növekedési elméletre épült, míg a második csoportba az endogén

növekedési elméletet¹⁵⁹, az új gazdaságföldrajz megközelítéseit, valamint a regionális gazdaságtan irodalmából az export-versenyképességi modelleket, a posztfordista megközelítést, az innovatív miliő hatásait leírókat és a társadalmi tőke fontosságát hangsúlyozó irodalmakat soroltam.

Az elméletek áttanulmányozása során a dolgozat igyekezett rávilágítani arra, hogy vannak olyan tényezők, amelyek a divergenciát erősítik, ám ezek jelentőségét az egyes elméletek eltérően értékelték. A jól formalizált, egyszektoros neoklasszikus növekedéselmélet a technikai haladást exogénnek feltételezve *egyértelmű konvergenciát* jósolt; ezt a konvergenciaelméletek erős hipotéziseként foghatjuk fel. A hagyományos tényezők (tőke, munka, összes tényező termelékenységé) mellett az újabb modellekbe beépültek a humán erőforrás, természeti tényezők, a közjóságok és a politikai stabilitás hatásai is (jórészt az intézményi közgazdaságtan hatására). A konvergenciaelmélet gyenge hipotézise szerint a társadalmi-politikai feltételek akadályozhatják, de legalábbis hátráltathatják a technológiai adaptációt. A másik oldalon a *divergenciát hangsúlyozó elméletek* a kumulatív folyamatok olyan kiváltó tényezőire hívták fel a figyelmet, mint a technológiai haladás endogén volta, az agglomerációs tényezők és a tér szerepe, az ipari klaszterek és az innovatív miliő koncentrációt serkentő, valamint a társadalmi tőke kockázatokat csökkentő tulajdonságai.

Mivel az EU-ban megfigyelhetők regionális különbségek, és mértékük nem elhanyagolható, érdemes volt vizsgálni azt a kérdést is, hogy *melyik növekedési elmélet adja a legmeggyőzőbb magyarázatot a világban és az Unióban tapasztalt jelenségekre*. A világ országait vizsgálva több kutatás is meggyőzően mutatta be, hogy divergencia jelentkezik a világ országai között két megközelítésben is: Először is a szegény országok növekedési rátái alacsonyabbak, mint a gazdag országoké (β -divergencia), másodszer az országok egy főre eső jövedelmei közt kimutatható szórás is növekszik az időben előrehaladva (σ -divergencia). *Sala-i-Martin (2006)* azonban megállapította, hogy *divergencia helyett konvergencia tapasztalható a jövedelemkülönbségek esetében világméretben*. Ő ugyanis nem az egyes országokra, hanem az emberek közti jövedelemkülönbségekre vonatkoztatta a kérdést. A II.1. fejezet megállapításai szerint tehát a világ jövedelemeltérései elsősorban az országok közötti jövedelemegyenlőtlenségekből adódnak. Az országon belüli jövedelemkülönbségek folyamatosan növekvő tendenciát mutatnak, míg az országok közötti jövedelemkülönbségek csökkennek. Az országok közötti jövedelemkülönbségek csökkenése sokkal nagyobb, mint az egyes országokon belül tapasztalható jövedelemkülönbségek növekedése, így világméretben

¹⁵⁹ Egyes modelljei azonban konvergenciát is előrevetíthetnek a tudás felhalmozódására vonatkozó feltételek módosulása esetén.

csökkenés tapasztalható. *A konvergencia tehát világviszonylatban inkább szabálynak tekinthető, mint kivételnek.*

Ezek után az Európai Unióban tapasztalt jelenségek kerültek górcső alá. A II.2. fejezet megállapítása szerint a tagállamok közti jövedelemkülönbségek folyamatosan csökkentek, de a tagországokon belüli régiók között a különbségek lényegesen nem változtak. A kép azonban itt is kettős. A statisztikai adatok vizsgálatából egyrészt megállapítható volt, hogy az elmúlt évtized során a jövedelem és a foglalkoztatás terén jelentkező egyenlőtlenségek csökkentek uniós szinten. Javultak a kohéziós országok adatai, valamint az egy főre eső GDP-adatok a NUTS2 régiók felső és alsó 20 százalékában. Az EU-15-ök lemaradó régiói is jelentős növekedést értek el, és csökkentek a különbségek az egy főre eső GDP tekintetében a NUTS2 régiók közt. Mindezt több statisztikai mutató is alátámasztotta, így a gini-koefficiens, a súlyozott variancia koefficiens, de a legjobban a legszegényebb és a leggazdagabb régiók közti egy főre eső GDP-különbségek csökkenése tükrözte vissza. Az erőteljesebb teljesítmény azonban nem terjedt ki az összes periférikus régióra, és a relatíve szerény teljesítmény sem igaz az összes centrum régióra. *A statisztikai vizsgálat szerint tehát a konvergencia csak uniós szinten mutatható ki, nemzeti szinten belül viszont divergencia tapasztalható.*

A statisztikai adatok vizsgálata után azt tanulmányoztam, *milyen eredményre jutottak azok az ökonometriai elemzések*, amelyek az első fejezet elméleteit alkalmazva valamilyen szabályszerűséget kerestek az európai szintű adatsorokban. A konvergencia vizsgálatakor használt megközelítések leggyakrabban a β -konvergencia, σ -konvergencia vagy a konvergencia-klubok vizsgálatára hagyatkoztak, és a különböző elméleti modellekbe a következő tényezőket építették be feltételeességet szolgáló változókként: humán tőke, piaci potenciál, K+F, innovációs kapacitás, területi externáliák, közelség, népsűrűség valamint a nyitottság, uniós tagság és a társadalmi tőkére vonatkozó változók. Ötven tanulmány alapos vizsgálata után a következő tágabb következtetéseket vontam le:

- 1) A legtöbb tanulmány alapján *a konvergencia dominál* a vizsgált időintervallumok többségében és az alkalmazott földrajzi aggregátumok szintje szerint.
- 2) Nem található jele egy egységes kibocsátási szint (single steady state) felé való konvergenciának (mint ahogy az a kezdeti neoklasszikus modellekből bizonyos kezdeti feltevések esetén levezethető). A fix hatású panel becslést alkalmazó modellek (pl. Canova – Marcet 1995, EC 2004b) az egyensúlyiállapot-értékek széles skáláját adják. *Tehát a konvergenciafolyamat nem fogja és nem is tudja kiküszöbölni az EU-n belüli regionális egyenlőtlenségeket* (politikai intervenciók nélkül).

- 3) A konvergencia mértéke európai szinten sokkal gyorsabb volt az 50-es, 60-as években (főleg a 60-asban), mint a 70-es évek elején, a 80-as vagy a 90-es években.
- 4) A 70-es évek végét és a 80-as évek elejét a legtöbb tanulmány a divergencia időszakaként jeleníti meg.
- 5) A 90-es évek adatai azt mutatják, hogy a konvergenciafolyamat újra kimutatható.
- 6) A konvergenciafolyamat természetében megjelenő számottevő különbségek is kimutathatók az EU egyes tagállamai közt. Ez részben azt tükrözi, hogy mennyire fontosak az egyes tanulmányok által alkalmazott magyarázó változók. Mindezek mellett azonban nagyon óvatosnak kell lennünk azokkal a feltételezésekkel, miszerint a konvergenciafolyamat egyformán érvényesülne az összes ország összes régiójában még egyazon időperiódus alatt is. A régiók is eltérő felzárkózási rátával jellemezhetők általában (*EC 2004b*).
- 7) Azonban minden eredményt fenntartással kell fogadnunk, mivel még mindig vannak viták az alkalmazott módszerekben és az ökonometria technikák terén. Egy kielégítő eredményt azonban a kutatás hozott, mégpedig hogy *a konvergencia jelensége más modellekkel is kimutatható, és nem csak a BSM modelltől függő eredmény!* Egyszerűbb leíró statisztikák (pl. a gini együttható, a relatív szórás) ugyanúgy, mint más komplexebb modellek (pl. szimultán egyensúlyi modellek és a Verdoorn-törvényre épülő modellek) nagyjából hasonló eredményeket adnak.

A fenti megállapításoknak ellentmondanak azok a kutatások, amelyek eredménye a *divergenciajelenség* kimutatása az EU növekedési folyamatában (*Rodriges-Pose – Fratesi 2004, Magrini 2004, Boldrin – Canova, 2001, Dunford – Smith 2000, Magrini 1999*). Ezekben az esetekben azonban a divergenciahatásra négy különböző magyarázat is akad. Előfordul, hogy

- (1) a divergenciahatás csekély (pl. *Cardoso 1993*),
- (2) vagy a közép-, és kelet-európai országok régiós adatainak bevonása azt a látszatot kelti, hogy a különbségek növekedése megugrott a szocialista rendszerek bukása után (*Dunford – Smith 2000*),
- (3) vagy még gyakrabban a vizsgált periódusok teljesen vagy részben átfogják a 70-es évek végét és a 80-as évek elejét jellemző adatokat. Így pl. *Dunford (1993, 1999)*, *Neven – Gouyette (1995)*, *Armstrong (1995, 1996)* és az egy országot vizsgáló tanulmányok többsége (pl. *Cuadrado-Roura et al. 1999*).

(4) és volt pár tanulmány (*Cheshire – Carbonaro 1996, Magrini 1999, 2004*), amelyek a megszokott NUTS-régiók helyett ún. city-régiókat (pl. Functional Urban Regions - FUR) használtak, ez pedig rávilágított NUTS-besorolás problémáira.

Az első két fejezet alapján megállapítottam, hogy az általam megvizsgált elméletek és ökonometriai tanulmányok szerint egyrészt alapesetben a konvergencia dominál, másrészt a konvergenciafolyamat alakulásában több tényező együttesen játszik szerepet, így legfőképp a tőkeállomány, a termelékenység, a humán tőke, a technológiai fejlődés és az integrációhoz kapcsolódó változók (nyitottság, liberalizáció).

1. tézis: Az uniós regionális politika beavatkozásainak érveként általában azt hozzák fel, hogy ellentétben a „hagyományos” érveléssel, hosszú távon nem konvergencia, hanem divergencia zajlik az Unió régiói között. A megvizsgált több mint 50 ökonometriai tanulmány alapján azonban a vizsgált időintervallumok többségében és az alkalmazott földrajzi aggregátumok szintjén az Európai Unió régiói között inkább a konvergencia dominál. Azon tanulmányokban, amelyekben a divergencia jelenségét hangsúlyozzák, (1) a divergenciahatás csekély, vagy (2) a közép-, és kelet-európai országok régiós adatainak bevonása torzítja az eredményt, vagy (3) a vizsgált periódusok teljesen vagy részben a 70-es évek végét és a 80-as évek elejének adatait fogják át, vagy (4) nem a NUTS2 területi besorolást használják a vizsgálat egységeiként. Így az uniós beavatkozások alátámasztására használt egyszerű érvelés nem állja meg a helyét.

Ezek után a harmadik fejezetben azt vizsgáltam meg, hogy a kormányzati beavatkozások mögött milyen indokok húzódnak meg, a különböző elméleti megközelítésekből milyen gazdaságpolitikai következtetések vonhatók le. A kérdésem az volt, hogy a jövedelemkülönbségek növekedése esetén hogyan lehet (lehet-e és kell-e?) a kiegyenlítődés felé terelni a gazdaságokat, vagy legalábbis a fejlődési különbségek enyhítésére átmenetileg milyen erőfeszítéseket tesz egy ország, illetve maga az Európai Unió. Bemutattam, hogy a kormányzat hogyan tud, milyen esetekben és milyen eredménnyel beavatkozni, és hogy a hagyományos kormányzati indokok érvényesek-e az európai integráció közösségi beavatkozásai esetében is.

A közgazdászok között széles körben (de nem kivételek nélkül) elterjedt az a nézet, hogy a kompetitív megoldások nagyfokú hatékonysághoz vezetnek, a versenyt pedig a haszon-maximalizálás vezérli, ez az oka annak, hogy a gazdasági szereplők a lehető

legnagyobb hatékonyságra törekszenek. Az állami beavatkozást leíró közgazdasági érvek alapja, hogy a verseny folyamatos (jó értelemben vett) harcot jelent a piaci szereplők között, ami azzal is együtt jár, hogy lesznek nyertesek és vesztesek. A veszteseket a tökéletes piacnak arra kell ösztönöznie, hogy a piaci folyamatban egyszer csak nyertesekké váljanak. De az ún. Pareto-elv kimondja, hogy ilyen hatékony állapotban senki sem javíthat saját helyzetén anélkül, hogy valaki más helyzete ne romlana.

Ezzel a kérdéssel a *jóléti gazdaságtan* foglalkozik, mely alaptételeiben még azt is kimondta, hogy a Pareto-hatékony állapot semmit sem mond arról, hogy a jövedelemelosztás mennyire „jó”, mennyire igazságos. Ugyanis gyakran előfordul, hogy az egyes piaci szereplők nem indulnak egyenlő eséllyel, sőt olyannyira nem, hogy a piac által keltett egyenlőtlenségek nem tudnak egy folyamatos, egymást előzőtő, váll-váll melletti harccá alakulni, hanem csak tovább erősítik az egyenlőtlenségeket. A szélsőségesen nagy egyenlőtlenségek viszont a rend felborulásához vezetnek, veszélyeztetik az adott ország versenyképességét, s ez már magának a tökéletes piacnak a működését is gátolhatja (*Szabó 2000*). A jóléti közgazdaságtan szerint azonban nem kell lemondanunk a piaci helyzetekről, csak a kezdeti jövedelmek újraelosztását kell elindítani, majd hagyni, hogy a kompetitív piac folytassa a folyamatot ¹⁶⁰.

A gazdaság és a piacok működését azonban a való életben *piac kudarcok* jellemzik. Emellett a gazdaságon kívüli tényezők, a társadalmi szempontok is jelentősek a folyamatok alakításában. *Stiglitz (1991)* szerint hagyományosan a kormányzatok kétféle indokból igyekeznek beavatkozni: a hatékonysági, illetve a méltányossági szempontokra hivatkozva. *A fejezet példákkal illusztrálta a közösségi beavatkozás indokait az európai integráció esetében.* Extern gazdasági hatások esetére példa volt a kutatás-fejlesztés támogatása az EU területén, a negatív externáliák, mint például a környezetszennyezés megoldására a környezetvédelmi előírások vagy a környezetvédelmi adók bevezetése. Információs aszimmetriára azt az esetet hoztuk példának, amikor az EU a munkaerőpiacon fellépő információs egyenlőtlenségeket igyekezett orvosolni. A növekvő hozadék jelensége vezethet a természetes monopóliumok kialakulásához, itt az európai kormányok által indított Airbus-program volt a példa, amikor is európai összefogással új repülőgép-gyártó vállalatot hoztak létre, de az eset gyakorlati tapasztalatai azt mutatták, hogy a piacra lépéssel a nagy utasszállító gépek árai nem csökkentek jelentősen. A tökéletlen tényezőáramlásra az európai munkaerő immobilitása volt a megfelelő szemléltetés (*Meiklejohn 1999*).

¹⁶⁰ Természetesen megemlítettük a kormányzati beavatkozások kritikáját is. Így például a közösségi választások elméletét (lásd pl. *Buchanan 1962*).

Ezután összefoglaltam a növekedéstudományokból levonható gazdaságpolitikai következtetéseket, először a konvergenciát jósoló, majd a divergenciára számító megközelítések tükrében. Az első megközelítés szerint főként a verseny és a szabad kereskedelem támogatásával, a technológia széleskörű elterjedése útján lehet előmozdítani a konvergenciát, tehát jórészt a hatékonyságot előmozdító intézkedésekkel (Boldrin és Canova 2001). A neoklasszikus növekedéstudományi keretben az elmaradottabb régióknak nyújtott tőke-transzfer egyszeri, lökészerű segítséget jelenthet a már egyébként is meglévő konvergenciafolyamatnak, így gyorsítva a felzárkózást.

A második megközelítés, a divergenciaelméletek családja különböző kimeneteket jósolt: míg egyesek (pl. Martin 1999) ellenzik a kormányzati fejlesztéseket, – mivel szerintük ez a legproduktívabb tényezők gyors mozgásával járna, – addig mások a magas fix költségek és a hasznossági externáliák miatt a kormányzat kezdeményező szerepét hangsúlyozzák, hiszen ezek a projektek csak akkor tudnak jövedelmezők lenni, ha egy kritikus tömeget elér a projektek száma (EC 2004b).

Az endogén növekedési modellek keretében a nemzetközi tőke-transzferek nem egyszeri lökést jelentenek a felzárkózásban, hanem magának a konvergenciának a beindításához is szükség lehet rájuk. A tőke-transzferek konvergenciában játszott pozitív szerepét erősítette meg a technológiai ugrások és a tanuló régiók elmélete is (McCann 2007), amely azzal érvelt, hogy a szegényebb, fejletlenebb országok egyszerűen lemásolhatják a gazdagabbak technológiáját, és ezáltal megvalósulhat a konvergencia. A feltétel a főként külföldi működőtőke formájában érkező fejlett technológia befogadásának a képessége. Ezek az elméletek azt jósolták tehát, hogy az uniós források hatékonyan járulhatnak hozzá a felzárkózáshoz, amennyiben növelik az ország technológiai befogadóképességét (Fagerberg – Verspagen 1996).

Az új gazdaságföldrajz elméletéből levezethetően létezik azonban egy átváltás a növekedés és a területi kiegyenlítődés között. Az a gazdaságpolitika, amely a fejlesztési forrásait túlságosan egyenletesen osztja el, veszélyeztetheti a gazdaság felzárkózását, fejlődését azáltal, hogy szembe megy a klaszterek kialakulásából következő növekvő hozadékok elvével (MNB 2006). Mindezek következményeként a régiós felzárkóztatási programok akár magát az országos szintű konvergenciát is visszavethetik. A programoknak ugyanis externális hatásai is lehetnek, amennyiben csökkentik a „természetesen” (a felzárkóztatási programok nélkül, pusztán hatékonysági, piaci alapon) gyors régióknak a gazdaság erőforrásaiból, például a humán tőkéből való részesedését (MNB 2006, Midelfart-Knarvik – Overman 2002). Az új gazdaságföldrajz szerint egyes esetekben a regionális

koncentrációt kell erősíteni, tehát egy *bizonyos szintű regionális, illetve szerkezeti divergencia nemhogy nem mond ellent az általános felzárkózási folyamatnak, de egyenesen szükségszerű következménye annak.*

Áttekintve a kormányzati támogatásnyújtás mögött fellelhető mainstream elméleti indokokat, azok sokszínűségét és sokrétű magyarázatait, megállapítottam, hogy a növekedési elméletek közül nem lehet kiválasztani egyetlen, minden jelenséget megmagyarázó modellt. Az egyes elméletekből eltérő következtetések vonhatók le a közösségi beavatkozások hatását illetően, nem adható általános recept az EU regionális különbségeinek kiegyenlítésére. Az azonban a kritikai irodalomfeltárás során világossá vált, hogy van az EU-támogatásoknak egy olyan jelentős volumenű szelete, amellyel kapcsolatban megfogalmazhatók bizonyos kritériumok a támogatások gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását illetően. Ez a támogatási cél pedig a közlekedés, amelyre az Európai Unió a 2007-13-as költségvetési periódusában az összes támogatásainak csaknem egyharmadát költi.

2. tézis: A közösségi beavatkozások indokoltságát és hatását illetően a közgazdasági elméletek nem egységesek. Az azonban elmondható, hogy mai modern gazdaságokban léteznek olyan feltételek, amelyek nélkülözhetetlenek a piacok és vállalatok hatékony működéséhez. Ezek azok a fejlesztések, amelyek a leginkább tőkeigényes területeket és a nagy túlcsoportuló hatással rendelkező beruházásokat (alapvető infrastruktúrát, különösen a közlekedési hálózatokat) érintik. Az Európai Unió kohéziós támogatásainak közel egyharmadát a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére fordítják. A közgazdasági modellek legtöbbször szerint az ilyen típusú beruházások tartósan erősítik a gazdaság kínálati oldalát. És ha az állami tőkekiadások gazdasági növekedésben vállalt hozzájárulását számszerűsíteni pontosan nem is lehet, azonosíthatók azok a tényezők, amelyek az állami beruházások gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását maximalizálják. Ezek pedig (1) az állami kiadások összetétele, (2) a beruházás finanszírozási módja, (3) az intézmények, konkrétan az adminisztráció minősége és (4) a meglévő tőkeállomány mérete.

Az állami beruházások gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását maximalizáló tényezők részletesebben:

- (1) *Az állami kiadások összetétele, tekintve, hogy annak bizonyos elemei más elemeknél sokkal közvetlenebb hatást gyakorolnak a gazdasági tevékenységre. Ide sorolhatók a közutak és vasútvonalak, illetve repülőterek építése, a városi közlekedési rendszerek és az energiaszolgáltató hálózatok. Más összetevők – rövid távon legalábbis – inkább*

társadalmi, mint gazdasági hatást fejtenek ki, még ha nem is tartanak hosszú évekig: ide tartozik a kórházak, iskolák illetve közintézmények építése.

- (2) *Az állami beruházások növekedésre gyakorolt hatása rövid távon a beruházás finanszírozási módjától függ.* Adóemelés esetén a keresletre gyakorolt pozitív hatást ennek visszatartó hatása ellensúlyozhatja. Kölcsönök esetén fennáll annak a veszélye, hogy azok előbb vagy utóbb kiszorítják a beruházásokra szánt magánforrásokat. A régi helyett az új infrastruktúra finanszírozása felé átcsoportosított kormányzati kiadásoknak szintén negatív hatása lehet, ez ugyanis komoly összegeket vonhat el az éppen zajló javítási vagy karbantartási munkálatoktól.
- (3) *Az állami beruházások termelékenységére gyakorolt hatása e beruházások hatékonyságát befolyásoló elemektől függ: ilyen például az intézmények „minősége”, a releváns hatóságok adminisztratív kapacitása és a meglévő infrastruktúra irányítási szintje.*
- (4) *Az állami beruházások termelékenységére gyakorolt hatása függ a meglévő tőkeállomány méretétől, valamint azok magánberuházásokkal való komplementaritásának fokától.*

A konvergencia- és divergenciajelenségek elméleti majd empirikus vizsgálata, valamint a közösségi beavatkozások indokainak feltárása után a negyedik fejezetben tömören bemutattam, hogy valójában mit is jelent az Unió regionális politikája. Hogyan változtak a céljai, és azokat milyen eszközökön keresztül igyekeznek elérni.

A politika történelmi fejlődése és az alapszerződések vizsgálata nyomán megállapítottam, hogy az Európai Közösség alapvető céljaiban erőteljes elmozdulás volt tapasztalható. A Közösség regionális egyenlőtlenségeinek felfogásában bekövetkező és a struktúrapolitika jelentőségének változása mögött fellelhető legfőbb elem a piaci liberalizációs gazdasági intézkedések kiigazítására való törekvés, azaz a szabad verseny és a növekedési korlátok felszámolása. Ez egyértelműen a fejlett és erős gazdaságoknak kedvez. Emiatt *tolódott el az EU célkitűzése a harmonikus és kiegyensúlyozott növekedés felől a gazdasági és társadalmi kohézió felé.*

A dolgozatnak ebben a fejezetében mutattam be azt a megközelítést is, miszerint az EU regionális politikája nem más, mint a nemzetállamok érdekeit képviselő kormányközi transzfermechanizmus. *Fenge és Wrede (2004)* valamint *Allen (2005)* megállapításai szerint az uniós kohéziós politika felfogható olyan tagállamoknak nyújtott kompenzációként (gyakran alkalmazott kifejezés erre az angol *side-payment* szó), amit a piacok integrálásában

való együttműködés érdekében alkalmaztak. A magas szintű államközi alkukat hangsúlyozó kormányközpontú vagy ún. „intergovernmentalista” megközelítéssel (*Moravcsik 1995*) szemben röviden említésre került egy másik megközelítés is a strukturális alapok működésének magyarázatában, az ún. többszintű kormányzás (vagy multi-level government) megközelítése (*Bachtler – Méndez 2007, Marks – Hooghe 2004*). E két megközelítés vizsgálata azonban túlmutatott a disszertáció keretein, és inkább további kutatási területként említette a fejezet mint a politikaelméleti megközelítés továbbgondolását.

A regionális politika működési rendszerének bemutatása, a célok, eszközök és alapelvek áttanulmányozása után a disszertáció *ötödik fejezetében az EU-támogatások hatásainak vizsgálata következett*. A fejezet annak az általánosságban elfogadott nézetnek járt utána, hogy az Európai Unióból érkező támogatások jelentős növekedési többletet generálnak a támogatott területeken. A strukturális alapok potenciális hatásait számszerűsítő, az *Európai Bizottság által elvégzett modellszimulációk alá is támasztották a pozitív várakozásokat. Az alapok tényleges hatását vizsgáló empirikus tanulmányok azonban meglehetősen szerény, az alapoknak tulajdonítható növekedési és felzárkózási többletről számoltak be.*

A fejezet három különböző módszertan hatáselemzéseinek eredményeit vizsgálta meg. Az első ezek közül az *esettanulmányokból* levonható következtetés, mely szerint az uniós támogatások hatása legtöbbször szerény, vagy enyhén pozitív. Ez a módszer azonban többek szerint¹⁶¹ nem alkalmazható aggregált, nemzeti vagy regionális szintű következtetések levonására, maximum a megépült „autópálya-kilométereket” és létrehozott munkahelyek számát kapjuk meg a tanulmányozásukból. Az esettanulmányokból nem lehet megtudni, hogyan alakult volna a foglalkoztatottak száma akkor, ha nem történt volna meg a támogatás. Rámutattak viszont arra, hogy a helyi hatóságok gyakorlatát általában befolyásolták az uniós támogatások, és több esetben kimutatták a járadékvadász magatartást is.

A második vizsgált módszer a *modellezés* volt. Ez a módszer több oldalról is ki tudta egészíteni az esettanulmányoknál említett hiányosságokat. Egyrészt segítségével könnyebben megállapítható annak mértéke, hogy a kohéziós támogatás makroszinten mennyivel járult hozzá a foglalkoztatás vagy a GDP bővüléséhez, másrészt fel tudják vázolni azt az esetet, hogy mi lett volna, ha nincs az uniós támogatás. Ez utóbbi azért fontos, mert a lassú növekedés és a strukturális támogatások egyidejű jelenléte nem feltétlenül jelenti a támogatások hatástalanságát, mert előfordulhat, hogy az adott terület a támogatások nélkül sokkal rosszabb helyzetben lett volna. A modellszimulációk vizsgálata után azt a

¹⁶¹ Lásd pl. az *Evans* (2003), *Rechnitzer – Lados* (2004) vagy az *MNB* (2006) írásait.

következtetést vontam le, hogy az Unió strukturális támogatásai jelentősen hozzájárulnak a támogatott gazdaságok növekedéséhez és foglalkoztatottságához. Ennek a módszernek is voltak azonban hiányosságai (*Ederveen et al. 2003*): a szimulációk becslései nem pontosak, azokat sokkal jobban befolyásolják a modell alapvető feltevései, mint az, hogy valójában mi is történik a támogatási tervekkel. Ez a kritika pontosan azért megfontolandó, mert a modellek gyakran a Bizottság felkérésére születnek, és így fennáll a szubjektivitás problémája. A modellszimulációk tehát *csak egy lehetséges hatást mutattak be*, amelyet csökkenthetnek a valós folyamatok, a kizorító hatás, a nem hatékony forrásallokációk és a járadékvadász magatartás megjelenése.

Az ex-post ökonometriai tanulmányok jól kiegészítették az ex-ante, előzetesen készített modellszimulációs értékeléseket. E tanulmányok általában pesszimistább képet sugalltak a fejlesztési források hatásáról. A támogatások tényleges hatásait próbálták becsülni (szemben a modellszimulációk potenciális számszerűsítéseivel), nem feltételezték a beruházások produktivitását, a kizorítási hatás hiányát és az addicionalitás teljesülését. Sok kritikát is találhatunk velük szemben. A modellek felépítéséhez szükséges adatok hiányosak, vagy nem megbízhatók, a rendelkezésre álló adatsorok viszont nem minden esetben ölelnek fel megfelelően hosszú időperiódusokat, így nehezítve a strukturális alapok hosszú távú hatásainak számszerűsítését.

Sikerült-e a támogatási programoknak hozzájárulni a különbségek csökkentéséhez, vagy a megfigyelt csökkenés megtörtént volna egyébként is? Ennek a kérdésnek a megválaszolásában segített a módszertani áttekintés, de mint láttuk, a válasz egyáltalán nem egyértelmű. A főleg kérdőívekkel és informális módszerekkel dolgozó esettanulmányok, modellszimulációk és ökonometriai becslések által rajzolt kép nem teljes. Mások az értékelések eredményei azért is, mert a különböző módszertanoknak máshol vannak az erőnei és a gyengéi, így az általuk megválaszolható konkrét kérdések sem azonosak. Az esettanulmányok pontos képet adhatnak egy adott projekt jellemzőiről, a környezet minőségéről, a megvalósítás menetéről, azonban nem mindig alkalmasak az alapok hatásának a számszerűsítésére, illetve makroszintű következtetések levonására. A modellszimulációk egy optimális politika esetére adják meg a hatás lehetséges mértékét, az ökonometriai vizsgálatok pedig a már meglévő hatást igyekeznek valamilyen trendhez viszonyítani, az okozatokat feltárni, a támogatások tényleges hatásait igyekeznek megbecsülni.

Ezek után összegyűjtöttem azokat a tényezőket, amelyek segítenek választ adni arra, hogy miért nem éri el a politika a szándékolt hatását, és miért csak korlátozott mértékben érvényesül. Az értékelések tanulsága szerint többféle tényező játszhat ebben szerepet:

- *Az uniós támogatásoknak a nemzeti fejlesztési pénzekre nézve kizorító hatása van.* Még akkor is, ha létezik az uniós regionális politikában az addicionalitás alapelve, a társfinanszírozás követelménye *Ederveen et al. (2003:61)* tanulmánya szerint egy régió átlagosan 0,17 euró nemzeti támogatásról mond le minden egyes euró uniós támogatásért cserébe.
- *Az uniós támogatás kizorít, helyettesít más konvergenciamechanizmusokat,* így pl. a munkaerő-mobilitás növekedését visszafogják az elmaradott régiókba juttatott uniós támogatások, és a magántőke által érdekelt területeken költött uniós pénzek is kizorító hatásúak.
- *Többféle módszertannal is kimutatható volt a járadékvadászat megléte, az erkölcsi kockázat* (lásd pl. *Váradi 2006, Beugelsdijk és Eijffinger 2005*), és ezt mutatják az esettanulmányok is (lásd pl. *Stéclebout 2002*).
- *Az uniós beavatkozások hatását ellensúlyozzák a nemzeti politikák.*
- Fontos megemlíteni az új gazdaságföldrajz irodalmát. *A gazdasági integráció előrehaladtával* (vagy a szállítási költségek csökkenésével) *a gazdasági tevékenységek nagyobb valószínűséggel koncentrálódnak a központi, egyébként is gazdagabb régiókba, és főleg a magasabb hozzáadott értéket képviselő iparágakra lesz ez igaz.* A periféria emiatt az alacsony képzettséget igénylő feldolgozóiparra fog specializálódni (lásd *Krugman 1991a,b, Martin 1999, Puga 2002, Midelfart-Knarvik – Overman 2002* vagy *Rodriguez-Pose – Fratesi 2004* írásait).
- *Ennek következménye lehet az is, hogy a támogatások nagy része a relatíve gazdag régiókba áramlik, ahelyett, hogy csak a legégetőbb területekre és problémákra koncentrálódnának.*
- Felmerül annak a kérdése is, hogy *a regionális fejlesztésre szánt pénzeket nem a legmegfelelőbb célokra költjük el.* Az infrastruktúrára, valamint kis és középvállalatokra költött források mellett az oktatásra és humán tőkére is kiemelten kell költeni, véli *Eckey – Türck (2006), Veld (2007)* és az *EcoMod (2007)* tanulmánya. Egy *MNB-tanulmány (2006)* a falusi területeknek juttatott, a mezőgazdaságon kívülre koncentráló juttatások hatását is fontosnak tartja, míg *Rodriges-Pose és Fratesi (2004)* kimutatja, hogy az ilyen típusú támogatásoknak bár erőteljes azonnali hatása van, ez idővel teljesen megszűnik, sőt negatívra fordul, jelezve, hogy csak jövedelemtámogatás történik.

- Többen pedig (pl. *Armstrong 2002, ESPON 2005:5*) felvetik annak valószínűségét, hogy még nem volt elég idő, hogy az EU regionális politikájának eredményeit lássuk, és túl kicsik a támogatási összegek a látványos eredményekhez.

Természetesen a regionális fejlesztési programok eredményessége nem csak a regionális különbségek felszámolásának sikerességével jellemezhető. A politikatudományi megközelítés szerint (*Allen 2005, Keating 1997*) a regionális fejlesztési programokhoz illetve a forráselosztáshoz kapcsolódó egyeztetések pozitív hozadéka, hogy az egyes államok kénytelenek szorosabban együttműködni, és így végső soron az integráció előrehaladását segítik.

3. tézis: Az értékelések tanulsága szerint többféle tényező játszhat szerepet abban, hogy az uniós regionális politika nem éri el szándékolt hatását. Ezek (1) a kiszorító hatás, (2) a járadékvadászat megjelenése, (3) a nemzeti politikák ellensúlyozó hatása, (4) a gazdasági tevékenységek (főleg a magasabb hozzáadott értéket képviselő iparágak) koncentrációja, tehát az agglomerációs hatás, valamint (5) a rövid időhorizont¹⁶². A hátráltató tényezők felsorolása mellett azonban az empirikus vizsgálatok alapján meghatározhatók azok a feltételek is, amelyek fennállása esetén a szétszort támogatási összegek a növekedés beindításához szükségesnek és elégségesnek tekinthetők. Ilyen (1) a fegyelmezett nemzeti és regionális gazdaságpolitika; (2) a pénzügyi eszközök megfelelő koncentrációja a legrászorultabb területekre; (3) a megfelelően kiválasztott stratégiai és beruházási összetevők, valamint (4) az intézményi hatékonyság (hatékonyan működő jogrendszer és közigazgatás, az adott ország bürokráciájának szakértelme, valamint az alapok befogadását végző intézményrendszer felkészültsége).

Ez a megállapítás semmiképpen nem tekinthető egy mindenhol és mindenkor használható gazdaságpolitikai receptnek. A tézis arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy az elméleti valamint az empirikus tanulmányok kritikus tanulmányozása nyomán képesek lehetünk olyan kereteket nyújtani az uniós regionális politika vizsgálatához, amely jó iránytűként szolgálhat a politika végrehajtásakor.

¹⁶² Több kutató ugyanis (*Armstrong 2002, ESPON 2005:5*) felveti annak valószínűségét, hogy még nem volt elég idő, hogy a támogatások eredményeit láthassuk, mivel túl kicsik az összegek a látványos eredményekhez (*De la Fuente – Vives 1995*).

Az V.3.1. fejezet a következőkkel támasztotta alá a 3. tézis második felét: (1) *A fegyelmezett gazdaságpolitika* olyannyira feltétel¹⁶³, hogy a Kohéziós Alap kifizetései fel is függeszthetők bizonyos fiskális problémák esetén¹⁶⁴, valamint a jól teljesítő regionális programok esetén a teljesítési tartalékból (performance reserve) pótlólagos kifizetéseket eszközölnek. A fegyelmezett makrokörnyezetnek több *aspektusból is teljesülni kell. Egyrészt a makropolitikáknak és az azokat meghatározó szabályozási kereteknek egyértelműeknek és viszonylag stabilnak kell lenniük, másrészt létezniük kell hatékony tagországi regionális politikáknak.*

Az Európai Bizottság által idézett széleskörű gazdaságpolitikai irányelvek kiemelik a regionális munkaerőpiacokat érintő ajánlásokat (EC 2004b:93). Különösen azon mutatószámok megjelenítésére helyezik a hangsúlyt, amelyek a bérekben képesek tükrözni a termelékenységi és tudásbeli-képességi különbségeket, és ezáltal elősegíthetik a magas munkanélküliséggel rendelkező régiókban is a beruházások növekedését. A megfelelő munkaerő-piaci szabályozás, így a megfelelő regionális munkaerő-piaci jelzések nélkülözhetetlenek az uniós regionális politika hatásainak maximálásában.

A megfelelő gazdasági és politikai légkör nemcsak a növekedési és foglalkoztatási kilátások javulását hozhatja az ország vagy a régiók számára, hanem a külső támogatási források hatékony felhasználásának feltételét is jelentik. Itt érdemes kiemelni *Burnside és Dollar (2000:847)* megállapítását, mely szerint a fejlődő országoknak juttatott *segélyek közül azoknak volt pozitív hatása az országok gazdasági növekedésére, amelyek megfelelő fiskális-, monetáris- és kereskedelem-politikával rendelkező országokba kerültek.* Ahol ezek rosszul működtek, ott a támogatások hatása alig volt kimutatható. E kutatást vették alapul *Ederveen és szerzőtársai (2006)*, akik 13 uniós országban végezték el ugyanezt a vizsgálatot. Modelljük alapján is feltételes a „segélyek”, vagyis a strukturális alapok hatása. Vizsgált tényezők között az országok nyitottsága valamint az országok intézményeinek közelítésére használt változók befolyásolták pozitívan a támogatások hatását a gazdaságok növekedésre. A makroökonómiai stabilitás és nyitott külkereskedelem *Saravelos (2007)* írásában is kiemelkedő szerepet kap Görögország uniós támogatásának viszonyában.

A makrokörnyezet megfelelő állapota mellett a hatékony regionális fejlesztésre irányuló gazdaságpolitika is fontos ahhoz, hogy konvergencia alakuljon ki a régiók közt. Ezt elérheti a tagállam az ágazati politikáinak a gazdaság- és vállalkozásfejlesztésre, foglalkoztatásra és

¹⁶³ Lásd pl. *Djankov et al (2006)* vizsgálatait a fejlődő országoknak juttatott segélyekkel kapcsolatban.

¹⁶⁴ Más kérdés, hogy erre eddig nem került sor a feltétel bevezetése óta, és csak fenyegetésként él az uniós eszköztárban. Ez abból fakad, hogy a nagyrészt kormányköziségre épülő Közösségben minden az önkéntes normakövetésre épül, nem pedig az azonnali büntetésre. Lásd részletesebben *Csaba (2006)* több fejezetében.

infrastruktúrafejlesztésre irányításával, vagy a döntések decentralizálásával. Maga a regionális fejlesztésre irányuló eszköz lehet redisztributív vagy szolgálhat a leendő különbségek kialakulásának megelőzéséül (proaktív) is. A redisztributív támogatások a közpénzek eloszlásának regionális egyenlőtlenségeit célozzák feloldani, tehát itt vagyoni újraelosztásról beszélhetünk. Ezzel szemben a proaktív támogatások a vagyon megtermelésére helyezik a hangsúlyt, elősegítve a szegényebb régiókban a gazdasági potenciál emelését. Bár megfigyelhető volt az elmúlt időszakban az egyes tagországok nemzeti regionális politikáinak enyhe eltolódása a vagyon újraelosztása felől annak létrehozása felé, azok még mindig elsősorban redisztributívnak mondhatók. Ezzel szemben az EU strukturális alapjai inkább proaktív jellegűek. *Az EU-s alapok hatékony felhasználása szempontjából hasznosabb lenne a nemzeti regionális támogatások további proaktív irányba való elmozdulása.*

Több kutatás alátámasztja tehát (*Mairate – Hall 2001, Beutel 2002, EC 2004b, Ederveen et al. 2006*), hogy az uniós regionális politika nem működhet stabil tagországi makrokeretek nélkül, és ezt az Unió is igyekszik tudatosítani a tagországokban. A hatékonyság, a menedzsment és a pénzügyi kihelyezések alapján legjobbnak ítélt programok számára a Bizottság további támogatásokat allokál a strukturális alapok költségvetésének 4 százalékáig. Egyesek szerint azonban (lásd *Tabellini 2005 és Easterly 2003, Burnside – Dollar 2000*) bár *a rossz makropolitika rendkívül káros lehet a növekedésre, a jó makropolitika nem garantál egyértelműen kiváló teljesítményt.*

(2) Ahhoz, hogy kézzel fogható hatást lehessen elérni a korlátozottan rendelkezésre álló uniós fejlesztési forrásból, *szükséges a legszegényebb régiókra és országokra koncentrálni földrajzilag.* Az EU regionális támogatási rendszerét befolyásolja az ún. Kuznets–Williamson hipotézis is, vagyis a növekedés versus kiegyenlítés átváltási mechanizmus (trade-off, lásd *Szentes et al. 2005:94-100, Szentes et al. 2006:59-71, Szörfi 2007*) a felzárkózás kezdeti szakaszában a magasabb nemzeti növekedést egy ideig erősödő regionális egyenlőtlenségek kísérik. Ezért a regionális politika a relatíve szegényebb országok esetében, főként ott, ahol az ország teljes területe az uniós átlag-GDP 75%-a alatt van, az országos szintű növekedést kell, hogy segítse például úgy, hogy a meglévő növekedési potenciálra (ún. növekedési pólusokra), ágazatokra, klaszterekre épít. Hiszen ha a piaci erőkkel szemben próbálná kiegyensúlyozni a különböző régiók helyzetét (például a gazdasági aktivitás egyenletesebb szétszóródását segítő), akkor hátráltatná magát a felzárkózás folyamatát. A felzárkózás egy magasabb pontján viszont már a regionális egyenlőtlenségek csökkentése kaphat prioritást.

A regionális politika „védőháló” szerepét hangsúlyozza *Csite (2008)* és *Martin (2000)* is, ami abban áll, hogy a válsággal sújtott térségeknek átmeneti jellegű támogatást biztosít egy

új növekedési pályára való átálláshoz. A védőháló jelleg azt jelenti, hogy egy-egy térség szereplői biztosak lehetnek abban, hogy piacok radikális átrendeződésének eredményeként bekövetkező összeomlás esetén támogatást kapnak új gazdasági tevékenységek meghonosításához és ezzel a válságból való kilábaláshoz. Válságok esetén különösen eredményes lehet a regionális politika.

(3) A pénzügyi eszközök területekre való koncentrációja mellett egyes vizsgálatok szerint *meghatározott célokra is erősebben kellene koncentrálni.*¹⁶⁵ Ahogy *Dall’erba és szerzőtársai (2007)* kimutatták, az 1989-2004 közti időszakban csak a korábbi 1. célkitűzés alapján támogatott régiókban volt érzékelhető a támogatások hatása, a 2. célkitűzés esetében semmilyen hatást nem lehetett kimutatni. A korábbi 1. célkitűzés (ma a konvergencia célkitűzés) keretében az *EU alapjai támogatást nyújtanak a közszolgáltatások, a fizikai infrastruktúrába, a humán tőkébe és az üzleti környezet fejlesztésébe történő befektetésekkel.* A tapasztalatok szerint azokban a régiókban voltak igazán hasznosak a támogatások, amelyek *e négy támogatási irány között megtalálták a megfelelő egyensúlyt.* Az Európai Bizottság valamilyen mértékben már meg is próbálta érvényesíttetni ezeket az elveket az újonnan csatlakozott országokkal. A 2004-2006-os periódusra benyújtott nemzeti tervek előirányzatainak szerkezetét brüsszeli kezdeményezésre módosították. „Általában növelték a humántőkébe, illetve a fizikai infrastruktúrába irányuló beruházások arányát, és csökkentették az agrárprojekteket, illetve a vállalati szektornak adott támogatások súlyát. Ez utóbbiakon belül azonban növelték a kis- és közepes vállalatok felé irányított forrásokat, visszafogva a közvetlen állami támogatásokat. A regionális/lokális kulturális és sportlétesítmények beruházási terveit erősen szűkítették” (*MNB 2006:62*).

(4) A negyedik hatékonyságot befolyásoló tényező, az *adminisztrációs kapacitás szerepe.* A növekedés és regionális konvergencia vizsgálatok a legtöbb az EU támogatását is magyarázó változóként használó elemzés kiemeli, hogy a pótlólagos tőke-transzferek csakis a megfelelő közegbe kerülve hasznosulnak maradéktalanul.¹⁶⁶ A fejlődő országoknak juttatott támogatásokkal kapcsolatban *Djankov et al. (2006)* megjegyzi, hogy az nem segíti a gazdasági fejlődésüket, hanem a kormányzati fogyasztást növelve, megelégnél a járadékvadász magatartás, és gyakran elvezet a korrupcióig, a demokráciaszintjének

¹⁶⁵ A konkrét cél megfogalmazása és körvonalazásának igénye Magyarországon is felmerült a 2. nemzeti fejlesztési terv készítése előtt. Az első terv értékelésekor ugyanis kritizálták, hogy „a megvalósítást gátló egyik általános probléma a célok definiálatlansága volt. Fontos, hogy legyenek világos célok, azokat világosan kommunikáljuk, a végrehajtók és a kedvezményezettek pedig értsék meg őket, azonosuljanak velük, és váljanak érdekeltté a sikeres megvalósításukban.” (1103/2006. (X. 30.) Korm. határozat 40.o.)

¹⁶⁶ Csak pár tanulmány, ami ennek szerepét kiemeli: *Eckey – Türck (2006), MNB (2006), Veld (2007), EcoMod (2007) Rodrigues-Pose és Fratesi (2004).*

csökkenéséig, szélsőséges esetben a segélyen való marakodás polgárháborút is jelenthet, a nyersanyag-függő országok analógiájára építve. *Knack (2000)* kimutatja, hogy a magasabb támogatási szint a kormányzás minőségének erodálódásához vezet. Ezt a kérdéskört veti fel *Váradi Balázs (2006 és 2007)* is az uniós támogatások hatásának vizsgálatakor.

A strukturális alapok pályázati rendszere meglehetősen komplex, ami fokozott szakértelmet kíván az adott ország bürokráciájától. Bár elmondható, hogy hasznos lenne a rendszer egyszerűsítése, létezik egy trade-off az egyszerűség és az elszámoltathatóság közt. (*EC 2004b*).

Az V.3.2. fejezetben értékeltem az EU-15-ök regionális fejlesztéssel kapcsolatos intézményeit, az értékelési kritériumokat pedig az EU által a közös regionális politika leghatásosabb megvalósulását biztosító alapelvek adták, úgymint 1. decentralizáció, 2. addicionalitás, 3. programozás, 4. partnerség, 5. hatékonyság (abszorpció képesség), 6. átláthatóság (vagy a korrupció mértéke).

4. tézis: Az EU segítette az elmaradott országokat és régiókat. Ezt azonban sokkal inkább a piaci feltételek kialakításával érte el, mintsem a kohéziós politika eszközeivel és újraelosztással. A gazdasági integráció közgazdaságtani mechanizmusai a meglévő folyamatokat gyorsították fel¹⁶⁷. Azonban létezik pár európai uniós specialitás: (1) szupranacionális jellege (bár a nemzetállam erős maradt), (2) megköveteli az addicionalitás alapelvét (nem teljesen bürokratikus a koordináció), (3) felhívja a figyelmet az adminisztratív kapacitás jelentőségére, (4) egyenlő területi hozzáférést biztosít, valamint (5) a humanizmus eszméje hatja át.

(1) Az Európai Unió *szupranacionális gazdasági integráció*, ahol a piaci mechanizmus szabad működése gondoskodik arról, hogy az erőforrások elosztása optimális legyen. A kereskedelemteremtés és a kereskedelemeltérítés hatásai – vagy *Baldwin és Wyplos (2006:158)* elnevezésével allokációs hatások, – a különböző korlátok lebontásával beindítják a gazdaságban a hatékonyság következtében fellépő pozitív változásokat, és az erőforrások megtalálják a számukra legjövödelmezőbb hasznosulási helyeket a különböző tagországok közt. Ez egy egyszeri változás abban az értelemben, hogy egy politikai döntés egy egyszeri reallokációs folyamatot okoz a tényezők felhasználásában. Az allokációs (vagy statikus) hatásokon kívül jelen vannak azonban dinamikus (vagy akkumulációs) hatások is. Ez a hatás

¹⁶⁷ Mint láthattuk a II.1. fejezetben is, konvergencia volt jellemző világméreteken is.

a termelési tényezők felhalmozódásának rátáját határozza meg a gazdasági növekedés alapvető logikájának megfelelően. A nemzeti egy főre jutó jövedelem csak akkor tud fenntarthatóan növekedni, ha a munkaerőt egy állandóan növekvő fizikai-, humán- vagy tudástőkével látjuk el. Így az Európai integráció is úgy tudja a tagállamainak növekedési rátáját befolyásolni, ha befolyásolja a fizikai-, humán- vagy tudástőke felhalmozódásának ütemét. Erre volt jó szemléltető példa Görögország esete.

A regionális problémák szupranacionális szintű megoldása *Armstrong (1994)* szerint egyrészt azzal indokolható, hogy különféle spill-over hatásokon keresztül mind a gazdasági prosperitás, mind a gazdasági recesszió gyorsan áttérjed az integrációban részt vevő többi régióra. Azon régiók vagy országok állampolgárai, amelyek úgy érzékelik, hogy az integráció előnyeiből ők nem részesülnek, kicsi eséllyel fognak együttműködni a szorosabb integráció vívmányainak elérésében. *Armstrong (1994:351-355)* másrészt azzal érvel, hogy a jobb pénzügyi koncentrálás, valamint a hatékonyabb koordináció is csak szupranacionális szinten oldható meg. A szupranacionális fellépéssel megelőzhető a protekcionizmus, a tagállamok közötti támogatási verseny, a kompetitív leértékelések használata, és hatékonyabban kezelhetők a kialakuló monopol szituációk.

Igaz azonban, hogy a nemzetállam szerepe erős maradt, és a politikai megközelítésekben gyakran említik, hogy az európai integráció politikai céljainak elérését gazdaságilag értékelni nem releváns megközelítés. A területfejlesztés, ami eredetileg egyáltalán nem játszott szerepet, akkor kezdett fontos politikai területté válni, amikor a szegényebb déli országok, Görögország, Spanyolország és Portugália csatlakozott. És bár a közösség végső célja politikai (politikai egység, unió létrehozása), ennek gazdasági eszköztárát alakítja az a regionális politika, amely eleve tagállami kompromisszummal jött létre, és fennmaradásában és további működésében is a tagállamok közti kompromisszumok döntenek. A politika azonban nagyrészt determinálja a gazdaságok alakulását is.

(2) A koncentráció és az addicionalitás nélkülözhetetlen alapelv az EU regionális politikájának megvalósításában. A koncentráció értelmében a támogatásokat azokra a területekre kell eljuttatni, ahol a legnagyobb az elmaradottság, mindezt az uniós és nemzeti források, alapok együttes, hatékony felhasználásával, az *addicionalitás* pedig társfinanszírozást jelent, az uniós pénzügyi források önrésszel való kiegészítését (az Unió egy főre eső GDP-jének 85%-át el nem érő országok esetében az EU társfinanszírozása max. 85%-os, míg a 85%-ot meghaladóknál és Kohéziós Alapra jogosultaknál 80%-os lehet a negyedik programozási időszakban). Ennek az alapelvnek is van közgazdasági relevanciája.

Azzal, hogy az Unió megköveteli a támogatásai mellé saját forrás¹⁶⁸ meglétét is, a koordináció túllép a teljesen bürokratikus-koordináció jellegén. A társfinanszírozás elvével összekapcsolódóan az Unió előírja a támogatást fogadó országnak, hogy milyen szintű, a programokon kívüli beruházásokat kell megvalósítania minimálisan. Ez az elv azt hivatott garantálni, hogy az uniós források ne szorítsák ki az adott állam egyéb állami beruházásait. Másképp fogalmazva, a („közgazdasági”) addicionalitás elve azt akarja meggátolni, hogy a fogadó ország az európai támogatásokat az államháztartási deficit finanszírozására fordítsa. A gyakorlatban egy adott hétéves programozási periódus előtti időszak megfelelő kiadásait kell a programozási periódus átlagában, reálértéken szinten tartani. (MNB 2006:50)

(3) A közösségi regionális politika felhívja a figyelmet az *adminisztratív kapacitás jelentőségére* és (4) *egyenlő területi hozzáférést biztosít*. Meg kell találni azt a területi szintet, amely a leginkább alkalmas arra, hogy ellássa a regionális fejlesztési feladatokat, az egyes közszolgálati funkciókat (oktatás, egészségügy), valamint a szakmapolitikai döntések (pl. hogy hol folyjanak, fussanak a fontos infrastrukturális beruházások). Fontos a decentralizáció is bizonyos esetekben, mert a régiók ismerik saját szükségleteiket. Számít, hogy milyen joga és mekkora felelőssége van a régióknak a közigazgatás szempontjából.

Az EU regionális politikájának vizsgálata felhívja a figyelmet annak szem előtt tartására, hogy a támogatások csökkenésével, illetve a teljes megszűnésük után mihez tud kezdeni az adott regionális intézményrendszer. A csökkenő, illetve megszűnő támogatások esetében érdekes megvizsgálni, hogy mit kezdenek a kiépült fejlesztési szervezetek¹⁶⁹.

(5) Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy már a közösség megalakulásakor is (de azóta is folyamatosan) az *Európai Gazdasági Közösség értékrendszerét a humanizmus eszméje hatotta át*.

VII.2. További kutatási irányok, nyitott kérdések

A doktori disszertáció írása folyamán több olyan kérdés felmerült, melynek alapos vizsgálatára sem a terjedelmi korlátok, sem a dolgozat ívének és arányainak betartása okán nem kerülhetett sor. Ilyenek mindenekelőtt azok a kérdések, amelyek a II. fejezetben az európai régiók konvergenciáját illetve divergenciáját vizsgáló ökonometria elemzések

¹⁶⁸ Egész pontosan nem uniós forrásból megvalósított, állami, fejlesztési jellegű kiadásokról van szó. Ezek jó része beruházási kiadás (infrastruktúra, ipar stb.), de szerepelhetnek közöttük oktatási, képzési és egyéb működési kiadások is.

¹⁶⁹ Itt Magyarország számára olyan tanulság vonható le, hogy nem szabad egy pályázatíró iparágat kiépíteni, hanem a régiók saját belső igényeit figyelembe véve kell a fejlesztési célokat kialakítani.

vizsgálata során adódtak. A kritikai irodalomfeldolgozás módszere azt lehetővé tette, hogy a feldolgozott több mint 50 tanulmány alapján következtetéseket vonjak le, de arra már nem biztosított terepet, hogy a következtetések mögött meghúzódó okokat feltárjam. Így nyitva hagyott kérdés, hogy (1) mivel magyarázható az, hogy az országok között csökkentek a különbségek, míg az országon belüli régiók között nem. (2) Mi a magyarázata annak, hogy a konvergencia az 50-es 60-as években gyorsabb volt, majd lelassult. Vajon a 70-es évek olajválsága és az azt követő világgazdasági recesszió a 80-as évek elején egy klasszikus (bár különösen nagy) aszimmetrikus sokként jelentkezett az EU-ban? De a 90-es évek nagyon lassú konvergenciájára sem ad a neoklasszikus növekedési modell egyértelmű magyarázatot. Mindezen kérdést érdemes lenne alaposabban körüljárni. (3) Sokan kritizálják a hagyományos NUTS besorolást és az Eurostat REGIO adatbázisának rövidegét és megbízhatatlanságát. Érdemes lenne emiatt a *Magrini (2004)* által használt FUR egységek adatbázisát fejleszteni és az adatokat tisztítani, ahogy erre már született is próbálkozás (lásd *Limtanakool – Schwanena – Dijst 2007* munkáját).

Az Európai Unió regionális támogatásainak vizsgálatában az intézményi közgazdaságtani megközelítés – ahogy azt az I.2. fejezet is tárgyalja – viszonylag ritka. Bár a járadékvadász magatartás megjelenését érinti a dolgozat, annak konkrét megjelenésével, a folyamat vizsgálatával, és hogy hogyan vezet a járadékok utáni hajsza torzulásokhoz, szintén érdemes lenne mélyebben foglalkozni. Részletesebb elemzést érdemelne az is, hogy az EU hogyan tudná inkább a feltételek alakításával, mintsem a kohéziós politika eszközeivel segíteni a felzárkózást. Mely intézmények, hogyan és milyen csatornákon keresztül voltak képesek hatni, és milyen intézményi feltételek kulcsfontosságúak a felzárkózás tekintetében.

Egyik opponensem felhívta a figyelmet arra, hogy a dolgozat közösségi beavatkozásokat vizsgáló fejezete túlságosan épít a piaci kudarcok „mainstream” megközelítésére. E koncepciónak azonban megvannak a maga hibái, amelyet már sokan kritizáltak (lásd pl. *Zerbe – McCurdy 2005*), amelyet szintén érdemes lenne alaposabban körüljárni minden támogatási program értékelésekor.

Hivatkozások

- 1164/94/EK: A Tanács 1994. május 16-i 1164/94/EK rendelete a Kohéziós Alap létrehozásáról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. L 130. szám, 1994.05.25. 1-31.
- 1257/1999/EK: A Tanács 1999. május 17-i 1257/1999/EK rendelete az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, valamint egyes rendeletek módosításáról, illetve hatályon kívül helyezéséről. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. L 160. szám, 1999. 06. 26., 1-58.
- 1263/1999/EK: A Tanács 1263/1999/EK rendelete (1999. június 21.) a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszközzel. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. 1999. 06. 26, 01/3. kötet, L 161/54. szám, 121-123.
- 1783/1999/EK: Az Európai Parlament és a Tanács 1783/1999/EK rendelete (1999. július 12.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. 1999. 08. 13., 14/1. kötet, L 213/1. szám, 102-105.
- 1784/1999/EK: Az Európai Parlament és a Tanács 1784/1999/EK rendelete (1999. július 12.) az Európai Szociális Alapról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. 1999. 08. 13., 14/1. kötet, L 213/5. szám, 106-109.
- 1080/2006/EK: Az Európai Parlament és a Tanács 1080/2006/EK rendelete (2006. július 5.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapról és az 1783/1999/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. L 210. szám, 2006.07.31. 1-11.
- 1081/2006/EK: Az Európai Parlament és a Tanács 1081/2006/EK rendelete (2006. július 5.) az Európai Szociális Alapról és az 1784/1999/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. L 210. szám, L 210, 2006.07.31. 12-18.
- 1084/2006/EK: Tanács 1084/2006/EK rendelete (2006. július 11.) a Kohéziós Alap létrehozásáról és az 1164/94/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja, 2006.07.31. 79-81.
- 1198/2006/EK: A Tanács 1198/2006/EK rendelete (2006. július 27.) az Európai Halászati Alapról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja, L 223, 2006.08.15. 1-44.
- 1103/2006. (X. 30.) Korm. határozat az Új Magyarország Fejlesztési Terv elfogadásáról. http://www.nfu.hu/download/310/1103_2006_korm_hat.pdf. Letöltés időpontja: 2007.01.12.
- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – James Robinson (2005): Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. In: Aghion, Philippe – Durlauf, Steven, (eds): Handbook of economic growth. Elsevier, Letölthető: <http://elsa.berkeley.edu/~chad/handbook9sj.pdf>. Letöltés időpontja: 2007.01.10.
- Acemoglu, Daron – Dell, Melissa (2009): Productivity differences between and within countries. NBER Working Papers, No. 15155. 1-39.
- Ade – Enterprise – Zenit (1999): Evaluation of Research, Technological Development and Innovation related actions under Structural Funds (Objective 2). Final Synthesis Report, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/rafon_en.htm. Letöltés időpontja: 2008. 04. 16.
- Alesina, Alberto – Angeletos, George Marios (2005): Fairness and redistribution. American Economic Review, 95(4): 960-980. (Magyarul a cikk összefoglalója megjelent: Szent-Iványi Balázs (2006): Méltányosság és újraelosztás. Köz-Gazdaság, 1(1): 109-111.
- Allen, David (2005): Cohesion and the Structural Funds. In: Wallace, Helen – Wallace, Hanry (szerk.): Policy Making in the European Union. Oxford University Press, Oxford. 213-241.
- Ameco adatbázis (2009): Elérhető: http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco
- Arday Lajos (1997): Görögország – Balkáni ország az Európai Unióban. In Kiss J. László (szerk.): Közösségi politikák – nemzeti politikák. A Tizenötök EU-rópai. BKE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest.
- Armstrong, Harvey W. (1994): EC regional policy. In: El-Agraa, Ali M. (szerk.): The economics of the EU Harvester-Wheatsheaf, New York – London. 349-375.
- Armstrong, Harvey W. (1995): Convergence among regions of the European Union 1950-1990. Papers in Regional Science, Vol. 74. Iss. 2. 143-152.
- Armstrong, Harvey W. (1996): Trends and disparities in regional GDP per capita in the European Union, United States of America and Australia. Report for DG XVI of European Commission (94/00/74/017), Brüsszel-Sheffield.
- Armstrong, Harvey W. (2002): European Union Regional Policy: Reconciling the Convergence and Evaluation Evidence. In: Cuadrado-Roura, J. R. – Parellada, M. (eds.): Regional Convergence in the European Union: Facts, Prospects and Policies. Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg – New York. 231-272. o.
- Armstrong, Harvey W. – Taylor, Jim (2000): Regional economics and policy. Blackwell Publishers, Oxford.
- Armstrong, Harvey W. – Wells, Peter (2006): Structural Funds and Community Economic Development Initiatives. Regional Studies, 40. évf. 2. szám, 259-272.

- Arpaia, Alfonso – Turrini, Alessandro (2008): Government expenditure and economic growth in the EU: long-run tendencies and short-term adjustment. *European Economy, Economic Papers* 300, 2008 February, DG Economic and Financial Affairs, European Communities, 1-50.
- Artner Annamária (2002): Az Európai Unió struktúrapolitikájában rejlő lehetőségek a tagországi tapasztalatok alapján, különös tekintettel Írországra és Görögországra. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Kihívások, 153. sz. (április), 1-14.
- Artner Annamária (2008): Görögország K+F- és innovációs politikája – Különös tekintettel az állam és a humán erőforrás szerepére. *Köz-Gazdaság*, 3(4):80-94. <http://www.koz-gazdasag.hu/images/stories/3per4/06-artner.pdf>
- Aschauer, David A. (1989): Is public expenditure productive? *Journal of Monetary Economics*, 23(2): 177–200.
- ÁSz (2007): Jelentés az uniós támogatások hazai monitoring és ellenőrzési rendszere működésének ellenőrzéséről. Állami Számvevőszék, 0723 2007. július. [http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/7563DB1DE8CB69D9C1257322004B6F4B/\\$FILE/0723J000.PDF](http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/7563DB1DE8CB69D9C1257322004B6F4B/$FILE/0723J000.PDF). Letöltés időpontja: 2007. 09.12.
- ÁSz (2008): Jelentés. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség működésének ellenőrzése. Állami Számvevőszék, 0812 2008. június. [http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/58260A492FD83B05C12574750022690F/\\$File/0812J000.pdf](http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/58260A492FD83B05C12574750022690F/$File/0812J000.pdf). Letöltés időpontja: 2008. 07. 14.
- Bachtler, John (1997): The coherence of EU Regional Policy. Jessica Kingsley, London.
- Bachtler, John – Michie, Rona (1995): A new era in EU regional policy evaluation? The appraisal of structural funds. *Regional Studies*, 29. évf. 8. szám, 745-751
- Bachtler, John – Wren, Colin (2006): Evaluation of European Union Cohesion Policy: Research Questions and Policy Challenges. *Regional Studies*, 40. évf. 2. szám, 143-153.
- Bachtler, John – Méndez, Carlos (2007): Who governs EU cohesion Policy? Deconstructing the reforms of the structural funds. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 45. N. 3. 535-564.
- Badinger, Harald (2005): Growth Effects of Economic Integration: Evidence from the EU Member States. *Review of World Economics*, Vol. 141 N. 1. 50-78.
- Bakács András – Borkó Tamás (2006): Az állami szerepvállalás európai modelljei. ICEG, Munkafüzet 13.
- Balassa, Béla (1961): The theory of economic integration. Irwin, Homewood, Ill.
- Balázs Péter (1997): Integrációs „csapdák” az EU és KKE kapcsolatában. *Közgazdasági Szemle*, 44. évf. nov. 954-969.
- Balázs Péter (2006): Magyarország érdekei az Európai Unió közös költségvetésének reformfolyamatában. MTA Stratégiai Kutatások, a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Tudományos Akadémia közötti Megállapodás keretében 2006–2007-ben végzett stratégiai kutatások eredményei, 220-234. http://www.mta.hu/fileadmin/2007/11/MeH-MTA%20IV_220-234.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 05. 12.
- Baldwin, Richard – Wyplos, Charles (2006): The economics of european integration. McGraw Hill, London.
- Baldwin, Richard – Martin, Philippe (2003): Agglomeration and Regional Growth. CEPR Discussion Paper No. 3960.
- Baldwin, Richard – Forslid, Rikard – Martin, Philippe – Ottaviano, Gianmarco – Robert-Nicoud, Frederic (2003): *Economic Geography and Public Policy*. Princeton University Press, Oxford.
- Bara Zoltán – Szabó Katalin (2000): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Aula. Budapest.
- Barca, Fabricio (2009): An agenda for a reformed cohesion policy. Jelentés az EU regionális politikai bizottsága részére, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/future/pdf/report_barca_v2104.pdf. Letöltés időpontja: 2009. 04. 28.
- Barro, Robert J. (1990): Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth Source: *The Journal of Political Economy*, Vol. 98, No. 5, Part 2: S103-S125.
- Barro, Robert J. – X. Sala-i-Martin (1991): Convergence across States and Regions. *Brookings Papers on Economic Activity* 1, 107-182(158).
- Barro, Robert J., – X. Sala-i-Martin (1992): Convergence. *Journal of Political Economy*, Vol. 100(2): 223-251.
- Barro, Robert J. – Lee, Jong-Wha (1994): Barro – Lee adatbázis: <http://www.bris.ac.uk/Depts/Economics/Growth/barlee.htm> vagy <http://www.nber.org/pub/barro.lee/>.
- Barry, Frank (2003): Economic integration and convergence processes in the EU cohesion Countries. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41. N. 5. 897-921.
- Baumol, William J. (1990): Entrepreneurship: Productive, Unproductive, Destructive. *Journal of Political Economy* 98. 5. 893-921. (Magyarul: *Replika* 1994, 15-16:13-35)
- Berggren, Niclas – Jordahl, Henrik (2006): Free to Trust: Economic Freedom and Social Capital. *Kyklos*, vol. 59(2), pp. 141-169, 05. http://www.ratio.se/pdf/wp/nb_hj_trust.pdf. Letöltés időpontja: 2008.05.19.
- Basile, Roberto – de Nardis, Sergio – Girardi, Sergio (2005): Regional inequalities and cohesion policies in the european union. ISAE Working Papers 23, ISAE - Institute for Studies and Economic Analyses - (Rome, ITALY). http://www.isae.it/Working_Papers/basile_denardis_girardi23.pdf. Letöltés időpontja: 2007.06.21.
- Batterbury, Sarah C. E. (2006): Principles and purposes of European Union cohesion policy evaluation. *Regional Studies*, 40. évf. 2. szám, 179-188.

- Benczes István (1999): Fiskális politika a Gazdasági és Monetáris Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 46(4):362-379.
- Benczes István (2002): A fejlesztő állam válsága Ázsiában. *Külgazdaság*, 45(5): 23-40.
- Benczes István (2007): Gazdasági növekedés és fejlődés a világgazdaságban. In Blahó András és munkaközössége (szerk.): *Világgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 145-169.
- Benos, Nikos– Karagiannis, Stylianos K. (2007): Convergence and Economic Performance in Greece: New Evidence at Regional and Prefecture Level. 47th Congress of the European Regional Science Association (ERSA), Paris, Aug. 29th – Sep. 2nd. <http://sadapt.agroparistech.fr/ersa2007/papers/315.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.08.12.
- Beugelsdijk, Maaïke – Eijffinger, Sylvester C. W. (2005): The Effectiveness of Structural Policy in the European Union: An Empirical Analysis for the EU-15 in 1995-2001. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 43. No. 1. pp. 37-51.
- Beugelsdijk, Sjoerd – van Schaik, Ton, (2005): Social capital and growth in European regions: an empirical test. *European Journal of Political Economy*, vol. 21(2), pp 301-324.
- Beutel, Jörg (2002): The economic impact of Objective 1 interventions for the period 2000-2006. Konstanz. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/objective1/final_report.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 04. 16.
- Bilek Péter (2004): A korábbi bővítések tapasztalatai. Magyarország számára: a külkereskedelem. ICEG European Center, Munkafüzet 6. http://www.iceg.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/munkafuzet_6.pdf. Letöltés időpontja: 2008.08.12.
- Bilek Péter (2008): Görögország: divergencia után konvergencia. A Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Doktori Iskolája által szervezett Kutatási Fórumon elhangzott előadás anyaga. http://www.de-kdi.unideb.hu/docs/forum/2008/bilekp_kutfor.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 01.23.
- Blahó András (2007a): A műszaki rés és Európa felzárkózása. In Blahó András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó, Budapest. 183-199.
- Blahó András (2007b): A nemzetközi árukereskedelem intézményi és szabályozási folyamatai. In Blahó és munkaközössége (szerk.): *Világgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 171-199.
- Blanchard, Olivier (2004): The Economic Future of Europe. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 18, Number 4. 3-26
- Bocsor Márk – Kengyel Ákos – Szűcs András (2000): A területfejlesztési politika új irányai az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 2000. november, 932-948.
- Boldrin, Michele – Canova, Fabio (2001): Inequality and convergence in Europe's regions: Reconsidering European regional policies. *Economic Policy*, Vol. 32. Issue 32 (április), 207-245. o.
- Boltho, Andrea – Eichengreen, Barry (2008): The Economic Impact of European Integration. CEPR Discussion Papers 6820. 1-52
- Bornschier, Volker – Herkenrath, Mark – Ziltener, Patrick (2004): Political and economic logic of western European integration. A study of convergence comparing member and non-member states, 1980-98. *European Societies*, 6(1) 71-96.
- Bosworth, Barry – Kollintzas, Tryphon (2001): Economic Growth in Greece: Past Performance and Future Prospects. IMOP Research Papers, Discussion paper No. 11, <http://www.aueb.gr/imop/papers/enteka.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.08.12.
- Bögel György (2006): Tegnap, ma, holnap: a vállalati tevékenységek kiszervezésének trendjei. *Competitio*, 5(3):27-42.
- Bradley, John (2006): Evaluating the impact of European Union cohesion policy in less-developed countries and regions. *Regional Studies*, 40. évf. 2. szám, 189-199.
- Bradley, John – Untiedt, Gerhardt (2008): EU cohesion policy and “conditional” effectiveness: What do cross-section regressions tell us? GEFRA Working Paper: May 2008 – Nr. 4. 1-28.
- Bradley, John – Herce, J.A. – Modesto L. (1995): The macroeconomic effects of the CSF 1994-99 in the EU periphery: An analysis based on the HERMIN model. *Economic Modelling*, 12. évf. 3. szám, 323-333.
- Bradley, John – Mitze, Timo – Morgenroth, Edgar – Untiedt, Gerhard (2005): An Integrated Micro-Macro (IMM) Approach to the Evaluation of Large-scale Public Investment Programmes: The Case of EU Structural Funds. Working Paper, GEFRA, Münster. http://www.esri.ie/pdf/WP167_An%20Integrated%20Micro.pdf. Letöltés időpontja: 2006. 06. 27.
- Bradley John – Mitze, Timo – Untiedt, Gerhard (2007): Analysis of the Impact of Cohesion Policy. A note explaining the HERMIN-based simulations. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/hermin07.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 10. 24.
- Brakman, Steven – Garretsen, Harry – Schramm, Marc (2006): Putting new economic geography to the test: Free-ness of trade and agglomeration in the EU regions. *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 36. Issue 5. 613-635.

- Bräuninger, Michael – Niebuhr, Annekatrin (2005): Agglomeration, Spatial Interaction and Convergence in the EU. HWWA Discussion Paper 322. Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv, Hamburg Institute of International Economics. 1-21.
- Buchanan, James, M. (1962): Politics, policy, Pigouvian margins. *Economica*, 29(113): 17-28.
- Burnside, Craig – Dollar, David (2000). Aid, Policies and Growth. *American Economic Review*. 90(4): 847-868.
- Button, Kenneth J. – Pentecost, Eric J. (1995): Testing for convergence of the EU regional economies. *Economic Inquiry*, Vol. 33. Issue 4. 664-671.
- Cambridge Econometrics (1998): Regional Competitiveness Indicators. Report submitted to DG XVI of the European Commission. http://www.camecon.com/economic_intelligence_services/eu_regional/downloadable_files/Final%20Report.zip. Letöltés időpontja: 2005. 11. 04.
- Canova, Fabio – Marcet Albert (1995): The poor stay poor: Non-convergence across countries and regions. Working Paper no. 1265, Centre for Economic Policy Research, London. <http://www.cepr.org/pubs/dps/DP1265.asp>
- Capello Roberta – Faggian Alessandra (2005) Collective learning and relational capital in local innovation processes. *Regional Studies*, Vol. 39. Iss. 1. 75-87.
- Cappelen, Aadne – Castellacci, Fulvio – Fagerberg, Jan – Verspagen, Bart (2003): The Impact of EU Regional Support on Growth and Convergence in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41(4): 621-644.
- Cardoso, Ana Rute (1993): Regional inequalities in Europe - have they really been decreasing? *Applied Economics*, Vol. 25. Issue 8. 1093-1100.
- Carrington, A. (2003): A Divided Europe? Regional Convergence and Neighbourhood Spillover Effects. *Kyklos*, Vol. 56(3): 381-394.
- Casellas, Antònia – Galley, Catherine, C. (1999): Regional definitions in the European Union: A question of disparities. *Regional Studies*, Vol. 33. Issue 6. 551-558.
- Chang, Tsangyao – Liu, Wenrong – Caudill, Steven B. (2004): A re-examination of Wagner's low for ten countries based on cointegration and errorcorrection modelling techniques. *Applied Financial Economics*, 14. 577-589.
- Chatterjee, Santanu – Turnovsky, Stephen J. (2005): Financing public investment through foreign aid: Consequences for economic growth and welfare. *Review of International Economics*, 13(1), 20-44.
- Cheshire, Paul – Carbonaro, Gianni (1996): Urban Economic Growth in Europe: Testing Theory and Policy Prescriptions. *Urban Studies*, Vol. 33, No. 7, 1111-1128.
- Corsetti, Giancarlo – Martin, Philippe – Pesenti, Paolo A. (2005): Productivity spillovers, terms of trade and the home market effect. CEPR DP 4964. <http://team.univ-paris1.fr/teamerso/martinp/CEPR-DP4964.pdf>. Letöltés időpontja: 2007.06. 21.
- Crespo Cuaresma, Jesus – Dimitz, Maria Antoinette – Ritzberger-Grünwald, Doris (2003): The Impact of European Integration on Growth. What can We Learn for EU Accession? In: G. Tumpel-Gugerell, P. Mooslechner (eds.): *Economic Convergence and Divergence in Europe*, Cheltenham, Northampton: 55-71.
- CSES (2006): Study on Measuring Employment Effects. Centre for Strategy and Evaluation Services, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/empleffect06.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 02. 24.
- Cuadrado-Roura, Juan R. (2001): Regional convergence in the European Union: From hypothesis to the actual trends. *Annals of Regional Science*, Vol. 35 Issue 3, 333-356.
- Cuadrado-Roura, Juan R. – García-Greciano, B. – Raymond, J. L. (1999): Convergence in productivity and productive structure: The Spanish case. *International Regional Science Review*, Vol. 22. No. 1. 35-53.
- Cuadrado-Roura, Juan R. – Mancha-Navarro, Tomás – Garrido-Yserte, Rubén (2000): Regional productivity patterns in Europe: An alternative approach. *Annals of Regional Science*, Vol. 34. Issue 3. 365-384.
- Czeglédi Pál (2006): Piac és növekedés – egy alternatív megközelítés. Phd-dolgozat. DE-KTK, Debrecen.
- Czeglédi Pál – Kapás Judit (2009): *Economic Freedom and Development*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csaba László (2009): *Crisis in Economics?* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csáky György (2002): *A nemzetközi gazdaságtan alapjai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Csitsi András (2008): Az európai régiók konvergenciája. A tanulmány az NFÜ részére készült elemzés. <http://www.nfu.hu/download/8465/Eur%C3%B3pa%20r%C3%A9gi%C3%B3k%20konvergencia.pdf>. 2008.11.20.
- Dall'erba, Sandy – Guillain, Rachel – Le Gallo, Julie (2007): Impact of Structural Funds on Regional Growth: How to Reconsider a 7 Year-Old Black-Box? European Study Group, Discussion Paper No. EUC 07-02. http://europe.arizona.edu/projects/EUC_02-07.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 09. 26.
- Dall'erba, Sandy – Le Gallo, Julie (2007): Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds over 1989-1999: A Spatial Econometric Analysis. European Union Center of the University of Arizona

- Discussion Paper No. EUC-01-07. http://europe.arizona.edu/projects/EUC_07-01.pdf. Letöltés időpontja: 2007.09.26.
- De la Fuente, Angel – Vives, Xavier (1995): Infrastructure and education as instruments of regional policy; evidence from Spain. *Economic Policy*, 10. évf. 20. szám, 11-40.
- Delhey, Jan – Newton, Kenneth (2005): Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review*, vol 21, no 4. Idézi LSE PS 2007:24
- DG Region (2006): A költség-haszon elemzés elvégzésének módszertani útmutatója. Módszertani munkadokumentumok, 4. szám, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2007/working/wd4_cost_hu.pdf. Letöltés időpontja: 2008.04.02.
- DG Region (2008): Guide to COST-BENEFIT ANALYSIS of investment projects. Final report of the European Commission, Directorate General Regional Policy. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/cost/guide2008_en.pdf. Letöltés időpontja: 2008.11.02.
- Dixon, Robert J., – Thirlwall, Anthony P. (1975): A model of regional growth rate differentials along Kaldorian lines. *Oxford Economic Papers* 27: 201-14.
- Djankov, Simeon – Montalvo, Jose G. – Reynal-Querol, Marta (2006): Does Foreign Aid Help? *Cato Journal*, Vol. 26, No. 1. 1-28.
- Dollar, David – Kraay, Aart (2002a): Spreading the Wealth. *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 1. 120-133.
- Dollar, David – Kraay, Aart (2002b): Growth is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*, Volume 7, Number 3. 195-225.
- Döring, Thomas – Schnellenbach, Jan (2006): What Do We Know about Geographical Knowledge Spillovers and Regional Growth? A Survey of the Literature. *Regional Studies*, Vol. 40. Issue 3. 375-395.
- Dunford, Mick (1993): Regional disparities in the European Community: Evidence from the REGIO database. *Regional Studies*, Vol. 27. 727-744.
- Dunford, Mick (1999): Whose Europe? Geographies of inequality and growth. Paper for Regional Studies Conference, Bilbao.
- Dunford, Mick (2005): Old Europe, new Europe and the USA: Comparative economic performance, inequality and market-led models of development. *European Urban and Regional Studies*, 12(2): 149-176.
- Dunford, Mick – Smith, Adrian (2000): Catching up or falling behind? Economic performance and regional trajectories in the „New Europe”. *Economic Geography*; Apr 2000; 76, 2; 169-195.
- Durlauf, Steven N. – Fafchamps, Marcel (2005): Social Capital. In: Aghion, Philippe – Durlauf, Steven, (eds): *Handbook of economic growth*. Elsevier, Letölthető: <http://www.ssc.wisc.edu/econ/archive/wp2004-12.pdf>
- Easterly, William (2003). *National Policies and Economic Growth: A Reappraisal*. Centre for Global Development, Working Paper no. 27.
- Easterly, William (2006): The white man's burden: Why the West's efforts to aid the rest have done so much ill and so little good. Oxford University Press, Oxford.
- Easterly, William – Pfitze, Tobias (2008): Where Does the Money Go? Best and Worst Practices in Foreign Aid. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 22, Number 2. 29-52.
- Easterly, William – Ritzan, Jozef – Woolcock, Michael (2006): Social cohesion, institutions and growth. Center for Global Development, Working Paper 94. www.cgdev.org/content/publications/detail/9136. Letöltés időpontja: 2007.06.28.
- EC (1973): Report on the Regional Problems in the Enlarged Community. COM (73) 550 final, 2 May 1973 (Thomson Report). http://aei.pitt.edu/5888/01/001756_1.pdf. Letöltés időpontja: 2007.07.24.
- EC (1977): Report of the study group on the role of public finances in the European Integration (MacDougall-jelentés). Európai Bizottság, Brüsszel.
- EC (1999a): Presidency Conclusions. Berlin, European Council 24 and 25 March 1999. http://europa.eu.int/council/off/conclu/mar99_en.pdf. Letöltés ideje: 2003. 03. 20.
- EC (1999b): Sixth Periodic Report on the regions: Summary of Main Findings. European Commission, Luxembourg.
- EC (2001): Indicators for Monitoring and Evaluation: An indicative methodology. The New Programming period 2000-2006: methodological working papers. Working Paper 3. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/doc/indic_en.pdf
- EC (2004a): Third Report on Economic and Social Cohesion. Commission of the European Communities, Brüsszel. http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm. Letöltés ideje: 2004. 02. 25.
- EC (2004b): EU Economy 2004 Review, Chapter 2: Catching-up, Growth and Convergence of the New Member States. DG Economy and Finance, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2004/ee604fullreport_en.pdf
- EC (2004c): Az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződés. <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/cg00087-re02.hu04.pdf>. Letöltés időpontja: 2004.09.28.

- EC (2005): Third progress report on economic and social cohesion. Report COM (2005) 192 - 17.05.2005. [http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/interim3/com\(2005\)192full_en.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/interim3/com(2005)192full_en.pdf). Letöltés időpontja: 2005. 08. 02.
- EC (2006a): an introduction into the history of EU Cohesion and Regional Policy http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index_en.htm. Letöltés időpontja: 2007.02.18.
- EC (2006b): Indicative guidelines on evaluation methods: ex ante evaluation. The New Programming Period 2007-2013: Working Document No.1. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2007/working/wd1_exante_en.pdf. Letöltés időpontja: 2008.03.10.
- EC (2007a): Growing Regions, growing Europe. Fourth report on economic and social cohesion. Az Európai Unió Bizottsága, Brüsszel. http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion4_en.htm. Letöltés időpontja: 2007. 05. 31.
- EC (2007b): A kohéziós politika 2007-2013. Kommentárok és hivatalos szövegek, Kézikönyv. Európai Bizottság, Luxemburg 2007, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/pdf/2007/publications/guide_2007_hu.pdf, letöltés ideje: 2008. szeptember 5.
- EC (2007c): Állami támogatások. Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatóság, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1919&format=DOC&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>. Letöltés időpontja: 2008. január 10.
- EC (2008a): Key objectives of the regional policy. Európai Bizottság Regionális Politikai Főigazgatósága. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/object/index_en.htm. Letöltés időpontja: 2008. 09. 22.
- EC (2008b): Fifth progress report on economic and social cohesion. COM (2008) 371, 18 june 2008. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/interim5/com_2008_371_en.pdf és a melléklete: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/interim5/com_2008_371_annex_en.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 09. 22.
- EC (2009): Sixth progress report on economic and social cohesion. COM(2009) 295 final, 2009. 06. 25. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/interim6/com_2009_295_annex_en.pdf. Európai Bizottság, Brüsszel. Letöltés időpontja: 2009. 06. 25.
- Eckey, Hans-Friedrich – Türck, Matthias (2006): Convergence of EU-Regions. A Literature Report. Volkswirtschaftliche Diskussionsbeiträge, Nr. 80/06. Universität Kassel. <http://www.uni-kassel.de/fb7/ivwl/diskussionsbeitraege/workingpaper/papier8006.pdf> Letöltés ideje: 2006. 10. 06.
- Eckey, Hans-Friedrich – Kosfeld, Reinhold – Türck, Matthias (2005): Intra- und internationale Spillover-Effekte zwischen den EU-Regionen. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Vol. 225(6): 600-621. <http://www.uni-kassel.de/fb7/ivwl/diskussionsbeitraege/workingpaper/papier5003.pdf>. Letöltés időpontja: 2006. 10. 06.
- EcoMod (2007): Study on the Economic Impacts of Convergence Interventions (2007-2013). http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/cf_final_report_2007.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 04. 12.
- EcoStat (2007): Az EU-transzferek szerepe a hosszú távú felzárkózásban. A gazdaságelemzés módszerei 2007/I. 5-79.
- Ederveen, Sjef – Gorter, Joeri – Ruud de Mooij – Nahuis, Richard (2003): Funds and Games: The Economics of European Cohesion Policy. ENEPRI, Occasional Paper No. 3, October 2003. <http://www.cpb.nl/eng/pub/discussie/15/disc15.pdf>. Letöltés időpontja: 2007. 06. 07.
- Ederveen, Sjef – Henri L.F. de Groot – Nahuis, Richard (2006): Fertile Soil for Structural Funds? A Panel Data Analysis of the Conditional Effectiveness of European Cohesion Policy. Kyklos, 59(1):17-42.
- EEO (2003): Ex Post Evaluation of the Objective 1 1994-1999. National Report GREECE. European Enterprise Organisation. Athén. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/doc/obj1/greece.pdf. Letöltés időpontja: 2008.08.12.
- Engel, Charles – Rogers, John H. (1996): How Wide is the Frontier? American Economic Review, 86 (5), 1112-1125.
- Erdey László (2004): A nemzetközi termelésmegosztás kereskedelemelméleti magyarázatai és néhány empirikus kutatási eredmény. Külgazdaság, 48. évf. 7-8. sz. 38-59.
- Erdős Tibor (2003): Fenntartható gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ernst & Young (1999): Thematic Evaluation of Structural Funds Impacts on SMEs. Final synthesis report. July 1999. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/eval_sme.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 02. 24.
- ESPN (2005): The Territorial Effects of the Structural Funds. Project report. http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/243/239/file_374/fr-2.1.1_revised.pdf. Letöltés időpontja: 2006. 07. 10.
- ESRI – GEFRA (2002): An examination of the ex-post macroeconomic impacts of CSF 1994-99 on Objective 1 countries and regions. Greece, Ireland, Portugal, Spain, East Germany and Northern Ireland. Final Report, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/doc/obj1/macro_modelling.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 04. 08.

- European Cities Monitor (2007): Európai városok befektetési szempontú rangsora. European Research Group, Cushman & Wakefield. http://www.berlin-partner.de/fileadmin/chefredaktion/documents/pdf_Presse/European_Investment_Monitor_2007.pdf. Letöltés időpontja: 2009. 03. 31.
- Eurostat (2006): Europe in figures: Eurostat yearbook 2006-07. Statistical books series, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-06-001/EN/KS-CD-06-001-EN.PDF. Letöltés időpontja: 2007. 05. 30.
- Evalsed (2003): Sourcebook 2 - Techniques & Tools, Obtaining Data, Case Studies, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/downloads/sb2_case_studies.doc. Letöltés időpontja: 2007. 05. 31.
- Evans, Paul – Karras, Georgios (1994): Are government activities productive? Evidence from a panel of US states. *Review of Economics and Statistics*, 76(1): 111
- Ezcurra, Roberto (2007): Is Income Inequality Harmful for Regional Growth? Evidence from the European Union. *Urban Studies*, 44:10, 1953-1971.
- ÉARFÜ (2008): Tervezés és pénzügyi keretek. Sebestyén Etelka előadása a regionális tervezésről. Észak Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség, 2008. 04. 13.
- Fagerberg, Jan – Verspagen Bart (1996): Heading for Divergence? Regional Growth in Europe Reconsidered. *Journal of Common Market Studies*, 34. évf. 3. szám, 431-448.
- Fagerberg, Jan – Srholec, Martin – Knell, Mark (2007): The competitiveness of nations: Why some countries prosper while others fall behind? *World Development* Vol. 35, No. 10, pp. 1595-1620.
- Farkas Beáta – Várnay Ernő (2004): Bevezetés az EU tanulmányozásába. JATE Press, Szeged.
- Featherstone, Kevin (2003): Greece and EMU: Between external empowerment and domestic vulnerability. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41. N. 5. 923-940.
- Featherstone, Kevin – Papadimitriou, Dimitris (2008): The limits of Europeanization. Reform capacity and policy conflict in Greece. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Fenge, Robert – Wrede, Matthias (2004): EU regional policy: Vertical fiscal externalities and matching grants. CESifo Working Paper, No. 1146. http://www.cesifo-group.de/DocCIDL/cesifo1_wp1146.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 12. 01.
- Fingleton, Bernard – McCombie, John S.L. (1998): Increasing returns and economic growth: some evidence for manufacturing from the European Union regions. *Oxford Economic Papers*, 50. évf. 1. sz. 89-105. o.
- Fischer, Manfred M. – Stirböck, Claudia (2004): Regional Income Convergence in the Enlarged Europe, 1995-2000. A Spatial Econometric Perspective. ZEW Discussion Paper, no. 04-42, Mannheim.
- Fokasz Nikosz (2004): Dinasztiák. Élet és irodalom, XLVIII. évfolyam 10. szám, 2004. március 5.
- Forman Balázs (2000): Regionális politika az Európai Unióban. VÁTI, Budapest.
- Forman Balázs (2003): Az Európai Unió strukturális és előcsatlakozási alapjai. Európai Bizottság Magyarországi Delegációja, Interpress, Budapest.
- Forman Balázs (2004): Regionális gazdaságtan. Egyetemi jegyzet, <http://www.formanbalazs.hu/index.php?gcPage=public/cikkek/mutatCikk&fnId=23> Letöltés időpontja: 2008.04.26.
- Fóti Klára (1999): Munkaerő-áramlás az Európai Unión belül – problémák, tendenciák, perspektívák. In: Tóth Pál Péter – Illés Sándor (szerk.): Migráció II. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest. 49-58.
- Fóti Klára – Németh Mária (2002): Magyar állampolgárok munkavállalása az Európai Unió tagállamaiban az 1990-es években. In: Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.): Migráció és statisztika. Kutatási jelentések 71. (2002/1) KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest. 133-152.
- Friederiszick, Hans W. – Röller, Lars-Hendrik – Verouden, Vincent (2006): European State Aid Control: an economic framework. <http://www.esmt.org/fm/13/European%20State%20Aid%20Control.pdf>. Letöltés időpontja: 2007. október 25.
- Fujita, Masahisa – Thisse, Jacques-François (2002): On the Relationship between Agglomeration and Growth. In: *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth*. Cambridge University Press, Cambridge. 388-422.
- Fujita, Masahisa – Krugman, Paul R. – Venables, Anthony J. (1999): *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. MIT Press, Cambridge.
- Gács János – Halpern László (2006): A versenyképesség növekedésének makrogazdasági keretei. In: Vértés A. és Viszt E. (szerk.): *Tanulmányok Magyarország versenyképességéről. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 62-85. o. http://www.gki.hu/docs/gki_mo2015_versenykepesség.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 04. 02.
- Gáková, Zuzana – Dijkstra, Lewis (2008): Labour mobility between the regions of the EU-27 and a comparison with the USA. European Commission, Directorate-General for Regional Policy. Regional Focus, n° 02/2008. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/focus/2008_02_labour.pdf. Letöltés időpontja: 2009. 01. 13.
- Gáspár Miklós (2009): Részesedés a közös forrásokból. Az EU költségvetése és a magyar Európa-politika 2004 és 2009 között. Európai Tükör, 2009. március különszám, 281-290.

- Gedeon Péter (2000): A modern kapitalizmus. In: Bara Zoltán - Szabó Katalin (szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények. Aula Kiadó, Budapest. 81-125.
- Gém Erzsébet – Kovács Zoltán Ákos (2005): A kohéziós országok fejlesztéspolitikai tapasztalatai. Tanulmány az NFH számára, megbízott a Kopint-Datorg Konjunktúra- Piackutató és Számítástechnikai Rt. www.fejlesztéspolitika.gov.hu. Letöltés időpontja: 2007. 03.14.
- Georgakopoulos, Theodore (2001): Overprotected and Underprepared: EU-Accession, the Greek Way. Friedrich Ebert Stiftung Digitale Bibliothek, <http://library.fes.de/fulltext/id/01135c.htm#E9E5>. Letöltés időpontja: 2008. 04.08.
- Geppert, Kurt – Happich, Michael – Stephan, Andreas (2005): Regional Disparities in the European Union: Convergence and Agglomeration. DIW Discussion Paper, <http://www.diw.de/documents/publikationen/73/43804/dp525.pdf>. Letöltés időpontja: 2007. 06. 21.
- Getimis, Panagiotis – Economou, Dimitris (1996): Greece. In: Heinelt, Hubert – Smith, Rondall (szerk.): Policy networks and European Structural Funds. Averbury, Aldershot. 120-142.
- Glaeser, Edward L. – Shleifer, Andrei (2002) Legal Origin. Quarterly Journal of Economics 117. 4:1193-1230.
- Gomez-Salvador, Ramon – Musso, Alberto – Stocker, Marc – Turunen, Jarkko (2006): Labour Productivity Developments in the Euro Area. ECB Occasional Paper No. 53. <http://www.ecb.int/pub/pdf/scops/ecbocp53.pdf>
- Gorzalak, Grzegorz (2000): The Dilemmas of regional policy in the transition c.s and the territorial organisation of the state. In: Petrakos, G. – Maier, G. – Gorzelak, G. (eds.): Integration and transition in Europe. The economic geography of interaction. London-New York, Routledge, 131-149.
- Göncz Kinga (2009): Történelmi lépés. Európai Tükör, 2009. március különszám, 3-4.
- Greunz, Lydia (2004): Industrial structure and innovation – Evidence from European regions. Journal of Evolutionary Economics, 14:563-592.
- Györfy Dóra (2008): Költségvetési kiigazítás és növekedés az Európai Unióban. Tanulságok Magyarország számára. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 2008. november, 962-986.
- Hámori Balázs – Kapás Judit (2002): Merre tovább a vállalatelméletben? Egy lehetséges fejlődési út. Competitio, I. évf. 1. szám, http://www.econ.unideb.hu/oktatas_es_kutatas/competitio/download/Hamori-Kapas.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 01.10.
- Hargita Eszter (2005): Állami támogatások Magyarországon az uniós versenypolitika tükrében. PhD. értekezés. [http://www2.pm.gov.hu/web/home.nsf/portalaricles/83A5B9A5218D433CC125728A005BCE97/\\$File/TVI_infofuezet_24_cikkek_vegleges.pdf](http://www2.pm.gov.hu/web/home.nsf/portalaricles/83A5B9A5218D433CC125728A005BCE97/$File/TVI_infofuezet_24_cikkek_vegleges.pdf). Letöltés időpontja: 2007. október 25.
- Hauser, Christoph – Tappeiner, Gottfried – Walde, Janette (2007): The learning region: The impact of social capital and weak ties on innovation. Regional Studies, Vol. 41. 1. 75-88.
- Hausmann, Ricardo – Hwang, Jason – Rodrik, Dani (2007): What you export matters. Journal of Economic Growth, Vol.12. N. 1. 1-25.
- Hámori Balázs – Kapás Judit (2002): Merre tovább a vállalatelméletben? Egy lehetséges fejlődési út. Competitio, I. évf. 1. szám, http://www.econ.unideb.hu/oktatas_es_kutatas/competitio/download/Hamori-Kapas.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 01.10.
- Heil Péter (2009): A szövetség kincsesládája. Az Európai Unió fejlesztési alapjai Magyarországon. Európai Tükör 2009. márciusi különszám, 239-251.
- Hellas (2009): Greece's cofinanced development programmes. http://www.hellaskps.gr/en_2000-2006.htm. letöltés időpontja: 2009.02.27.
- Henderson, J. Vernon – Thisse, Jacques-François (szerk.) (2004): Handbook of Regional and Urban Economics. Volume 4, Edition 1.
- Hibbs, Douglas A. (2001): The politization of Growth Theory. Kyklos, Vol. 54, Facs. 2/3, 265-286.
- Hirschman, Albert O. (1958, 1979): The strategy of economic development. Norton, New York.
- Hitiris, Theo (1995): Regionális politika. In Hitiris, Theo (szerk.): Az Európai Unió gazdaságtana. Budapest; Műszaki Könyvkiadó, 234-250.
- Hochreiter, Eduard – Tavlas, George S. (2004): Two Roads to the Euro: The Monetary Experiences of Austria and Greece. Előadás az Euro Adoption in the Accession Countries-Opportunities and Challenges című konferencián, Prága, 2004. február 2-3. <http://www.cgu.edu/include/Hochreiter1.pdf>. Letöltés időpontja: 2009. 03. 20.
- Hodler, Roland (2007): Rent seeking and aid effectiveness. International Tax and Public Finance, Vol. 14. Iss. 5. 525-541.
- Hooghe, Liesbet (1996): Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-level Governance. Oxford University Press, New York.
- Hooghe, Liesbet – Keating, Michel (1994): The politics of European Union regional policy. Journal of European Public Policy, 1(3): 367-393. Újra megjelent: Keating, Michael (ed.)(2004): Regions and Regionalism in Europe. An Elgar Reference Collection, Cheltenham, UK. 466-492. o.

- Hoover, Edgar M. – Giarratani, Frank (1999): *An Introduction to Regional Economics*. West Virginia University's Regional Research Institute, <http://www.rr.i.wvu.edu/WebBook/Giarratani/main.htm>
- Horváth Ágnes – Szalai Zoltán (2001): A kevésbé fejlett EU-tagországok konvergenciájának tapasztalatai. *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 2001. július-augusztus, 640-658.
- Horváth Gyula (1998): Az európai regionális fejlődés és politikai távlatai. *Tér és Társadalom*, 12. évf. 3. sz. 1-26. o. Újból megjelent: regionalizmus, kohézió és a magyar térszerkezet modernizációja. In: Inotai András – Földes György (2001): *A globalizáció kihívásai*. 249-285.
- Horváth Gyula (2001): Regionalizmus, kohézió és a Magyar térszerkezet modernizációja. In: Inotai András – Földes György (szerk.): *A globalizáció kihívásai*. 249-285.
- Horváth Gyula (2003): *Regionális támogatások az Európai Unióban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Horváth Gyula (2004): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Hulten, Charles R. (1996): Infrastructure capital and economic growth: how well you use it may be more important than how much you have. NBER Working Paper No. 5847. <http://papers.nber.org/papers/w5847>. Letöltés időpontja: 2007. június 8.
- Hwang, Jason (2006): *Introduction of New Goods, Convergence and Growth*. Job Market Paper, Harvard University, 1-32.
- Illés Iván (2002): A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. július-augusztus, 677-698.
- Illés Iván (2003): *Regionális gazdaságtan és politika*. Zsigmond Király Főiskola, Budapest.
- Ioakimidis, Panagiotis C. (2001): The europeanisation of Greece: An overall Assessment. In Featherstone, Kevin – George Kazamias (szerk.): *The Europeanization of the Southern Periphery*. F. Cass. London. 73-94.
- Ioannides, Yannis – Petrakos, George (2000): Regional disparities in Greece: The performance of Crete, Peloponnese and Thessaly. *EIB Papers*, Volume 5. No 1. 31-60. http://www.bei.europa.eu/attachments/efs/eibpapers/eibpapers_2000_v05_n01/eibpapers_2000_v05_n01_a02_en.pdf. Letöltés időpontja: 2005. 06. 16.
- Iván Gábor (2004): Az Európai Unió fejlesztési forrásai. In: Magyar Közigazgatási Intézet (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió támogatási rendszerébe*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest. 11-108.
- Kalaitzidakis, Pantelis – Kalyvitis, Sarantis (2008): On the Growth Implications of Foreign Aid for Public Investment Co-Financing. *Review of Development Economics*, 12(2), 354-371.
- Kaldor, Nicholas (1957): A model of economic growth. *The Economic Journal*, Vol. 67. No. 268. 591-624.
- Kaldor, Nicholas (1970): The case for regional policies. *Scottish Journal of Political Economy*, Nov. 1970
- Kanbur, Ravi – Venables, Anthony J. (szerk.) (2005): *Spatial Inequality and Development*. Oxford University Press, New York.
- Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Mastruzzi, Massimo (2009): *Governance Matters VI: Governance Indicators for 1996-2008* (June 2009). World Bank Policy Research Working Paper No. 4978.
- Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart (2003): *Governance and Growth: Causality which way? Evidence for the World*. World Bank, http://siteresources.worldbank.org/INTWBGOVANTCOR/Resources/growthgov_synth.pdf. Letöltés időpontja: 2007. június 8.
- Keating, Michael (1997): The Political Economy of Regionalism. In: Keating, M. – Loughlin, J. (eds.) (1997): *The Political Economy of Regionalism*. FrankCass, London. pp. 17-40.
- Keating, Michael – Hooghe, Liesbet (2004): *bypassing the nation-state*. Megjelent: Richardson, Jeremy (ed.): *European Union. Power and policy-making*. Routledge, New York. 269-286.
- Keeble, David – Wilkinson, Frank (1999): Collective learning and knowledge development in the evolution of region clusters of high technology SMEs in Europe. *Regional Studies*, Vol. 33. 295-303.
- Keeble, David – Lawson, Clive – Moore, Barry – Wilkinson, Frank (1999): Collective learning processes, networking and “institutional thickness” in the Cambridge region. *Regional Studies* 33: 319-32.
- Kengyel Ákos (2003): Az EU költségvetésének feladatai és az arányos teherviselés. *Külgazdaság*, XLVII. évf. április, 65-77.
- Kengyel Ákos (2004): *Az Európai Unió regionális politikája*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kengyel Ákos (2008): *Kohézió és finanszírozás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Knack, Stephen (2000): Aid dependence and the quality of governance. A cross-country empirical Analysis. Policy Research Working Paper No. 2396. World Bank.
- Knack, Stephen – Keefer, Philip (1997): Does Social Capital Have An Economic Payoff? A Cross Country Investigation, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112. Iss. 4. 1251-1288.
- Kokkinou, Aikaterini – Psycharis, Ioannis (2004): Foreign direct investments, regional incentives and regional attractiveness in Greece. Discussion Paper Series 10(11) 283-316. http://www.pr.d.uth.gr/research/DP/2004/uth-prd-dp-2004-11_en.pdf. Letöltés időpontja: 2009.03.31.
- Kopint – Tárki (2005): A nemzetközi fejlesztéspolitikai stratégiakészítés gyakorlata. [http://www.fejlesztéspolitika.hu/doa/nemzetk%c3%b6zi_fejlpol_12_05\[1\].doc](http://www.fejlesztéspolitika.hu/doa/nemzetk%c3%b6zi_fejlpol_12_05[1].doc). Letöltés időpontja: 2006. 02.23.
- Koutsogeorgopoulou, Vassiliki – Ziegelschmidt, Helmut (2005): *Raising Greece's Potential Output Growth*. OECD Economics Department Working Paper No. 452. 1-58

- Kozma Gábor (2003): Regionális gazdaságtan. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- Krugman, Paul R. (1991a): Geography and Trade. MIT Press, Cambridge, Massachusetts. (Magyarul megjelent: 2003. Földrajz és Kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.)
- Krugman, Paul R. (1991b): Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy* 99. évf. 3. szám, 484-499. o.
- Krugman, Paul R. (2000): A földrajz szerepe a fejlődésben. Fordította: Grosz András. *Tér és Társadalom*, 14. évf. 4. sz. 1-21. o. (Angolul megjelent: The Role of Geography in Development. *International Regional Science Review*, 1999. 22. évf. 2. sz. 142-161.
- Krugman, Paul R. – Venables, Anthony J. (1995): Globalization and the inequality of nations. *Quarterly Journal of Economics*, 110. évf. 4. szám, 857-880.
- Krugman, Paul R. – Venables, Anthony J. (1996): Integration, Specialization, and Adjustment. *European Economic Review*, Vol. 40. 959-967.
- Kutan, Ali M. – Yigit, Taner M. (2007): European integration, productivity growth and real convergence. *European Economic Review*, Vol. 51. 1370-1395.
- Kvist, Jon (2004): Does EU enlargement start a race to the bottom? Strategic Interaction among EU member states in social policy. *Journal of European Social Policy*, 14(3): 301-318.
- Láng Eszter (1987): A külföldi tőke beilleszkedése fejlett gazdaságba. *PG Füzetek*, 57. sz. 1-105.
- Láng Eszter (2009): The Improvement of the Capability to Attract Capital to the New EU Member States Regarding the Institutional Background Of Foreign Direct Investments. *Annals of the University of Oradea*, megjelenés alatt.
- Larre, Bénédicte – Torres, Raymond (1991): Is Convergence a Spontaneous Process? The Experience of Spain, Portugal and Greece, *OECD Economic Studies* No. 16, Spring 1991. <http://www.oecd.org/dataoecd/47/29/34278656.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.08.12.
- Lawson, Clive (1999): Towards a competence theory of the region. *Cambridge Journal of Economics* 23:151-66.
- Lawson, Clive – Lorenz, Edward (1999): Collective learning, tacit knowledge and regional innovative capacity. *Regional Studies*, Vol. 33, 305-317.
- Le Gallo, Julie – Dall’erba, Sandy (2003): Regional convergence and the impact of European structural funds over 1989-1999: A spatial econometric approach. A European Regional Science Association konferenciáján elhangzott előadás anyaga. 2003 április <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/136.pdf>. Letöltés időpontja: 2006. 06. 30.
- Le Grand, Julien (1999): A kormányzati kudarcok elmélete. In: Csaba Iván – Tóth István György (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 146-164.
- Lengyel Imre (2003): Verseny és területi fejlődés. JatePress, Szeged.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 231-245.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2009): A regionális tudomány két évtizede Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Limtanakool, Narisra – Schwanen, Tim – Dijst, Martin (2007): Ranking functional urban regions: A comparison of interaction and node attribute data. *Cities*, Vol. 24. Issue 1, 26-42.
- Lolos, Sarantis E. G. (1998): Success and failure of economic policies: The experience of Greece and Portugal. *Comparative Economic Studies*, Vol. 40. No. 1. 72-102.
- Lolos, Sarantis E. G. – Theodoulides, Alexander Th. (2001): The Role of EU Structural Funds in the Development of Lagging behind European Regions. *Economic and Financial Modelling*, Vol. 8, No. 1, 29-46
- Lopez-Bazo, Enrique – Vayá, Esther – Artís, Manuel (2004): Regional externalities and growth: evidence from European regions. *Journal of Regional Science*, Vol. 44. no. 1, 43-73.
- LSE PS (2007): Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries. Monitoring Report, European Observatory on the Social Situation - Social Capital Network, Lendai School of Economics and Political Science. http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_situation/2007_mon_rep_soc_cap.pdf. Letöltés időpontja: 2008.04.20.
- Lucas, Robert E. (1988): On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22,1:3-42.
- Lucas, Robert E. (2009): Trade and the Diffusion of the Industrial Revolution. *American Economic Journal: Macroeconomics*, American Economic Association, vol. 1(1), 1-25.
- Lyberaki, Antigone (1996): Greece-EU Comparative Economic Performance at the National and Regional Levels: Why Diverge? *European Planning Studies*, Vol. 4. Issue 3. 313-329.
- Magas István (2002): Kapitalizmus felülnevezetből. A piacok és a természet logikája. Aula Kiadó, Budapest.
- Magrini, Stefano (1999): The evolution of income disparities among the regions of the European Union. *Regional Science and Urban Economics* 29: 257-281.

- Magrini, Stefano (2004): Regional (Di)Convergence. In: J. V. Henderson, J.-F. Thisse (eds.): Handbook of Regional and Urban Economics. Volume 4, Amsterdam. 2741-2796.
- Mairate, Andrea (2006): The 'Added Value' of European Union Cohesion Policy. *Regional Studies*, 40(2): 167–177.
- Mairate, Andrea – Hall Ronald (2001): Structural Policies. In: Ronald Hall, Alasdair Smith, Loukas Tsoukalis (eds.): Competitiveness and cohesion in EU Policies. Oxford University Press, New York.
- Major, Klára (2001) A nemzetközi jövedelemegyenlőtlenség dinamikája. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtani Doktori Iskola. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/271/01/major_klara.pdf. Letöltés időpontja: 2008.03.18.
- Major Klára (2007): Markov láncok használata a regionális jövedelemegyenlőtlenségek előrejelzésében. *Tér és Társadalom*, 21. évf. 1. sz. 53-67.
- Mankiw, N. Gregory – Romer, David – Weil, David N. (1992): A contribution to empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107. N. 2. 107:407-437
- Maragakis, Konstantinos (2005): Greek Economic Interests and The Single European Act: The Market Takes Over? Konferencia előadás, University of Leeds, April 2005. <http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2005/Maragakis.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.11.30.
- Marconi, Daniela (2007): Endogenous growth and trade liberalization between asymmetric countries. Bank of Italy Temi di Discussione (Working Paper) No. 630. http://www.bancaditalia.it/publicazioni/econo/temidi/td07/td630_07/en_td630/en_tema_630.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 05. 15.
- Marks, Gary (2001): Regional and structural policies. In: George, Stephan – Bache, Ian (szerk.): Politics in the European Union, Oxford: Oxford University Press, 361-383.
- Marks, Gary – Hooghe, Liesbet (2004): Contrasting Visions of Multi-level Governance. In: Bache, Ian – Flinders, Matthew: Multi-level Governance. Oxford University Press, 15-30.
- Markusen, Ann (1996): Sticky places in slippery space: A typology of industrial districts. *Economic Geography* 72: 293-313.
- Martin, Philippe (1998): Can regional policies affect growth and geography in Europe? *The World Economy*, 21. évf. 5. szám, 757-774.
- Martin, Philippe (1999): Are European regional policies delivering? *EIB Papers*, 4. évf. 2. szám, 10-23.
- Martin, Philippe (2000): The role of public policy in the process of regional convergence. *EIB Papers*, 5(2): 69-79.
- Martin, Steve (1997): The effects of EU regional Policy on local institutional structures and policies. In: Bachtler, John – Turok, Ivan (szerk.): The coherence of EU Regional Policy. Jessica Kingsley, London-Philadelphia. 51-66.
- Martín, Carmela – Velazquez, Francisco (2001): An Assessment of Real Convergence of Less Developed EU Members: Lessons for the CEEC Candidates. European Economy Group, Working Paper no. 5/2001. 1-60.
- Mattila, Mikko (2006): Fiscal transfers and redistribution in the European Union: do smaller member states get more than their share? *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 1, 34-51.
- McCann, Philip (2007): Sketching out a model of innovation, face-to-face interaction and economic geography. *Spatial Economic Analysis*, Vol. 2, No. 2. 117-134.
- Mehlum, Halvor – Moene, Karl O. – Torvik, Ragnar (2006): Institutions and the resource curse. *The Economic Journal*, 116 (január), 1-20.
- Meiklejohn, Roderick (1999): The Economics of State Aid. In: European Commission (szerk.): State Aid and the Single Market, *European Economy*, No. 3, 25-31.
- Midelfart-Knarvik, Karen Helene – Overman, Henry G. – Redding, S.J. – Venables, A.J. (2000): The Location of European Industry. DG EcFin, Economic Papers Number 142. 1-47. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication11136_en.pdf. Letöltés időpontja: 2002. 10. 20.
- Midelfart-Knarvik, Karen Helene – Overman, Henry G. (2002): Delocation and European Integration: is Structural Spending Justified? *Economic Policy*, Vol. 35. okt. 323-359.
- Midelfart-Knarvik, Karen Helene – Overman, Henry G. – Venables, A. J. (2003): Monetary Union and the Economic Geography of Europe. *Journal of Common Market Studies*, Volume 41. Number 5. 847-868.
- Mishan, Edward J. (1982): Költség-haszon elemzés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- MNB (2006): Elemzés a konvergencia-folyamatokról. www.mnb.hu/Resource.aspx?ResourceID=mnbfile&resourcenam=konvjel_20061218_hu. Letöltés időpontja: 2007.03. 14.
- Molle, Willem (2006): Evaluating the EU cohesion policy. Konferencia anyag az RSA szervezésében, <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/leuven06/molle.pdf>. Letöltés időpontja: 2007. 07. 08.
- Molle, Willem (2007): European Cohesion Policy. Routledge, London.
- Moravcsik, Andrew (1995): Liberal intergovernmentalism and integration: a rejoinder. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 33. No. 4. 611-628. o.
- Mundell, Robert. A. (1961): A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, 51(4): 657-665.

- Murphy, Kevin M. – Shleifer, Andrei – Vishny, Robert W. (1993): Why Is Rent-Seeking so Costly to Growth. *American Economic Review* 83. 2. 409-414.
- Mustó István (2004): Development economics – development policies. Some remarks on concepts, applications and fallacies. *Competitio*, 3(2): 46-58.
- Myrdal, Gunnar (1957): Rich lands and poor: the road to world prosperity. Harper, New York.
- Myrdal, Gunnar (1972): Érték a társadalomtudományban: válogatott módszertani tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Nagy Sándor Gyula (2008): Az európai uniós támogatások hatékonyságának mérése. A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskolájában megvédett doktori értekezés. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/313/01/nagy_sandor_gyula.pdf. Letöltés időpontja: 2009. 07. 19.
- Neven, D. J. – C. Gouyette (1995), Regional Convergence in the European Community. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33(1): 47-65.
- North, Douglass C. (1991) Institutions. *Journal of Economic Perspectives* 5:97-112.
- North, Douglass C. (1994) Economic Performance Through Time. *American Economic Review* 84. (June):357-368.
- NSRK (2008): Magyarország nemzeti stratégiai referenciakerete. http://ec.europa.eu/regional_policy/atlas2007/fiche/hu_hu.pdf. Letöltés időpontja: 2009. 01. 10.
- OECD (2009): általános statisztikai profil <http://stats.oecd.org/WBOS/>
- Olson, Mancur (1987): Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Olson, Mancur (1997): A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet. Osiris Kiadó, Budapest.
- Oltheten, Elisabeth - Pinteris, George – Sougiannis, Theodore (2003): Greece in the European Union: Policy Lessons from two decades of Membership. *Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol. 43, 774-806.
- Ottaviano, Gianmarco I. P. – Puga, Diego (1998): Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the „New Economic Geography”. *The World Economy*, 21. évf. 6. szám, 707-731. o.
- Pagoulatos, George (2003): Greece's new political economy. Palgrave MacMillan, St. Antony's College, Oxford.
- Paláncsai Tibor (2001): Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest.
- Paraskevopoulos, Christos (2007): Social capital and public policy in Greece. GreeSE Paper No. 9. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, LSE. 1-40. <http://eprints.lse.ac.uk/5610/1/GreeSE%252520No9.pdf>. Letöltés időpontja: 2008. 04. 09.
- Porter, Michael E. (1990): The competitive advantage of nations. Macmillan, London.
- Prebisch, Raul (1959): Commercial Policy in the Underdeveloped Countries. *American Economic Review*, Vol. 19. No. 2. 251-273.
- Pritchett, Lant (1997): Divergence, Big Time. *Journal of Economics Perspectives*, Vol. 11. No 3. 3-17.
- Puga, Diego. (1999): The rise and fall of regional inequalities. *European Economic Review* 43. évf. 2. szám, 303-334.
- Puga, Diego (2002): European regional policies in the light of recent location theories. *Journal of Economic Geography*, 2. évf. 4. szám, 373-406.
- Putnam, Robert D. (2003): The Prosperous Community. *The American Prospect*, Vol. 4. no. 13.
- Putnam, Robert D. – Leonardi, Robert – Nanetti, Raffaella Y. (1993): Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press, Princeton.
- PWT 6.2. Heston, Alan – Summers, Robert – Aten, Bettina (2006): Penn World Table Version 6.2, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania, September 2006. http://pwt.econ.upenn.edu/php_site/pwt62/pwt62_form.php
- Quah, Danny (1996a): Empirics for Economic Growth and Convergence. *European Economic Review*, 40, 1353-1375.
- Quah, Danny (1996b): Twin Peaks: Growth and Convergence in Models of Distribution Dynamics. *Economic Journal*, 106, 1045-1055.
- Quah, Danny (1996c): Regional Convergence Clusters across Europe. *European Economic Review*, 40, 95 1-958.
- Ramajo Julián, Miguel A. Márquez, Geoffrey J.D. Hewings and María M. Salinas (2005): Spatial Heterogeneity and Interregional Spillovers in EU: Some Evidence about the Effects of Cohesion Policies on Convergence. EU-REAL Discussion Paper, http://eco.unex.es/eureal/DP_05_01.pdf. Letöltés időpontja: 2008. 05. 19. (Megjelent in: *European Economic Review* 52 (2008) 551-567)
- Rebelo, Sergio (1991): Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 99, 3. 500-521.
- Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus, Bp.-Pécs.
- Rechniczter János – Lados Mihály (2004): A területi stratégiáktól a monitoringig. Dialog Campus, Pécs – Budapest.

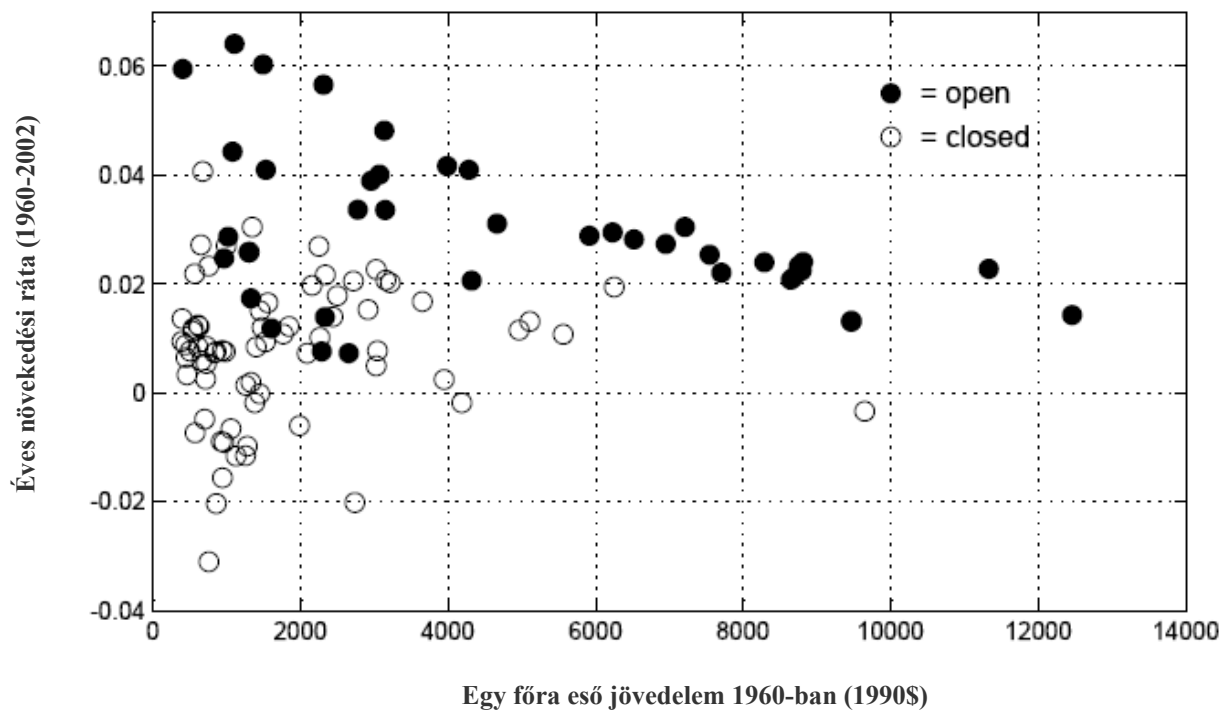
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2006): Regionális politika. Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, egyetemi jegyzet, CD változat, Győr. Letölthető a <http://jegyzet.sze.hu/letolt.php?dwn=iregionalispoli> honlapról.
- Ricz Judit (2006a): Régió – A regionális tudományok megközelítésében. Megjelent: Juhász Erika (szerk.): Régiók és oktatás. A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 359-365.
- Ricz Judit (2006b): A területi egyenlőtlenségek és a fejlődés kapcsolata. Recenzió. Közgazdasági Szemle, 53(7-8): 728-731.
- Ricz Judit (2008): A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat. PhD. értekezés, kézirat. Debreceni Egyetem.
- Rodokanakis, Stavros (2003): Fifteen Years (1988-2002) of Structural Fund's Intervention: Critical Evaluation and Impact on Economic and Social Disparities among EU Countries and Regions. The European Union Review, 8. évf. 1-2. szám, 65-99.
- Rodríguez-Pose, Andrés (2000): Economic convergence and regional development strategies in Spain: The case of Galicia and Navarre. EIB Papers, Vol. 5. No. 1. 89-116.
- Rodriges-Pose, Andrés – Fratesi, Ugo (2004): Between development and social policies: The impact of European structural funds in objective 1 regions. Regional Studies, 38. évf. 1. szám, 97-113.
- Rodrik, Dani (1998): Why do more open economies have bigger governments? The Journal of Political Economy, 106(5):997-1032.
- Romer, Paul (1986): Increasing returns and long run growth. The Journal of Political Economy, Vol. 94. No. 5. 1002-1037.
- Romer, Paul (1990): Endogenous technological change, Journal of Political Economy, vol. 98, no. 5, part II, S71-S102.
- Romp, Ward – De Haan, Jakob (2005): Public capital and economic growth: a critical survey. EIB Papers, 10. évf. 1. szám 40–70. http://www.eib.org/attachments/efs/eibpapers/y05n1v10/02_Romp_deHaan.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 07. 08.
- Sachs, Jeffrey D. – Warner, Andrew (1995): Economic reform and the process of global integration. Brookings Papers on Economic Activity, 1995; 1; 1-118.
- Sachs, Jeffrey D. – Warner, Andrew. M. (1997): Natural resource abundance and economic growth - revised version. Working Paper, Harvard University. <http://www.cid.harvard.edu/hiid/517.pdf>. Letöltés időpontja: 2009.07.18.
- Sala-i-Martin, Xavier (1996): Regional Cohesion: Evidence and theories of regional growth and convergence. European Economic Review, 40. évf. 1325-1352. o.
- Sala-i-Martin, Xavier (2006): The world distribution of income: falling inequality and convergence period. Quarterly Journal of Economics, 121. évf. 2. szám, 351-398.
- Sala-i-Martin, Xavier – Subramanian, Arvind (2003): Addressing the Natural Resource Curse: An Illustration from Nigeria. IMF Working Paper WP/03/139. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03139.pdf>. Letöltés időpontja: 2009.07.18.
- Sala-i-Martin, Xavier – G. Doppelhofer – R.I. Miller (2004): Determinants of Long-term Growth: a Bayesian averaging of classical estimates approach. American Economic Review, 94(4): 813-835.
- Saravelos, George (2007): The succes of EU cohesion policy: The case of Greece and Ireland. 2007. májusában a 3. Hellenic Observatory Symposium on Contemporary Greece című eseményen elhangzott előadás anyaga. http://www.lse.ac.uk/collections/hellenicObservatory/pdf/3rd_Symposium/PAPERS/SARAVELOS_GEORGE.pdf. Letöltés időpontja: 2008.04.09.
- Schneider, Gerald – Plümper, Thomas – Baumann, Steffen (2000): Bringing Putnam to the European Regions: ont he Relevance of Social Capital for Economic Growth. European Urban and Regional Studies 7. évf. 4. sz. 307-317.
- SEA (1986): Egységes Európai Okmány (Single European Act). Hivatalos Magyar fordítás, <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/11986U/word/11986U.doc>. Letöltés időpontja: 2007.07.24.
- Solow, Robert M. (1956), A contribution to the theory of economic growth, Quarterly Journal of Economics, vol. 70, 1956, pp. 65-94.
- Sosvilla-Rivero, Simon – Herce, Jose A. (2008): European cohesion policy and the Spanish economy. A policy discussion case. Journal of Policy Modeling, 30, 559-570.
- Sotiropoulos, Dimitri A. (2004a): Democratization, Administrative Reform and the State in Greece, Italy, Portugal and Spain: Is There a 'model' of South European Bureaucracy? Hellenic Observatory Discussion Paper No17, Hellenic Observatory, LSE. <http://www.lse.ac.uk/collections/hellenicObservatory/pdf/DiscussionPapers/Sotiropoulos17.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.04.09.
- Sotiropoulos Dimitri A.(2004b): Formal Weakness and Informal Strength: Civil Society in Contemporary Greece Hellenic Observatory Discussion Paper No. 16, Hellenic Observatory, LSE, February 2004. <http://www.lse.ac.uk/collections/hellenicObservatory/pdf/DiscussionPapers/sotiropoulos.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.04.09.

- Stéclebout, Eloïse (2002): Europeanization of Regional Policies and Conflicts over Power and Information: The Case of the French Region of Nord-Pas de Calais. Paper presented at the 3rd workshop of the European Young Researchers Network on EU Spatial Policies: "Rethinking EU spatial policy as a hologram: actions, institutions, discourses" Istituto Universitario di Architettura di Venezia, Dipartimento di Pianificazione, Venice, Italy, October 21st - 23rd, 2002. esteclebout.free.fr/papers/paper_yern.pdf
- Stiglitz, Joseph, E. (1991): The Economic Role of the State: Efficiency and Effectiveness. In: Hardiman T.P. – Mulreany, M. (szerk.): Efficiency and Effectiveness in the Public Domain, The Economic Role of the State. Institute of Public Administration, Dublin. 37-59.
- Stiglitz, Joseph, E. (2000): A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK-Kerszöv. Budapest.
- Süli-Zakar István (2003a): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Süli-Zakar István (2003b): Magyarország EU integrációjának területfejlesztési követelményei. Debreceni Szemle, 11. évf. 4. sz. 592-612.
- Süli-Zakar István (2003c): Az EU regionális politikájának területfejlesztési következményei. In: Glatz Ferenc – Meskó Attila (szerk.): Európai Unió csatlakozás és földtudományok. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 141-164.
- Szabó Katalin (2000): A jóléti államtól az esélyteremtő államig. In: Bara Zoltán - Szabó Katalin (szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények. Aula Kiadó, Budapest. 209-242.
- Szamuely László (2004): A „haldokló” jóléti állam az 1990-es években. Közgazdasági Szemle, 51(10): 948-969.
- Szentes Tamás (2006): Az állam szerepe a felgyorsult globalizáció korában. Köz-gazdaság, 1(1):15-45.
- Szentes Tamás és munkaközössége (2005): Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Szentes Tamás és munkaközössége (2006): Fejlődés, versenyképesség, globalizáció II. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Szent-Iványi Balázs (szerk.) (2007): Nemzetközi fejlesztési segélyezés tankönyv. TeTT Consult Kft, Budapest.
- Szilágyi Katalin – Szörfi Béla (2009): The Growth Effects of EU Transfers: An Empirical Investigation. MNB Working Paper, megjelenés alatt. 1-28.
- Szörfi Béla (2004): Gazdasági növekedés és felzárkózás: elméletek és tanulságok. Kopint-Datorg Műhelytanulmányok, 41.
- Szörfi Béla (2007): Development and Regional Disparities – Testing the Williamson Curve Hypothesis in the European Union. Focus on European Economic Integration, az Osztrák Nemzeti Bank kiadványa, 2007. 2. szám, http://www.oenb.at/de/img/fee1_2007_2_szorfi_tcm14-79074.pdf. Letöltés időpontja: 2009. 01. 09. 100-121.
- Tabellini, Guido (2005): The Role of the State in Economic Development. Kyklos, Vol. 58. – No. 2, 283-303.
- Tavistock Institute – Ecotec (1999): The thematic evaluation report of the partnership principle. Final Synthesis Report, Február http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/rathe_en.htm. Letöltés időpontja: 2007. 10. 24.
- Tavistock Institute – GHK – IRS (2003): The Evaluation of Socio-Economic Development: The Guide. Tavistock Institute, London. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/downloads/the_guide.zip, Letöltés időpontja: 2007. 10. 24.
- Tájékoztató (2004): Az európai strukturális alapok (2004-2006) Magyarországon. DG Region, Inforegio kiadványa, http://ec.europa.eu/regional_policy/atlas/hungary/factsheets/pdf/fact_hu_hu.pdf. Letöltés időpontja: 2009.05.01.
- TÁRKI (2005): A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>. Letöltés időpontja: 2006. 02. 23.
- TEU (1992): Szerződés az Európai Unióról. <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/11992M/word/11992M.doc>. Letöltés időpontja: 2007.07.24.
- Todaro, Michael P. – Smith, Stephen C. (2006): Economic Development. Addison Wesley, Boston.
- Tondl, Gabriele (1999): What Determined the Uneven Growth of Europe's Southern Regions? An Empirical Study with Panel Data. Vienna University of Economics and B.A. Research Group: Growth and Employment in Europe: Sustainability and Competitiveness, Working Paper No. geewp04. <http://www.wu.ac.at/inst/vw1/gee/papers/gee!wp04.pdf>. Letöltés időpontja: 2005.06.01.
- Tondl, Gabriele (2004): EU Regional policy. Experiences and Future Concerns. Europainstitut Working Papers Nr. 59. 1-39. o. <http://fgr.wu-wien.ac.at/institut/ef/wp/WP59.pdf>. Letöltés időpontja: 2004. október 30.
- Trón Zsuzsanna (2003): Az EU regionális politikájának fejlődése, reformjai és az azokat körülvevő érdekellentétek. Megjelent: Competitio, II. évf. 1. sz. 88-102.
- Trón Zsuzsanna (2004): A többszintű kormányzás koncepciójának megjelenése a strukturális alapok 1988-as reformjától az EU alkotmányáig. Megjelent: Fiatal Regionalisták IV. országos konferenciájának CD kiadványán. ISBN szám: 963 9052 43 4. <http://rs1.szif.hu/~pmark/publikacio/Netware/tema.html>
- Trón Zsuzsanna (2008): Az európai uniós támogatások hatásának vizsgálata. Competitio, 7. évf. 1. sz. 83-101.

- Tsoukalis, Loukas (1997): Cohesion and Redistribution. In: Tsoukalis, Loukas (ed.): The New European Economy Revisited. Oxford University Press, New York. 187-222.
- UNDP (2007): Human Development Report 2007/2008. United Nations Development Programme. Palgrave Macmillan, New York. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf.
- UNDP (2001): Human Development Report 2001. United Nations Development Programme. Washington D.C. <http://hdr.undp.org/en/media/completenew1.pdf>. Letöltés időpontja: 2008.06.13.
- Urban Audit Perception Survey (2006): Urban Audit városstatistikai adatgyűjtés a Bizottság felkérésére. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/urban/survey062007_en.pdf és <http://www.urbanaudit.org/UAPS%20leaflet.pdf>. Letöltés időpontja: 2007. 06. 21.
- Vamvakidis, Athanasios (2003): The convergence experience of the Greek economy in the EU: lessons for EU accession countries. Conference paper (Successes and failures in real convergence, National Bank of Poland) 23-24 October 2003. http://www.nbp.pl/konferencje/radisson/Mowcy/vamvakidis/vamvakidis_paper.pdf. Letöltés időpontja: 2008.08.12.
- Van de Walle, Steven (2005): Measuring Bureaucratic Quality in Governance Indicators. Study Group on Productivity and Quality in the Public Sector, Bern <http://soc.kuleuven.be/io/egpa/qual/bern/Vandewalle.pdf>. Letöltés időpontja: 2008. 04. 20.
- Varga Attila (2007): GMR-Hungary: A complex macro-regional model for the analysis of development policy impacts on the Hungarian economy. Final report. <http://www.fejlesztéspolitika.gov.hu/engine.aspx?page=modellezes>. Letöltés időpontja: 2008. 04. 03.
- Váradi Balázs (2006): Miért folyik a csata? Avagy a 8000 milliárd átka. Élet és Irodalom, 2006. november 03. 44. szám.
- Váradi Balázs (2007): A nyolcezermilliárd átka II. Élet és Irodalom, LI. évfolyam 2. szám, 2007. január 12.
- Veld, Jan in't (2007): The Potential Impact of the Fiscal Transfers under the EU Cohesion Policy Programme. European Economy, Economic Papers No. 283. 1-29. EC DG Econ. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/impact_transfer.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 10. 24.
- Világbank (2008): World Development Report 2009. (Reshaping Economic Geography.) The World Bank, Washington DC. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/12/03/000333038_20081203234958/Rendered/PDF/437380REVISED01BLIC1097808213760720.pdf
- Viner, Jacob (1950): the customs union issue. Carnegie Endowment for International Peace, New York.
- Vivek, Arora – Vamvakidis, Athanasios (2004): How Much Do Trading Partners Matter for Economic Growth? IMF Working paper, No. 04/26. 1-20. <http://imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp0426.pdf>. Letöltés időpontja: 2009. 03. 21.
- Vojtekova, Zuzana (2004): Are the new member states ready for the structural funds? The role of sub-national administrative capacities in European Union regional policy. CEU MA Thesis 2004/31. 1-65.
- Voszka Éva (2006): Uniós támogatások: A redisztribúció új szakasza? Külgazdaság, 50(6): 8-30.
- Votteler, Michaela (2004): Wachstum und Konvergenz in den europäischen Regionen. Ifo Dresden berichtet, Vol. 11(1): 19-27. http://portal.ifo.de/pls/guest/download/ifo%20Dresden%20berichtet/ifo%20Dresden%20berichtet%202004/ifo2004_1_19-27.pdf. Letöltés időpontja: 2007. 06. 21.
- Wagner, Richard E. – Weber, W. E. (1977): Wagner's law, fiscal institutions and the growth of government. National Tax Journal, Vol. 30. No. 1. 59-68.
- Williamson, Oliver E. (2000): The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. Journal of Economic Literature, 38, 3: 595-613.
- Wishlade, Fiona G. (2003): Regional state aid and competition policy in the European Union. Kluwer Law International, London.
- Wostner, Peter (2008): Micro-efficiency of the EU cohesion Policy. EPRC, European Policy Research Paper No. 64. 1-74. http://www.eprc.strath.ac.uk/eprc/documents/PDF_files/EPRP_64_Wostner.pdf. Letöltés időpontja: 2009.03.08.
- Zerbe, Richard O. Jr. – McCurdy, Howard E. (2005): The Failure of Market Failure. Előadás, mely elhangzott az ISNIE konferencián. http://www.isnie.org/ISNIE05/Papers05/zerbe_mccurdy.pdf. Korábbi verziója megjelent in: (1999) Journal of Policy Analysis and Management, Vol. 18, No. 4. 558-578.
- Ziltener, Patrick (2000): EC regional Policy: monetary lubricant for economic integration? In Bornschie, Volker (ed.): State-building in Europe, the revitalization of western European integration. Cambridge University Press, Cambridge. 122-151.
- Ziltener, Patrick (2004): The economic effects of the European Single Market Project: projections, simulations – and the reality. Review of International Political Economy, 11(5) December 953-979.

Mellékletek

I. melléklet: Jövedelem és növekedési ráták, 112 országban

Forrás: Lucas (2009:5)

II. melléklet:

Az EU regionális különbségeit vizsgáló tanulmányok alapvető megállapításainak összegzése

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Barro – Sala-i-Martin (1991)	73 régió (r) (hasznoló a NUTS2-höz, de nem uaz) 7 tagállamban (! De Olaszo. kivételével mind É-Eu.i) Németo. 11r UK. 11régió Olaszo. 20r Fro. 21régió Holl. 4régió Belg. 3régió Dánia 3régió	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	Nem-lineáris legkisebb négyzetek módszere, amely a bázis év GDP/fő adatát, a szektorális megoszlást és nemzeti dummy változókat mint magyarázó változókat használja fel. (innentől BSM-módszer) Független változók: konstans és ln GDP/fő	1950-85: - 1950-1960 - 1960-1970 - 1970-1980 - 1980-1985	Konvergencia (β és σ is). A teljes periódusra és alperiódusokra.	β értéke kb. 0,018 (évi 1,8%) Közel azonos az összes alperiódusban és nagyon hasonló a 1880-1988 közti amerikai adatokhoz. Az egyes tagállamokon belül a konvergencia ráták némi ingadozása.
Sala-i-Martin (1996)	90 régió 8 tagállamban (ua. mint fent + 17 spanyol régió)	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	Nem-lineáris legkisebb négyzetek módszere, amely a bázis év GDP/fő adatát, a szektorális megoszlást és nemzeti dummy változókat mint „feltétel” változókat használja fel. Egyszerű keresztmetszeti és panel becslést is használ.	1950-1990 De al-periódusokra nem.	Konvergencia (β és σ is). A teljes periódusra és az összes régióra, és az egyes tagállamokon belül az 5 legnagyobb (D, F, NBr, O, S)	β értéke kicsivel 0,02 alatt. Az egyes tagállamokon belül a konvergencia ráták némi ingadozása, de konzisztens β és σ konvergencia. Feltűnően hasonlít az eredmény az USA államok (48, 1880-1990), japán prefektúrák (47, 1955-1990) és a kanadai provinciák (10, 1961-91) adataihoz.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-per.	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Dunford (1993)	12 tagállam; 63 NUTS2 régió; 170 NUTS2 és 686 NUTS3 régió ¹⁷⁰	Semleges (nincs elméleti modell), de szívesen magyarázza posztfordista nézőpontból	Leíró statisztika és legkisebb négyzetek módszere (OLS) eltérés koefficiens, súlyozott átlagos eltérés, Gini-koefficiens.	1960-1989: tagállamok 1977-1989: NUTS2 régiók	Tagállamok: gyors konvergencia 1960-1975 közt, némi divergencia 1976-1985, konvergencia 1986-1989 közt. Régiók: csekély divergencia 1977-1986 közt és konvergencia 1986-1999, de kis változás összességében.	Néhány ország országon belüli divergenciát mutat a 80-as években. A regresszió az év-végét használja, mint független változót Hipotézisek, amikkel a trendeket, a gyors fejlődést magyarázza (de csak hivatkozik másokra): nagyvárosok, Kék-banán terület, képzett munkaerő koncentrációja, gazdasági szerkezet, nemzeti tényezők
Cardoso (1993)	148 EU-12 NUTS2 régió (UK-ra csak NUTS1 szintű)	Semleges (nincs elméleti modell)	GDP/fő relatív szórása Külön vizsgálja a migráció és a GDP/fő változások közti kapcsolatot.	1984-88	Nincs változás. Enyhe konvergencia 1984-86 közt, enyhe divergencia 1986-88 közt.	Divergencia nemzeti szinten az EU12-eknél 1984-86 közt. Cardoso szerint a GDP/fő adatok interregionális konvergenciája nem a regionális különbségek csökkenését szemlélteti, hanem azt, hogy a szegényebb régiók képtelenek népességük visszaszerzésére, és emiatt további nehézségekkel kell szembenéznük.
Canova – Marcet (1995)	144 (főként) NUTS2 EU-12 régió 17 európai ország (14EU-lux, +Svájc, Norvégia, Török.)	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	Bayesi módszer. Emberi tőke (középfokú oktatás aránya) és kormányzati kiadások (a GDP %-ában) változóval is használ Bírálja a keresztmetszeti elemzést, fixed-effect bias	1980-1992 (régiók) 1950-1985 (országok) A jövedelem egyenlőtlenségek csökkentek 1950-1970-ig	Divergencia Különböző régiók különböző egyensúlyi állapotokhoz konvergálnak. Az egyenlőtlenségek fennmaradnak. (Különbséget tesz a konvergencia fogalma és a különbségek csökkenése (speed of adjustment) közt.)	A konvergencia magasabb rátáját találják, mint BSM, de az egyensúlyi állapotok (steady state) szélesebb skálájához! Azt találják, hogy a kezdő feltételeknek erős pozitív kapcsolata van a steady state-ekkel. A régióspecifikus hatások kihagyásából eredően torzítás van.

¹⁷⁰ Armstrong (2002) 71 NUTS I régiót; 176 NUTS II és 829 NUTS III régiót említ Dunford (1993) tanulmányát elemezve, pedig Dunford nem elemzi a volt NDK területeit, a francia tengeren túli területeket, az Azori- szigeteket és Madeirát, valamint nem voltak adatai az olasz és a portugál NUTS III szintekre.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Button és Pentecost (1995)	51 ill. 54 NUTS1 régió 9 országból (a déliek közül Olo. de 1981-től Görögo. is /+3 régió/)	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	BSM módszer (agrárnépességi aránnyal, ország-dummyval) plusz ERM-ben eltöltött időszakot tükröző dummy változóval; Eltérés koefficiensek és a felső és alsó decilis ráták aránya.	1975-88: - 1975-1981 - 1981-1988	Konvergencia , de nagyon lassú (különösen a 80-as években) és a hatást Görögo. dominálja (Mean reversion procedure) (utódlás, visszatérés)	Vásárlóerő paritással igazított egy főre jutó GDP adatokat használ. Az ERM-ben való részvétel az eredmények szerint lassította a konvergenciát.
Neven – Gouyette (1995)	141 EU-12 NUTS2 régió, ebből 43 déli, 98 északi (több minta: 142 régió 1980-89; 108 régió 1975-1980 csak É-EU; 110 régió szektorális változóval)	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	BSM módszer (ország-dummyval, szektorális megoszlással, lásd fent) valamint humán tőke (iskolában eltöltött évek) és periférikus-fekvés változókkal. Ergodikus eloszlás Markov-lánc elemzésből.	1975-89: (- 1975-től korlátozott adatok) - 1980-1985 - 1985-1989 (σ -konvergencia 1984-től)	Konvergencia , de: β ráta jóval alacsonyabb, mint éves 2%, és nagyok a különbségek az időperiódusokban és az egyes régiók közt. Dél a 80-as évek elején gyorsan konvergált, aztán stagnál; Észak a 80-as évek elején stagnál vagy divergál aztán a 80-as évek végén konvergál.	Az EU-s konvergencia ráták jóval alacsonyabbak a Barro – Sala-i-Martin (1991) által megfigyelt amerikai rátáknál a 80-as években. Az alacsony migráció lehet az egyik magyarázat a 80-as évek végének lassú konvergenciájára, de a migrációnak csak kis részben magyarázza a konvergencia folyamatot (ahogy az USA-ban is) Észak-dél megoszlás relevánsabb, mint a centrum-periféria.
Fagerberg – Vespagen (1996)	71 régió 6 főként északi országból (Belg., Fro., Holl., NBr, No., Olasz.)	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell technológia fontosságát kiemeli	BSM módszer (ország-dummyval) Magyarázó változói: K+F iparági foglalkoztatottság, K+F projektek EU pénzekből, EU beruházási kölcsönök, befektetések, EU transzfer, agrárium aránya.	1950-90: - 1950-1970 - 1970-1990 - 1980-1990	Konvergencia , de csökkenő: - ráta a legnagyobb 1950-1970 közt és a legalacsonyabb (közel nulla) 1980-1990. - Felzárkózási faktort vizsgál (catch-up factor) - 3 növekedési klub.	A konvergencia ráták jelentős esése a 80-as években. Pedig az innovációk diffúziója ma is segíti a konv. ciát. Néhány változó divergencia nyomást okoz, és ez ellensúlyozza a konverg. folyamatot (pl. különbség a K+F erőfeszítésekben, iparági szerkezetben, munkanélküliségben, EU-s beruházási kölcsönökben).

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Armstrong (1995)	85 NUTS2 régió 12 tagállamban	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	Nem lineáris legkisebb négyzetek módszere szektorális megoszlással és nemzeti dummy változókkal.	1950-90: - 1950-1960 - 1960-1970 - 1970-1980 - 1980-1990	Konvergencia , de jóval alacsonyabb β -érték 1970-90 közt.	
Cheshire – Carbonaro (1996)	118 Funkcionális Városi Régió (FURs:Functional Urban Regions) 10 tagállamban.	Semleges, de beépít módosított Romer-féle technológiai változót.	Legkisebb négyzetek módszere (OLS), független változók: - szektor megoszlás, - szénmezők és kikötők dummy változója - hozzáférés (pl. a) - régió mérete - urbanizáció: népsűrűség - a közeli FUR's növekedési rátája - K+F (Romer) - Belgium, Ny-No, és Dél-Olo dummy változó	1979-1990	Se konvergencia, se divergencia. A Romer-változó fontossága, és mások is arra figyelmeztetnek, hogy divergencia erők és konvergencia erők is megjelennek a munkában. A divergencia erők dominanciájának lehetősége a jövőben néhány időszakra.	Ellenőrzéseket végez területi autokorrelációra.
Armstrong (1996)	12 és 15 tagállam; 62 és 68 NUTS1 régió; 169 és 192 NUTS2 régió (az EU12-ből és EU15-ből)	Semleges, de neoklasszikus felt. konvergencia modellt is alkalmaz.	Sok leíró statisztika, NLS és Markov lánc elemzés. Konvergencia klubok tesztelése.	1975-1993 Néhány eredmény 1950-90-ből NEI adatokból 66 'NUTS1 szerű' régióra és 111 'NUTS2 szerű' régióra 6 tagállamban.	Rendkívül lassú konvergencia 1975-93 közt az összes regionális adatra. Enyhe divergencia 1975-81 közt. Gyors konvergencia az 50-es és a 60-as években.	A gyorsabban és lassabban növekvő régiók földrajzilag klaszterizálódnak, de nincs evidencia konvergencia klubok létezésére (Baumol kvadratikusan egyenletét és a Markov lánc módszert használva). Párhuzam az amerikai (államok) és az ausztrál (államok) tapasztalataival.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Fagerberg – Vespagen – Canaëls (1997)	64 vegyesen NUTS2 és NUTS3 régió Német-, Francia-, Spanyol-, és Olaszországban	Semleges (nincs elméleti modell)	Egyenletrendszer becslését alkalmazzák egy főre jutó GDP növekedést, foglalkoztatást és migrációt mint endogén változót használva. 2SLS instrumentális változó becslés.	1980-1990	Nagyon lassú konvergencia , (majdnem mozdulatlan). Szegényebb régiókban technológia hiány és ellentétes ipari struktúra.	A migráció rendellenes gazdasági hatásainak kiemelése.
Fingleton (1997)	179 NUTS2 régió	Semleges (nem deklarált elméleti modell)	Markov lánc elemzés	1975-93: - 1975-1984 - 1984-1993	Konvergencia , amely egy rendszeren belül közel lehet az egyensúlyi állapotához (pl. úgy hogy nagy különbségek maradnak fenn és nincs egységes egyensúlyi állapot).	Egy főre jutó GVA (bruttó hozzáadott érték) használata.
Fingleton – McCombie (1998)	178 NUTS2 régió 13 tagállamban (Svédország és Finnország kivételével)	Verdoorn törvény. BSM módszer mint egyeztetés		1979-1989	Erős konvergencia a BSM megközelítés alapján. A normálisnál magasabb β -értéket az egy főre jutó feldolgozóipari kibocsátás változó használatának eredményeként értelmezi. Szignifikáns verdoorn koefficiens (λ) technológiai diffúzióval szintén kimutatható.	Nyilvánvaló konfliktus a verdoorn törvény (növekvő hozadék kumulatív kauzalitás) és a BSM modell evidenciái közt. Ez tükrözheti a divergencia és a konvergencia erők egyensúlyát, melyet a neoklasszikus konvergencia erők dominálnak (beleértve a technológia diffúzióját). Egy főre jutó GVA-t használ, regressziókkal, melyek tudatosan az üzleti ciklusok csúcsától csúcsáig futnak.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Cambridge Econometrics (1998)	195 NUTS2 régió az EU15-ből	semleges (nem deklarált elméleti modell)	BSM módszer, lineáris regresszió paraméter restriktciókkal. Magyarázó változók: - Periférikus fekvés (Copus Index) - Más elérhetőségi index - Ipari szerkezet - Infrastruktúra - K+F - Humán tőke - Nemzeti dummy változók	1985-1995	Konvergenция. Némi jel arra, hogy a konvergenция felgyorsulhat az Egységes Piac megteremtődésével.	A bruttó Hozzáadott érték per fő értékeket függő változóként használja. Az erősen periférikus és magasan urbanizált régiók növekednek a legkevésbé. Belső határrégiók erősen növekszenek gazdaságilag. A humán tőke és a K+F pozitívan korrelál a növekedéssel.
Fingleton (1999)	179 NUTS2 régió	semleges (nem deklarált elméleti modell)	BSM modell hozzáadott periférikus fekvés, szektorális eloszlás és nemzeti dummy változókkal. Autokorreláció és heteroszkedasztikus korrekciós modell. Markov lánc modell.	1975-1993	Konvergenция, de rendkívül lassú (200-300 év). Az együttesen modellezett autokorreláció és heteroszkedaszticitás csökkenti a konvergenция rátát., Markov lánc elemzéssel lehetséges, hogy az egyensúlyi állapotot már elértük.	A semleges Markov lánc elemzés alátámasztja a BSM/autokorrelált hibák eredményeit (pl. a rendkívül lassú konvergenция folyamatot).

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Dunford (1999)	15 tagállam; a regionális adatokat az egyes tagállamokban elkülönülten gyűjti össze (pl. nem REGIO adatbázis), hogy a hosszabb időszakaszt biztosítsa. Nem használja együtt őket – minden országot elkülönítetten elemez.	Semleges modell, de szívesen magyarázza posztfordista nézőpontból.	Leíró statisztika	1960-96: tagállamok. Több időszakasz 1961-től kezdve a régiókra	- Tagállamok: Gyors konvergencia 1960-74; Enyhe divergencia 1975-85; Konvergencia 1986-96 (kivéve 1989-92 időszak rövid divergenciáját) - Régiók nagy országokból: Sokféle eredmény, de tendencia soknál divergenciára a 70-es évek közepétől.	
European Comission (1999)	NUTS2 régiók az EU15-ökben	Semleges (nem deklarált elméleti modell)	szórás, a legfelső és a legalsó 10 ill. 25 régió	1986-1996	Lassú és egyenletes (tartós) konvergencia (7,5 százalékpont 10 év alatt)	PPS igazított adatok. A sorrendben kevés változás. A tagállamok gyorsabban konvergálnak, mint a régiók az egyes tagállamokon belül.
Magrini (1999)	A legnagyobb 122 FUR az EU-12-ből 169 NUTS2 régió az EU12-ből. (FUR: Functional Urban Regions)	Semleges (nem deklarált elméleti modell)	Markov lánc elemzés	1979-1990	Divergencia , 6 FUR folyamatosan távolodik egymástól (Düsseldorf, Hamburg, Stuttgart, München, Párizs, Frankfurt).	A FUR-ok hasonló eredményeket mutatnak a NUTS II régiókhoz, de mások a csoport vezérek (Felsőbajoro., Bréma, Darmstadt, Nagy London, Hamburg, Ile de France). Az átmeneti folyamat általában nagyon lassú (eltekintve a „vezető” régiók kezdeti gyors nekilödulásától).

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Schneider – Plümper – Bauman (2000)	58 NUTS2 régió (nem tartalmazza Auszt, Dániát, Íro-t, Port, Svédo és Kelet-No-t)	Neoklasszikus modell társadalmi-tőke változókkal kiegészítve.	Lineáris többváltozós regresszió, OLS	1980-1996	Konvergenzia , de a társadalmi tőke bizonyos aspektusainak befolyása mutatható ki a növekedési rátára.	A társadalmi tőke különböző aspektusait elkülönítetten vizsgálja a modell.
Cuadrado-Roura – Mancha-Navarro – Garrido-Yserte (2000)	97 EU15 régió	Kiterjesztett neoklasszikus modell kiterjesztve olyan változókkal, amelyek fontosak a termelékenység-növekedés elemzéséhez.		1980-1993	Kiterjedt konvergenzia folyamat, de nem egy egyetlen egyensúlyi állapot felé; ebben a kiterjedt mintában széles heterogenitás mutatható ki, öt elkülöníthető kategória figyelhető meg.	
McCarty (2000)	129 metropolita NUTS3 EU15 régió	Nincs elméleti modell	Gini-együttható, súlyozott átlagos abszolút eltérés.	1981-1991	Összességében se konvergenzia, se divergenzia nem mutatható ki. kicsi ciklikus hatás mutatható ki a vizsgált periódusban.	Ha az urbánus területeket külön vizsgálja a különbségek magasabbak, mint amikor az urbánus és nem urbánus területeket összesen.
Dunford – Smith (2000)	(Ny, D és Kelet Európa) EU-15 országainak NUTS3 régiói	Semleges modell, de szívesen magyarázzák posztfordista nézőpontból.	Szórás, népességgel súlyozott átlagos abszolút eltérés, Theil-koefficiens.		1980-1996 1820-1950 divergenzia 1950-1979 konvergenzia 1979-1989 divergenzia 1989-1992 intenzív divergenzia	Termelékenységi és foglalkoztatási rátákat vizsgál, abból vezeti le a különbségeket.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Boldrin – Canova, (2001)	185 NUTS2 régió EU-15	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell (abszolút konvergencia típusú regresszió vizsgálat csak 101 NUTS2 régióra. Ausztria, Finnó. Svédó. Görögó, Kelet-Németó. UK hiányzik)	BSM modell, különböző változók (munkatermelékenység, munkanélküliségi ráták, GDP/fő) szórását vizsgálják.	1980–96 A nemzeti jövedelmek σ-konvergenciája , de a regionális jövedelmek esetén nincs ilyen, ott divergencia	1. 1996-ban sincs valódi tendencia a regionális GDP növekedésére egy középérték felé. 2. Az osztályozás felső és alsó része nem változott időben, ami arra utal, hogy nincs bizonyíték a szegény régiók szisztematikus felzárkózására. 3. A déli országok közül egyedül Sp.o.ban csökkentek a regionális egyenlőtlenségek. 4. A gazdag országok régiói közül néhány kevésbé lett gazdag.	1996-ban nem mutatható ki az egy főre eső GDP konvergenciája valamilyen közös növekedési ráta felé. Néhány változó (munkatermelékenység, GDP/fő) szórása csökkent, ami a σ-konvergencia hipotézist támasztja alá. Egyedül a munkanélküliségi ráták nem konvergálnak. Nincs különbség támogatott és nem támogatott régió közt!
MartinR. (2001)	GMU tagok régiói, EU-15 + Norvégia NUTS2 (néha NUTS1 és 0 is)	Neoklasszikus GMU hatását vizsgálja	Szórás vizsg. munkatermelékenység és foglalkoztatást vizsgál; a (ipari strukt. és specializ. magyarázó változó)	1975–98, alperiódusok: 1975-86 és 1986-98	A termelékenység konvergál , foglalkoztatás növekedése divergál ; GVA β -érték: 0,4% 1975-1986 konv. 1% alatti 1986-1998 0 körüli	Egy főre eső Bruttó hozzáadott értéket (GVA) vizsgál, GVA-t használ a termelékenység proxijaként GDP helyett.
Midelfart-Knarvik – Overman, (2002)	10 ország (Kivéve svéd, finn, osztrák, görög) NUTS2	új gazdaság-földrajz	NEG modell (új gazdaság-földrajz)	1970-1997 országos szint 1980-1995 régiós szint	Regionális szinten polarizáció zajlik	Az uniós segélyek befolyásolják a területi elhelyezkedést; Regionális szinten polarizáció zajlik; Jogos a beavatkozás, bár lehetne másként;
Badinger – Müller – Tondl (2002)	196 NUTS2			1986-98	Szerényebb konvergenciát mutat ki, mint a korábbi tanulmányok.	Felhívják a figyelmet, hogy a területi korreláció figyelmen kívül hagyása félrevezetésekhez vezethet. Emiatt magasabb konvergencia értékeket mutattak a korábbi vizsgálatok.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Crespo-Cuaresma et al. (2003)	EU-15 országos, nem regionális szint	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	alperiódusok jellemző hatásait tanulmányozó modellt használ. Magyarázó változók: az EU-tagság hossza	1961–70, 1971–80, 1981–90 és 1991–98.	Következtetésük szerint az EU tagság hosszú távon konvergencia stimuláló hatású	Az eredményét kritizálja Eckey-Türck (2006:4), túl magasnak találják az általuk kimutatott konvergencia rátát.
Cappelen et al. (2003)	EU-12 és csak Ny-No. (Dánia, Íro. Lux. nélkül) NUTS1 és 2, két minta: a kis mintában nincs benne Go, Spo, Port.		Idősoros és keresztmetszeti elemzés kombinációja, ami csökkenti az ok-okozati problémát. Magyarázó változók: iparági szerkezet, munkanélküliség, infrastruktúra, K+F	1980-1999 periódust ketté osztják: 1980-1989 és 1989-1997	EU-12 alacsony konvergencia ráta Az EU támogatásoknak jelentős pozitív hatását mutatják ki, amely erősebb a 2. periódusban.	A támogatások hatékonyabban hasznosulnak fejlettebb környezetben, a délieket is tartalmazó mintában kisebb a hatás..
Le Gallo és Dall'erba (2003)	145 régió NUTS2 szint 12 EU tagállamból NBr. NUTS1 NewCronos Regio database by Eurostat.	NEG BSM Területi hatás: Spill-over hatás, szomszédság	legkisebb négyzetek feltételes konvergencia multiplikátor teszt térbeli autoregresszió	1989-1999	Vizsgálják a támogatások hatását is β-konvergencia A spill-over hatások kevésbé érvényesülnek a periférikus régiókban A támogatások hatása nem jelentős, de azok elmaradása érzékelhető	Centrum és periféria régiók elkülönítése; Az alapok legnagyobb részét közlekedési infrastruktúra fejlesztésére fordítják, és ezek a vállalatok letelepedését befolyásolhatják, aminek folyamata még nem teljesen látható. Azokat a spill-over hatásokat azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, amelyek a cégek területi elhelyezkedéséből adódnak.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Carrington (2003)	110 NUTS2 és NUTS3 régió EU15 kivéve NBr. Svédo, Finno. Port. és Görögo. Eurostat adatb.	térbeli autokorreláció szomszédság	térbeli autoregresszió	1989-1998	β-konvergencia létezik, de jóval alacsonyabb, mint az irodalomban említett 2%	Számít a szomszéd régió növekedése;
Ederveen et al (2003)	1. EU12, WB adatok 2. 183 NUTS2 régió, Bizottsági, ESA és Eurostat adatok,	Mankiw – Romer – Weil (1992) modellje alapján	idősor-elemzés 1. vizsgálja az uniós támogatások hatását (csak az ERDF-ét) az országos (1) és a régiós (2) szintű növekedésre nyitottság mint változó (mert az fegyelmezi az országokat és így a támogatás hatékony elköltését is) kiszorítóhatás becslése (vizsgálja az uniós támogatások odaítélésekor bekövetkező nemzeti támogatások csökkenését)	1. 1960-1995 (5 éves intervallumok) 2. 1981–1996	Nemcsak az országok között, de – Olaszország kivételével – az országokon belül is megfigyelhető a különbségek csökkenése. Az uniós támogatások nemzeti pénzeket kiszorító hatása jelentős (1 régió s nemzeti támogatások 50%-tól esik el, ahogy Obj. 1-es régió lesz, 1 € támogatás 0,17 €-t szorít ki.)	1. Az ERDF hatása negatív! Ez javul, ha az ország nyitottabb. 2. (a) ha abszolút konvergencia létezik, akkor a kohéziós politikának negatív hatása van (b) ha feltételes konvergencia létezik és a régió országhoz tartozása meghatározó, akkor a kohéziós politika hatása nem számottevő. (c) ha divergencia létezik, csak ebben az esetben hatásosak az uniós támogatások.
Magrini (2004)	(1) 110 vegyes NUTS0,1,2 az EU-12-ből Eurostat CRENOS (2) 122 FUR	sztochasztikus kernel eloszlás 3 dimenziós ábrája	sztochasztikus kernel 3 dimenziós ábrája, nem paraméteres statisztikai eszköz	1. 1980-1995	1. nincs változás a NUTS régiókat vizsgálva 2. divergencia a FUR régiókat vizsgálva	Még ha azonos adatokkal is dolgozunk az eltérő módszerek eltérő válaszokhoz vezetnek. A területi interakciók számítanak különösképp régiók esetében. Az országok és régiók közti konvergenciát más-más módszerrel szabad csak vizsgálni.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
EC (2004b)	1. EU-15 orsz. Ameco (Ecfin) adatb 2. EU-15 187 NUTS2 ESA adatb 3. σ -konv, NUTS2 Bg, Holl, No, Fro, Olo, Go, Sp, Port,	OLS becslés	OLS becslés fix-hatású panelbecslés	1. 1960 és 2003 2. 1980-1996 3. csak 1982, 1988, 1996-os évekre	Határozott gazdasági β - konvergencia volt megfigyelhető mind országos (2,4 -2,7 %), mind régiós (4,6-6,2) szinten. σ-konvergencia : országos szinten gyorsabban csökkentek a különbségek, mint régió szinten. A korábbi kohéziós országok (Görög, Ír, Portugália, Sp.o) az EU átlagához történő erőteljes felzárkózást mutattak.	A magasabb régiós szinten kimutatott konvergencia az országos és a régiós vizsgálat eltérő vizsgálat periódusaiból eredhet, valamint abból, hogy régiós szinten nagyobbak a jövedelmi különbségek, mint országos szinten.
Greunz (2004)	153 -NUTS2 EU12-ből (kivéve K.No. és Lux)	endogén növekedés elmélete	innováció hatása, iparágon belüli (MAR) és iparágak közti (Jacobs) externália becslése	1995-97 népesség 1995-97 foglalkoztat 1995-97 szabdmak 1997-98 szabdmak	Az eurpai nagyvárosi körzetekben bekövetkező innovációk sokkal inkább az ipari diverzifikáció eredménye, mint a specializációé.	Az ipari tevékenység szerkezetének hatását vizsgálja; a magas népsűrűségű régiókban a Jacobs externáliák aktívabban játszanak szerepet, mint a MAR-externáliák.
Lopez-Bazo – Vayá – Artis (2004)	108 régió NUTS1-2 EU12-ből REGIO adatb.	Mankiw – Romer – Weil (1992) modellje alapján	regionális spill-over hatások vizsgálata, szomszéd régiók	1980-1996	A magas növekedést produkáló régiók szomszédságában magas növekedésű régiók találhatók, a lassú növekedésűek szomszédságában pedig jórészt lassú növekedésűek.	A termelési externáliákat vizsgálja, melyek pozitívan befolyásolják a termelési folyamatot.
Rodrigues-Pose – Fratesi (2004)	obj1 régiók EUROSTAT adatok	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell	keresztmetszeti és panelelemzés is; területi autokorreláció;	1989-1999	szórás nőtt, keresztmetszeti elemzésnél, ha nem veszik figyelembe a nemzeti növekedési ütemeket, akkor lassú (1,3%) regionális abszolút konvergencia mutatható ki, ha csak az obj1. régiókat nézik 4,3 és 3% a panel elemzés esetén nincs konvergencia	Az EU alapok hatása nem szignifikáns.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Fischer – Stirböck (2004)	256 régió az EU-15 és az új tagországokból	A területi interakciók és a régiók közti spillover folyamatok szemléltetésére területiséget is tartalmazó ökonometriai modellt alk.	Területi spillover, Klub konvergencia (Baumol), heteroszkedaszticitás help of exploratory spatial data analysis [ESDA] focusing on the explanatory variable that defines the initial conditions of the convergence process.	1995-2000	A megfigyelt időszakban az abszolút β-konvergencia kimutatható Európában	A és B konvergencia klub (B: CEE és Dél-EU) Szerintük a klasszikus tesztelő módszertan rosszul megtervezett.
Dunford (2005)	kohéziós országok, NEU10	Semleges modell				Szívesen magyaráz posztfordista nézőpontból.
Ramajo et al (2005)	163 NUTS2 EU12 REGIO adatb		térbeli heterogenitás térbeli autokorreláció	1981-1996	a vizsgált időszakban a kohéziós országok gyorsabban konvergáltak, mint a nem koh-országok	minden régió a saját egyensúlyi állapota felé konvergál, a regionális különbségek meg fognak maradni!
Beugelsdijk Eijffinger, (2005)	EU-15 országai NiGEM-ből használt országos (!) adatok (NiGEM: Makroökonómiai „multi-country world model”, melyet a National Institute of Economic and	Neoklasszikus feltételes konvergencia modell Social Research fejlesztett ki.	GMM panel data modell (momentumok módszere keresztmetszeti elemzés helyett) Crespo-Cuaresma et al. (2003) koncepcióját használják Magyarázó változók: kiinduló GDP/fő, kormányzati vásárlások, magán szektor befekt.ei, SA hatása Korrupciós index	1995-2001	β-konvergencia a teljes periódusra A magán szektor beruházásai pozitívan befolyásolják a növekedést, míg a kormányzati vásárlások negatívan. Korrupciós index: [üzletemberek, kockázatelemzők és a közvélemény által érzékelt korrupciós fok 10-től (teljesen becstelen) 0-ig (erősen korrump)]	Nem használták a Crespo-Cuaresma et al. (2003) félé „fixed effects subperiod” (alperiódusok jellemző hatásait tanulmányozó) modelljét, mert abban a hiba tag erősen korrelált a magyarázó változókkal, helyette GMM. Külön vizsgálták az erkölcsi kockázatot (moral hazard) és a helyettesítő hatást (substitution) is, tehát a SA-kal korrumpán illetve jól bánó országok növekedését.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és alperiódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Geppert – Happich – Stephan (2005)	Urban és non-urban régiók az EU15-ből (FUR, de nem csak városokra) NUTS2 és 3! 1. 160 régió 3. 206 régió REGIO adatb.	1. Kernel eloszlás becslés 2. Markov lánc 3. Kereszt-metszeti elemzés Az agglomeráció erőinek kiemelése NEG behatás	A regresszió tényezői: ország dummy: gazd.i sokkok, makrokörnyezet, hálózatok, kultúra, EU regpol hatása régió dummy: agglomerációs erők, infrastruktúra, humán tőke, régió tipizálás, EU str. politika hatása vizsgálja a mobilitást	1. 1980-2000, 3. 1991-2000 alperiódusok: 1980-1995, 1986-1990, 1991-1995, 1996-2000	1980-2000 konvergencia, de rendkívül lassú, alig észrevehető ; A 90-es évek elején lendületet kap, de a közepétől újra eltűnik. A jövedelemkülönbségek inkább országok közt csökkennek és nem országokon belüli régiók közt.	1. A konvergencia annak köszönhető, hogy a legszegényebb régiók felzárkóznak, a korábban gazdagabb hagyományos ipari régiók pedig relatíve lassabban növekszenek. De a konvergencia ellen dolgoznak az agglomeráció erői. Az országok és régiók növekedési pályáját országspec. tényezők, hálózatok, intézmények, az infrastruktúra, a politika és a makroök.i feltételek határozzák meg. Ez igaz, még akkor is, ha ennek a pályának jelentős regionális variációi léteznek.
Basile – de Nardis – Girardi (2005)	EU-9				1975-1998 jelentős a konvergencia folyamat az EU-9 tekintetében.	
Beugelsdijk van Schaik (2005)	54 NUTS1 régió 7 országból (Fr.Olo.No.Sp. Holl.Bg.Nagy Br.) European Value Studies		társadalmi tőkét vizsgál	1950-1998	Regionális szinten konvergencia; Nem találtak meggyőző bizonyítékot arra, hogy jelentős hatása lenne a befektetéseknek és a regionális iskolázottsági szintnek a regionális növekedésre;	Sok hiányossága van a vizsgálatnak, a szerzők is beismerik. Eredményeik szerint a bizalom formájában megtestesülő társadalmi tőke nem hozható közvetlenül összefüggésbe a regionális szintű növekedéssel az EU-ban.
Brakman-Garretsen-Schramm (2006)		Új gazdaság-földrajz				

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Eckey et al (2006)	233 NUTS2 régió 23 tagállamból (Ø Malta és Ciprus) Eurostat, Cambridge Econometrics	Neoklasszikus növekedési elm.	BSM modell humán tőkével kiegészítve, vizsgálja a túlsorduló hatást és a távolságot területi autokorreláció vizsgálat	1995-2003 közt		
Kutan – Yigit (2007)	5 ország (Sp. Port. Ausztr. Svédo. Finno. Fro.) International Financial Stat.	stochasztikus endogén növ. elm.		1980-2004		
Ezcurra (2007)	63 régió NUTS1, 8 EU országból EC houshold panel	neoklasszikus	a jövedelem-egyenlőtlenség szórását vizsgálja, területi hatásokat is vizsgál, szektorális megoszlást, humán tőkét, népsűrűséget, piac-potenciált	1993-2002	abszolút konvergencia , az EU támogatások segítik a növekedést 4 régió csoport elkülönülése (nyerő régiók, felzárkózó régiók, lemaradó és vesztes régiók). Az 1.kettőben átlag alatti a jövedelmek szóródása, az utóbbi 2-ben pedig átlag feletti.	
Dall’erba – Guillaín – Le Gallo (2007)	145 régió 1.és 2.célkitűzés külön vizsgálata (3-6 nem!)	Verdoorn törvény, térbeli autoregresszió területi ökonometria elemzés	vizsgálják a technológiai haladás hatását, népsűrűséget, elérhetőséget, a támogatásokat, az infrastrukt. fejlesztést, az addicionalitást, szomszédságot	1989-2004	A növekvő hozadékok léteznek a regionális termelékenységi folyamatban Az alapok hatása mindig negatív és nagyon kicsi.	A cikk megírásának indoka, hogy a korábbi elemzések jórészt a neoklasszikus modellre alapoztak, ők megpróbálnak a kritikákra reflektálva a növekvő hozadékkal és a változók endogenitásával is foglalkozni.

Tanulmány	Földrajzi aggregáció	Használt elméleti modell	Használt statisztikai módszer	Lefedett periódus és al-periódusok	A tanulmány eredménye	Megjegyzés
Capello – Fratesi (2008)	EU15, NMS12, 259 NUTS2	MAST modell		2015-ig scenárió elemzés		
Fingleton – Fischer (2008)	255 NUTS2	Neoklasszikus és NEG				
Szilágyi – Szörfi (2009)	1989-1993: EU-12 less Ge. 1994-1999: EU-15 2000-2006: EU-27	Neoklasszikus	Two Stage Least Squares institutional variables: corruption, the quality of public institutions and openness, using the distance to equator and the period being independent as instruments	yearly and period data. 1989-1993; 1994-1999 and 2000-2006.		Az EU alapok hatását vizsgálják Panel OLS és Least Squares Dummy Variables (LSDV) Funds also have an effect through employment and investment

Forrás: 2000-ig Armstrong (2002) alapján kisebb kiegészítéssel, 2000-től saját gyűjtés. (Armstrong 2002, Függelék, 11A.1. táblázat 265-272.)

III. melléklet

1. ábra: Az adicionalitás teljesülése az 1. célkitűzés területein

	Ex-post 1994/1999 ⁽¹⁾	Ex-ante 2000/2006 ⁽²⁾	Mid-term 2000/2002 ⁽³⁾
Belgium	118	98	117
Németország	80	93	88
Görögország	124	146	139
Spanyolország	98	101	104
Franciaország	120	105	99
Írország	166	200	189
Olaszország	80	104	98
Hollandia	124	231	253
Ausztria	136	103	103
Portugália	118	116	119
Finnország	127	108	110
Svédország	114	249	264
Nagy-Britannia	n/a	n/a	n/a

Megj.: A Bizottság által jóváhagyott nemzeti hozzájárulás éves átlagos értékének indexe.

⁽¹⁾ A 1994/1999-es tényleges (ex-post) adat az 1994/1999 tervezett adatokhoz viszonyítva.

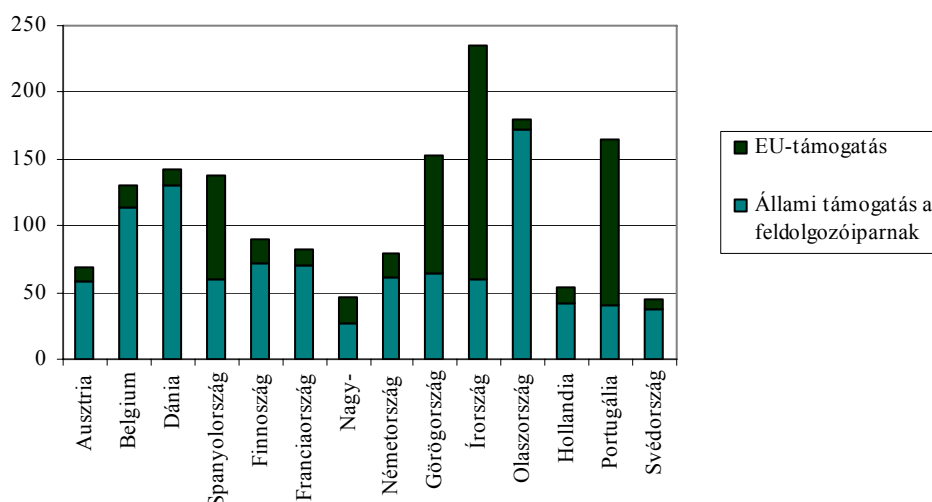
⁽²⁾ A 2000/2006-os tervezett (ex-ante) adat az 1994/1999 tényleges adatokhoz viszonyítva.

⁽³⁾ A 2000/2002-es tényleges (ex-post) adat az 1994/1999 tényleges adatokhoz viszonyítva.

A számítások az 1. célkitűzés alá eső programok adicionalitás-vizsgálatához benyújtott táblázatok adatai alapján készültek az EC (2004b) bizottsági tanulmányhoz.¹⁷¹

Forrás: EC (2004b:100)

2. ábra: EU és állami támogatás a feldolgozóiparnak, 1994-1996.

Megj.: Midelfart-Knarvik és Overman számításai az 1994-1996 közti időszak egy főre eső ECU-ben mért éves átlagos támogatási adataiból származnak. Az állami támogatások adatai tartalmaznak minden feldolgozóiparnak juttatott támogatási összeget, az EU-támogatások pedig magukba foglalják az ESZA, az ERFA és a Kohéziós Alap támogatásait.

Forrás: Midelfart-Knarvik – Overman (2002:334)

¹⁷¹ Érdeemes megjegyezni, hogy az ex-post és a mid-term (közbülső) adicionalitás-vizsgálatok esetében az adatok ugyanazon időszak ex-ante adataival vannak összevetve és nem az előző programperiódus ex-post adataival. Szintén fontos megjegyezni, hogy kivételes esetekben a nemzeti hozzájárulás csökkenése elfogadható, ha pl. a korábbi közkiadások kivételes nagyságrendűek voltak (EC 2004b:100, 193-as lábjegyzet).

IV. melléklet: A munkatermelékenység kiszámításának módja *Martín és Velazquez* (2001) tanulmányában

- **GDP per fő felbontása (GDPpc):**

$$GDP_{pc} = \frac{GDP}{Pop} = \frac{GDP}{L} \frac{L}{Pop} = Lp \cdot Er$$

ahol,

GDP: Bruttó hazai termék

Pop: lakosság

L: foglalkoztatottak

Lp: munkaerő mobilitás

Er: foglalkoztatási ráta

- **A munkaerő produktivitás felbontása (*Lp*):**

$$Lp = \frac{GDP}{L} = \frac{GDP}{L \cdot h} h = Hp \cdot h$$

ahol,

h: munkaidő (az éves órák számában személyenként)

Hp: órás produktivitás

- **Foglalkoztatási ráta felbontása (*Er*):**

$$Er = \frac{L}{Pop} = \frac{L}{Lf} \frac{Lf}{Eap} \frac{Eap}{Pop}$$

ahol,

Lf: munkaerő

Eap: gazdaságilag aktív lakosság

Forrás: Martín és Velazquez (2001:16)

V. melléklet:

A VII.4.1.2. fejezet bővebb változata: görög fejlesztési irányok

A fejlesztési összegek elköltése nagy változatosságot mutat Görögországban, mint ahogy minden más tagállamban is. Az alábbiakban azon a fejlesztési programok áttekintése következik részletesebben, amelyeket a strukturális és kohéziós alapokkal társfinanszírozásban, az EU megfelelő programjainak kezdeményezésére, gyakran uniós szakértők segítségével dolgoztak ki és indítottak el.

(1) Görögországban az *infrastruktúra* állapota az EU-15-ök között a legrosszabb volt (lásd a II.2. fejezetet). A Közlekedésfejlesztés Nemzeti Terve az ország perifériális helyzetének enyhítését, az Európa, Közel-Kelet és földközi-tengeri területek közötti kapu-helyzet kihasználását, az országon belüli gyorsabb közlekedés és elérhetőség előmozdítását célozta. Az infrastruktúra-fejlesztési programok összköltsége a 2. KTK-ban 7,4 milliárd eurót tett ki, a finanszírozási szerkezet a következő volt: A strukturális alapok a kiadások 20, a Kohéziós Alap 27, az Európai Fejlesztési Bank 14%-át finanszírozta, míg 11% származott a költségvetésből, a maradék 28%-ot pedig PPP-programok segítségével a magánszférával való együttműködés adta. Ráadásul, mivel a programok megvalósítása jelentősen elmaradt a tervektől, az EU-ból befogadásra tervezett pénzeknek kevesebb mint felét sikerült lehívni, miközben az állami kiadások megduplázódtak (*EEO 2003, Hellas 2009*).

Ehhez hozzájárult az infrastruktúra-fejlesztésért felelős központi intézményrendszer széttagoltsága és koordinálatlan működése: a Tervezési, Környezetvédelmi és Közmunka Minisztérium felelős a közlekedési infrastruktúra tervezéséért, építéséért és fenntartásáért. A Nemzetgazdasági Minisztérium készíti az operatív programokhoz illeszkedő gazdaságfejlesztési terveket, tartja a kapcsolatot az EU-alapokkal és menedzseli az onnan érkező finanszírozást. Az 1997-ben létrehozott Közlekedési és Kommunikációs Minisztérium adja ki a működési engedélyeket, licenszeket, valamint szabályozási hatóságként is működik. A Tengeri Kereskedelem Minisztériuma felelős a kikötőkért, tengerhajózásért és annak szabályozásáért, míg a Közbeszerzések Minisztériuma szabályozza és felügyeli a közbeszerzési eljárásokat. (*Gém – Kovács 2005*)

(2) A dél-európai országok lakosságának iskolázottsági színvonala és képzettsége számottevően elmarad az EU-országok átlagától (ahogy ez is látható volt az a II.2. fejezetből), és ez jelentős versenyképességet és növekedési potenciált rontó tényező. Ezt ismerték fel már a 90-es évtizedben, és jelentős EU-támogatás mellett – ami kiterjedt nem csupán a programok finanszírozására, hanem prioritásaik meghatározására, kidolgozásukra, szervezésük és lebonyolításuk elősegítésére – egyre nagyobb hangsúly került az oktatási és

képzési, nemzeti és EU-s programokra. A *humán erőforrások fejlesztésére* szolgáló programok súlypontja és az e célra szánt pénzek nagyobb része ma már az oktatás és képzés fejlesztésére fordítódik, és a foglalkoztatás növelésére tett lépések inkább a regionális fejlesztés részét képezik.

Görögországban 1998-ban a szociális partnerek megállapodásán alapuló munkaerőpiaci programot fogadtak el a Foglalkoztatás Nemzeti Akcióterve címen, amely az Európai Foglalkoztatási Stratégia ajánlásai alapján készült. Ebben akkor még inkább hagyományos munkaerőpiaci eszközöket terveztek a munkaerőpiac és bérszínvonal rugalmasabbá tételére, a foglalkoztatás növelésére. Az akciótervet azonban 2001-ben továbbfejlesztették, s jelentősen nagyobb hangsúlyt kapott az oktatás kiterjesztése, a szak- és továbbképzés fejlesztése. Néhány, az ESZA által finanszírozott konkrét program felsorolása jól mutatja a kívánatos irányt: a Görög Nyitott Egyetem alapítása, „egész életen át tartó tanulás” intézetek, „második esély” iskolák, a középiskola utáni szakképzés intézményrendszerének létrehozása, egész napos óvodák, iskolák, szakmai gyakorlatok az egyetemistáknak, Internet-hozzáférés minden iskolának. A humán erőforrás-fejlesztési programokhoz 2000-06-ban közel 3 milliárd eurót biztosítanak az ESZA-ból (*Hellas 2009*).

(3) A 2000-06-os uniós költségvetési időszakhoz igazodva Görögországban két nagyobb *versenyképesség-fejlesztő* programot is indítottak, amelyek valójában átfogó gazdaságfejlesztési programok. Ezek szorosan kapcsolódtak az EU 1. célkitűzés alapján támogatott régióinak fejlesztésére indított görög Versenyképességi Operatív Programhoz, így regionális fejlesztési projektnek is tekinthetők. (Elsősorban azért, mert a görög régiók mindegyike az elmaradott régiók csoportjába tartozik). A nagyobb, „Versenyképesség” nevű program célzottan a görög vállalkozások és a gazdaság versenyképességének sokoldalú fejlesztését, a nemzetközi gazdaságba történő integrálódását célozza, 8 nagyobb fejlesztési cél(prioritás) megvalósításához felállított eszközrendszerrel. Ezen prioritások: az üzleti környezet javítása és egyszerűsítése, a vállalkozás-alapítás, különösen a kis- és középvállalkozói szektor támogatása, az innováció és alkalmazkodási képesség erősítése a vállalkozói szektorban, a kutatás-fejlesztés és a technológia-transzfer javítása, turizmus-fejlesztés, az energiaellátás biztosítása és az energiapiac liberalizálása (az egyoldalú kőolaj-függés oldása), környezetvédelem és a humán erőforrás képzése, fejlesztése. A program tervezett összköltsége 6,4 milliárd euró volt, amelyből közel 2 milliárd érkezett az EU alapjaiból, további 1,2 milliárd közpénzekből, és durván a felének forrása a mozgósított magántőke. A legnagyobb összeget, több mint a teljes költség felét a vállalkozástámogató programokra szánták. A program menedzselésére, a támogatott projektek kiválasztására

Monitoring Bizottságot állítottak fel a szociális partnerek, a különböző gazdasági szervezetek és szövetségek képviselőiből. A kormány részéről az EU szervezeteivel kapcsolatot tartó Görög Fejlesztési Minisztérium, valamint a Nemzetgazdasági Minisztérium vett részt a program irányításában. (*Kopint – Tarki 2005*)

A másik nagyobb versenyképesség-fejlesztési program az „Információs társadalom” elnevezésű, az újjgazdaság terjedését és az ehhez szükséges, elsősorban humán feltételek megteremtését, javítását célozta. Ennek megfelelően főbb prioritásai: a képzés és oktatás fejlesztése az információs társadalom igényeinek megfelelően, a lakosság életminőségének (egészségi állapotának, jólétének, stb.) javítása, a foglalkoztatás növelése az e-gazdaság terén, az internet-hozzáférés javítása, ösztönzése. A program költségvetése 2,8 milliárd euró, amelynek nagyobb része, 1,7 milliárd euró EU-hozzájárulás, mintegy 500 millió euró állami valamint egyéb közpénz és 600 millió euró magántőke. A program szervezésére és lebonyolítására külön irányító hatósági szervezetet állítottak fel a Nemzetgazdasági Minisztérium keretében, amelynek vezetője közvetlenül a miniszter alá tartozik. (*Gém – Kovács 2005, Hellas 2009*)

(4) A speciálisan regionális fejlesztési programok között 1994-99-ben megtalálhatjuk a célzott *regionális operatív programokat*, összesen tizenhármat. A legnagyobb finanszírozási kerettel Attica régió rendelkezett (938 millió euró, ebből az EU-támogatás aránya 73%-os), míg a legkisebbel, a régió méretéhez igazodóan, a Jón-tenger szigetei 228 millió euró, 62% EU-forrás aránnyal. Irányító hatóságként az egyes régiók irányító-koordináló szervei lettek megjelölve, s jellemző módon valamennyi fő strukturális alap bekapcsolódott a finanszírozásba. Ugyanebben az időszakban Görögország hat közösségi kezdeményezésű INTERREG II programba is bekapcsolódott. Ebben az időszakban (jellemzően 1995 közepétől-végétől) Görögországban is találkozhatunk a közösségi kezdeményezésű, az egy-egy iparág válsága által erősen sújtott régiók megsegítését célzó programokkal. Ilyen volt a KONVER II program a hadiipar esetében, melynek 20,3 millió finanszírozási keretéből az EU 64%-ot biztosított. E programban a Nemzetgazdasági Minisztérium kapott irányító hatósági jogkört. Az acélipar válságának kezelésére indult a RESIDER II program 8,9 millió euró támogatással, ebből az EU az ERFA és ESZA alapokon keresztül 52%-ot adott. A 2000 és 2006 közötti program időszakban tovább folytatódott a 13 regionális operatív program. Általánosan jellemző, hogy miközben az EU által biztosított finanszírozás aránya csupán kevésbé változott, a korábbinál lényegesen nagyobb összeg jutott az egyes régiók támogatására. A legkülönbélebb helyi és regionális fejlesztési célokat tűzték ki az egyes operatív programok, és rendelték hozzá a különféle megvalósítást segítő eszközöket,

ugyanakkor jellemző módon a korábbinál részletesebb és kidolgozottabb programok készültek. Irányító hatósági feladatokat immár nem csupán az egyes régiók irányító szervei kaptak, hanem mellettük minden esetben megjelent a Nemzetgazdasági Minisztérium is *(Kopint-Tárki Ádám et al 2005)*.

Sokféle szektorban, rengeteg programra költik az uniós pénzt, de néhány érdekes hasonlóság és különbség kiemelhető. Az első KTK keretében a források legnagyobb részét (37%) az infrastruktúra fejlesztésére költötték. A mezőgazdaság 23%-ot kapott, a humán erőforrás-fejlesztés pedig 27%. A támogatásoknak mindössze 11% jutott a versenyképesség erősítésével kapcsolatos fejlesztésekre 1989-93 között. A második támogatási keretervben (1994-1999) az infrastruktúra fejlesztésére már kevesebbet szántak (29%), a humán erőforrások fejlesztése megegyezett az előző időszak arányával (27%), de jelentős növekedés történt a gazdasági versenyképességet finanszírozó összegekben, amelyek ebben az időszakban 28%-ot tettek már ki. *Oltheten et al (2003)* szerint *a kohézió erősítését szolgáló növekvő támogatási összegek, valamint Görögország javuló abszorpciós képessége arra szolgál bizonyítéknak, hogy az EU alapoknak volt, mégpedig jelentős mértékű hatása a Görögország növekedésére.*

VI. melléklet:

1. táblázat: A strukturális alapok növekedési rugalmassága*

Modellszimuláció	Görögország	Írország
1. KTK / CSF I. (89-93)		
Lolos és Zonzilos (1994) ^a	0,33	
Lolos et al. (1995)	0,01	
Pereira (1997) ^b	0,24	0,28
EC (1999b) ^c	0,24	0,43
EC (1999b) ^d	0,09	0,14
2. KTK / CSF II. (94-99)		
Bradley, Herce és Modesto (1995)		0,18
Christodoulakis és Kalyvitis (1998) ^e	0,15	
Christodoulakis és Kalyvitis (2000) ^e	0,15	
EC (1999b) ^c	0,29	0,29
EC (1999b) ^d	0,03	0,14
EC (1999b) ^f	0,15	0,24
Pereira (1999)	0,15	0,06
Bradley, Morgenroth és Untiedt (2004) ^g	0,6	0,97
Átlag	0,2	0,34

* Vagyis a SA kumulatív hatása a GDP-re
Breadley et al (2002) szóhasználatával.

^a: Az alsó és felső határ becslésének az
átlagából

^b: 3-as eset, az alapok reálértékében
állandóságot feltételezve

^c: Beutel input–output elemzése

^d: A QuestII-modell alapján

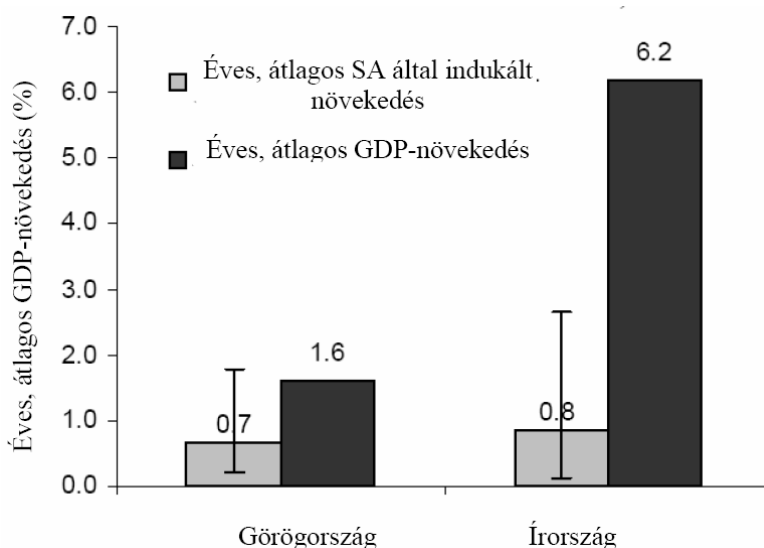
^e: Hermin-modell egy verziója, externáliákat
is tartalmaz

^f: Pereira-modell

^g: GDP növekedés (szemben a GDP per fő
növekedéssel)

Forrás: Saravelos 2007:5 és lent Ederveen et al 2003:43

1. ábra: A strukturális alapoknak tulajdonítható éves átlagos GDP-növekedés Görögországban és Írországban (1989-1999)

Forrás: Saravelos (2007:6)

Megjegyzés: ^a a hiba oszlop a becslések maximumát és minimumát jelzi